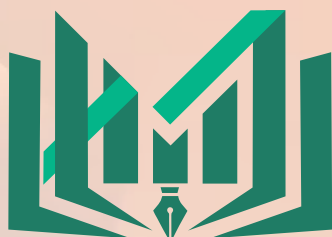

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН

МУШКИЛОТИ ГЛОБАЛӢ ВА ТАДБИРҲОИ ИННОВАТСИОНӢ
ДАР СОҲАҲОИ МОЛИЯ, ТАҲСИЛОТ ВА ИҚТИСОД
БАХШИДА БА «СОЛҲОИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ВА
ИННОВАТСИЯ»

«ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕРЫ В
ОБЛАСТИ ФИНАНСОВ, ОБРАЗОВАНИЯ И ЭКОНОМИКИ»,
ПОСВЯЩЕННАЯ «ГОДАМ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВОЙ
ЭКОНОМИКИ И ИННОВАЦИЙ»

ДУШАНБЕ - 2025

Хайати таҳририя:

Убайдуллоев Ф.К., Шарипов С.Б., Ҳамроев М.И., Ҷобиров Н.М., Шарифи Ш.И.

Редакционная коллегия:

Убайдуллоев Ф.К., Шарипов С.Б., Ҳамроев М.И., Ҷобиров Н.М., Шарифи Ш.И.

Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзӯи «Мушкилоти глобалӣ ва тадбирҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои молия, таҳсилот ва иқтисод» (17-уми сентябри соли 2025). – Душанбе, – 2025. – 203 с.

Дар маҷмуа маърузаҳои илмӣ иштироккунандагони конференсия, ки самтҳои алоҳида ва мубрами инноватсия, молия, иқтисод ва таҳсилотро дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамиро дар бар мегиранд, ҷойгир карда шудааст. Маводи дар маҷмуа овардашуда барои кормандони илмӣ, омӯзгорон, аспирантон, магистрон ва донишҷӯёни макотиби олии кишвар тавсия карда мешавад.

Масъулияти муҳтавои илмӣ, далелҳо, иқтибосҳо ба зиммаи ҳуди муаллифони мақолаҳо вогузор карда шудааст.

Сборник статей международной научно-теоретической конференции на тему «Глобальные вызовы и инновационные меры в области финансов, образования и экономики» (17 сентября 2025 г.). – Душанбе, – 2025. – 203 с.

В сборник включены научные доклады участников конференции, охватывающие отдельные и актуальные направления инноваций, финансов, экономики и образования в условиях перехода к цифровой экономике. Материалы, представленные в сборнике, рекомендуются научным работникам, преподавателям, аспирантам, магистрантам и студентам высших учебных заведений страны.

Научная ответственность за содержание, аргументацию и цитирование возлагается на самих авторов статей.

МУНДАРИЧА

1. Слепневой Л.Р. Рынок “зеленого” финансирования: анализ состояния и перспективы развития в России.....	5-7
2. Attila Kasznár. Global social barriers on economic innovation - compatibility problems of application living spaces in Europe.....	8-13
3. Рустам Р., Кудратова Ф.Р. Основные направления индустриального развития аграрной экономики Республики Таджикистан.....	14-17
4. Зайналов Ж.Р., Алиева С.С. Воздействие на сознание населения инновационного развития экономики.....	18-21
5. Шарифов З.Р., Эрматов М.С. Масъалаҳои баландбардории самаранокии иқтисодии истеҳсолоти кишоварзӣ.....	22-26
6. Убайдуллоев Ф.К. Таснифоти мушкилоти глобалӣ ва тадбирҳои инноватсионӣ дар соҳаи молияи байналмилалӣ.....	27-32
7. Шарипов С.Б. Трансформация концептуальных подходов к исследованию торгово-экономического сотрудничества в современной мировой экономике.....	33-45
8. Сулаймонзода Ш.Ф. Структурные преобразования в региональной экономике вследствие реализации промышленной политики в условиях перехода к зелёной экономике.....	46-53
9. Зайналов Ж.Р., Расулов З.Ж. Факторы, сдерживающие развитие науки по требованию к диссертационным работам.....	54-56
10. Давлатшоева З.М. Самтҳои асосии рушди иқтисодии содироти корхонаҳои саноатӣ.....	57-61
11. Кудратова Ф.Р., Хусейнзода И.А. Развития инвестиционного потенциала в сельском хозяйстве Республике Таджикистан.....	62-66
12. Муллоев П.Н. Международный опыт интеграции бизнеса в зеленую экономику.....	67-73
13. Усмонов П.Н. Нақши маблағгузори беруна дар ташаккул ва рушди бозори молиявии ҷаҳонӣ.....	74-77
14. Акрамзода М.А. Применение зарубежного опыта по региональному регулированию аграрного производства.....	78-86
15. Халифазода Ҷ.Б., Самарддини Ш. Суғуртаи хавфҳо ва таваккали соҳибкор.....	87-92
16. Сайдахмадов Ф.Б. Табиати иқтисодӣ ва вижагиҳои сиёсати сармоягузорӣ кишоварзии минтақа.....	93-101
17. Муминзода С.М. Рушди саноатуниҳои иқтисодиёт дар шароити муосир.....	102-105
18. Оев А.Д. Рушди низоми бонкӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ.....	106-109
19. Латипова Г.С. Нақши ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ дар иқтисодиёти муосир.....	110-115
20. Ходжахонов А.А. Финансирования мелких и средних сельхозтоваропроизводителей в Республике Таджикистан.....	116-119
21. Сафаров А.А. Роль туризма в экономическом развитии Республики Таджикистан.....	120-122
22. Aslonov S.M., Azimboev D.Z. Tax policy reform in improving the business climate.....	123-125
23. Шарифзода Г.М. Хавфҳои қарзӣ ва механизмҳои идоракунии онҳо дар бонкҳои тижоратӣ.....	126-130
24. Хочахонова Г.К. Бехатарии озуқаворӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	131-134

25. Акобирзода А.М., Ҳамроев М.И. Нақши корхонаҳои хурду миёна дар иқтисоди чаҳонӣ.....	135-140
26. Ҳакимзода М.А. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун абзори муқовимат ба таҳдидҳои иҷтимоию иқтисодӣ.....	141-144
27. Аминов И., Изатуллоев М.Н. Нақши сармоягузори дар рушди иқтисодиёт ва таҳкими иқтисоди истеҳсолӣ.....	145-151
28. Абдуллоева Ш.Ф. Инноватсия ҳамчун механизми азнавсозии бозори меҳнат.....	152-154
29. Ҳакимова М.С. Теоретические основы инноваций и их классификация.....	155-159
30. Қарахонова Н.М. Рушди саноатикунони босуботи иқтисодиёти мамлакат дар шароити муосир.....	160-163
31. Саъдуллоев А.Ҷ. Иқтисодиёти сабз ҳамчун низомии нави иқтисодӣ.....	164-166
32. Давлатова Н.И. Ташаққул ва рушди иқтисодиётӣ рақами-асоси устувори иқтисодиётӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	167-169
33. Юнусов Б.Д. Идоракунии инноватсионии рушди хоҷаҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ва аҳамияти дар шароити вилояти Хатлон.....	170-175
34. Ван Юнцай. Стратегия инновационного развития строительного предприятия в условиях неопределенности: опыт и перспективы Республики Таджикистан.....	176-184
35. Аҳмедова М.Ф. Корхонаҳои саноатӣ дар рушди иқтисоди миллӣ.....	185-188
36. Маҳмудов Ш.Қ. Таҳлили вазъии бозори қарзҳои ипотекаӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушкилот ва дурнамои рушд.....	189-192
37. Қазокзода У.Ҳ. Сармоягузорҳо ба рушди иқтисоди «сабз» дар соҳаи кишоварзӣ.....	193-195
38. Ҳусайнов М.С. Иқтисоди превентивӣ: концепсия, принципҳо, хусусиятҳо.....	196-203

РЫНОК «ЗЕЛЕННОГО» ФИНАНСИРОВАНИЯ: АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В РОССИИ

Слепневой Людмилы Романовны – доктора экономических наук, профессора, декан факультета экономики и управления Восточно-Сибирского государственного университета технологий и управления. г. Улан-Удэ, Россия.

Добрый день, уважаемые участники международной научно-практической конференции! Хочу выразить огромную признательность организаторам столь важного научного мероприятия за приглашение и предоставленную возможность представить результаты нашего скромного исследования; а также пожелать всем участникам плодотворной работы и успехов в достижении научных целей!

Одним из важнейших вопросов в повестке глобальных вызовов современности стоит стратегия декарбонизация, предусматривающая переход к «зеленой» экономике с привлечением больших финансовых вложений в форме «зеленого» финансирования. Мировой рынок ESG-финансирования и «зеленого» финансирования в его составе в динамике последних лет показывает в целом высокие темпы прироста (как показано на рисунке).

Для России актуальность развития «зеленого» финансирования обусловлена следующими обстоятельствами.

1) Происходящие изменения состояния окружающей среды способствуют накопительному эффекту деструктивных последствий, которые становятся серьезными экологическими проблемами. Так, в наши дни 122 города (53% общего количества городов) где проживает около 51 млн. человек отнесены к городам с высоким и очень высоким уровнем загрязнения атмосферного воздуха; суммарный объем выбросов загрязняющих веществ превышает 22 млн. т; более 14% источников централизованного водоснабжения не отвечает санитарно-эпидемиологическим требованиям.

2) Выбросы и загрязнения негативно отражаются на здоровье и качестве жизни населения. Так, отмечается значительное количество подтвержденных случаев заболеваемости населения из-за негативного воздействия окружающей среды, ассоциированных с качеством питьевой воды и пищевых продуктов, чистотой атмосферного воздуха. При этом, совокупные затраты на профилактику заболеваемости и здравоохранение в связи с негативным воздействием окружающей среды превышают 14 млрд. долл. США (по паритету покупательской способности); а ущерб, причиненный рисками для здоровья населения России, оценивается в объеме около 40% от ВВП.

3) С 2000 года наблюдается увеличение уровня истощения природного капитала, проявляющееся не только в больших объемах и всегда нерациональном потреблении разведанных природных ресурсов и недр, пахотных угодий и пастбищ, товарных и нетоварных лесов, природных комплексов и объектов, относящихся к особо охраняемым природным территориям; но и существенное отставание от экономически развитых стран по объему финансирования средств в восстановление природного капитала.

4) В наши дни отмечаются невысокие темпы развития бережливого производства. Хотя передовые технико-технологические новинки и разработки позволяют увеличивать массу улавливаемых и обезвреживаемых веществ без ущерба для финансово-экономической и производственно-хозяйственной деятельности.

Следует отметить, что после ратификации в 1994 году Рамочной конвенции ООН об изменении климата, Россия взяла на себя ряд обязательств по сокращению выбросов парниковых газов и адаптации к изменениям климата. Разрабатываются и реализуются меры по повышению энергоэффективности, развитию возобновляемых источников энергии и поддержке экологически чистых технологий в рамках Климатической доктрины и Энергетической стратегии Российской Федерации.

Применяется комплекс финансово-экономических инструментов стимулирования природоохранной деятельности и повышения экологической устойчивости национальной экономики (приведенный в таблице).

В динамике с 2019 по 2023 годы отмечается рост расходов на охрану окружающей среды по всем видам природоохранной деятельности. Как видно на диаграмме: в структуре расходов наибольшую долю составляют расходы по сбору и очистке сточных вод, охране атмосферного воздуха и предотвращению изменений климата.

Аналогичная ситуация прослеживается и по сумме инвестиций в основной капитал, направляемых на охрану окружающей среды и рациональное использование природных ресурсов. Наибольший объем и высокие темпы роста инвестиций в основной капитал отмечаются по видам деятельности: охрана атмосферного воздуха и предотвращение изменения климата, охрана и использование водных ресурсов.

В последние годы несколько снизилось поступление экологических налогов, главным образом ввиду сокращения налогов на энергоносители. При этом налоги за загрязнение окружающей среды увеличились почти вдвое. За этот же период снизились поступления прочих экологических платежей, что обусловлено уменьшением платежей за добычу нефти и природного газа. Экологические субсидии и иные трансферты несущественно возросли вследствие увеличения субсидий, связанных с охраной окружающей среды от негативных антропогенных воздействий.

Несмотря на то, что большинство российских организаций вкладывает средства в инновации, направленные на улучшение экологии, их объем недостаточный. В большинстве своем это инвестиции в форме капиталовложений в снижение энергопотребления или углеродного следа (выбросов CO₂), а также уровня шума, загрязнения почвы, воды или воздуха.

Рынок «зеленого» финансирования в России еще недостаточно развит.

Согласно оценке, «Эксперт РА» российский рынок «зеленого» финансирования в основном (на 80%) занят «зелеными» облигациями, первый выпуск которых осуществлен в 2018 году. Первые «зеленые» облигации были выпущены ООО «Ресурсосбережение ХМАО» (в н. вр. ООО «Ситиматик-Югра») и размещены через Мосбиржу. Всего за анализируемый период проведено 56 выпусков ESG-облигаций российских эмитентов в формате устойчивого развития на сумму свыше 720 млрд. руб. Пик выпусков отмечен в 2021 году. По итогу 2024 года 3 российских эмитента осуществили 7 выпусков облигаций в формате устойчивого развития, из которых: 2 выпуска зеленых облигаций объемом 2,8 млрд руб. (ПАО «ЕвроТранс»); 4 выпуска социальных облигаций объемом 40 млрд руб. (группа ДОМ.РФ); 1 выпуск облигаций климатического перехода объемом 10 млрд руб. (АО «ХК «МЕТАЛЛОИНВЕСТ»). Таким образом, в 2024 году объем выпусков «зеленых» облигаций резко сократился, что стало рекордно низким годовым объемом с момента их старта в России. Доходность «зеленых» облигаций, выпущенных в России за анализируемый период, варьирует в диапазоне от 2,2 до 16,1%.

Крупнейшими игроками, осуществляющими выпуск коммерческих «зеленых» облигаций внебиржевым способом, являются компания по переработке пластика «ЭкоЛайн-ВторПласт», а также «Система Капитал».

За рассматриваемый период произошло сокращение числа биржевых инвестиционных фондов, которые основаны на ESG-индексах и следуют стратегиям ответственного инвестирования. По состоянию на конец 2024 года это 5 из 79 биржевых инвестиционных фондов, находящихся в обращении на Московской бирже, с объемом чистых активов около 0,12% объема рынка. В наши дни 4 управляющие компании активно сохраняют линию поддержки ESG-тематики в коллективном инвестировании (они приведены на слайде).

Представленный анализ состояния свидетельствует не только о низкой популярности коллективных ESG-инвестиций в России и оттоке средств инвесторов из биржевых фондов, но и, как следствие, об отсутствии интереса к этой теме у российских управляющих компаний. Перечисленное предопределяет необходимость пересмотра инструментов «зеленого» финансирования и модернизации механизмов мобилизации финансовых средств для их запуска.

1) В России функционирует большое число рейтинговых организаций – рейтинговых агентств, аудиторских, оценочных и консалтинговых компаний, осуществляющих ESG-оценки по различным методикам. Так, например, за 2024 год отечественные рейтинговые организации составили 9 заключений о верификации ESG-инструментов (по 8 выпускам облигаций и 1 ЦФА) и 14 подтверждений ранее выданным заключениям; присвоили 27 запрошенных ESG-рейтингов и подготовили 53 подтверждения ранее выданным. Кроме того, рейтинговые организации опубликовали 7 комплексных ESG-рэнкингов и 12 рэнкингов в сфере устойчивого развития, провели 37 мероприятий в различных форматах, опубликовали 13 аналитических материалов в сфере устойчивого развития, а также выдали свыше 20 оценок по отдельным направлениям или продуктам устойчивого развития. При этом не все рейтинговые организации имеют отработанную практику верификаций или присвоения ESG-рейтингов; некоторые не публикуют методики оценки в публичном доступе.

Требуется комплексная оценка деятельности рейтинговых организаций, поскольку от определяемого ими импакт-рэнкинга зависит укрепление доверия к российской инфраструктуре устойчивого развития, ESG-финансирования и «зеленого» финансирования со стороны заинтересованных лиц. Последнее будет способствовать оптимизации состава рейтинговых организаций.

2) В динамике лет количество компаний, прошедших процедуру ESG-оценки и подтвердивших рейтинг, постоянно растет. При этом, в 2024 году число подтвержденных рейтингов превысило количество присвоенных, что свидетельствует об отсутствии «бегства» от ESG-финансирования.

За прошедший период 9 рейтинговых организаций присвоили 125 ESG-оценок 96 объектам, среди которых:

- 6 фондов ответственного инвестирования (4 фонда Сбера и 2 фонда РСХБ);
- 6 субъектов РФ (Липецкая, Нижегородская, Тамбовская, Ульяновская области, Чувашская Республика и Ямало-Ненецкий автономный округ);
- 1 город (Казань);
- 83 компании (включая банки).

При этом 23 компании получили две и более оценки. Например, Сбербанк получил ESG-рейтинги от 5 российских рейтинговых агентств, компании Полюс, Норникель, РЖД и X5 Retail Group N.V. – по 3 оценки.

Необходим учет отраслевой специфики при присвоении рейтингов, что позволит уйти от двойного счета при определении импакт-рэнкинга.

3) К самым экологически грязным отраслям России относятся металлургия, энергетика (особенно угольная), химическая промышленность, а также добыча нефти и газа, добыча угля, что подтверждается списками городов с наибольшими выбросами, такими как Норильск, Череповец, Магнитогорск и другие, которые являются центрами этих производств. При этом, ядро рынка ESG-рейтингов (совокупно 65 из 113 оценок) формируют: Финансовый сектор: 33 рейтинга (29% от общего числа); Добыча и металлургия: 19 рейтингов (17%); Энергетика: 13 рейтингов (12%) (как показано на диаграмме).

Следует ужесточить требования и критерии для лицензирования деятельности и квотирования выбросов для самых экологически грязных отраслей России.

GLOBAL SOCIAL BARRIERS ON ECONOMIC INNOVATION - COMPATIBILITY PROBLEMS OF APPLICATION LIVING SPACES IN EUROPE

Attila Kasznár¹

John von Neumann University - Hungary kasznar.attila@nje.hu, ORCID: 0000-0001-7790-6722

Abstract: The aim of this study is to present the opportunities and limitations associated with the global spread of application living spaces from a new perspective. The most advanced forms of application living spaces currently in use are Ali Pay and WeChat in China. These two systems offer extensive opportunities for the comprehensive implementation of user-centered services. However, their exact transposition into Western societies is questionable. The different social customs of Western societies and their aversion to state control may significantly hinder the spread of application living spaces. A research group at John von Neumann University has been studying the characteristics of application living spaces since 2022. The research focuses on examining the possibilities for introducing application living spaces in Hungary and Europe. This study summarizes the results to date.

Keywords: application living space, innovation, Ali Pay, Wechat, payment systems

1. Beyond financial systems, in the world of application living spaces

Over the past decade, the transformation of global financial systems has been driven by changes in technology, regulation, and user behavior. As a result, the spread of digital currencies and instant settlement systems has become unstoppable. The demand for interoperability between individual financial platforms and the new roles assumed by central banks and private actors have together reshaped the payment infrastructure. In the new system that has emerged, the traditional bank-centric model has rapidly evolved into a decentralized system. In this new system, tokenized and platform-driven solutions have taken the lead. Players with consumer-level experience, such as PayPal and Apple Pay, have become the new hubs of the system. These service providers not only offer convenience services, but are also able to influence the structure of cross-border traffic and the adoption of payment standards through their network effects. A key goal in the development of PayPal was to ensure more global access to local systems. This allows large financial platforms to transform the logic of international payments through strategic partnerships. At the same time, Apple Pay has become a key player in new financial systems by improving device-integrated security solutions and the user experience. The total transformation of financial systems that is taking place at the beginning of the 21st century is also resulting in a major transformation of the economy. Parallel financial and economic structures are also generating significant social changes. Social changes are the result of identical effects, so the changes will be similar. Similar changes result in networking. Dense networking results in the strengthening of globalization.

Increasing globalization means that societies prone to networking are likely to be successful globally. Historical experience shows that Chinese society is one of the most successful in building and operating global networks. Based on this, the global expansion of the Chinese financial system can also be predicted. However, the Chinese financial system is fundamentally different from the systems commonly found elsewhere in the world. The reason for this is that digitalization has progressed rapidly in China, so that China has not moved from the era of cash payments to the era of bank card payments, but rather to the era of mobile payments. *„In recent years, with the rapid popularization of mobile Internet and the promotion of smartphones, and the increasingly close integration of information technology and financial services, China is entering the digital financial era.”* (Leng et. al., 2025) In this respect, Chinese society has enjoyed a global advantage, as the country practically lives in the world of mobile applications. In China, there is a phone application for practically everything, and even before the outbreak of the pandemic, the population used mobile communication devices for all aspects of life, from healthcare services and food shopping to

transportation. A unique feature of these applications is that they do not run in separate frameworks, but in most cases can be used as mini-programs within a larger application. This means that the personal data provided during the initial registration is simply transferred when using additional sub-applications (mini-programs or mini-applications).

As a result of studying the Chinese system, a research group at John von Neumann University established the concept of application living spaces in 2022. In other words, an application living space is *"an economically based, financially based framework application consisting of a series of sub-applications that provides users with access to the general economic and social services necessary for everyday life, as well as cashless payment for those services, while also providing an opportunity to assess consumer habits and exercise widespread social control."* (Kasznár et. al., 2022) Application living spaces create vast opportunities for the recreation of social, economic, and political models. Application living spaces fundamentally change the functioning of society by making everyday life more convenient. In addition to ensuring ease of use, they increase the competitiveness and role of small and medium-sized enterprises in the economy. Application living spaces also create new opportunities for the banking sector by reshaping the financial and credit services market. However, the application living space not only stimulates the economy, but also functions as a political tool. The wide applicability of the application living space makes it suitable for playing a role in social organization and social control.

The two most significant examples of application living spaces are China's WeChat and Alipay. Of the two platforms, Alipay is particularly noteworthy, as its services primarily offer opportunities to appear as a global player, given that *"Ant Group has created the most extensive financial ecosystem."* (Zetzsche et. al., 2020) The Alibaba Group, owned by businessman Jack Ma, introduced the Alipay payment application in 2003 to make payments linked to the Taobao e-commerce site more secure and easier to use. (O'Connel, 2020) The real breakthrough came in the 2010s, when fundamental changes were introduced in Chinese regulations relating to financial institutions, enabling non-domestic financial institutions and financial service providers to operate extensively in the People's Republic of China. From then on, Alipay grew steadily to become one of the most influential financial players in Asia and the world. In 2020, ChinaDaily.com reported that Alipay had become a digital lifestyle platform. Alipay lost the support of the Chinese government at the height of its popularity, and Jack Ma criticized the Chinese government, but due to its popularity, it is still a major market player, primarily in southern and southeastern China and Shanghai. (ChinaDaily, 2020) However, the service has become part of everyday life in society. Among other things, Alipay allows users to:

- a) registration for various services,
- b) official administration,
- c) payment of household bills,
- d) use of medical services,
- e) payment of rent,
- f) use of public transport,
- g) online shopping,
- h) Revolut-style payments via the chat function between users,
- i) maintaining contact.

Alipay can be considered a kind of "independent operating system" as it has a My Mini-Apps subpage that offers a range of options for installing mini-apps, giving service providers virtually unlimited access to users, thereby contributing to the continuous activity of the economy and creating opportunities for expansion. The world of mini-apps provides unlimited accessibility not only to businesses selling physical goods, but also to various service providers.

However, the most significant service is that Alipay registration also provides direct access to the Taobao service, so no separate registration is required and the nickname is automatically transferred. This makes Alipay a good example of how *"in the context of the rapid development of the internet, e-commerce and mobile payments have merged to form a new development mode."* (Gao

et. al., 2024) This gives users access to a gigantic online marketplace where virtually any commodity can be purchased.

In China, application living spaces have become a socially organizing economic innovation built on financial foundations. Application living spaces also prove that the Chinese economy is characterized by “*dynamic and interactive operation*.” (Forman, 2023) At the same time, they have generated significant profits from the state’s point of view, as it is a proven fact that “*the expansion of digital payment systems reduces corruption opportunities*.” (Kálmán et. al., 2025)

The question is, if their success and popularity are unbroken in the Far East, why are we talking about their uncertain application in Western societies?

2. The potential for the spread of application living spaces in Europe

After identifying the concept of application living space and defining its characteristics, the research focused on the possibilities for applying application living spaces in the West. Two parallel studies were conducted during this phase of the research:

1. assessment of European and Hungarian legal regulations with which application living spaces must comply,
2. assessment of the opinions of the Hungarian population, as a typical European society, regarding application living spaces.

Studies conducted in relation to the relevant legal regulations of the European Union have made it clear that the Chinese model of application living spaces cannot be implemented uniformly in the European Union. “*It is an obvious premise that while China is a single-centered sovereign state, the European Union is a confederation of 27 sovereign member states. Furthermore, since the Union itself is considered a sui generis legal and institutional system, its functioning differs in many respects from that of a nation-state entity, and consequently, the Chinese and European Union models cannot be compared in this regard.*” (Hágen et. al., 2023) This part of the research made it clear that uniform regulation of the issue is currently not possible in the European Union. The legal regulation of application living spaces can currently only be implemented by member states individually at the national level. This situation offers numerous opportunities, but it also leaves the member states of the European Union vulnerable, as they are unable to create a large, coherent market and coherent user space.

The experiences in Hungary are very similar to those in Europe. In other words, the Hungarian legal framework is also moderately compatible with existing application living spaces. The research group members saw the fundamental problem as being that “*the European (including Hungarian) political system takes a democratic form, where the protection of individual autonomy and constitutional rights—in this regard, especially the protection of their private sphere and personal data—play a prominent role, and the protection of these autonomies and civil liberties is guaranteed by a strong institutional system (ombudsman, constitutional court, ordinary courts, data protection commissioner). Such a political and constitutional system is not entirely compatible with the operation of systems capable of widespread monitoring of citizens.*” (Hágen et al., 2024) The most significant source of European opposition to application living spaces is precisely the fear that centralized applications are capable of monitoring users.

At this point in the research, a questionnaire survey was conducted in Hungary. The basic research hypothesis was whether it is true that the population values individual freedoms more than maximized comfort. When compiling the questions, the aim was to prove or disprove this hypothesis. Accordingly, the questions focused primarily on the use of applications, the use of government applications, and the use of applications operating under government supervision and operating a centralized data system.

The main results of the survey are as follows:

- 96% of respondents use mobile phone applications,
- 64% of respondents believe that providing their data to each service provider separately does not serve their security or convenience,
- Only 41% of respondents believe that it is dangerous to provide their data to each service provider separately.

- However, 35% of respondents believe that user data is secure when provided separately to each service provider.

- Despite their aversion, 62% of respondents believe that their lives would be easier if there were an application framework where they could manage all their daily affairs in one place.

A number of economic, social, and security conclusions can be drawn from the answers to the individual questions. The main conclusions are as follows:

- The Hungarian population's interest in mobile applications is evident.
- The use of applications extends to virtually the entire population.
- The European population's thinking on security is trapped in ideas about individual freedom.

- The majority of European society does not consider it a good thing for the state to store all data in a central database.

- In European societies, the principle of state supremacy is crumbling under the weight of fear of totalitarian state power.

- European fear of centralised state power has a negative impact on the development of an innovative economy.

It is particularly worrying that although 64% of respondents believe that the current system is inadequate in terms of user protection and that providing data to multiple service providers is not ideal from a security perspective.

It should be noted here that, at the same time, nearly 41% of respondents believe that sharing personal data to this extent not only creates a lot of extra work for users, but also exposes users to the risk of becoming victims of fraud and phishing by individuals involved in data theft. The figures show that although the majority of respondents believe that the current European mobile application structure and the associated data provision system are bad for users, only a small proportion of respondents see this as a real risk. The data clearly shows that, in the current European mindset, data security and an approach that prioritizes innovative economic benefits are not yet at the appropriate level. This assumption seems to be confirmed by the fact that more than 35% of respondents consider it appropriate to have to re-enter their personal data for each service provider.

Based on the analyses conducted so far, it can be stated that the Hungarian population is not fundamentally opposed to application living spaces, but their introduction in their current form may encounter serious difficulties at present. The main problem is cultural in nature, as application living spaces were originally optimized for Chinese society and its authoritarian system. Thus, transplanting them into Western culture without any substantial changes would encounter the same problem.

Although global online economic processes are difficult to predict, there are currently increasing signs that the spread of application living spaces will be unstoppable in the near future. There is a growing global demand for the use of application living spaces, which makes their introduction inevitable. It is no coincidence that demand for these user environments is constantly growing, as they clearly facilitate, simplify, and make users' everyday lives safer.

Application living spaces can also play an important role in security issues. In the 21st century, security and maintaining a balance between freedom and security are increasingly important issues for a global society plagued by terrorism. The public's demand for security is constantly growing, but at the same time, there is a strong aversion to restrictions on freedom, at least among Europeans and Americans. Asians are much more willing to give up their freedom in the European sense in exchange for the state protecting them and solving everything for them. Application living spaces can enable a subtle, virtually imperceptible form of widespread, law enforcement-based social control that may be acceptable to the masses. This requires that in terms of overseas development the developer, *„needs to study the market characteristics of different regions, cultural differences and preferential demand.”* (Zhong, 2025)

During the research, based on the results obtained so far and the research structure, it became clear that the research on the European use of application living spaces is not yet complete. Further

research can be conducted using a multidimensional model. Based on the results of the research, the dimensions of the application living spaces can be defined as follows:

1. Technological dimension: The infrastructure and operation of applications determine what interactions and decisions are possible in a given space.

2. Regulatory dimension: The regulatory practices of the state and companies determine how data can be handled, what access is provided, and what control mechanisms are in place.

3. Social dimension: Applications become shapers of social identity and community practices, while also creating new types of dependencies.

4. Security dimension: One of the main characteristics of modern security challenges is that they are shifting to the digital space, making user awareness the key to protection.

The definition of the dimensions of investigation has made it possible to further explore application living spaces in the future by exploring additional, interrelated sub-areas. However, it cannot be ignored that application living spaces are innovation frameworks that play a prominent role in the national economy. Their role is decisive in the civil, entrepreneurial, and public spheres. Their role in stimulating the economy and creating social balance is unquestionable. These characteristics of application living spaces necessitate further research on them.

4. Summary

The global financial market is undergoing increasingly radical restructuring. Various cash substitutes and cash-saving payment methods, which are considered environmentally friendly, are becoming more common and increasingly popular. Technological advances, the global spread of the internet, and the ever-expanding virtual space have given rise to platforms that enable online financial transactions. However, user demand and desire for greater internet accessibility and online activity, when combined with the permissive data protection procedures of certain countries, can create an environment in which the financial application goes far beyond itself and forms an internet framework in which services covering countless segments of life become available through registration with the financial application. However, applications designed to meet extensive user needs, and their mini-applications, not only serve convenience purposes, but also create opportunities for service providers. Service providers and the businesses associated with individual mini-applications gain access to a wide range of statistical data that goes far beyond the measurement of direct consumption habits, while government institutions gain the ability to control and coordinate large masses of people.

With regard to application living spaces, it can be stated that *"in European (including Hungarian) societies, there is no established tradition of using digital applications concentrated in a dedicated forum covering almost all important aspects of everyday life, even though the digital-technical background for this would obviously be feasible."* (Hágen et al., 2024) However, the success of Chinese application living spaces is expected to encourage some Western economists to implement similar systems in Western societies. Chinese sectoral players in the service sector are likely to follow the model established in the industrial sector. According to a strategy that has proven successful in the automotive industry, among others, Chinese companies operate a joint venture model with Western partners, thereby enabling the transfer of Western technology. (Kárpáti, 2023) The mutual transfer of technology and knowledge is in the fundamental interest of both parties.

However, despite the high level of technological innovation in the West, the European financial structure is falling further and further behind its Asian counterpart. In addition, *"China is not interested in further deteriorating relations – especially since the EU still represents a key market for its economic modernization goals."* (Eszterhai et. al., 2025) However, protecting mutual interests strengthens the willingness to cooperate, which can be based on replacing a less effective system with a more effective one, even if this requires certain changes.

Research on the acceptance of application living spaces in Hungary nuances the pan-European picture. The Hungarian population is not opposed to application living spaces, but cultural differences prevent the introduction of application living spaces in their current form. Western European political culture rejects authoritarian social behavior. Thus, the introduction of Chinese-style application living spaces operating under total state control would also meet with resistance.

Ultimately, we must not forget Xi Jinping's thoughts published in 2014: „*In face of the new trends of scientific and technological innovation, the world's major countries are seeking to make new scientific and technological breakthroughs and gain competitive edges in future economic as well as scientific and technological development. We cannot afford to lag behind in this important race. We must catch up and then try to surpass others.*” (Xi, 2014) In other words, China will use every innovation to build its superpower status. Thus, application living spaces are also tools of peaceful, global Chinese power.

Bibliography

1. ChinaDaily.com. (2020). Alipay aids China's service industry in going digital. *ChinaDaily.com* 12.03.2020. <https://www.chinadaily.com.cn/a/202003/12/WS5e698f6ca31012821727e651.html>
2. Eszterhai, V. & Vörös, Z. (2025). The EU-China Summit: No More Illusions of Partnership. *John Lukacs Analyses On Global Affairs* 2025:9. 1-9.
3. Forman, B. (2023). Globalizáció és modernizáció. [Globalisation and Modernisation] Neumann Lapkiadó és Kommunikációs Kft., Budapest.
4. Gao, Y., Sheng, J. & Shi, B. (2024). Risk and Liability Analysis on Alipay Payment Model E-Commerce Platform. *Journal of Business and Marketing*. 1. 94-99. DOI: 10.62517/jbm.202409214.
5. Hágén Á. & Mayer, B. (2023). Az applikációs-életterek és európai dimenzióik. [The Application Living Spaces and it's European dimensions]. *Gazdaság és Jog* 2023/11-12. 44-47.
6. Hágén Á. & Zámbo, K. (2024). Az applikációs-életterek magyarországi perspektívái. [The Perspectives of Application Living Spaces in Hungary]. *Gazdaság és Jog* 2024/1-2. 52-55.
7. Kálmán, B. G., Huff, E., Hoang, A. T.; Viharos, Zs. J. & Zéman, Z. (2025). Factors Influencing the Perception of Corruption in the Countries of the European Union. *Emerging Science Journal* 9:3. 1174-1188. DOI: 10.28991/ESJ-2025-09-03-03
8. Kárpáti, J. (2023). A kínai személyautó-gyártók megjelenése a külföldi piacokon. [The emergence of Chinese passenger car manufacturers in foreign markets]. *Eurázsia Szemle* 3(2). 30-54.
9. Kasznár, A. & Balogh, A. Z. (2022). Kína az alipay világában – teljes élet egy pénzügyi alkalmazásban. [China in the world of Alipay – a full life in a financial app]. *Gradus*, 9(2), 1-7. DOI: 10.47833/2022.2.ECO.016
10. Leng, C., Zhu, Z. & Lin, L. (2025). How mobile payment reshapes self-reported health empíria insights from China. *BMC Public Health* 25, 3210 (2025). DOI: 10.1186/s12889-025-22463-3
11. O'Connell, B. (2020). History of Alibaba: Timeline and Facts. *The Street* 02.01.2020. <https://www.thestreet.com/world/history-of-alibaba-15145103>
12. Xi, J. (2014). Transition to Innovation-driven Growth. In.: Xi, J. The Governance of China. Foreign Languages Press. Beijing. 137-147.
13. Zetsche, D. A., Birdthistle, W. A., Arner, D. W. & Buckley, R. P. (2020). Digital Finance Platforms: Toward a New Regulatory Paradigm. *SSRN Electronic Journal* 2020 January. DOI: 10.2139/ssrn.3532975
14. Zhong, X. (2025). Marketing Transformation in the Digital Payment Ecosystem: Smart Marketing Strategies Based on Alipay. *SHS Web of Conferences*. 220. DOI: 10.1051/shsconf/202522003007.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ИНДУСТРИАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Рустам Рахматзода - Доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи таҳлили иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 735700, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, тел: 555022000, 907708950. Email: farzona070489@.ru.

Кудратова Фарзона Рустамовна - Кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 735700, улица Нахимова 64/14 тел: 907022000, Email: farzona070489@.ru

В данной статье рассмотрены вопросы состояния индустриального развития аграрной экономики республики. В ней рассмотрены тенденции и закономерности развития сельского хозяйства республики, государственное регулирование индустриальной трансформации сельского хозяйства. Дан анализ развития различных форм хозяйствования в аграрном секторе. Рассмотрено состояние технической базы аграрного сектора, динамика ввода основных фондов, и капитальных вложений в аграрный сектор. Проведен анализ прямых инвестиций и промышленного развития аграрного сектора страны.

Ключевые слова: ускоренная индустриализация, программно- целевой подход, эффективные формы, трансформация аграрного сектора, технико-технологическая база, капитальные вложения и прямые инвестиции, структура промышленного развития.

CURRENT STATE OF THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Rustam Rahmatzoda - Doctor of Economics, Professor of the Department of Economic Analysis, Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe 734025, Nakhimova strit 64/14 Email: tgneu@ Website: www.tgfeu.tj phone: 555022000

Kudratova Farzona Rustamovna - Candidate of Economic Sciences, of the "Finance" department of the Tajik state of financial-economics university. Address: Tajikistan, Dushanbe 735700, Nakhimov street 64/14 cell: +992 907022000, Email: farzona070489@mail.ru

This article discusses the issues of the state of industrial development of the agrarian economy of the republic. It examines the trends and patterns of development of agriculture in the republic, state regulation of the industrial transformation of agriculture. The analysis of the development of various forms of management in the agricultural sector is given. The state of the technical base of the agricultural sector, the dynamics of the input of fixed assets, and capital investments in the agricultural sector are considered. The analysis of direct investments and industrial development of the agrarian sector of the country has been carried out.

Keywords: accelerated industrialization, program-targeted approach, effective forms, transformation of the agrarian sector, technical and technological base, capital investments and direct investments, industrial development structure.

Современный этап развития сферы сельскохозяйственного производства значительно отличается от предшествующих периодов, когда главная цель была направлена на обеспечение ускоренной рыночной трансформации всех секторов и отраслей аграрной экономики. В настоящее время, в рамках реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 г., осуществляется «диверсификация сельскохозяйственного производства, включая внедрение инноваций, с учётом минимального воздействия на окружающую среду и качество земель, разработка мероприятий по замене опасных химических веществ на альтернативные, менее опасные, повышение привлекательности сектора особенно для дехканских хозяйств, за счёт формирования и укрепления цепочек добавленной стоимости».

В условиях реализации курса ускоренной индустриализации страны, сфера аграрного производства остаётся одной из ведущих отраслей реального сектора экономики, который

способствует развитию отраслей перерабатывающей промышленности и обеспечению продовольственной безопасности. Как ведущая отрасль сферы материального производства и национальной экономики республики, войдя в орбиту общих и качественных структурных сдвигов экономики, она подвергается интенсивному воздействию научно-технического прогресса, тем самым, глубокой структурной перестройке. Поэтому изменились и направление государственного регулирования развития АПК, его ведущий отрасли - сельского хозяйства, базирующейся на программно-целевом подходе поддержки сферы аграрного производства.

В настоящее время, механизмы государственного регулирования сельского хозяйства функционируют в рамках реализации «Программы реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждённой постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). Данная Программа определяет стратегические направления и способы обеспечения высокодоходного и ориентированного на экспорт сельского хозяйства, в ней уточнены цели, задачи и направления аграрной политики.

Особое внимание уделено на «Правительственные субсидии для оказания поддержки сельского хозяйства, осуществляемые за счёт республиканского бюджета, снижения уровня негативного влияния на развитие сельского хозяйства, которые оказывают такие макроэкономические факторы, как рост цен на энергоносители и другие материально-технические средства, потребляемые в отрасли, ограничивающие возможности сельскохозяйственных товаропроизводителей для осуществления расширенного воспроизводства и внедрения инновационных проектов, перехода к новым ресурсосберегающим технологиям и, на этой основе, обеспечения реализации моделей ускоренного экономического развития». В результате чего, в настоящее время, обеспечено относительно стабильное развитие отраслей сельского хозяйства.

Таблица 2. - Динамика производства основных видов сельскохозяйственной продукции сельского хозяйства в Республики Таджикистан за 2018-2022гг. (тонн)

Наименование продукции	Годы					2022 в% к 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Зерновые и зернобобовые (включая кукурузу на зерно)	1933524	1647637	1895421	1926067	1952000	110,0
Хлопок сырец	300342	403008	396015	388804	403230	134,3
Картофель	964643	994433	1022545	1041316	1105400	114,6
Овощи	2119392	2182556	2479360	2597577	2610180	123,2
бахчи	641784	701263	756962	818829	8700050	135,3
мясо	261927	272521	300182	327720	351520	134,2
молоко	983053	1000563	1020978	1042612	1105360	112,4
Яйца ты. тонн	450284	725695	963065	1053450	1081230	2,4раза
шерсть	7638	7771	8017	8152	8740	114,4

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Сельское хозяйство. Д-2023. С-139-160.

Анализ данных таблицы 1 показывает, что вес показатели производства сельскохозяйственных культур за 2018-2022 годы имеют тенденцию к росту. В этом контексте производства продукции овощеводства за этот период составил 23,2%, что является на очень высокий показатель.

Агропромышленный комплекс республики более 10,3 тысяч организаций, которые составляют 21,0% от общей численности организаций. Рассмотрим динамику объема

производства продукции сельского хозяйства по категориям хозяйств (Таблица 2.).

Таблица 2. - Распределение числа организаций по видам экономической деятельности на 1 января 2022 г.

Наименование	Число	организаци	из них по формам собственности		
	единиц	В% к итогу	государственная и местных	частная	смешанная
Всего	48625	100	4563	37265	1163
сельское хозяйство, охота и лесное	10252	21,0	256	4292	15
производство пищевых продуктов, включая напитки и табака	3658	7,5	3658	2162	84

***Источник:** расчёты автора по статистике Республики Таджикистан.

В 2022 году продукция сельского хозяйства составила 39769,4 млн. сомони из них продукция растениеводства 28743,9 млн. сомони животноводства 11025,5 млн сомони. В 2022 году по сравнению с 2018 годом объем производства продукции растениеводства увеличился на 29%, животноводства на 33,4%.

В 2022 году наблюдается увеличение объемов производства продукции сельского хозяйства. Объем производства продукции сельского хозяйства всех сельскохозяйственных товара-производителей (сельскохозяйственных организаций, дехканских (фермерские) хозяйства, включая индивидуальных предпринимателей.

Таблица 3. – Динамика производства продукции сельского хозяйства на душу населения (кг)

Наименование продукции	Годы					2022 в% к 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Зерно	141,5	152,2	165,0	161,8	169,4	119,7
Картофель	106,8	107,9	108,7	106,2	108,4	101,5
Овощи	234,7	236,7	263,5	264,9	265,7	113,2
бахчевые	71,1	76,1	80,5	83,5	85,1	119,7
Фрукты и ягоды	49,6	51,4	49,7	45,3	74,0	-94,8
виноград	26,8	26,8	25,4	27,3	28,0	104,5
Мясо (в убойном весе)	14,5	14,8	16,0	16,7	17,3	119,3
Яйца (штук)	49,9	78,7	104,5	107,4	108,2	2,2 раза

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Сельское хозяйство. Д-2023. С-15.

Данные таблицы 3 показывают, что за последние годы в регионе обеспеченность основными продуктами питания на душу населения в основном улучшились за исключениями фруктов и ягод, и молока. Обеспеченность овощного подкомплекса за 2018-2022гг. улучшились на 13,2% то есть ежегодно на 2,6% увеличилось обеспеченность овощами продуктами на душу населения. На наш взгляд данные темпы роста учитывая быстрый рост населения не соответствует стратегическим целям.

Государственное регулирование индустриальной трансформации сельского хозяйства направлено, прежде всего, на системное и целевое воздействие институтов государственной власти обеспечения развития производственно-технической и материально-технической баз хозяйствующих субъектов сельскохозяйственного производства, в целях достижения экономической эффективности их функционирования.

Производство сельскохозяйственной продукции по объёму и качеству тесно зависит от

уровня развития технико-технологической базы хозяйствующих субъектов, которая состоит из общего количества активных элементов сферы аграрного производства. Техничко-технологическая база сельскохозяйственных предприятий представляет собой совокупность техники (систему сельскохозяйственных машин, оборудования, аппаратов); комплекс транспортно-передаточный и информационный, который комбинирован в технологические системы производства, в виде организованных отделений, бригад, технологических цехов и предприятий, в целом.

По мнению авторов, можно сделать выводы, что проведенный анализ показывает, аграрный сектор экономики Республик Таджикистан имеет высокий потенциал роста. Промышленность играет важную роль в национальной экономике страны. За последние годы наблюдается рост не только числа промышленных предприятий, но и устойчивый рост производства промышленной продукции. Среднегодовой рост объема производства составил 12,1%. В Послании Маджлиси Оли Президент Республики Таджикистан говорил о необходимости создания более 870 промышленных предприятий и доведения объема производства промышленной продукции до 954 млрд.сом., увеличения экспорта промышленной продукции в 2 раза. Также поставлена задача довести долю промышленности в ВВП до 26% и в этом процессе обеспечить многовекторность промышленного производства.

С учетом громадной важности сферы промышленности в дальнейшем развитии страны, решения социально-экономических вопросов и обеспечения реализации национальных стратегических целей, в том числе ускоренной индустриализации страны, Президентом Республики Таджикистан предложено 2022-2026 годы объявить годами развития промышленности.

Литература

1. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). - http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=54824 (дата обращения 20.08.2021 г.3)
2. Мирсаидов А.Б. Мазмуни иктисодии устувори и истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ// Вестник, ТНУ, 2019, № 1.- С. 80-87
3. Парамонов П.Ф. Организационно-экономические проблемы адаптации сельскохозяйственных товаропроизводителей к рыночным условиям хозяйствования / П.Ф. Парамонов. - Краснодар: КГАУ, 2002. - С. 427-482.
4. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» <http://president.tj/ru/node/27418>
5. Кудратова Ф. Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. / Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.
6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 г. - С. 12

ВОЗДЕЙСТВИЕ НА СОЗНАНИЕ НАСЕЛЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

Зайналов Ж.Р. – д.э.н., профессор, зав кафедрой «Финансы» СамИЭС

Алиева С.С. – к.э.н., доцент кафедры «Финансы» СамИЭС

Аннотация: В статье предпринята попытка системно описать степень воздействия происходящих изменений на сознание населения и на инновационное развитие экономики. В статье последовательно раскрываются авторские подходы к формированию сознания, зачастую объективно создающих условия для оптимальной потребности производства.

Ключевые слова: взаимосвязь, потребность, культура, недооценка, сознание производителя, цена, налог, ценовой произвол, дестабилизация.

Актуальность темы. Влияние инновационной технологии на жизнедеятельность общества, в частности, на экономику, становится общепризнанным фактом. С ним связывают перспективу развития экономики, приближение инновационной организации производства. Но, в сущности, речь идет о влиянии инновационной науки на производство, всю хозяйственную практику, об изменении характера инновационного продукта, а, следовательно, и производства, означаям возрастание в нем роли науки.

За этими явлениями вырисовываются инновационные изменения в экономике, особенно личностных, ведущих к дальнейшим изменениям в производстве под влиянием инновационного фактора.

И это повлияет на финансовые отношения во всем мире, поскольку знания, за исключением инновационного продукта, не составляют объект собственности какого-либо субъекта. Отсюда и вытекает роль и взаимосвязи государства в формировании знаний, зависящих от развития науки, образования и проявляющихся в уровне культуры экономической, разнообразной деятельности, в совершенствовании опыта формирования хозяйственных связей, производственных отношений, в умении управлять финансовыми ресурсами, предвидеть на основе научного анализа экономические процессы.

Формирование сознания идет непрерывно, но зачастую отстает от объективно формирующихся потребностей производства, а то и движется не в позитивном направлении, тормозя инновационное развитие, вызывает подрывные действия в экономике и социальных связях. В этом – недооценка различного характера влияния инновации на экономику, что будет иметь разрушительный характер.

Взять, напр., такой чисто экономический процесс, как обмен, с применением цены. Рыночная цена складывается под воздействием спроса (и предложения), а спрос во многом – явление субъективное, создающееся под воздействием сознания и влияющих на него обстоятельств субъективного характера.

Обзор состояния изучаемой проблемы. Любая информация, получаемая под воздействием информационной технологии (ИТ), о возможном повышении цен способна многократно увеличить спрос. Вспомним покупательский ажиотаж в начале марта 2023 года, вызванный объявлением о повышении цен на бензин, легковые автомашины и цен на них, доскочивших до неразумного уровня. Именно с таких шагов, как и повышение впоследствии закупочных цен на электроэнергию (при ее достаточной рентабельности), а затем и на мясо, началась дестабилизация сложившегося в тот период рынка – сложившегося в смысле соответствия, насколько оно было возможно, спроса и предложения.

Дестабилизация была вызвана субъективными действиями предпринимателей, убедивших власти о росте затрат на подобные виды продукции, когда затраты осуществлялись в разумных пределах, а свободно (если можно применить этот термин к цене, зависимой от затрат), складывавшиеся цены сельхоз рынка не очень отрывались от общественных затрат. Информация о предстоящем повышении цен неизбежно оказывала негативное влияние на рыночную конъюнктуру, вызвала ажиотажный спрос на нефть и ее продукты, усиливая неустойчивость экономики из-за необходимости повышения зарплаты, а, следовательно,

дальнейшего повышения цен. Это, безусловно, привело, хотя и к незначительному, но, все-таки, подкручиванию инфляционной спирали.

Нигде еще ни одно правительство не пыталось предпринимать «всенародное обсуждение» повышения цен, как это намеревались предпринять в середине марта 2023 года во имя показной демократизации экономики. Рынок не нуждается в таких «мероприятиях», по своему реагируя на малейшие колебания спроса, а тем более, если его повышение провоцируется необдуманными действиями предпринимателей. Однако в политике не учитывается, что ажиотажный спрос ведет к тем же последствиям, как и ограниченный спрос ведет к сокращению производства. Хотя пути к этому последствию различны. Снижение спроса ведет к перепроизводству продукции и напрямую – к сокращению производства. Искусственно вызванный спрос зачастую сопровождается экономически необоснованным явлением – взвинчиванием цен. А это ведет к еще более негативным, в сущности, разрушительным последствиям в экономике.

Если инновационное развитие приведет к структурным изменениям, то перепроизводство будет означать необходимость структурных изменений, обновления технологий, повышения качества продукции, либо перепрофилирования предприятий, то резкое, неоправданное повышение цен позволяет наращивать прибыль даже при сокращении производства, делает излишними обновление выпуска продукции, повышение ее качества. При таком положении незачем вкладывать средства в инновации, повышение квалификации работников и т.п. Растущая цена отрицает инновационное развитие, гасит интерес к структурным изменениям во всех сферах экономики.

Все это совершается через негативное ее воздействие на инновационное сознание производителя. Оно не может быть другим. Поскольку отрыв цен от необходимого уровня затрат не представляется закономерным. И потому не является неизбежным при осуществлении экономических реформ. Известно, что в первой половине 1992 г. цены на продукцию промышленности выросли в 3 раза. Это значит, что в такой же мере должны были возрасти затраты, упасть производительность труда, при той же его вооруженности, при тех же производительных силах! Но такого не произошло, т.е. закономерная связь явлений здесь не прослеживается. И потому экономические реформы, как и политические потрясения, необязательно должны вести к повышению цен, разоряющему бюджеты предприятий и семей.

Мировая история, как нам известно из дошедших до нас источников, свидетельствует о сильнейших, в значительной мере опустошительных потрясениях экономики Запада. Чего стоила для США Великая депрессия начала 30-х годов. Это вследствие хозяйственной, рыночной стихии. Она вторгалась в расчеты предпринимателей, владельцев капиталов, специалистов, сметая целые производства, обрекая миллионы на утрату рабочих мест, доходов.

И, тем не менее, средний уровень цен 1940 г. в США оставался на уровне 1800 г. при колебании его масштабов от +30 до -15%.

Эти колебания могли быть значительно большими, если бы государство не вмешивалось доступными ему, т.е. административными, методами, не влияло на уровень цен и затрат. Политика Ф.Рузвельта строилась на жестком контроле за ценами. Об этом вспоминал Д.Гэлбрейт: «Инфляция в годы войны была невысока – и я готов поставить это в заслугу себе, поскольку я непосредственно отвечал за контроль за ценами». Продолжая свою мысль, Д.Гэлбрейт заявил: «Чудо, которое мы открыли, – монетаризм. Оставьте все на усмотрение центрального банка. Фиксируйте денежную массу в обращении, меняйте ее объем только соответственно росту экономики – и проблема решена. Думаю, вас удивит, что сам я – не сторонник монетаризма».

В последние годы нам стало известно, что такое чудо поможет – в той степени, в какой оно вообще дееспособно, – лишь постольку, поскольку порождает огромную безработицу и огромные бездействующие производственные мощности. И еще один важный момент, который мы полностью пока не осознали: оно помогает лишь тем, что жесточайшим образом ослабляет работодателей, т.е. корпорации.

Монетаризм, действующий посредством крайне высоких учетных ставок, ведет к сокращению капиталовложений корпорациями».

Не только в прошлом, но и в последнее время государственное принуждение посредством законов и даже судебной ответственности к соблюдению ценового «режима» действует в Соединенных Штатах. Напр., компания «Эшланд ойл» в 1977, 1980 и 1982 гг. была осуждена за установление завышенных цен. В 1980 г. три компании, в том числе «Ферст нешнл супермаркетс», были оштрафованы на 2 млн. долларов за установление монопольных цен в Кливленде.

Без регулирующего воздействия государства развитый рынок не формируется или стихийного рынка не бывает. Разумеется, формы этого воздействия могут быть разными, но суть его одна. Как это ни удивительно – принуждение. Иным оно не может быть, поскольку речь идет о праве, о государстве, его методах, которые есть принуждение по отношению к сознанию одних в интересах других, т.е. определенных слоев,- общественного хозяйства, общества как потребителя.

Анализ состояния изучаемой проблемы. Стремление выдать бесконтрольность, неуправляемость, способствующие различным отклонениям и произволу, за так называемую либерализацию общественной жизни. А ведь произвол, в какой бы форме и где бы он ни проявлялся, есть худшая форма насилия над человеком, его положением в обществе, его развитием, его свободой.

Да и свобода, если ее рассматривать в материальной обусловленности, а не как отвлеченный, искаженный декларированием постулат, предполагает взаимозависимость человека от условий его жизни и труда, развития личности, притом условий материальных и духовных в пределах, достаточных для его физического и интеллектуального развития.

В экономике это осуществляется не просто посредством влияния на сознание людей, а посредством распределения и перераспределения созданного продукта с использованием наиболее доступных государству рычагов, в первую очередь – налогов.

Но, если следовать даже идеям монетаризма, в основном отрицающего воздействие государства на производство, и придерживаться курса «либерализации цен» и всей экономики, допуская повышение цен в десятки, а на некоторые виды продукции и в сотни раз, что является, как уже говорилось, незакономерным, противэкономическим и разрушительным по отношению к хозяйственным связям, всей кооперации труда, всему производству, то как все это оценить с позиций понятия свободы? Тем более, что преподносится оно общественному сознанию как «освобождение» (цен), т.е. как проявление самой свободы, демократизма, поскольку государство отказывается от «диктата», навязывания цен. Но в чьих интересах, кто выигрывает и кто проигрывает в результате такой позиции государства по отношению к ценам, экономике, свободе личности, общества, на этот вопрос (а без него нельзя сделать социально выверенный вывод относительно экономической политики) может дать исчерпывающий ответ наша действительность. Попытаемся вникнуть в происходящее с точки зрения меры проявления свободы. Хотя ответ на вопрос об интересах проливает свет на эту сторону проблемы.

Отказываясь от контроля за ценами, допуская экономически необоснованное завышение экономических отношений и свободы, современное государственное управление может выдвигать на первый план регулирование отношений предприятия и государства налоги, в частности, такой всеохватывающий с определенным содержанием – налог на добавленную стоимость, представляющий собой тот же налог с оборота, вернее, всеобщего оборота.

Осуществлялось налогообложение таким образом, что этот пресс идет в сравнение с не утверждавшимися ранее ценами. Да и в основе оптовой цены лежали все-таки затраты предприятий, они рассматривались как исходная база цены. В чем проявлялись различные отношения – в той цене или в налоге как продукте, выражающем собой принципиально распределительное действие по отношению к производителям.

Сегодняшний ценовой произвол сомкнулся с налогами в подавлении инициативы деятельности производителей, ограничивая возможности потребления людей, ибо воздействие растущих цен на спрос означало не что иное, как сокращение потребления самих жизненно необходимых благ и услуг.

Однако можно возразить, что налоги – всемирно испытанный метод государственного перераспределения созданного продукта. Верно, природа и характер этого рычага в руках государства. Поэтому мера его использования, если ею пренебрегать, приобретает преобладающее значение перед сущностью.

Заключение. В условиях Нового Узбекистана необоснованные с точки зрения целей реформы цены и налоги, больше того – целей производства, необходимости его роста, может делать всю совокупность экономических мер бесперспективной в целом, не считая отдельные группы населения. Верх может взять нажива, притом всякими способами – спекулятивными, посредническими, криминальными. Центр деловой активности может переместиться в область распределения. Этой области не требуется инновационного развития, новых технологий, экономии сырья, защиты природной среды, профессионализма информационной технологии, расцвета личности. А без этого экономика не может двигаться. У распределения и перераспределения без такой фундаментальной основы, как производство, рост производительности труда – перспектива теряется.

Как свидетельствует мировой опыт, апелляция к «польскому шоку» – занятие малорезультативное. Другое дело – реформа Эрхарда в послевоенной Западной Германии. Но в ссылках на этот опыт не привлекается внимания к самому существенному: Эрхард в своем реформировании опирался на рост производительности труда. Без него экономика не имеет силы роста. Благодаря растущей производительности труда Западная Германия того времени отличалась большей устойчивостью цен, чем другие европейские страны.

Вникал ли германский министр в сущность экономических законов или нет – остается загадкой, но его реформа явилась сознательным юридическим мероприятием по отношению к естественно-историческим процессам в экономике, отвечающим ее объективной необходимости, ее законам, среди которых рост производительности труда, как выражение эффективности труда, является едва ли не всеохватывающим относительно содержания экономичности, этой естественной возможности труда создавать больше при тех же и даже уменьшающихся затратах.

Возможно, в тех материальных условиях, в которых находилась послевоенная Западная Германия, это был результат известной немецкой самоорганизованности и дисциплинированности, хотя этого для высокого и непрерывного роста производительности труда недостаточно. Требуются новые технологии, более совершенная техника, более высокая квалификация работников, способных полнее использовать ее потенциал. Но поскольку эти факторы связаны с дополнительными вложениями ресурсов в производство, а они всегда ограничены, то умелая организация играла решающую роль в подъеме производства, повышении производительности труда.

Это обстоятельство раскрывает широкое, можно сказать, всеохватывающее влияние организации, как осознанной роли воли специалиста на экономику, ее эффективность.

Да и само производство способно создавать условия для роста производительности труда, если этому не мешать неумелым управлением.

В этой связи автору вспоминается такое мнение: «Могу палец о палец не ударить для улучшения производства и все же %-ты ежегодной прибавки производительности труда будут в кошельке». За счет чего же? За счет новых идей работников и специалистов.

Это и есть тот естественный процесс в развитии экономики, о котором говорилось выше. Независимо от воли управляющих производство воссоздает условия для своего роста. Следует только умело использовать эту объективную «способность».

Для этого требуется четкая организация инновационно значимых затрат труда и производственных процессов – от бесперебойного поступления сырья до отгрузки продукции клиентам, т.е. потребителям.

Однако при беспредельной халатности к делу сколько появляется факторов, отвлекающих работника от совершенствования им собственных приемов выполнения производственных операций и приобретения навыков, которые и составляют реальный опыт, обеспечивают эффективность труда.

Литература

1. Игнатовский П. Сознание, теория и хозяйственная практика // Экономист. № 12. 1992.- С. 58-72

МАСЪАЛАҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ САМАРАНОКИИ ИҚТИСОДИИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ

Шарифов Зариф Раҳмонович—профессори кафедраи баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудити Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шотемур. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, Рӯдакӣ 146 тел: (+992) 905 00 44 00

Эрматов Мансур Сирочидинович—омӯзгори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. 735140, Тоҷикистон, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. Тел.: (+992) 907-81-20-00; E-mail: Mansur-150285@mail.ru

Мақола масъалаи баландбардории самаранокии иқтисодии истеҳсолоти хоҷагии кишлокро таҳлил мекунад. Дар он моҳият ва мазмунӣ самаранокӣ, намудҳои он (иқтисодӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, экологӣ) ва нишондиҳандаҳои баҳогузори баррасӣ мешаванд. Ҳамчунин аҳамияти истифодаи оқилонаи замин, таъмини устувории экологӣ-иқтисодӣ ва таъсири он ба афзоиши даромадҳои истеҳсолӣ ва рушди умумии корхонаҳои аграрӣ таъкид шудааст. Маҳаққо ва нишондиҳандаҳо барои чен кардани самаранокӣ дар сатҳҳои гуногуни истеҳсолот тавсиф шудаанд. Мақола барои таҳлили илмӣ ва амалии самаранокии истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ муфид аст.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, истеҳсолоти хоҷагии кишлоқ, истифодаи замин, даромад, нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, устувории экологӣ-иқтисодӣ, меъёрҳо, самаранокии иҷтимоӣ-иқтисодӣ

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

Шарифов Зариф Раҳмонович—профессор кафедрой бухгалтерского учета и аудита Таджикского аграрного университета имени Шириншоха Шотемур, 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 146 тел: (+992) 905 00 44 00

Эрматов Мансур Сирочидинович—преподаватель кафедры финансов Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. 735140, Таджикистан, г. Бохтар, улица Айна, 67. Тел.: (+992) 907-81-20-00; E-mail: Mansur-150285@mail.ru

Статья посвящена анализу повышения экономической эффективности сельскохозяйственного производства. Рассматриваются сущность и содержание эффективности, её виды (экономическая, социально-экономическая, экологическая) и показатели оценки. Особое внимание уделяется рациональному использованию земель, обеспечению экологической и экономической устойчивости, влиянию на рост доходов и развитие аграрных предприятий. Показатели и критерии эффективности описаны для различных уровней производства. Статья полезна для научного и практического анализа эффективности сельскохозяйственного производства.

Ключевые слова: эффективность, сельскохозяйственное производство, использование земли, доход, экономические показатели, экологическая и экономическая устойчивость, критерии, социально-экономическая эффективность

ISSUES OF ENHANCING ECONOMIC EFFICIENCY IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Sharifov Zarif Rakhmonovich—professor of the department of accounting and auditing of the Tajik Agrarian University named after Shirinsho Shotemur, address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 146 tel: (+992) 905 00 44 00

Ermатов Mansur Sirojiddinovich—Lecturer at the Department of Finance at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. 735140, Tajikistan, Bokhtar, st.Aini, 67. Phone: (+992) 907-81-20-00; E-mail: Mansur-150285@mail.ru

The article analyzes the enhancement of economic efficiency in agricultural production. It examines the essence and content of efficiency, its types (economic, socio-economic, ecological), and assessment indicators. Special attention is given to the rational use of land, ensuring ecological and economic stability, and its impact on increasing revenues and the overall development of agricultural enterprises. Indicators and criteria for efficiency measurement at different production

levels are described. The article is useful for both scientific research and practical application in improving agricultural production efficiency.

Key words: efficiency, agricultural production, land use, income, economic indicators, ecological-economic stability, criteria, socio-economic efficiency

Баландбардории самаранокии иқтисодии истеҳсолот масъалаи мураккаб буда, аз омилҳои гуногун вобаста аст. Муҳим он аст, ки аз миёни ин омилҳо тағйиротҳои асосӣ чудо карда шаванд, то самарани дилхоҳи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба даст оварда шавад. Аз ин рӯ, афзоиши самаранокии хоҷагии қишлоқ равона намудани диққат ба он масъалаҳоеро талаб мекунад, ки ҳалли онҳо натиҷаи назаррас медиҳад.

Ҳамин тариқ, масалан И.Ф. Хитсков ва Г.И. Чогут зарур мешуморанд, ки «самаранокиро ҳамчун категорияи иқтисодӣ муайян созем, ки алоқаро байни қисматҳои қонунҳои объективии иқтисодӣ ба миён меоранд ва яке аз паҳлӯҳои муҳимми истеҳсолот - самарабахширо ташаккул медиҳанд» [5].

В.Л. Аничин ва А.С. Литсуков чунин меҳисобанд, ки «самарани иқтисодӣ аз истифодаи замин дар натиҷаи мутлақи ғайриқонунии истеҳсоли пешниҳод мегардад, ки дар миқдори маҳсулоти бадастомада ва тағйирёбии вазъи захираҳои замин ифода меёбад» [1].

Ҷанбаҳои асосии методологии назарияи самаранокӣ муайян намудани моҳияти самаранокии истеҳсолот, асосноксозии маҳаки он ва ташаккули системаи нишондиҳандаҳои баҳогузорӣ мебошанд. Мафҳуми «самаранокӣ» маънои ба даст овардани натиҷаи баландтарин бо хароҷоти камтаринро ифода мекунад, ки ба ягонагии диалектикаи натиҷа ва хароҷот таъна дорад.

Дар илми иқтисод нуқтаҳои назари гуногун оид ба самаранокӣ мавҷуданд. Як гурӯҳи олимони самаранокии иқтисодиро аз мавқеи истифодаи замин баррасӣ мекунанд, зеро замин воситаи асосӣ ва маҳдуди истеҳсолот дар хоҷагии қишлоқ мебошад. Аз ин рӯ, самаранокии истифодаи замин ҳамчун категорияи иқтисодӣ бояд дорои маҳақҳо ва нишондиҳандаҳои мушаххаси баҳогузорӣ бошад.

Масъалаи интихоби маҳаки самаранокӣ дар байни иқтисодчиён баҳсбарангез аст, ки ин аз нокифоя будани таҳияи назариявӣ ва набудани мавқеи ягона шаҳодат медиҳад. Бархе олимони ҷонибдори маҳаки ягона буда, самаранокиро тавассути муқоисаи натиҷаҳо бо хароҷоти захираҳо муайян мекунанд, дар ҳоле ки дигарон зарурати истифодаи маҳақҳои гуногунро вобаста ба сатҳи идоракунии муҳим мешуморанд. Ҳамзамон, маҳаки ягона истифодаи нишондиҳандаҳои иловагиро барои инъикоси ҷанбаҳои гуногуни равандиҳои иқтисодӣ истисно намекунад. «Чунин алоқаи мутақобилаи маҳақ ва нишондиҳандаҳо бечунучаро аст, ва ин ҳолат бисёр вақт ба омехташавии ин мафҳумҳо меорад» [1]. Маҳақ ифодаи натиҷаи ҷамъбастии падидаи иқтисодӣ буда, ҳамчун воситаи баҳогузорӣ, муайянсозӣ ва гурӯҳбандӣ хизмат мекунад ва бо истифодаи захираҳо ва истеҳсоли арзишҳои истеъмоли алоқаманд аст. Аз нуқтаи назари ҳалқӣ-хоҷагидорӣ самаранокии иқтисодии хоҷагии қишлоқ дар афзоиши истеҳсоли маҳсулоти озуқаворӣ ва ашёи хом бо ҳаҷм ва сифати зарурӣ ба ҳар як сари аҳоли зоҳир мегардад.

Олимони самаранокиро ба намудҳои гуногун ҷудо мекунанд, аз ҷумла иқтисодӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, иҷтимоӣ, истеҳсоли-иқтисодӣ, технологӣ, экологӣ, экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-экологӣ иқтисодӣ.

Маҳақҳои самаранокии иқтисодии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро дурусттар аст, ки «ҳамчун зиёдшавии барориши маҳсулоти зарурии хоҷагии қишлоқ бо воситаи захираҳои замин, яъне воҳиди масоҳат ҳангоми нигоҳдорӣ ва баландбардории ҳосилнокии замин муайян созем» [6]. Самаранокии иқтисодии истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ пеш аз ҳама самаранокии истифодаи заминро ифода мекунад, ки он сатҳи хоҷагидориро муайян месозад. Самаранокии экологӣ бошад, вазъи агроэкосистема ва ҳосилнокии заминҳоро инъикос намуда, тавассути муқоисаи натиҷаҳои экологӣ бо хароҷоти вобаста ба онҳо баҳогузорӣ мегардад. «Натиҷаҳои экологӣ аз рӯи гуногунии нишондиҳандаҳои таъсири манфӣ ба муҳити атроф ва вазъи он ва баъд аз ҷорабиниҳо оиди ташкили истифодабарии оқилонаи замин муайян карда мешаванд» [1].

Баррасии мутақобилаи ҳоҷагии қишлоқ ва муҳити атроф нишон медиҳад, ки таъмини рушди мутавозин аз мувофиқгардонии экологии ҳамаи шаклҳои истифодабарии табиат вобаста аст. Ин раванд нигоҳдорӣ ва беҳдошти ҷузъҳои муҳити атрофро ҳамчун як система таъмин намуда, барои аз нав барқарор шудани захираҳо ва шароити табиӣ зарурӣ ба рушди ҳоҷагии қишлоқ мусоидат мекунад. «Сухан оиди тақмили истифодабарии захираҳои табиӣ ва шароитҳои бадастории таносуби мувофиқ байни воқеиятҳои экологӣ, технокисодӣ, ташкилӣ - ҳоҷаддорӣ ва ҷамъиятӣ - таърихӣ меравад, ки рушди истеҳсолоти аграрӣ аз он маншаъ мегирад» [4].

Яке аз шартҳои асосии баландбардории самаранокии истеҳсолоти ҳоҷагии қишлоқ таъмини суботи экологӣ-иктисодӣ мебошад. Рушди устувори ҳоҷагии қишлоқ дар ҳамаи сатҳҳо пеш аз ҳама аз ҳосилнокии замин ва қобилияти азнавистеҳсолкунии он вобаста аст, ки дар марҳилаҳои ибтидоии ташаккули истеҳсолот низ ҳалли ҳамин масъала ҳадафи асосӣ буд.

Ташаккули механизми танзими экологӣ-иктисодӣ ба муносибати экосистемавӣ дар идоракунии захираҳои табиӣ таъя мекунад. Ин концепсия гузариш аз идоракунии ҷудогонаи захираҳо ба усулҳои сермаксади идоракунии экосистемаҳои гуногун, аз ҷумла бо нигоҳдории гуногунии биологиро пешбинӣ менамояд.

«Мафҳуми самаранокии иҷтимоӣ - иқтисодии истифодабарии замин дар муқоиса бо самаранокии иқтисодӣ (ҳоҷаддорӣ) мафҳуми васеътар мебошад, чунки ба он на танҳо натиҷаҳои иқтисодӣ, инчунин натиҷаҳои иҷтимоӣ низ дохил мешаванд, ки дар асоси истифодабарии оқилонаи замин ба даст оварда мешаванд» [1]. Мафҳуми истифодабарии самаранок дорои мураккабӣ ва гуногунҷабҳа буда, онро бо таърифи ягона пурра фаро гирифтани душвор аст. Ҷудо кардани як ҷанбаи алоҳида наметавонад мазмуни маҷмӯии ин мафҳумро пурра инъикос намояд.

Самаранокии иқтисодии истифодабарии замин бо ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ муайян мегардад: ҳар қадар истеҳсолот бо коҳиши ҳамзамони хароҷоти меҳнат ва воситаҳо афзоиш ёбад, ҳамон қадар самаранокии истифодаи замин баланд мешавад.

Маҳак ҳамчун меъёри самаранокӣ тавассути системаҳои нишондиҳандаҳои мушаххас мегардад, ки сатҳ ва динамикаи самаранокиро ба таври миқдорӣ инъикос менамоянд. «Нишондиҳандаи умумӣ ва системаи нишондиҳандаҳои хусусӣ бояд барои ифодаи ҷанбаҳои миқдорӣ маҳаки самаранокӣ хизмат намоянд» [4].

Таҳлили адабиёти махсус нишон медиҳад, ки муаллифони барои баҳогузориҳои самаранокии истифодаи замин нишондиҳандаҳои гуногунро истифода мебаранд. Бархе ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти умумиро аз воҳиди масоҳати замин (дар шакли табиӣ ва арзишӣ) ба ҳисоб мегиранд; дигарон барориши маҳсулоти умумӣ ва молӣ, инчунин даромади умумӣ ва софиро аз як воҳиди замин истифода мекунанд. Гурӯҳи сеюм ба нишондиҳандаҳои сохтори заминҳои киштзор таъя менамояд, дар ҳоле ки гурӯҳи чорум сохтори киштзор ва ҳаҷми умумии маҳсулотро дар ифодаи пулӣ аз воҳиди масоҳати замин ба назар мегирад. Оид ба ин масъала Гулов Б.М. дар яке аз таҳқиқоташ қайд кардааст, ки «... замин на танҳо шартӣ ҳаҷмӣ одамон, балки омили муҳимми истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ барои бо озуқа таъмин намудани аҳоли мебошад» [3].

Даромадҳо категорияи муҳими истеҳсолот буда, дар системаи арзишии истеҳсолоти ҳоҷагии қишлоқ ҷойгоҳи махсус доранд. Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми «даромад» ба таври гуногун тафсир мешавад. Бо вучуди ин, дар доираи ин мафҳум ду муносибати асосиро метавон ҷудо намуд.

Муносибати аввал умуминазариявӣ буда, дар доираи назарияи иқтисодӣ ташаккул меёбад. Муносибати дуюм бештар дар илмҳои махсуси иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, аз ҷумла иқтисоди меҳнат, сотсиологияи меҳнат ва иқтисоди ташкили корхонаҳои истифода мегардад. Дар муносибати умуминазариявӣ даромад ҳамчун натиҷаи истеҳсоли арзиши нав ва вобаста ба моликияти омилҳои истеҳсолот муайян шуда, даромадҳои факторӣ номида мешавад.

Ба масоили даромадҳо таҳқиқоти зиёди илмӣ, монографияҳо, мақолаҳои илмӣ олимони соҳа ба монанди Абакумова Н.Н., Абалкин Л.И., С.Д., Зубкова А.Ф. Куликов В.В.,

Колосова Р.П., Маусов Н.К., Милекъян Г.Г., Одегов Ю.Г. ва дигарон бахшида шудааст. Чанбаҳои минтақавии масоили мазкур дар нашрияҳои чунин олимони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди Мадаминов А.А., Асроров И.А., Бобочонов Р.И., Бойматов А.А., Исломов С.И., Қаюмов Н.К., Раҳимов Р.К., Шарипов З. Ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Бо вучуди ин, дар шароитҳои муносири хоҷагидорӣ таҳқиқи бисёр чанбаҳои методии баландбардории самаранокӣ ба таври кофӣ анҷом нагирифтааст. Ба монанди: моҳият ва мазмунӣ иқтисодии методикаи муайянсозии даромади умумӣ ва соф, нишондиҳандаҳои самаранокӣ истеҳсолот, робитаи мутақобилаи муносибатҳои тақсимоӣ ва иҷтимоӣ, таҳлили тамоюлҳои тағйирёбии индикаторҳои иҷтимоӣ ва механизми азнавтасимкунии даромад бо назардошти сиёсати иҷтимоӣ дар иқтисоди бозорӣ.

Даромади корхонаҳои хоҷагии қишлоқ заминаи ҳисоббаробаркунии нишондиҳандаҳои самаранокӣ иқтисодии истеҳсолот ва муайянсозии самарани бадастомадаро фароҳам меорад. Самара нишондиҳандаи мутлақ (масалан, маблағи умумии фурӯш ё даромад) буда, самаранокӣ нишондиҳандаи нисбӣ мебошад. Барои таҳлили иқтисодӣ нишондиҳандаҳои самаранокӣ хеле муфиданд, зеро онҳо нишон медиҳанд, ки чӣ гуна метавон натиҷаҳои назаррасро бо хароҷоти камтарин ба даст овард. Бузургҳои мутлақ ва нисбии даромади соф барои чен кардани таъсирбахшии соҳаҳои ҷудогона ва тамоми истеҳсолот истифода мешаванд, ки сатҳи самаранокӣ дар ҳамаи навъҳои хоҷагӣ аз хоҷагиҳои қишлоқӣ то хоҷагиҳои хусусӣ муайян карда шавад. «Самаранокӣ истеҳсолот - ин таносуби натиҷаҳои ғайрииқтисодӣ ва захираҳои меҳнатӣ ва моддӣ барои бадастории он сарфшуда мебошад. Моҳияти раванди баландбардории самаранокӣ истеҳсолот аз зиёдкунӣ натиҷаҳои иқтисодӣ барои ҳар як воҳиди хароҷот иборат мебошад» [1,5]. «Самаранокӣ иқтисодӣ – усули ташкили истеҳсолот мебошад, ки ҳангоми он хароҷот барои истеҳсолоти микдори муайяни маҳсулот камтарин мебошад» [1].

Ғайр аз ин, «самаранокӣ - категорияи иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҳар дафъа бояд муайян кард, ки кадом самаранокӣ дар назар дошта шудааст: иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва ё иҷтимоӣ - иқтисодӣ. Оиди истеҳсолнокӣ гуфтан мумкин аст, ки ин категорияи соф иқтисодӣ мебошад» [1,5].

Амаликунии корхона дар бозор ҳамзамон самаранокӣ иҷтимоӣ ва иқтисодиро фаро мегирад. Барои таҳлили илмӣ категорияи «самаранокӣ» ба ду ҷузъ тақсим мешавад: самаранокӣ иҷтимоӣ ва самаранокӣ иқтисодӣ.

Самаранокӣ иҷтимоӣ таъсири ғайрииқтисодӣ корхонаро ба паҳлуҳои гуногуни ҷомеа инъикос мекунад, дар ҳоле ки самаранокӣ иқтисодӣ натиҷаи хоҷагидорӣ буда, имконият медиҳад натиҷаҳои меҳнат бо хароҷот муқоиса карда шаванд. Масалан, баҳогузориҳои самаранокӣ иқтисодӣ дар истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ фавран имконпазир аст, дар ҳоле ки самаранокӣ иҷтимоӣ таъсири маҳсулот ба саломатӣ ва ғайрииқтисодӣ ҳаётии инсон дар муддати дароз ба назар гирифта мешавад ва ба тағйироти микдорӣ гирифта намешавад.

Олимони хулоса кардаанд, ки мафҳуми «самаранокӣ иқтисодӣ корхона» ва «истеҳсоли маҷмӯии (факториҳои) меҳнати корхона» ба ҳам тавъаманд. Вобаста ба ин, ба андешаи Гулов Б.М. «Мушкilotи рушди деҳот ба нишондиҳандаҳои иқтисодӣ корхонаҳои аграрӣ таъсири манфӣ мерасонад. Таъмини шароити мӯътадили зиндагии аҳоли дар бисёр ҳолат ба қори самарабахшии корхонаҳои соҳа вобаста мебошад» [2].

Барои баландбардории истеҳсолнокии маҷмӯии факториҳои меҳнат, самаранокӣ иқтисодӣ дар ҳамаи соҳаҳои корхона зарур аст, зеро он натиҷаҳои хоҷагидориро ҷамъбаст ва баҳогузорӣ мекунад. Мафҳуми «самаранокӣ иқтисодӣ корхона» ва «истеҳсолнокии маҷмӯии факториҳои меҳнати корхона» моҳиятан як чизро ифода мекунад — афзоиши истеҳсолнокии меҳнат ва иқтисоди умумии корхона.

Моҳияти иқтисодии истеҳсолоти ҷамъиятӣ асоси муайянсозии маҳаки самаранокиро фароҳам меорад. Агар нишондиҳандаҳои самаранокӣ якҷанд бошанд, маҳаки асосӣ ҳамоно ягона мемонад. Аз рӯи адабиёти иқтисодӣ, маҳаки ягонаи самаранокӣ афзоиши истеҳсолнокии меҳнати ҷамъиятӣ мебошад, ки ҳамчун муносибати даромади милли (умумӣ) нисбати захираҳои истифодашуда ҳисоб карда мешавад. Инро метавон тавассути нисбати даромади

умумӣ (ДУ) ба фондҳои асосии истеҳсолот (ФАИ), фондҳои гардон (ВГ), сарфи меҳнати зинда (СМЗ) ва тарҳи амортизатсия (А) ифода намуд.

Маҳаки мазкур барои баҳогузории паҳлуҳои ҷудогонаи истеҳсолот низ истифода мешавад: баромади маҳсулоти умумӣ, даромади умумӣ ва соф нисбати фондҳои асосӣ, фондҳои гардон, харочот, рӯзҳои корӣ, ҳар як корманд ва як гектар замин. Ҳамчунин, нишондиҳандаҳои муҳим ба ғунҷоиши қувваи барқ, сӯзишворӣ, мавод, фондҳои таҷҳизотӣ, фонди боздеҳ ва истеҳсолнокии меҳнат вобастаанд.

Дар хоҷагиҳои фермерӣ ва дигар намудҳои корхонаҳои кишлоқ, нишондиҳандаҳои даромади умумӣ ва соф нисбати 1 сомони хароҷоти истеҳсоли асоси баҳогузории самаранокӣ мебошанд. Ин нишондиҳанда сатҳи даромаднокии истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ, чорводорӣ ва дигар соҳаҳои КАС-ро фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Аничин В.Л. Методы измерения экономического эффекта и эффективности использования сельскохозяйственных земель / В.Л. Аничин, А.С. Лицуков // Вестник Курской государственной сельскохозяйственной академии. – 2010. -Т.6. -№6. –С.16-18.

2. Гулов Б.М. Нақши сармоягузорӣ ва самтҳои тақмили сиёсати он дар рушди устувори косплекси агросаноатии Тоҷикистон [Матн] / Б.М. Гулов // Идоракунии давлатӣ. Маҷаллаи илмӣ сиёсии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2025. - №4/1(75). – С.91-99.

3. Гулов Б.М. Хусусиятҳо ва усулҳои идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ [Матн] / Б.М. Гулов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ - Бохтар, 2024 - №1/1(119). – С.262-265.

4. Мадаминов А.А. Проблемы устойчивого развития аграрного сектора Таджикистана / А.А. Мадаминов. –Душанбе, 2006. -С.17-21.

5. Хитсков И.Ф. Эколого-экономическая эффективность использования сельскохозяйственных земель / И.Ф. Хитсков, Г.И. Чогут // Вестник Орел ГАУ. – 2007. -№2. - С.9-11.

6. Шарипов З. Основы рыночной экономики / З. Шарипов. –Душанбе, 2008.

ТАСНИФОТИ МУШКИЛОТИ ГЛОБАЛӢ ВА ТАДБИРҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР СОҲАИ МОЛИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Убайдуллоев Ф.К. – н.и.и., мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқӣ

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур таҳлили муқоисавии мушкилоти мубрами молияи ҷаҳонӣ ва вижагӣҳои сохтори низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида шудааст. Дар сатҳи ҷаҳонӣ, мушкилоти асосӣ аз хавфҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла болоравии меъёрҳои ғоизӣ, таварруми баланд ва афзоиши қарзи давлатӣ ва амсоли он бармеоянд. Таъкид мегардад, ки ташаннуҷҳои геополитикӣ, ҷангҳои тарофавӣ ва парокандагии иқтисодӣ устувории низоми молиявиро коҳиш дода, заминаро барои тақонҳои нав эҷод мекунанд. Дар мавриди Ҷумҳурии Тоҷикистон, муаллиф мушкилоти калидиро дар номутаносибии сохторӣ, аз ҷумла, бартариати мутлақи баҳши бонкӣ (зиёда аз 95%) дар бозори молиявӣ ва рушд наёфтани бозори сармоя, маҳдудияти дастрасӣ ба захираҳои дарозмуддат ва сатҳи баланди ғоизҳо, вобастагии эҳсосшаванда аз интиқоли маблағҳои ва хатарҳои марбут ба долларизатсия ва монеаҳои институтсионалӣ, мебинад. Чунин натиҷагирӣ шудааст, ки низоми молиявии кишвар дар ҳоли ҳозир вазифаи асосии худ ба сармоягузориҳои дарозмуддат табдил додани пасандозҳоро ба таври кофӣ иҷро карда наметавонад, ки ин мушкилоти ҷиддӣ барои рушди устувори иқтисодӣ маҳсуб меёбад.

КЛАССИФИКАЦИЯ ГЛОБАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕРЫ В ОБЛАСТИ МЕЖДУНАРОДНЫХ ФИНАНСОВ

Аннотация. В данной статье проведен сравнительный анализ актуальных проблем мировых финансов и структурных особенностей финансовой системы Республики Таджикистан. На глобальном уровне основные проблемы возникают из-за макроэкономических рисков, включая повышение процентных ставок, высокую инфляцию, рост государственного долга и тому подобное. Подчеркивается, что геополитическая напряженность, тарифные войны и экономическая фрагментация снижают устойчивость финансовой системы, создавая почву для новых потрясений. В случае Республики Таджикистан автор видит ключевые проблемы в структурном дисбалансе, включая абсолютное доминирование банковского сектора (более 95%) на финансовом рынке и неразвитость рынка капитала, ограничения доступа к долгосрочным ресурсам и высокий уровень процентных ставок, ошутимую зависимость от денежных переводов и риски, связанные с долларизацией и институциональными барьерами. Сделан вывод о том, что финансовая система страны в настоящее время не может адекватно выполнять свою основную задачу по превращению сбережений в долгосрочные инвестиции, что является серьезной проблемой для устойчивого экономического развития.

CLASSIFICATION OF GLOBAL PROBLEMS AND INNOVATIVE MEASURES IN THE FIELD OF INTERNATIONAL FINANCE

Annotation. This article provides a comparative analysis of the current problems of global finance and the structural features of the financial system of the Republic of Tajikistan. At the global level, the main problems arise from macroeconomic risks, including rising interest rates, high inflation, rising government debt, and the like. It is emphasized that geopolitical tensions, tariff wars and economic fragmentation reduce the stability of the financial system, creating the ground for new shocks. In the case of the Republic of Tajikistan, the author sees key problems in the structural imbalance, including the absolute dominance of the banking sector (over 95%) in the financial market and the underdevelopment of the capital market, limited access to long-term resources and high interest rates, significant dependence on remittances and risks associated with dollarization and institutional barriers. It is concluded that the country's financial system currently cannot adequately fulfill its main task of converting savings into long-term investments, which is a serious problem for sustainable economic development.

Имрӯзҳо, мушкилоти мубрами молияи ҷаҳонӣ дорои табиати мураккаб буда, зиддиятҳои сиёсӣ, номутавозунии макроиқтисодӣ, ташаннуҷҳои геополитикӣ ва хавфҳои сохториро, ки дар натиҷаи сиёсатҳои солҳои охир ба вучуд омадаанд, дар бар мегирад. Бо ба сари қудрат омадани Доналд Трамп дар ИМА ва таҷдиди назар намудани ҳамаи аркони геополитикӣ, дар тамоми паҳлуҳои ҳаёти сиёсӣ иқтисодии ҷаҳон, аз ҷумла молияи байналмилалӣ марҳилаи нав оғоз гардид. Агар ба таври умумӣ гӯем, пасту баландшавии хавфҳои макроиқтисодӣ ва тамоюлҳои бозори молиявиро имрӯз мо метавонем ҳамчун воқуниш ба ҷараёни бознигарии сохтори ҷаҳони муосир аз тарафи кишварҳои абарқудрат баҳо диҳем.

Дар пайи ноустувории макроиқтисодии ҷаҳон, ҷаҳиши бесобиқаи арзиши тилло ба андозаи 65% дар соли 2025 баёнгари он аст, ки соҳибони захираҳои молиявӣ лангари устувору босуботро дар ивази пешгӯинашавандагии тамоюлҳои ҳосилаҳои молиявӣ дар бозорҳои байналмилалӣ мечӯянд. Хавфҳои макроиқтисодӣ ва пулӣ дар навбати аввал ба меёрҳои баланди ғоизӣ ва шадидтар шудани сиёсати пулиро қарзӣ марбут мебошанд. Бонкҳои марказии кишварҳои пешрафта (пеш аз ҳама НФЗ-и ИМА) барои мубориза бо таваррум меёрҳои асосиро ба таври назаррас баланд бардоштанд. Ин боиси гарон шудани арзиши қарзҳо дар саросари ҷаҳон, суғ шудани рушди иқтисодӣ ва афзоиши фишор ба бозорҳои кишварҳои рӯ ба тараққӣ гардид.

Аз тарафи дигар, нишондиҳандаҳои таваррум ва стагфлятсияи иқтисоди ҷаҳон нигаронкунанда мебошанд. Бо вучуди нишонаҳои коҳишбӣ, сатҳи таваррум ҳамчунон баланд боқӣ мемонад. Хавфи стагфлятсия (омезиши рушди суғ ва таварруми баланд) вучуд дорад, хусусан дар сурати болоравии нархи нерудиҳандагон ва ҳалалдор шудани занҷираҳои таъминот, дучанд мегардад.

Ин боиси маҳдуд шудани имкониятҳои буҷетҳо, ҳам дар кишварҳои рушдёфтаи постиндустриалӣ ва ҳам кишварҳои рӯдбанда мегардад. Афзоиши ғоизҳо хароҷоти хизматрасонии қарзи давлатиро зиёд карда, фазои молиявии ҳукуматҳоро барои татбиқи барномаҳои иҷтимоӣ ва ҳавасмандкунанда танг мекунад. Ҳатто дар сатҳи созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, аз қабилӣ СММ, норасоии захираҳои молиявӣ барои ҳалли вазифаҳои дар пеш гузошташуда эҳсос мегардад.

Муаммои дигаре, ки имрӯз дар назди аксарияти кишварҳои ҷаҳон, сарфи назар аз сатҳи рушди онҳо, возеҳ намоён шудааст, ин гаронии қарзи давлатӣ мебошад. Ин мушкилот, аз ҷумла, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ мубрам талаққӣ мешавад. Ҳарчанд кишвари мо дар қиёс бо дигар кишварҳо, сарбории чандон гарони қарзи беруна надорад, вале бояд қайд намуд, ки дар соли чорӣ, муҳлати имтиёзноки аксари қарзҳои давлатӣ ба охир мерасад ва хизматрасонии қарзи беруна минбаъд яке аз моддаҳои муҳимми хароҷот боқӣ мемонад.

Ҳамин тавр, дар соли 2025 афзоиши бесобиқаи қарзи давлатӣ ва корпоративӣ ба назар мерасад. Сатҳи қарзи ҷаҳонӣ (давлатӣ ва хусусӣ) дар ҳадди ниҳии таърихӣ қарор дорад. Гароншавии қарзҳо хавфи ноустувории молиявиро барои бисёр кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд мекунад.

Дар баробари ин, афзоиши хавфҳо дар баҳши ғайримолиявӣ низ ба назар мерасад. Аз ин нуктаи назар, қарзҳои баланди ширкатҳои ғайримолиявӣ метавонанд омилӣ ҷиддии амиктар шудани таназзул ва мушкил шудани барқарорсозии иқтисодӣ гарданд.

Чуноне дар саршавии мақола гуфтем, аксарияти ҷолишҳо ва мушкилоти бозорҳои молиявии ҷаҳонӣ дар асари номутаносибии геополитикӣ ва сохторӣ ба вучуд омадаанд. Ҳаракати реваншистии ИМА барои бознигарии тартиботи баъди Ҷанги дуҷоми ҷаҳон барқароршуда, ки бо саъю кӯшиши аз ҷумла, худӣ ИМА сурат гирифта буд, ноустувории геополитикиро зиёд кард ва чун қоида, ин омил боиси зиёдшавии номуайяни гардид. Низоъҳои системавӣ, ҷангҳои тичоратӣ ва технологӣ (масалан, байни ИМА ва Ҷин) номуайяниро афзуда, дар бозорҳо тақонҳои навро эҷод намуданд.

Мушкилоти дигар дар молияи байналмилалӣ ин номутаносибии глобалии ҳисоби чорӣ мебошад. Яъне, ҳанӯз ҳам номувозинати назаррас байни кишварҳои қарздиҳанда ва қарздор

идома дорад. Ин вазъият, ки бо мақоми пешбари доллар ИМА тақвият меёбад, хавфҳои системавиро зиёд мекунад.

Аз тарафи дигар, фрагментатсияи иқтисоди ҷаҳонӣ ва ташаннуҷҳои сиёсӣ боиси тақсимшавии қараёнҳои савдо ва молиявӣ мегардад, ки самаранокии иқтисоди ҷаҳон ва ҳамкориҳои байналмилалиро коҳиш медиҳад.

Дар баробари ин мушкилот, монеаҳои институтсионалӣ низ дар танзими хавфҳои системавӣ дар молияи байналмилалӣ нақши муассир доранд. Мушкилоти танзими молиявӣ вобаста ба афзоиши «бонкдорӣ соягӣ» ва гузариши фаъолият ба минтақаҳои дорои низоми заифи танзимкунанда (арбитражи танзимкунанда) устувории низоми молиявиро зерӣ хатар мегузорад. Аз тарафи дигар, рушди технологияҳои рақамӣ нишон медиҳад, ки танзими нокифояи FinTech вучуд дорад. Рушди босуръати криптовалютаҳо ва DeFi (молияи ғайримарказикунонидашуда) барои назорат ва пешгирии шустушӯи пул мушкилоти нав эҷод мекунад. Дар баробари ҳамаи ин омилҳо, хавфи интиқоли муфлисшавӣ аз як ҷаҳони бузурги молиявӣ ба дигар ҷаҳонҳо ва ба вучуд омадани «самаран домино» ҳамчунон муҳим боқӣ мемонад.

Акнун, ба ин зовия аз мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон менигарем. Мушкилоти бозори молиявии Тоҷикистон, асосан, хусусияти сохторӣ дошта, ба бахши бонкӣ нигаронида шудаанд. Ин омил самаранокӣ ва устувории низомро маҳдуд карда, онро дар баробари тақонҳои беруна осебпазир месозад. Муқоисаи хавфҳои молиявии ҷаҳонӣ ва таъсири онҳо ба Тоҷикистон нишон медиҳад, ки робитаи мустақими байни равандҳои ҷаҳонӣ ва паёмаҳои онҳо барои иқтисоди дохилӣ вучуд дорад.

Ҷадвали 1. Таъсири муаммоҳои муосири иқтисоди ҷаҳон ба нишондиҳандаҳои иқтисоди миллӣ

Омили ҷаҳонӣ	Таъсир ба иқтисоди Тоҷикистон	Хавфи асосӣ
Болоравии ғоизҳои НЗФ (ИМА)	Ғарон шудани қарзҳои беруна ва фишор ба қурби сомонӣ	Хуруҷи сармоя ва афзоиши қарзи давлатӣ
Таваррумҳои ҷаҳонӣ (энергия/ғизо)	«Воридоти таваррум» ва ғарон шудани сабади истеъмоли	Паст шудани қобилияти харидории аҳоли
Ташаннуҷи геополитикӣ	Мушкилот дар занҷираҳои таъминот ва интиқоли пул	Ноустувории воридоти ашё ва маҳсулоти стратегӣ
Рушди FinTech ва Cryptoасёроҳо	Талаботи нав ба танзими бозори дохилӣ ва амнияти кишвар	Шустушӯи пул ва афзоиши иқтисоди соягӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Номутаносибии сохтори бозори молиявӣ дар кишвар бо бартарияти саҳми бахши бонкӣ возеҳ мегардад. Низоми молиявии кишвар ба таври возеҳ ба бонкҳо вобаста аст ва зиёда аз 95%-и дороиҳо ба он рост меоянд. Бахши ғайрибонкӣ (суғурта, фондҳои нафақа ва бозори қоғазҳои қиматнок) ниҳоят заиф буда, ҳамагӣ 5%-и бозорро ташкил медиҳанд.

Дар баробари ин, Тоҷикистон аз рӯи сатҳи воридшавии қарзҳо ва пасандозҳо нисбат ба ММД дар байни кишварҳои ҳамсоя яке аз ҷойҳои охиринаро ишғол мекунад. Ин маънои онро дорад, ки низоми молиявӣ барои пасандозҳои дохилиро ба сармоягузори дарозмуддат табдил додан мушкилӣ мекашад. Аз ин рӯ, мушкилоти қарздиҳӣ ва дастрасӣ ба маблағгузорӣ ҳамчунон эҳсосшаванда боқӣ мемонанд.

Ҷадвали 2. Муқоисаи вазъи бозори молиявии дохилӣ бо модели оптималии нишондиҳандаҳои байналмилалӣ

Нишондиҳанда	Вазъият дар Тоҷикистон	Модели оптималӣ (Рушдёфта)
Ҳиссаи бахши бонкӣ	Зиёда аз 95% (Бартарияти мутлақ)	50-60% (Мувозинат бо бозори сармоя)
Бозори қоғазҳои қиматнок	Амалан ғайрифаъол нест (Заиф)	Манбаи асосии «пули дароз» барои тиҷорат

<i>Баҳши сугурта</i>	Хеле маҳдуд (камтар аз 1%)	Қисми муҳими сармоягузори дохилӣ
<i>Фароғирии молиявӣ (Қарз/ММД)</i>	Сатҳи паст (камтар аз 15-20%)	Сатҳи баланд (60-100%+)

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Дар баробари ин, дар бозори дохилии молиявӣ ҳанӯз ҳам фоизҳои баланд ва норасоии захираҳо ба назар мерасад. Фарқияти зиёд (спрэди) байни фоизи пасандоз ва қарз, хароҷоти баланди амалиётӣ ва сатҳи баланди қарзҳои шубҳанок (NPL) арзиши қарзро гаронтар мекунад. Амалияи бонкии кишвар нишон медиҳад, ки бонкҳо на ба лоиҳаҳои дарозмуддати истеҳсолӣ, балки бештар ба қарзҳои кӯтоҳмуддати истеъмоли таваҷҷуҳ доранд.

Ҳамаи ин проблемаи осебпазирии беруна ва мушкилоти пулиро ба мадди аввал мебарорад. Вобастагӣ аз интиқоли пул аз беруни ҷумҳури устувории низоми молиявиро таҳти суол мебарад. Ҳар гуна тағйирот дар сиёсати муҳоҷират ё вазъи иқтисодии кишварҳои донор, аз ҷумла дар Федератсияи Русия ба пардохтпазирии бонкҳо таъсир мерасонад.

Як муаммои дигаре, ки қариб ҳалли худро ёфтааст, сатҳи долларизатсияи қарзҳои дохилӣ мебошад. Сатҳи баланди қарзҳо бо аъёри хориҷӣ хавфи аъёриро барои қарзгирандагон, ки даромадашон бо сомонӣ аст, зиёд мекунад. Бо дарки ин зухурот, БМТ тавассути сиёсати қарзии ҳадафмандонаи худ тавонист, ки нишондиҳандаи мазкурро то як сатҳи безарар поин барад.

Болотар аз мавҷудияти монеаҳои институтсионалӣ гуфта гузаштем. Бинобар сабаби нобоварӣ ва иқтисодиёти соягӣ, ҳанӯз ҳам қисми зиёди пули нақди аҳоли берун аз бонкҳо гардиш мекунад. Тибқи арзёбиҳои гуногун ҳаҷми ҷунин маблағҳо 30-35 млрд сомонино ташкил медиҳад. Ин натиҷаи сатҳи пастии эътимод ба ниҳодҳои молиявӣ ва мавҷудияти ҳаҷми калони иқтисодиёти соягӣ мебошад.

Гузашта аз ин, сарфи назар аз татбиқи стандартҳои Базел II/III, мушкилоти сифати назорат ва идоракунии корпоративӣ дар баъзе ташкилотҳои қарзӣ ҳамчунон мубрам боқӣ мемонанд. Барои натиҷагирӣ SWOT-таҳлили низоми молиявии ватаниро гузаронидем.

Ҷадвали 3. Натиҷаҳои SWOT-таҳлили низоми молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон

<i>Ҷанбаҳои қавӣ (Strengths)</i>	<i>Ҷанбаҳои заиф (Weaknesses)</i>
- Идомаи ислоҳоти танзимкунанда (Базел II/III). - Рушди босуръати пардохтҳои рақамӣ ва кортӣ.	- Сатҳи баланди долларизатсия. - Нобоварии таърихи аҳоли ба бонкҳо. - Норасоии захираҳои қарзии дарозмуддат.
<i>Имкониятҳо (Opportunities)</i>	<i>Таҳдидҳо (Threats)</i>
- Таъсиси бозори фондии миллӣ. - Ҷалби пасандозҳои аҳоли ба гардиши расмӣ. - Рақамикунони пурраи хизматрасониҳо.	- Шоки беруна аз иқтисоди Русия. - Беқурбшавии якбораи аъёри миллӣ. - Афзоиши ҳиссаи қарзҳои корношоям (NPL).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Хулоса, мушкили асосии бозори молиявии Тоҷикистон дар он аст, ки он вазифаи калидии худ - миёнаравии самарабахш байни пасандозҳо ва сармоягузорино иҷро карда наметавонад, ки ин монеаи ҷиддӣ барои рушди устувори иқтисодӣ мебошад.

Дар зер, барои асоснок ва илмӣ гардонидани гуфтаҳои худ, бо истифода аз нишондиҳандаҳои воқеии оморӣ Бонки миллии Тоҷикистон (БМТ) бо таъа ба сомонаи расмӣ www.nbt.tj ҷадвал месозем.

Ҷадвали 4. Нишондиҳандаҳои калидии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон

<i>Нишондиҳанда</i>	<i>Вазъияти кунунӣ</i>	<i>Тамоюл ва тавзеҳ</i>
<i>Меёри бозтамвил (Refinancing Rate)</i>	9.0% - 10.0%	БМТ сиёсати пулиро қарзиро барои ҷилавгирӣ аз таваррум муътадил нигоҳ медорад.

Сатҳи таваррум (Inflation)	3.5% - 5.0%	Дар доираи ҳадафҳои БМТ (6%) нигоҳ дошта мешавад.
Ҳиссаи қарзҳои шубҳанок (NPL)	10% - 12%	Нисбат ба солҳои 2015-2016 (ки 25%+ буд) хеле коҳиш ёфтааст, вале ҳоло ҳам баланд аст.
Сатҳи долларизатсияи қарзҳо	~40% - 44%	Тамоюли коҳиш дорад (сиёсати «дедолларизатсия»), вале ҳавфи асёри бокӣ мемонад.
Сатҳи долларизатсияи пасандозҳо	~42% - 45%	Эътимоди аҳоли ба асёри хориҷӣ ҳамчун воситаи ҳифзи сармоя ҳоло ҳам қавӣ аст.
Дороиҳои низоми бонкӣ (нисбат ба ММД)	~25% - 30%	Нишондиҳандаи фарогирии молиявӣ, ки ниёз ба афзоиш дорад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти www.nbt.tj

Аз таҳлили ҷадвал чунин хулоса мешавад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон сифати сандуки қарзии бонкҳо хеле беҳтар шудааст. Нисбат ба соли 2016, ки ин нишондиҳанда хеле баланд буд, ҳоло бонкҳо дар интиҳоби мизочон эҳтиёткортар шудаанд. Сарфи назар аз кӯшишҳои танзимгар, ҳудуди 40-45%-и пасандозҳо ва қарзҳо ҳанӯз бо асёри хориҷӣ мебошанд. Ин маънои онро дорад, ки ҳар як ҷаҳиши курби доллар ба метавонад боиси мушкилоти пардохтпазирии қарзгирандагон гардад. Нигоҳ доштани меъёри бозтамвил дар сатҳи тақрибан 10% нишон медиҳад, ки бонкҳо наметавонанд қарзҳои арзон пешниҳод кунанд, зеро арзиши ҷалби пул барои ҳуди онҳо гарон аст.

Дар асоси ин омор, метавон хулоса кард, ки низоми молиявии Тоҷикистон аз марҳилаи «буҳрони шадид» (солҳои 2016-2019) ба марҳилаи «суботи осебпазир» гузаштааст. Барои рушди минбаъда лозим аст, ки якум, сатҳи долларизатсия то зери 30% поён бурда шавад ва дуюм, ҳиссаи баҳши ғайрибонкӣ (суғурта ва бозори сармоя) ҳадди аққал то 10-15% зиёд карда шавад.

Дар хотима, барои нишон додани баъзе пешрафтҳо дар низоми молияи кишвар рақамҳоро бо нишондиҳандаҳои кишвари ҳамсои Ӯзбекистон муқоиса мекунам, то мавқеи Тоҷикистон дар минтақа равшантар шавад.

Муқоиса бо Ӯзбекистон хеле муфид аст, зеро ҳарчанд ҳар ду кишвар дар гузашта таърихи иқтисодии шабеҳ доштанд, дар солҳои охир суръат ва самтҳои ислохоташон фарқ мекунад. Ӯзбекистон бо иқтисодиёти васеътар ва ислоҳоти либералии босуръат ҳамчун яке аз рақибони асосии минтақавӣ барои ҷалби сармоя баромад мекунад. Дар зер ҷадвали муқоисавии нишондиҳандаҳои асосии молиявии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон оварда шудааст.

Ҷадвали 5. Муқоисаи нишондиҳандаҳои молиявии Тоҷикистон ва Ӯзбекистон

	Нишондиҳанда	Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дол.ИМА	Ҷумҳурии Ӯзбекистон бо дол.ИМА	Таҳлил
Ҳаҷми ММД (\$)		15 млрд	90-100 млрд	Иқтисоди Ӯзбекистон аз ҷиҳати ҳаҷм тақрибан 6-7 маротиба калонтар аст.
Меъёри бозтамвил		9,0%	13,5%	Тоҷикистон дар нигоҳ доштани сатҳи таваррум комёб шудааст. Дар Ӯзбекистон барои мубориза бо таварруми баландтар меъёр саҳттар аст.
Сатҳи долларизатсияи қарзҳо		40-44%	43-45%	Ҳар ду кишвар бо вобастагии баланд аз асёри мубориза мебаранд.

<i>Қарз ба баҳшии хусусӣ (% аз ММД)</i>	12-14%	35-40%	Дар Ўзбекистон банкҳо дар маблағгузори иқтисодиёт фаъолтаранд.
<i>Сатҳи таваррум (солана)</i>	4,0%	9,0-10,0%	Тоҷикистон дар нигоҳ доштани устувори нархҳо муваффақтар аст.
<i>Бозори сармоя (Stock Market)</i>	Дар ҳоли ташаккул (суст)	Фаъол (Ислоҳоти IPO-и ширкатҳои давлатӣ)	Ўзбекистон дар хусусигардони ширкатҳои бузург тавассути биржа пешсаф аст.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Чуноне аз чадвал дида мешавад, фарқиятҳои асосии сохторӣ дар дастрасӣ ба сармояи байналмилалӣ зоҳир мегардад. Ўзбекистон дар солҳои охир фаъолона евробондҳо (Eurobonds) бароварда, рейтингҳои кредитии худро беҳтар кард. Тоҷикистон низ таҷрибаи баровардани евробондҳоро дорад (барои НБО-и Роғун), вале Ўзбекистон инро ҳамчун воситаи доимӣ барои дастгирии банкҳои давлатиаш истифода мебарад. Дар Ўзбекистон раванди хусусигардони банкҳои давлатӣ бо ҷалби сармоягузори стратегӣ хориҷӣ (масалан, ОTR Bank-и Маҷористон ва TBC Bank-и Ҳунгаристон) босуръат идома дорад. Дар Тоҷикистон низомии банкӣ бештар ба сармояи дохилӣ ва давлатӣ таъия мекунад. Ўзбекистон пас аз соли 2017 низомии асъории худро қатъан либералӣ кард, ки ин боиси ҷалби бештари сармоягузори мустақими хориҷӣ (FDI) гардид. Тоҷикистон сиёсати «шинокунандаи танзимшаванда»-ро истифода мебарад, ки устувориро таъмин кунад ҳам, метавонад дар ҳолати тақонҳои ногаҳонӣ норасоии асъорро ба вучуд орад.

Хулосаи муқоисаи гузаронидашуда чунин аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар суботи нархҳо (сатҳи таваррум) ва назорати қурб нисбат ба ҳамсояи худ бартарӣ нишон медиҳад. Аммо Ўзбекистон дар «фарогирии молиявӣ» (Financial Depth) ва ҷалби сармояи хориҷӣ ба баҳши банкӣ пешсаф аст. Барои Тоҷикистон таҷрибаи кишвари ҳамсоя дар қисмати рушди бозори қоғазҳои қиматнок метавонад ҳамчун намуна (benchmark) хизмат кунад.

ТРАНСФОРМАЦИЯ КОНЦЕПТУАЛЬНЫХ ПОДХОДОВ К ИССЛЕДОВАНИЮ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В СОВРЕМЕННОЙ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Шарипов Садриддин Бадридинович – доктор PhD, доцент, заведующий кафедрой мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел: +992 200480778. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru

В данной статье исследуется процесс глубокой эволюции теоретических основ анализа международного торгового-экономического взаимодействия. Традиционные классические теории международной торговли в текущих условиях утрачивают свою исключительную прогностическую значимость. Современная мировая экономика характеризуется переходом от линейной глобализации к сложным процессам регионализации и фрагментации рынков. Основное внимание в работе уделяется переходу от ценовых факторов конкуренции к институциональным и технологическим детерминантам. Автор доказывает необходимость интеграции геополитических рисков в методологию оценки внешнеэкономических связей. В рамках исследования анализируется влияние цифровизации и платформенных решений на трансформацию структуры торгового обмена. Особое место занимает изучение концепции технологического суверенитета как нового драйвера выстраивания межгосударственных партнерств. В статье обосновывается смещение акцентов с либеральных моделей на подходы, учитывающие экономическую безопасность и устойчивость цепочек поставок. Результаты работы позволяют сформировать комплексное представление о векторах развития современной экономической мысли. Полученные выводы могут быть использованы для корректировки стратегий внешнеторговой политики в условиях неопределенности.

Ключевые слова: мировая экономика, торгового-экономическое сотрудничество, трансформация концептуальных подходов, международная торговля, экономическая методология, глобализация, геоэкономика, внешнеэкономическая политика, цифровизация, глобальные цепочки стоимости.

ТРАНСФОРМАТСИЯИ РАВИШҲОИ КОНСЕПТУАЛӢ ДАР ТАҲҚИҚИ ҲАМКОРИҲОИ ТИҶОРАТИӢ ИҚТИСОДӢ ДАР ИҚТИСОДИӢТИ МУОСИРИ ҶАҲОНӢ

Шарипов Садриддин Бадридинович – доктор PhD, дотсент, мудири кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Тел: +992 200480778. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru

Дар мақолаи мазкур раванди таҳаввули амиқи асосҳои назариявии таҳлили ҳамкорихои байналмилалӣ тижоратию иқтисодӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Назарияҳои классикии тижорати байналмилалӣ дар шароити кунунӣ аҳамияти истисноии пешгӯии ҳудро гум мекунад. Иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ бо гузариш аз ҷаҳонишавӣ хаттӣ ба равандҳои мураккаби минтақавишавӣ ва тақсимшавӣ бозорҳо тавсиф меёбад. Таваҷҷуҳи асосӣ дар қор ба гузариш аз омилҳои нархӣ рақобат ба муайянкунандаҳои институтсионалӣ ва технологӣ нигаронида шудааст. Муаллиф зарурати ворид намудани ҳавфҳои геополитикиро ба методологияи арзёбии робитаҳои берунииқтисодӣ исбот менамояд. Дар доираи таҳқиқот таъсири рақамикунонӣ ва қарорҳои платформаӣ ба трансформатсияи сохтори мубодилаи тижоратӣ таҳлил карда мешавад. Омӯзиши концепсияи соҳибхитиёрии технологӣ ҳамчун муҳаррики нави эъмори шарикӣ байнидавлатӣ ҷойи махсусро ишғол мекунад. Дар мақола тағйирёбии таваҷҷуҳ аз моделҳои либералӣ ба равишҳои, ки амнияти иқтисодӣ ва устувории занҷираҳои таъминотро ба назар мегиранд, асоснок карда шудааст. Натиҷаҳои қор имкон медиҳанд, ки тасаввуроти мукамал дар бораи самтҳои рушди тафаккури муосири иқтисодӣ ташаққул дода шавад. Хулосаҳои бадастомада метавонанд барои ислоҳи стратегияҳои сиёсати беруни тижоратӣ дар шароити номуайяни истифода шаванд.

Калидвожаҳо: иқтисодӣи ҷаҳонӣ, ҳамкориҳои тичоратӣ иқтисодӣ, трансформатсияи равишҳои концептуалӣ, тичорати байналмилалӣ, методологияи иқтисодӣ, ҷаҳонишавӣ, геоиқтисодиёт, сиёсати берунииқтисодӣ, рақамикунонӣ, занҷираҳои ҷаҳонӣ арзиш.

TRANSFORMATION OF CONCEPTUAL APPROACHES TO THE STUDY OF TRADE AND ECONOMIC COOPERATION IN THE MODERN GLOBAL ECONOMY

Sadriddin Badridinovcih Sharipov – PhD, Associate Professor, Head of the Department of the Global Economy at the Tajik State University of Finance and Economics. Tel: +992 200480778. E-mail: s_sadriddin91@mail.ru

This article examines the profound evolution of the theoretical foundations underlying the analysis of international trade and economic interaction. Under current conditions, traditional classical theories of international trade are losing their exclusive predictive significance. The modern global economy is characterized by a transition from linear globalization toward complex processes of regionalization and market fragmentation. Primary attention is paid to the shift from price-based competition factors to institutional and technological determinants. The author demonstrates the necessity of integrating geopolitical risks into the methodology for assessing external economic relations. Within the framework of the study, the impact of digitalization and platform solutions on the transformation of the trade exchange structure is analyzed. Special emphasis is placed on the concept of technological sovereignty as a new driver for building interstate partnerships. The article substantiates the shift in focus from liberal models toward approaches that prioritize economic security and the resilience of supply chains. The results of the work allow for the formation of a comprehensive understanding of the development vectors of modern economic thought. The findings can be utilized to adjust foreign trade policy strategies in conditions of uncertainty.

Keywords: global economy, trade and economic cooperation, transformation of conceptual approaches, international trade, economic methodology, globalization, geoeconomics, foreign economic policy, digitalization, global value chains (GVCs).

Термин «сотрудничество» с давних времен был равнозначным ведению совместной работы, деятельности в интересах каждой их участвующих сторон. Международная система основана на сотрудничестве государств между собой. В связи с этим международное сотрудничество можно рассматривать в виде глобальной конструкции трансграничного сотрудничества всех ее субъектов на принципах соблюдения норм международных и национальных правовых систем.

Международное торгово-экономическое сотрудничество включает множество непосредственных связей и отношений между странами в области передвижения товаров, услуг, капитала и рабочей силы за пределы национальных границ. Международное торгово-экономическое сотрудничество охватывает как торговые, так и производственно-экономические и финансовые процессы, таким образом формируют сложный и взаимосвязанный международный комплекс. Данное определение торгово-экономического сотрудничества представляется нам достаточно широким и точным, чем используемое в большинстве научной литературе определение "международная торговля", так как оно отражает именно эволюцию хозяйственных связей и рост направлений сотрудничества между странами в современном мире.

Страны мира, в рамках международных экономических отношений, оказываются в положении постоянного экономического взаимодействия и взаимозависимости, таким образом, между ними осуществляется международное торгово-экономическое сотрудничество. Сущность международного торгово-экономического сотрудничества, как и его понятие, в экономической науке до сих пор остается спорным¹. В одном случае его можно

¹ Шахназаров Г.Х. Грядущий миропорядок. О тенденциях и перспективах международных отношений. -М.,1981. -С.18; Галенская Л.Н. Международный гражданский процесс //Актуальные проблемы международного гражданского процесса. Материалы международной конференции. -Санкт-Петербург: СПб, 2003. -С.8-9;

представить в виде системы скоординированной деятельности стран и международных организаций, направленной на обеспечение устойчивых международных экономических отношений, поддержку и продвижение национального круга интересов, и улучшение правовых инструментов взаимопольного сотрудничества.

С другой же стороны, это совокупность находящихся в постоянном изменении и трансформации организационно-политических и хозяйственных связей, с присутствием государств, их союзных группировок, международных организаций, отдельных экономических агентов, базирующихся на принципах самостоятельности, соблюдения национальной независимости и содействия получения обоюдной пользы каждому участнику сотрудничества.

Как справедливо отмечает Ксенофонтова М.В., субъектный состав международного торгово-экономического сотрудничества разнообразен (государство, административно-территориальное образование, юридические и физические лица) и не лимитирован лишь только субъектами международного публичного права². Юрова Н.В., Яо Цзяхуэй отмечали, что «слово «сотрудничество» издавна означало совместную работу, собрание, действие с пользой каждой из сторон. В системе категорий международных экономических отношений отражено, что страны находятся в состоянии непрерывного экономического взаимодействия и взаимозависимости, следовательно, между ними реализуется экономическое сотрудничество»³.

Базой для международного торгово-экономического сотрудничества выступает общее стремление в реализации обоюдных интересов в социально-политической, экономической, научной, технической, культурной и т.п. сферах; предотвращение и профилактика негативных последствий проводимой субъектами антропогенной деятельности, существование общих проблем, формирование дружественных взаимоотношений. Международное торгово-экономическое сотрудничество выступает как многоуровневая система международного экономического сотрудничества всех элементов международной системы, ориентированная на достижение устойчивого взаимовыгодного экономического развития (рисунок 1.1.1).

Мы считаем, что под международным торгово-экономическим сотрудничеством можно понимать совокупность гармоничной деятельности стран и международных организаций, направленной на консолидацию международных экономических отношений, поддержку национальных интересов и реформирование правовых механизмов взаимопольного сотрудничества.

Международные экономические отношения первых трех уровней представляют собой публично-правовые властные отношения, которые направлены на разработку и формирование законодательной базы непосредственного сотрудничества хозяйствующих субъектов и разработку режимов этой взаимосвязанной кооперации. Отношения, составляющие 4-й уровень, это в основном частноправовые и договорные отношения, в основе которых доминирует обеспечение принципа равенства.

Международное торгово-экономическое сотрудничество осуществляется в разнообразных формах: мировая торговля; мировые инвестиции; сотрудничество в научно-технической сфере, производственной кооперации, в сфере валютных, кредитных и финансовых отношений.

Шумилов В.М. Международное экономическое право. -М., 1999. -С.54-57; Зыкин И.С. Внешнеэкономические операции: право и практика. -М., 1994. -С.74.; Ксенофонтова М.В. Система международного экономического сотрудничества //Вестник ОГУ, 2005. №3. -С.176-179.

² Ксенофонтова М.В. Система международного экономического сотрудничества //Вестник ОГУ, 2005, №3. - С. 177 <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-mezhdunarodnogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>.

³ Юрова Н.В., Цзяхуэй Яо. Теоретические основы торгово-инвестиционного сотрудничества стран (на примере КНР и ЕАЭС) // Журнал Белорусского государственного университета. Экономика, 2019, №2.- С.26

Рисунок 1. Уровни системы международного торгово-экономического сотрудничества

Источник: Составлен автором

Так, по мнению Юрова Н.В., Яо Цзяхуэй «международная торговля представляет собой обмен товарами в вещественно-материальной форме, услугами и объектами интеллектуальной собственности между покупателями, продавцами и посредниками из разных стран, а международные инвестиции - это вложение капитала субъектов хозяйствования одних государств в материальные, нематериальные и финансовые активы других государств для получения дохода»⁴. Различные теории международных инвестиций базируются на мнениях исследователей, анализирующих внешнеэкономическую торговлю стран мира. По ходу становления и развития экономической мысли различные теории международного сотрудничества нашли свое развитие в контексте неоклассической, неокейнсианской, марксистской и иных теорий.

Сложная динамическая система международных торгово-экономических отношений, отображает качество региональных связей и взаимодействие международных хозяйственных связей на каждом этапе исторического развития. Данная система определяет уровень интегрированности подсистем мирового хозяйства, выявляя при этом характер отношений между странами.

Международная торгово-экономическая деятельность оказывает важное воздействие на процесс регионализации мира, наряду с другими факторами, такими как природные ресурсы, природные условия, международная торговля, региональные преимущества, степень отдалённости от рынков, уровень образования населения, интенсивность и направления инвестиционной политики страны.

Следовательно, межрегиональная торгово-экономическая деятельность на наш взгляд, представляет собой сложное сотрудничество хозяйствующих субъектов отдельного региона страны с хозяйствующими субъектами других регионов мира, направленное на экспорт товаров и услуг, опираясь на региональный экспортный потенциал, закупку товаров и услуг для возмещения внутренних региональных потребностей, на базе поддержки международного движения капитала, технологий, информации и международной миграции рабочей силы.

К числу основных признаков межрегиональных торгово-экономических отношений можно отнести: межрегиональный обмен товарами и услугами на базе международной торговли; межрегиональное движение факторов производства (капитала, рабочей силы, технологий и информации); транснационализация экономической деятельности, выражающаяся в размещении производства в нескольких странах или регионах мира; существование независимой международной финансовой системы.

Перечисленные признаки выступают результатом углубления взаимосвязей и взаимозависимостей между регионами, а также между национальными экономиками. Они подчёркивают необходимость учёта межрегиональных особенностей при разработке стратегий международной торгово-экономической деятельности.

Торгово-экономическое сотрудничество на региональном уровне выступает одной из форм интеграционных группировок, которая может выступить не только стабильной формой международных экономических отношений, но и смягчить негативные последствия глобализации.

Международное торгово-экономическое сотрудничество можно рассматривать как непрерывный процесс активного формирования международных региональных отношений между различными субъектами: государствами, местными и региональными органами власти, общественными организациями и предпринимателями, которые имеют общие интересы в развитии своих территорий. Такой процесс предусматривает разработку совместных стратегий, выявление приоритетных направлений, разработку программ развития или «дорожной карты», базирующихся на комплексной оценке имеющегося общего потенциала территорий и выявлении сильных и слабых их сторон.

Исходя из этого, основной целью международного торгово-экономического сотрудничества выступает обеспечение синергетического эффекта от рационального

⁴ Юрова Н.В., Цзяхуэй Яо. Теоретические основы торгово-инвестиционного сотрудничества стран (на примере КНР и ЕАЭС) // Журнал Белорусского государственного университета. Экономика, 2019, №2.- С.26

совместного использования имеющихся ресурсов и оптимизации экономических результатов, при этом предполагается обнаружение всевозможных рисков и гарантия удовлетворения социально-экономических интересов всех участников сотрудничества. Данное определение международного торгово-экономического сотрудничества позволяет подчеркнуть его сложную и динамичную природу, а также необходимость разработки индивидуальных стратегий и механизмов реализации в зависимости от изменения факторов международной рыночной бизнес-среды.

Торгово-экономическое сотрудничество стран базируется на основных экономических теориях, разработанных такими классиками экономической теории, как А. Смит и Д. Рикардо, Э. Хекшер и Б.Олин, М. Познер, Дж.М. Кейнс, М.Портер, Р.О. Кеохейн, Дж.Най, Я.Тинберген, Дж.Дельмон и многих других⁵ (рисунок 2).

Классический подход к формам проявления международного торгово-экономического сотрудничества заключается в развитии международной торговли, научно-технического сотрудничества, производственной кооперации, сотрудничестве в валютно-финансовых и кредитных отношениях, в сфере международных инвестиций и др. Первая классическая теория международного сотрудничества основана на постулате, об абсолютных и относительных преимуществах стран.

Суть теории преимуществ А.Смита и Д.Рикардо состоит в том, что каждая страна владеет какими-то определенными абсолютными преимуществами по сравнению с другими странами мира, заключающиеся в том, что она может произвести на единицу затрат больше продукции чем другие страны.

⁵ Tinbergen J. Economic policy: principles and design. – North Holland Pub. Co., 1956.- 276 p.; М.Ю. Малкина М.Ю. История экономических учений. - Нижний Новгород: Издательство Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского, 2007. -С.65; Гичиев Н.С. Некоторые аспекты генезиса теорий международной торговли//Вопросы структуризации экономики. №2, 2012 Материалы XIII Международной НПК по маркетингу в Махачкале. –С. 118–120; Буланов М.В. Теория мирового порядка в современной западной политологии: концепция Р.О.Кеохейна и Дж. Ная.- Москва, 2009-С.12-18; Porter M. The Five Competitive Forces That Shape Strategy //Harvard Business Review, №1 January, 2008. – P. 76-90; Делмон Дж. Государственно-частное партнерство. Астана. Изд-во Казахстанский центр ГЧП.-2010. -С.135-150.

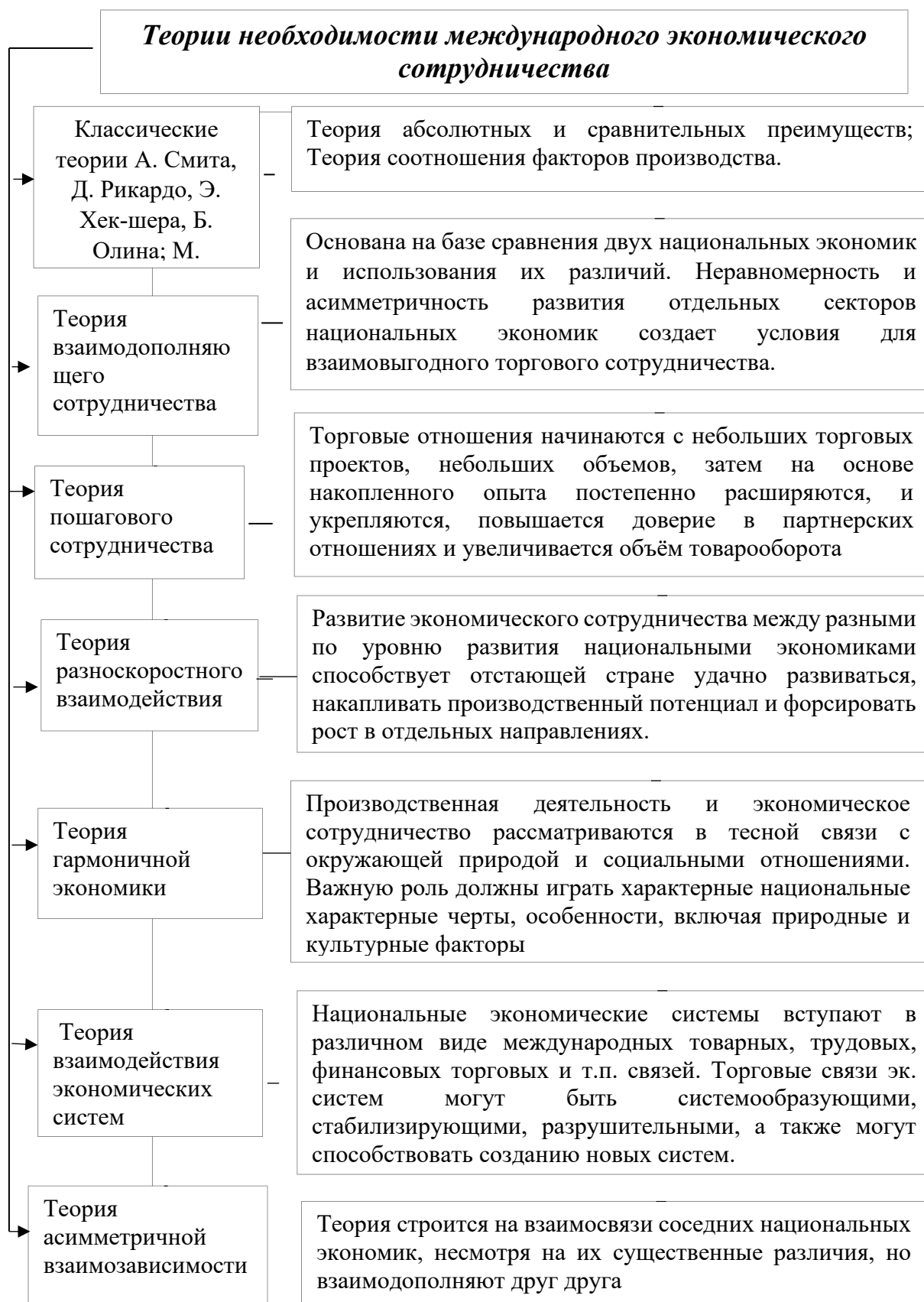

Рисунок 2.

Теории необходимости международного экономического сотрудничества

Источник: Составлен автором

Таким образом, для тех стран, которые не владеют такими абсолютными преимуществами, выгодней будет покупать необходимые продукты у других стран и торговля станет взаимовыгодной. В последующем Э. Хекшер и Б. Олин разработали теорию, которая поясняет тот факт, что выступает причиной различий между странами мира: наличие и соотношение степени обеспеченности основными факторами производства. В последующие годы эти теории получили своё дальнейшее развитие.

Можно отметить ещё теорию технологического разрыва М. Познера, согласно которой какая-нибудь развитая страна может произвести такую продукцию, которая будет пользоваться большим спросом на внешнем рынке. Высокий спрос обоснован производством такой продукции на основе использования новых технологий, либо наличием определенных производственных новинок. То есть страна произвела продукцию, на основе использования принципиально новой технологии.

Его теория технологического разрыва обосновывает повышенный спрос, так как торговля новой продукцией станет более эффективна между странами, которые имеют почти равную оснащённость ресурсами. Технологический разрыв способствует тому, что экспортёру будет выгодно продавать свой товар и получает определенную прибыль, а импорте может получить новую продукцию. Для того, чтобы сохранить своё преимущество экспортёр будет постоянно стремиться использовать новую технологию для получения нового преимущества⁶.

Внешняя торговля выступает в качестве самой простой и несложной формой межстрановых экономических отношений и играет важную роль во внешнеэкономическом сотрудничестве стран. Взаимная выгода от внешнеторговой деятельности доказана продолжительной теорией и практикой. Мировой торговый бизнес уже давно перешагнул национальные государственные границы. Нынешний этап развития международных экономических отношений отличается быстрыми изменениями, связанными с изменениями, происходящими в мире.

В 2021 году мировая экономика вступила в новую стадию, когда последствия глобальной пандемии COVID-19 стали новым фактором, с которым приходится считаться всем странам мира и во всех аспектах. После того, как мировая экономика пережила восстановление в период поздней фазы пандемии, сбои в предложении товаров все ещё значительно снижают тенденцию экономического роста.

Основными вызовами для глобального экономического роста и стабильности выступили:

- вызванные пандемией ограничения, разрыв и фрагментация цепочек поставок, спровоцированные торговым протекционизмом;
- несоответствие спроса и предложения;
- рост цен на сырьевые товары и изменение курса макроэкономической политики в ведущих странах мира в ответ на риски стагфляции.

Многочисленное количество шоков, вызванных глобальной пандемией COVID-19 сильно оказали воздействие на мировую экономику, в которой наблюдался замедленный темп роста, небольшая конъюнктура торговли и инвестиций, значительный уровень внешнего долга, рост неравенства в социально-экономическом развитии стран и стремительное ухудшение окружающей среды. Даже до пандемии COVID-19, после глобальных финансовых и экономических кризисов мировая экономика еще восстанавливала свой прежний уровень экономического роста, наблюдался сильный спад экономической предприимчивости во многих регионах мира и вероятность дальнейшего ее снижения была существенна.

Невысокие темпы роста, как последствия глобального экономического и финансового кризиса, были связаны со снижением вливания инвестиций в реальную экономику, а

⁶Можджер В.В. Теоретические подходы к управлению внешней торговли // Новости науки и технологий. 2018., №2(45).-С.27.

поддержка сложившихся темпов роста зависела от вовлечения международного капитала и тем самым увеличения внешнего долга.

Экономическая незащищённость большинства стран мира обострялась также нарушениями, связанными с различным уровнем цифровизации экономики и применением цифровых технологий, увеличивающейся чувствительностью к изменениям климата. Неравенство в экономическом развитии стран выступило в качестве одной из острейших социально-экономических и политических проблем и вызвало социально-политическую напряжённость, приведя к резкой поляризации доходов и благосостояния населения различных стран мира. Помимо этого, российско-украинский конфликт, разразившийся 24 февраля 2022 года, и последующие всесторонние санкции против России со стороны ЕС и США еще в большей степени ужесточили существующие риски и вызовы для роста мировой экономики и трансформации международного экономического сотрудничества. Наряду с этим, всесторонние санкции ЕС и США по отношению к России привели мировую экономику к политизации. В частности, отключение российских банков от системы SWIFT, отказ в обороте в Российской Федерации доллара и евро, и другие экономические санкции используются в качестве международной конфронтации и экономической войны в целом. Это, по сути, уже дестабилизирует основу мировой системы экономического управления и подрывает международные системы расчётов и валютных резервов, что вскоре повлечёт за собой к существенным изменениям в мировой экономической архитектонике.

Кроме того, сложившаяся в мире политическая ситуация и противостояние США и ЕС Российской Федерации существенно сказались на политизации многосторонних экономических отношений между странами мира и привела к геоэкономическому и геополитическому кризису мира. В этой ситуации многосторонний формат экономических отношений не предусматривает принципа взаимного равенства для всех стран, а более позитивным и выгодным механизмом реализации внешнеэкономической политики страны выступает оптимизация двухсторонних экономических отношений. В такой ситуации реализация экономической деятельности на основе двухстороннего сотрудничества выступает всеобъемлющим инструментом гарантирования успешности национальных экономик, в частности Республики Таджикистан, которая стремится оживить и усилить двухсторонние взаимосвязи со странами центральноазиатского региона.

Это обеспечит устойчивость сложившейся внутригосударственной системы в стране и сведёт к минимуму воздействие международного режима. И в этом плане расширение и углубление взаимовыгодного двухстороннего и многостороннего экономического сотрудничества Таджикистана со странами Центральной Азии становится наиболее актуальным и своевременным и будет способствовать укреплению национальных экономик и противостоянию последствий санкций ЕС и США по отношению к РФ.

Глобальная стагфляция, спровоцированная новыми ударами по предложению, вероятно, будет и дальше усугубляться и в последующем может принять постоянный характер.

Несмотря на постепенное восстановление экономики, маловероятно, что мировая экономика достигнет до пандемического уровня. И в этом сыграет большую роль продолжительность и разрушительная сила инфляции. Несмотря на то, что глобальные цепочки поставок будут постепенно восстанавливаться, но они уже не будут прежними и переживут существенные изменения. Скорее всего, будут усиливаться тенденции регионализации экономического сотрудничества и активизации переговорного процесса, связанного с заключением торговых соглашений уже на уровне регионов, которые позволят облегчить доступ на внутренний рынок своего внешнеэкономического партнёра и тем самым повысить свой общеэкономический доход. Поэтому центральноазиатский регион становится центром трансформации международных отношений и формирования новых направлений международного сотрудничества.

Обострение глобальных процессов в мировом хозяйстве, сильное обострение межгосударственной и межкорпоративной конкурентной борьбы, возникновение новых отраслей и технологий, ускоренный процесс цифровизации национальных экономик

способствуют развитию материально-технического и финансового сотрудничества территориально сопряженных стран. В итоге важным трендом трансформации мировой экономической системы становятся процессы регионального экономического сотрудничества.

В принципе уже в конце XX столетия региональная экономическая интеграция начинает наращивать свои обороты. По данным ВТО количество региональных торговых соглашений увеличивается в год в среднем на 9 новых. Если в 2018 г. было подписано 290 региональных торговых соглашений, то уже в 2020 г. их количество составило 578⁷.

Исследуя особенности развития современного торгово-экономического сотрудничества, важно отметить, что тенденция роста региональных торговых соглашений создаёт стимулы для роста экономического сотрудничества и развития национальных экономик. И те проблемы, по которым в рамках ВТО трудно перейти в консенсусе, могут быть решены в узком составе в рамках региональных торговых соглашений между небольшим количеством стран.

На современном этапе экономического развития целью заключения региональных торговых соглашений становится достижение не только экономических преимуществ от заключения более мягкого торгового режима в плане таможенно-тарифного управления и поощрения, но и к тому же получение политической выгоды и достижения соглашений, которые не соответствуют правилам ВТО. Исходя из этого, сложившиеся в настоящее время региональные торговые соглашения можно классифицировать как: соглашения «ВТО- плюс» и «ВТО- х».

Первая группа соглашений основана на поддержании норм и правил ВТО, даже для тех стран, которые не вошли в ВТО, и плюс принятие дополнительных обязательств по обговорённым областям экономического сотрудничества (привилегированный режим в области торговли товарами и услугами, фитосанитарные меры, особые таможенные формальности, технические препятствия в торговле, различные меры внешнеторговой защиты и пр.). Соглашения «ВТО-х» дополнительно содержат условия, связанные с упрощением некоторых аспектов, которые выходят за рамки сферы деятельности ВТО, в виде: мер по противодействию коррупции; разработки конкурентной политики; объединение работ в области развития науки, образования, решения экологических проблем; проблем незаконной миграции трудовых мигрантов и т.п.

Практика свидетельствует, что свыше 50% всех региональных торговых соглашений в основном связаны с зоной свободной торговли, девять процентов с Таможенным союзом, и другие соглашения связаны с созданным экономическим союзом и общим рынком.⁸

Таким образом, внешнеэкономические отношения базируются на разнообразных уровнях экономической совместной деятельности. Раскрытие перспективных направлений экономического сотрудничества связано напрямую со стремлениями и нуждами национальных экономик стран. В настоящее время, многосторонние отношения, выступающие средством межгосударственного воздействия на внешнеэкономическую политику страны, демонстрируют, прежде всего, сильное воздействие на торгово-экономические отношения государств.

Наиболее перспективным типом внешнеэкономических отношений в сложившейся напряженной ситуации в мире, на современном этапе экономического развития выступают двухсторонние экономические отношения.

По мнению Б.А. Райзберга, Л.Ш. Лозовского, Е.Б. Стародубцевой двухсторонние экономические соглашения - это организация международной торговли, которая базируется на прямых соглашениях, заключённых между двумя государствами. Они считают, что такой тип экономического сотрудничества предполагает сотрудничество развивающихся стран, а наиболее экономически развитые страны опираются на организацию международных отношений, базирующуюся на многостороннем формате экономического сотрудничества, дающую возможность каждой стране пользоваться привилегиями в отношениях со всеми

⁷ База региональных торговых соглашений// <http://wto.tj/ru/about/wto-agreement/>

⁸ Исаченко Т.М. Торговая политика ЕС.- М.: ГУ-ВШЭ, 2010. -С.50-54; Действующие региональные торговые соглашения // <https://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>

партнерами⁹. Примером может служить экономическое сотрудничество стран СНГ или стран участниц ЕАЭС и др.

Сущность международных торгово-экономических отношений заключается в системе хозяйственных связей, между различными странами, базирующихся на международном разделении труда, охватывающих торгово-экономические производственные, финансовые отношения; научные, технические связи; сотрудничество в области движения капитала, труда и рабочей силы, а также в разрешении различного рода экологических проблем.

Внешнеэкономическая политика страны, выступающая в области направлений развития экспорта, импорта, регулирования таможенных тарифов, ограничений, направлений использования и привлечения иностранного капитала, внешних заимствований, реализации совместных проектов и т.п. находит свое воплощение в содержании договоров о региональном сотрудничестве, как двухсторонних, так и многосторонних.

Экономическое сотрудничество между странами базируется на международном и национальном праве, а внешнеэкономические отношения регламентируются национальным законодательством своей страны. Если двухстороннее экономическое сотрудничество тесно связано с направлениями политического и стратегического сотрудничества стран, при этом минимизируя эффективность государства от внешнеэкономической деятельности, то многосторонние основаны на рыночные условия экономической деятельности.

Подчёркивая важность двухсторонних торгово-экономических отношений Р.О. Кеохейна, К. Чаиякорн в своё время отмечали, что билатерализм (двусторонние отношения) представляет собой сотрудничество двух национальных политик или групп¹⁰. Эти процессы постоянно находятся в центре научных обсуждений, с разнообразным количеством взглядов, идей, позиций и оценок данных событий.

Л.И. Пасловский и А. Райх в своих исследованиях относительно экономического сотрудничества стран между собой, отмечали, что заключение двухсторонних и многосторонних экономических отношений направлено на разрешение экономических проблем одной страны за счет другой¹¹.

Экономическое сотрудничество на основе двухсторонних соглашений имеет ряд преимуществ связанных, во-первых, с тем, что они не лимитированы различными многосторонними нормативами и им присуща возможность по собственной инициативе выбрать партнера по сотрудничеству.

Это основание, как справедливо отмечал Кашбразиев Р. В., лежит в основе становления и развития международной кооперации как социально-экономического института глобального экономического роста, который способствует расширению специализации и уменьшению затрат на производство и реализации товаров и услуг¹².

Во-вторых, существование двух субъектов сотрудничества предусматривает взаимную заинтересованность, так как в ином случае нет необходимости и стимула для расширения двухсторонних отношений. Возможно, и дискриминационное направление развития экономических отношений, когда потребности одной стороны превышают потребности другой.

В-третьих, решение экономических отношений, основанные на двухстороннем экономическом сотрудничестве базируется на мнении двух субъектов, что делает возможным легче добиться компромисса и найти общее решение чем при согласовании вопроса со всеми странами – членами ВТО.

⁹ Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. - М.ИНФРА, 2011.// http://www.consultant.ru/law/podborki/finansovyj_rynok_jeto/

¹⁰ Chaiyakorn K. The EU Thailand relations: tracing the patterns of new bilateralism. Amsterdam University Press, 2011. -298p.

¹¹ Reich A. Bilateralism versus Multilateralism in International Economic Law: Applying the Principle of Subsidiarity // Bar Ilan Univ. Pub Law Working Paper No.1, 2009. – p. 1-29; Chaiyakorn K. The EU-Thailand relations: tracing the patterns of new bilateralism. Utrecht. Amsterdam University Press, 2011. –p.158.

¹² Кашбразиев Р.В. Международная кооперация в системе экономических категорий //Актуальные проблемы экономики и права. 2012, №2. – С. 49–54.

В-четвертых, принятие решения при обсуждении экономических проблем двумя странами и проработка механизма возможного противоборства сложившимся угрозам намного проще может реализоваться в рамках двухстороннего экономического сотрудничества, тогда как форсирование глобальных экономических проблем предполагает существенные затраты времени.

Несмотря на перечисленный ряд положительных моментов, развитие экономического сотрудничества на двухсторонней основе имеет и определенные недостатки.

Во-первых, они связаны с неэффективным рассредоточением торгового потока, так как при двухстороннем экономическом сотрудничестве экономические отношения могут быть вызваны политическими интересами и базироваться на определенных стратегиях развития, что уменьшает рациональность внешнеэкономического сотрудничества стран. Многостороннее же экономическое сотрудничество базируется на рыночных условиях экономической активности.

Во-вторых, решение определенных проблем требует коллективного согласованного решения. В-третьих, при двухстороннем экономическом сотрудничестве будет наблюдаться низкий эффект от масштаба производства. В-четвертых, наличие разнотипности обстоятельств для заключения двухсторонних экономических отношений в рамках мирового хозяйства. В-пятых, наблюдается неравенство в направлениях экономического сотрудничества между, например, развитой и развивающейся страной, так как экономические отношения, складывающиеся между странами с различным уровнем социально-экономического развития, могут строиться на базе максимального получения преимуществ только в рамках одного государства.

Важно иметь в виду при заключении двухсторонних экономических отношений, основой сотрудничества могут выступать и политические амбиции, которые могут быть взаимопротивопоставлены экономическим задачам страны, имеющих первостепенную важность. Такая ситуация может привести к нарастанию социальной напряженности. По мнению Юсубова Ф.И. в таких случаях экономика выступает не основой, а лишь одним из компонентов внешнеэкономической деятельности страны¹³.

На современном этапе мирового экономического развития многосторонний формат сотрудничества находится в тесном взаимодействии с двухсторонним, путем формирования необходимых условий для реализации внешнеэкономической деятельности.

При многостороннем формате сотрудничества можно обозначить направления взаимодействия групп стран в пределах двухсторонних связей, при двухстороннем же сотрудничестве можно очертить направления взаимодействия стран, не связанных друг с другом. В связи с этим, для определения роли двухсторонних экономических отношений в мировой экономике, важно оценить состояние многостороннего формата, ибо только в комплексе можно формировать и организовать систему мировой экономики.

Как справедливо отмечал Саидмуродзода Л.Х. «Для стран с переходной экономикой постсоветского пространства мы можем наблюдать два направления интеграционного развития...Во-1х это создание региональных группировок, целью которых является последовательная экономическая интеграция в направлении таможенного союза и экономического пространства»¹⁴.

Таким образом, многостороннее торгово-экономическое сотрудничество на сложившемся этапе развития мирового хозяйства воплощается через совокупность международных организаций, которые с помощью использования разнообразных механизмов активизируют и наращивают глобализационные процессы.

Торгово-инвестиционное сотрудничество отражает сотрудничество в сфере торговли и инвестиций. При этом, международная торговля включает в себя обмен между продавцами-

¹³ Юсубов Ф. И. Двустороннее межгосударственное экономическое сотрудничество: понятие, формы и сущность //Журнал международного права и международных отношений. 2013, №1. – С.82.

¹⁴ Саидмуродов Л.Х. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики.- Душанбе: Дониш-2022.- С 59.

покупателями и посредниками из различных стран товаров в их вещественно-материальной форме, услуг, объектов интеллектуальной собственности.

Список литературы

1. Шахназаров Г.Х. Грядущий миропорядок. О тенденциях и перспективах международных отношений. -М.,1981. -С.18; Галенская Л.Н. Международный гражданский процесс //Актуальные проблемы международного гражданского процесса. Материалы международной конференции. -Санкт-Петербург: СПб, 2003. -С.8-9; Шумилов В.М. Международное экономическое право. -М., 1999. -С.54-57; Зыкин И.С. Внешнеэкономические операции: право и практика. -М., 1994. -С.74.; Ксенофонтова М.В. Система международного экономического сотрудничества //Вестник ОГУ, 2005. №3. -С.176-179.
2. Ксенофонтова М.В. Система международного экономического сотрудничества //Вестник ОГУ, 2005, №3. - С. 177 <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-mezhdunarodnogo-ekonomicheskogo-sotrudnichestva>.
3. Юрова Н.В., Цзяхуэй Яо. Теоретические основы торгово-инвестиционного сотрудничества стран (на примере КНР и ЕАЭС) // Журнал Белорусского государственного университета. Экономика, 2019, №2.- С.26
4. Tinbergen J. Economic policy: principles and design. – North Holland Pub. Co., 1956.- 276 p.; М.Ю. Малкина М.Ю. История экономических учений. - Нижний Новгород: Издательство Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского, 2007. -С.65; Гичиев Н.С. Некоторые аспекты генезиса теорий международной торговли//Вопросы структуризации экономики. №2, 2012 Материалы XIII Международной НПК по маркетингу в Махачкале. –С. 118–120; Буланов М.В. Теория мирового порядка в современной западной политологии: концепция Р.О.Кеохейна и Дж. Ная.- Москва, 2009-С.12-18; Porter M. The Five Competitive Forces That Shape Strategy //Harvard Business Review, №1 January, 2008. – Р. 76-90; Делмон Дж. Государственно-частное партнерство. Астана. Изд-во Казахстанский центр ГЧП.-2010. -С.135-150.
5. Можджер В.В. Теоретические подходы к управлению внешней торговли // Новости науки и технологий. 2018.,№2(45).-С.27.
6. База региональных торговых соглашений// <http://wto.tj/ru/about/wto-agreement/>
7. Исаченко Т.М. Торговая политика ЕС.- М.: ГУ-ВШЭ, 2010. -С.50-54; Действующие региональные торговые соглашения // <https://rtais.wto.org/UI/PublicAllRTAList.aspx>
8. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцева Е.Б. Современный экономический словарь. - М.ИНФРА, 2011.// http://www.consultant.ru/law/podborki/finansovyj_rynok_jeto/
9. Chaiyakorn K. The EU Thailand relations: tracing the patterns of new bilateralism. Amsterdam University Press, 2011. -298p.
10. Reich A. Bilateralism versus Multilateralism in International Economic Law: Applying the Principle of Subsidiarity // Bar Ilan Univ. Pub Law Working Paper No.1, 2009. – p. 1-29; Chaiyakorn K. The EU-Thailand relations: tracing the patterns of new bilateralism. Utrecht. Amsterdam University Press, 2011. –p.158.
11. Кашбразиев Р.В. Международная кооперация в системе экономических категорий //Актуальные проблемы экономики и права. 2012, №2. – С. 49–54.
12. Юсубов Ф. И. Двустороннее межгосударственное экономическое сотрудничество: понятие, формы и сущность //Журнал международного права и международных отношений. 2013, №1. – С.82.
13. Саидмуродов Л.Х. Республика Таджикистан в системе современных мирохозяйственных связей: модель малой открытой экономики.- Душанбе: Дониш-2022.- С 59.

СТРУКТУРНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ ВСЛЕДСТВИЕ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

В статье рассмотрены основные направления структурные преобразования в региональной экономике вследствие реализации промышленной политики в условиях перехода к зелёной экономике. В том числе, в статье дан респотрективный анализ развития промышленности и взгляды таджикских учёных. В статье проведён анализ макроэкономических показателей за последние годы. В том числе в ней рассмотрены вопросы институциональной среды, организация промышленных кластеров, преимущество инвестиционных проектов, по созданию промышленных предприятий, внедрение современных инновационных технологиях, разработка и внедрение стимулирующих механизмов внедрения научных результатов. В заключении дан вывод автор по развитию отраслей, с большой добавленной стоимостью, в условиях перехода экономики республики на зеленую экономику.

Ключевые слова: зелёная экономика, промышленная политика, стратегические цели, валовый внутренний продукт, пропорции промышленного производства, материальные активы, рыночная мотивация, инновации, экологизация производства.

STRUCTURAL TRANSFORMATIONS IN THE REGIONAL ECONOMY DUE TO THE IMPLEMENTATION OF INDUSTRIAL POLICY IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A GREEN ECONOMY

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs - Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

This article examines the main areas of structural transformation in the regional economy resulting from the implementation of industrial policy in the context of the transition to a green economy. The article also provides a reflective analysis of industrial development and the views of Tajik scientists. It also analyzes macroeconomic indicators over recent years. It also examines the institutional environment, the organization of industrial clusters, the advantages of investment projects for the creation of industrial enterprises, the introduction of modern innovative technologies, and the development and implementation of incentive mechanisms for the implementation of scientific results. The author concludes with a summary of the development of high-value-added industries in the context of the republic's economic transition to a green economy.

Keywords: green economy, structural reform, gross domestic product, long-term programs, investment inflow, national policy, innovation and reproduction process.

В послании Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики страны» в 2018 году, ускоренная индустриализация страны провозглашена четвертой национальной и стратегической целью страны. Такой шаг был предпринят для обеспечения перехода экономики страны от аграрно-промышленной модели к индустриально-аграрной и с учётом значимости промышленности в решении социально-экономических вопросов, выполнения

обязательств страны по достижению Целей Устойчивого Развития. «Для достижения этой цели были приняты Стратегия промышленного развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Программа ускоренной индустриализации Республики Таджикистан на 2020-2025 годы. В связи с этим, в очередном послании Президента Республики Таджикистан от 26 декабря 2021 года, 2022-2026 годы были объявлены: «Годами развития промышленности»» [11. С-7].

В развитых индустриальных странах главным источником финансирования, научно-технических мероприятий в условиях перехода к зеленой экономике, являются внутренние поступления (прибыль и амортизация), на которые приходится в среднем 50-60 процентов всех инвестиций, доля внешних источников составляет 40-50%. Механизм же ускоренной амортизации, предоставляющей право переводить часть прибыли в необлагаемые налогом амортизационные издержки и широко распространенный в индустриальных странах, используется лишь как метод уклонения от уплаты части налогов и как средство текущих платежей, в том числе и выплаты заработной платы. А между тем эффективное включение фонда амортизации в инновационно-воспроизводственный процесс, могло бы стать значительным фактором экономического роста. Амортизационная политика тесно связана с налоговой, и во многом ее недостатки объясняются, несовершенством и незавершенностью налоговых реформ в республике.

В статье использованы методы систематического поиска и контент анализа научных публикаций по демографическому переходу в Таджикистане для выявления основных тенденций и закономерностей. Метод системного анализа применялся для оценки динамики демографических процессов, а аналитический метод — для изучения показателей рождаемости, смертности и естественного прироста населения. Сравнительный анализ отечественных и зарубежных исследований позволил определить особенности демографического перехода в Республике Таджикистан. Источниками статистической информации служили данные Агентства по статистике при Президенте Таджикистана и база отдела демографических исследований ИЭД НАНТ.

При этом, производство промышленной продукции в 2021 году достигла 38 826,1 млн. сомони, где в структуре промышленности доля обрабатывающей промышленности составляет 57,5 процентов, горнодобывающей промышленности - 21,6 процентов, электроснабжения, газа, пара и очистки воздуха - 20,4 процентов, водоснабжения, очистки, переработки отходов и доступа к вторичной переработке - 0,5 процентов.

Главной целью «...ускоренной индустриализации страны является формирование конкурентоспособной национальной промышленности и на этой основе повышение качественного уровня всей национальной экономики и обеспечение повышения благосостояния народа» [5.171. С-80].

В рамках реализации цели ускоренной индустриализации страны ожидается, что к 2030 году доля промышленности в ВВП достигнет 30 процентов, и наряду с достижением этого показателя важное значение имеет внедрение «зелёной» экономики в промышленности.

В 2021 году число промышленных предприятий достигло 2386 единиц, в том числе 291 предприятий добывающей промышленности, 1931 предприятий обрабатывающей промышленности, 72 предприятия в области электро-газо-пароснабжения и очистки воздуха, 92 предприятия работают в сфере водоснабжения, очистки, переработки отходов и доступа к вторичной переработке. В течение следующих пяти лет (до 2026 года) планируется создать более 870 промышленных предприятий (в среднем 175 предприятий в год) и увеличить объём промышленного производства до 95 миллиардов сомони.

В то же время негативное влияние на окружающую среду оказывают отходы химических предприятий, которые составляют 35 тыс. тонн твёрдых отходов в год. В связи с этим, в процессе развития «зелёной» экономики приоритетным направлением считается переработка твёрдых бытовых и производственных отходов».

Решение создавшихся в республике проблем выдвигает в число приоритетных следующие направления структурной перестройки в условиях перехода к зеленой экономике:

—развитие отраслей агропромышленного комплекса, пищевой и легкой промышленности, обеспечение населения продуктами питания и одеждой, а промышленность – сельскохозяйственным сырьем. Кроме того, это позволит решить проблему рационального использования трудовых ресурсов;

—решение проблемы дорожного строительства, направленного на увеличение сети высококачественных автомобильных дорог, связывающих как промышленные центры, сельскохозяйственные и сырьевые районы, так и районы интенсивного жилищного строительства;

—развитие отраслей топливно-энергетического комплекса, учитывая значимость этих отраслей как поставщиков энергии, топлива и сырья для производственной и социальной сферы, представляется целесообразным включение этих отраслей в число приоритетных» [5.171. С-71].

Также прослеживается положительная тенденция увеличения количество предприятий по переработке пищевых продуктов, предприятия по переработке, машиностроение и др. отрасли.

Таджикистан по характеру поверхности типично горная страна с отметками абсолютных высот от 300 до 7495 метров, 93 процента ее территории занимают горы, относящиеся к высочайшим горным системам Средней Азии, Тянь-Шанской и Памирской.

Климат субтропический - январь от +220 (Пяндж) до -610 (озеро Булункул), июль от - 80 (озеро Булункул) до +450 (Пяндж).

По гидроресурсам Республика Таджикистан занимает второе место в СНГ, после России. Основными водосборниками являются ледники. Самой крупной ледниковой системой является Памир, площадь оледенения которого в пределах СНГ равна 8041 кв. км. Число зарегистрированных ледников на Памире составляет 1085.

Таблица 1. – Структура производства валового внутреннего продукта в Республике Таджикистан

Показатели \ годы	1991	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>в том числе:</i>						
производство товаров	73,1	53,8	56,4	57,5	57,6	48,4
производство услуг	25,4	36,5	34,6	32,9	33,3	41,5
чистые (за вычетом субсидий) налоги на продукты	1,5	9,7	9,0	9,6	9,1	10,1

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 217.

Принятие и реализация ряда долгосрочных программ позволило Правительству Республики Таджикистан обеспечить устойчивый рост национальной экономики на уровне 7,5% годового роста за последние десять лет.

Проведенные исследования показывают, что структура производства валового внутреннего продукта за последние годы резко изменилось (таблица 1.).

Региональная политика, проводимая в советские годы, дала свои положительные результаты. Во многих регионах было создана мощная промышленная база с развитой инфраструктурой, прежде всего социальной. После приобретения независимости в республике началась приватизация бывших промышленных предприятий. Но, однако надо отметить, что в девяностые годы в стране шла гражданская война [3. 160. С-61].

Однако не смотря на данную ситуацию Правительство республики предприняло ряд шагов по восстановлению прежних промышленных предприятий [2.351. С-171].

В структуре промышленного производства наибольший удельный вес занимает текстильное и швейное производство, которая в среднем по регионам составляет 7,5%. Надо отметить, что в структуре промышленного производства произошли структурные сдвиги в сторону химического производства, которая имеет тенденцию к росту [6. 265 С-43].

Анализ производства ВВП по видам экономической деятельности показывает, что многие отрасли (сельское хозяйство, промышленность, строительство, торговля, транспорт, финансовая деятельность имеют тенденции к росту (таблица 2.).

Таблица 2. - Производство валового внутреннего продукта на основании Международного классификатора видов экономической деятельности (ОКЭД)

(млн. сомони)

Показатели \ годы	2019	2020	2021	2022	2023
ВВП	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Сельское хозяйство, охота и лесное хозяйство, рыболовство и рыбоводство	16507,9	19050,5	22690,7	27104,8	91769,7
Промышленность, включая энергетику	3505,5	3890,1	4189,5	4728,3	4631,0
Строительство	9281,2	8863,7	11417,3	13250,1	10313,2
Торговля, ремонт автомобилей, бытовых товаров и предметов личного пользования, гостиницы и рестораны	8764,1	8978,4	10956,0	13042,0	17005,7
Транспортная деятельность и хранение грузов	4829,2	3818,8	3735,0	4401,1	10099,8
Финансовая посредничество и страхование, операция с недвижимым имуществом и аренда	1925,1	2157,1	2055,7	4066,6	845,6
Государственное управление; обязательное социальное обеспечение	2139,9	2247,4	2411,3	2620,7	6969,1
Образование	37326	4086,8	4778,7	5058,3	7592,4
Здравоохранение и предоставление социальных услуг	1651,2	1842,9	2072,3	2146,1	3008,4
Косвенно измеряемые услуги финансового посредничества (-)	-580,0	-607,0	-602,0	-935,0	-
Налоги на продукты	7827,1	7718,0	9882,8	10958,0	13443,0
Субсидии на продукты (-)	134,4	175,3	184,3	270,6	286,9

***Источник:** составлено автором по статистический ежегодник агентство по статистике при Президенте РТ. Душанбе- 2024. С- 219.

Данные таблицы 2. показывают, что производство ВВП по видам экономической деятельности имеют тенденцию к росту. Так за 2019-2023 годы валовый внутренней продукт

страны увеличился на 65,3 процента. За этот период промышленность 32,1, сельское хозяйство и лесное хозяйство, рыбоводство в 5,6 раза, логистика 62,1 раза, государственное управление, обязательное социальное обеспечение в 3.2 раза, здравоохранение и представление социальных услуг 182,2 %.

Однако подход с позиций отрицания оказывается непродуктивным как в управленческих структурах, так и в производственной реструктуризации. По-видимому, управленческая система в переходных условиях должна строиться на основе принципа многоаспектности, что предполагает отказ от крайних решений и использование в каждом конкретном случае собственного подхода к решению проблем в сфере управления [1.171. С-71].

Таблица 3. - Индексы общего объема производства промышленной продукции в Республике Таджикистан

Продукция \ годы	1991	2019	2020	2021	2022	2023
2017	54,3	79,9	73,4	60,8	55,4	50,8
2018	32,3	88,3	81,2	67,2	61,3	56,2
2019	143,3	100,0	91,9	76,1	69,4	63,6
2020	13,4	108,8	100,0	82,8	75,5	69,2
2021	104,9	131,4	120,8	100,0	91,2	83,6
2022	-	174,2	132,5	109,7	100,0	91,7
2023	-	276,0	158,5	119,6	109,0	100,0

***Источник:** рассчитано автором по статистическому сборнику Агентство по статистике при Президенте РТ. Промышленность Республики Таджикистан 2024 год. С-14.

Индексный анализ таблицы 3. динамики общего объёма промышленной продукции в Республике Таджикистан показывает, что темпы прироста производства в последние годы имеют тенденцию к росту.

Как мы указали выше Правительство Республики Таджикистан в последние годы увеличило приток инвестиций в сфере с большой добавленной стоимостью. Анализ этих тенденций показывает, что за последнее пять лет добывающая промышленность увеличила объём производимой продукции на 13,1 добыча неэнергетических материалов увеличилось соответственно на 15,4%, в том числе, производство пищевых продуктов на 26,5%, машиностроительная на 18,2 процентов [11. С-6].

Однако надо отметить, что отрасли занимающихся обработкой древесины и изделий из дерева за последние пять лет, уменьшили объём производства на 20%, а производство и распределении электроэнергии воды, газа и тепла за последние годы уменьшилось на 22%.

Таблица 4. - Объем промышленной продукции по основным отраслям промышленности в ценах соответствующих лет в условиях перехода к зеленой экономики

(млн. сомони)

Продукция \ годы	2019	2020	2021	2022	2023	2023 в % к 2019 году
Вся промышленность	27613	30890	38829	43025	46857	170,0
Добывающая промышленность	4853	4309	8409	8906	9336	192,0
из неё: добыча энергетических материалов	377	429	485	582	578	153,3

Добыча неэнергетических материалов	4476	3880	7924	8324	8758	195,7
Обрабатывающая промышленность	15952	19054	22313	26497	28537	178,9
из неё: производство пищевых продуктов, включая напитки и табака	5399	7089	7608	10383	11621	2,2 раза
текстильное и швейное производство	2636	2870	4096	4720	4500	170,1
Производство кожи, изделий из кожи и Производство обуви	71	91	120	137	133	187,3
Обработка древесины и производство изделий из дерева	148	142	125	147	203	137,2
целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность	260	182	210	272	417	160,4
производство нефтепродуктов	127	87	123	77	85	-66,9
Химическое производство	154	182	268	439	602	3,9 раза
Производство резиновых и пластмассовых изделий	265	291	390	524	533	2,0 раза
Производство прочих неметаллических интервальных продуктов	2593	2713	2856	2924	3122	120,4
металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	3874	4978	5967	6093	6486	167,4
машиностроение	308	291	392	588	627	2,0 раза
прочие отрасли промышленности	117	138	158	193	208	177,8
Производство и распределение электроэнергии, воды, газа и тепло	6808	7527	8107	7622	8984	132,0

***Источник:** рассчитано автором по статистическому сборнику Агентство по статистике при Президенте РТ. Промышленность Республики Таджикистан 2024 год. С- 15.

Так согласно данным за 2019-2023 годы (таблица 4.) объём промышленной, так согласно данным за 2019-2023 годы (таблица 4.) объём промышленной продукции по основным отраслям промышленности в целом увеличился на 70%. Для достижения целевых

индикаторов были привлечены инвестиции в отрасли с большой добавленной стоимостью.

В стратегии национального развития Республики Таджикистан на период до 2030 года предусмотрен переход от аграрной модели к промышленно-аграрной, что предполагает довести уровень промышленности от 13,5% в 2015 году к 30% от валового внутреннего продукта.

Подводя итоги авторов, нужно подчеркнуть, что политика предстоящих преобразований в промышленности в условиях перехода к зеленой экономике должна быть нацелена на решение следующих задач:

- ❖ удовлетворение потребностей населения в продовольствии, одежде, жилье, медикаментах и др.;
- ❖ обеспечение рационального уровня занятости;
- ❖ создание среды для привлечения инвестиций.

В развитых индустриальных странах главным источником финансирования, научно-технических мероприятий в условиях перехода к зеленой экономике, являются внутренние поступления (прибыль и амортизация), на которые приходится в среднем 50-60 процентов всех инвестиций, доля внешних источников составляет 40-50%. Нерациональная политика в этом вопросе в республике приводит к тому, что амортизационные отчисления не выполняют своей основной функции – источника обновления основных фондов.

Механизм же ускоренной амортизации, предоставляющей право переводить часть прибыли в необлагаемые налогом амортизационные издержки и широко распространенный в индустриальных странах, используется лишь как метод уклонения от уплаты части налогов и как средство текущих платежей, в том числе и выплаты заработной платы. А между тем эффективное включение фонда амортизации в инновационно-воспроизводственный процесс, могло бы стать значительным фактором экономического роста. Амортизационная политика тесно связана с налоговой, и во многом ее недостатки объясняются, несовершенством и незавершенностью налоговых реформ в республике.

Как мы указали выше Правительство Республики Таджикистан в последние годы увеличило приток инвестиций в сферы с большой добавленной стоимостью. Анализ этих тенденций показывает, что за последнее пять лет добывающая промышленность увеличила объём производимой продукции на 13,1 добыча неэнергетических материалов увеличилось соответственно на 15,4%, в том числе, производство пищевых продуктов на 26,5%, машиностроительная на 18,2 процентов.

Однако надо отметить, что отрасли занимающихся обработкой древесины и изделий из дерева за последние пять лет, уменьшили объём производства на 20%, а производство и распределении электроэнергии воды, газа и тепла за последние годы уменьшилось на 22%.

Литература

1. Азизов Ф.Х., Умаров Х.У. Устойчивое развитие аграрного сектора экономики страны// Монография-Москва: Экономическое образование, 2018.-212 С.
2. Пириев Дж. С. Совершенствование размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в новых условиях хозяйствования / Дисс.на соиск. уч. степени д.э.н. – Душанбе, 2004. – 351 с.
3. Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., Инвестиции в сельское хозяйство Таджикистана: эффективность, направления и перспективы: монография // Рахматзода Р., Кудратова Ф.Р., «Инфорн» Душанбе- 2021 год с.- 160 (3.11).
4. Рахимов Ш.М. Возрождение и развитие промышленности Таджикистана в переходный период. Дисс. на соискание.... д.э.н.- М., 2001. – 290 с.
5. Стратегия развития зеленой экономики Р.Т. Д-2023-2037 гг. 171 (С-71).
6. Нутенко Л.Я. Промышленная политика Бразилии: книга / Л.Я. Нутенко // научные статьи Латинская Америка. - 2015. - N 10. - С. 43.
7. Мирсаидов С. А. Закономерности развития земельных отношений и механизмы их регулирования в аграрном секторе экономики (на материалах Республики Таджикистан) Дисс. док.эк. наук., 08.00.01. Душанбе, 2006. - 329с.

8. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика: // Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Пер. С англ. Со 2-го изд. - «Дело ЛТД», М.: 1993. -264с.
9. Низомова Т.Дж. Реконструкция промышленных предприятий переходной экономики // монография – Душанбе- «Ирфон» 2005. С.-130.
10. Эпштейн Д.Б. Управление крупными сельскохозяйственными предприятиями и их эффективность [На примере Ленинградской обл.] Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий: // Эпштейн Д.Б. № 3. М.: - 2005. с. – 204.
11. Послание *Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, 21 декабря 2021.*

ФАКТОРЫ, СДЕРЖИВАЮЩИЕ РАЗВИТИЕ НАУКИ ПО ТРЕБОВАНИЮ К ДИССЕРТАЦИОННЫМ РАБОТАМ

Зайналов Ж.Р. – зав кафедрой «Финансы» СамИЭС

Расулов З.Ж. – к.э.н., доцент, г. Самарканд

В данной статье рассматриваются факторы, сдерживающие развитие науки по требованию к диссертационным работам. Отмечается важность сужения отрицательного влияния фактора на развитие науки. Даются конкретные предложения о недопущении внесения изменений в диссертационные работы после предварительной защиты.

Ключевые слова: требования к диссертационным работам, завершение исследования, соискатель, контроль, защита, альтернатива, критерии оценки диссертации, монография, научная статья, доклад.

Ныне существующие требования советов по защите диссертации не вполне удовлетворительные. В инструкциях ВАК есть ряд положений, сдерживающих развитие науки, и не только экономической. Напр., согласно требованиям, диссертационная работа должна быть законченным научным исследованием. А если работа проведена наполовину, но уже «тянет» на степень доктора философии (PhD) или доктора экономических наук (Dse), то ее защищать нельзя? Работы, в особенности теоретические, не могут быть «закончены» в 2-3 года, они ведутся порой десятилетиями, да и то потом оказываются незавершенными. Нельзя не вспомнить, что по нынешним меркам, строго говоря, нельзя было бы за «Экономику» присудить ученую степень: труд этот с учетом сегодняшнего дня так и не был «закончен» при жизни авторов. Данный пункт инструкции препятствует выбору диссертантами сложных, рассчитанных на ряд лет тем. Да и что вообще значит «законченное исследование»? Сегодня оно кажется «законченным», а завтра – нуждающимся в продолжении, ибо продолжается сама жизнь. По одной и той же проблеме иногда защищаются десятки, а то и сотни диссертаций. Очевидно, что все они не могут быть законченными, завершенными исследованиями. Таких работ единицы, а не сотни.

Вряд ли целесообразно и запрещение вносить изменения в диссертацию в процессе ее прохождения. Путь от представления к защите и до получения диплома длится год, а часто и более, и весь этот немалый период времени автор, придерживаясь правил, работать над проблемой, совершенствовать свой труд уже не должен. Это неприемлемо по самому существу научного исследования, да и по форме тоже: авторское право на текст диссертации принадлежит все же автору, а не ученому совету.

Нельзя считать удовлетворительной и организацию экзаменов по специальности. Вряд ли оправдан порядок определения сроков и составления списков экзаменуемых задолго до самого экзамена. Невозможность сдвинуть его дату хотя бы на один день или внести изменения в список удобна ВАК, но не экзаменационной комиссии и самим соискателям. Положение, при котором экзамен можно сдавать всего лишь 2 раза в году, часто ведет к задержке как в сдаче экзаменов, так и в научной работе. Контроль за работой комиссий, по-видимому, можно осуществлять и другими, более эффективными методами, не загружая вузы и ВАК ненужной документацией.

Тот, кто претендует на ученую степень, должен доказать обоснованность своих притязаний. Видимо, оправданно ужесточить требования к соискателям, не имеющим экономического образования. Они должны плюс к установленным экзаменам по отношению к специальности пройти и сдать какой-то цикл обязательных дисциплин, формирующих современного экономиста, - экономику и организацию управления экономикой, теорию планирования (прогнозирования) и управления, экономическую статистику, историю экономики. Данный перечень дисциплин носит, естественно, условный характер.

Особо следует сказать о тех, кто хочет стать доктором наук (PhD или Dse) будучи доктором философии по техническим, сельскохозяйственным или иным наукам. Ведь они вообще никогда не сдавали экзамена по предметам в вузе во время обучения для получения диплома бакалавра, а потом магистра, даже кандидатского минимума по политической

экономии и специальной дисциплине! Как тут быть? Потребовать сдачи кандидатских экзаменов? Вроде бы нелогично. Но что-то делать нужно. И не просто для авторитета ученой степени, а во имя самой науки.

Решение назревших проблем наряду со специальными мерами предполагает общий подъем на качественно новую ступень всего фронта экономической науки. Это относится и к качеству диссертаций. Нельзя рассчитывать на его повышение путем изменения инструкций. И нынешние нормативные требования – если пользоваться ими умело – хороши.

Теперь остановимся на снижении за последнее десятилетие требований к диссертационным работам (PhD; Dse). Теперь объем кандидатской диссертации немногим более объема обычной магистерской диссертационной работы выпускника вуза. Конечно, объем диссертации далеко не единственный показатель ее качества, однако этот фактор полностью игнорировать никак нельзя. Вряд ли целесообразно и наличие двух ученых степеней. Ученая степень должна быть одна – доктор философии (PhD) по экономическим наукам или доктора наук (Dse).

Возражения вызывают некоторые требования ВАК, предъявляемые к докторским диссертациям. Нельзя требовать, чтобы каждая докторская диссертация открывала новое направление. Она может углублять, развивать то или иное направление, обогащать его новыми достижениями. Существующее требование надумано и, как правило, нереально, а потому фактически лишь вынуждает оппонентов и ученый совет писать в отзывах и заключении то, что не соответствует действительности. Нет никакой необходимости, чтобы «новых направлений» в науке было столько же, сколько докторов наук, это просто немыслимо. Альтернативой же здесь может стать лишь превращение защиты докторской диссертации в случай весьма редкий, если не уникальный.

Часто озвучивается в выступлениях ученых мысль о том, что для теоретических наук (специальность 08.00.01) требование разработать в докторской диссертации крупную экономическую проблему неправомерно. Нужно было бы формулировать основные требования к диссертации с учетом специфики той или иной науки и делать это с большей определенностью.

Известно, что при всей пестроте различных течений и школ в контексте экономической теории выделяют лишь три ее основных направления. При всей условности такой аналогии она все же помогает уяснить несовершенство критериев оценки диссертаций по экономической теории, за каждой из которых должно скрываться новое направление в науке. Поэтому необходимо подчеркивать, что имеющийся опыт (присутствие на многих защитах в Узбекистане: Ташкенте, Самарканде чтение ряда докторских диссертаций) не позволяет ему назвать хотя бы одну работу, соответствующую этому критерию, хотя в ряде случаев сами соискатели, члены ученого совета, официальные оппоненты пытались доказать, что такое соответствие налицо.

Требуется существенной конкретизации и такое требование к докторской диссертации, как «решение крупной хозяйственной проблемы». Какую научную проблему считать «крупной», каковы критерии ее оценки, в каком случае можно заключить, что она «решена»? Можно ли довольствоваться в этом случае мнением официальных оппонентов, кафедры и ученого совета? Ведь вполне может оказаться, что проблема, которая «решена» с позиции одной научной школы, может выглядеть никоим образом не решенной в глазах представителей другой школы. Мы также убеждены в том, что требования ВАК к докторским диссертациям должны разрабатываться более тщательно применительно к каждой специальности, а не ко всем наукам вообще.

Необходимо также значительно расширить такую форму защиты диссертаций, как монография, доклад с кратким реферативным изложением основных положений в объеме до трех печатных листов.

В требованиях к диссертациям, особенно докторским (Dse), превалирует формальная сторона, а содержательная оттеснена на второй план. Необходимо способствовать усилению в системе аттестации научных кадров содержательных элементов, определяющих

действительное развитие научной мысли. Напр., эффективную оценку научных положений защищаемой диссертации, а также уровня научной и общественно-политической зрелости самого соискателя могут давать кафедра (трудовой коллектив) и специализированный проблемный совет. В этом случае ученая степень присуждалась бы (наряду с традиционными диссертациями, которые, как правило, читают всего 2-3 человека) за защиту научных положений, выдвинутых в опубликованных работах.

Литература:

1. Указ Президента Республики Узбекистан от 11 сентября 2023 г. №УП-158 "О стратегии "Узбекистан - 2030".
2. Закон Республики Узбекистан от 23 сентября 2020 г. № ЗРУ - 637 "Об образовании".

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ

Давлатшоева З.М. - дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/14. тел. 93-404-43-32

Дар мақолаи мазкур асосҳои назариявӣ ва амалии истифодабарии иқтисодии соҳаҳои соҳаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таъсири он ба рушди муносибатҳои иқтисодии кишвар мавриди омӯзиш қарор дода шудааст. Диққати асосӣ ба истифодаи кооператсияи байналмилалӣ саноатӣ, минтақаҳои озодӣ иқтисодии ба инноватсия ва содирот нигаронидашуда равона карда шудааст. Дар мақола таъкид мегардад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои васеъ барои ташаккул ва рушди корхонаҳои саноатии ба содирот нигаронидашуда мебошад. Дар сурати дуруст истифода бурдани имкониятҳои мавҷуда кишварӣ мо метавонад, ки бахши муносири содиротиро дар сохтори иқтисоди миллӣ ташаккул диҳад.

Калидвожаҳо: кооператсияи байналмилалӣ саноатӣ, иқтисодиёти ҷаҳон, иқтисодии содиротӣ, содирот, рақобатпазирӣ, минтақаҳои озодӣ иқтисодӣ, инноватсия, соҳаҳои саноатӣ, сармояи хориҷӣ.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Давлатшоева З.М. - доцент кафедры мировой экономики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел. 93-404-43-32

В данной статье рассматриваются теоретические и практические основы использования экспортного потенциала промышленных предприятий Республики Таджикистан с учетом его влияния на развитие внешнеэкономических связей страны. Основное внимание уделяется использованию международной промышленной кооперации, свободных экономических зон, ориентированных на инновации и экспорт. В статье подчеркивается, что Республика Таджикистан имеет широкие возможности для формирования и развития экспортно-ориентированных промышленных предприятий. При грамотном использовании имеющихся возможностей наша страна может сформировать эффективный современный экспортный сектор в структуре национальной экономики.

Ключевые слова: международная промышленная кооперация, мировая экономика, экспортный потенциал, экспорт, конкурентоспособность, свободные экономические зоны, инновации, промышленные предприятия, иностранный капитал.

THE EXPORT POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Davlatshoeva Z.M. - Associate Professor, Department of World Economy Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. Tel.: 93-404-43-32

This article examines the theoretical and practical foundations for leveraging the export potential of industrial enterprises in the Republic of Tajikistan, taking into account its impact on the development of the country's foreign economic relations. The focus is on the use of international industrial cooperation and free economic zones focused on innovation and exports. The article emphasizes that the Republic of Tajikistan has ample opportunities for the formation and development of export-oriented industrial enterprises. With the proper use of existing opportunities, our country can create an effective, modern export sector within the national economy.

Key words: international industrial cooperation, global economy, export potential, export, competitiveness, free economic zones, innovation, industrial enterprises, foreign capital.

Роҳи аввалиндараҷаи рушд бояд рушди инноватсионии саноатии иқтисодиёт бошад, ки ба иштироки самараноки кишвар дар тақсимои байналмилалӣ меҳнат ҳамчун таъминкунанда маҳсулоти муосири рақобатпазир асос ёфтааст. Аз ин рӯ, таҳқиқоти ташаккул ва рушди иқтисодии содиротии корхонаҳои ватанӣ вазифаи таъхирнопазирӣ иқтисоди миллӣ мебошад.

Аз 358 корхонаи саноатӣ дар соли 1991 дар соли 2024 тахминан ба 4193 адад расонида шуд, ки 11,7 баробар зиёд гардид. Дар ин давра дар кишвар зиёда аз 3835 корхонаи истеҳсоли бунёд гардида, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба солҳои аввали соҳибистиқлолӣ қариб ҳафт баробар афзоиш пайдо кард. Дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунории босуръат дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад [1].

Имрӯз, дар шароити маҳдудияти талаботҳои дохилӣ содирот ҳамчун омилӣ устуворкунандаи истеҳсолот баромад карда, барои азнавсозии сохтории иқтисодиёт захираҳои асбобӣ ва моддиро таъмин менамояд. Ҳам молҳо ва ҳам хидматҳо метавонанд содир карда шаванд. Содиркунандагон метавонанд корхонаҳои тиҷоратии намудҳои гуногуни моликият, бошанд. Иқтисодии содиротии давлат як қатор вазифаҳои муҳимро иҷро мекунад:

1. Бо эҷоди захираҳои иловагӣ ба рушди иқтисодӣ тақони мебахшад.
2. Катализатори афзалиятҳои қаблан ташаккулёфта ва имконпазирӣ рақобатпазирӣ иқтисодиёт дар тақсимои байналмилалӣ меҳнат мебошад.
3. Манфиатҳои миллиро дар миқёси иқтисоди ҷаҳонӣ ҳимоя мекунад.
4. Воситаи ворид шудан ба курси рушди устувори иқтисодии давлат мебошад. [2]

Иқтисодии содиротии кишварро иқтисодии содиротии корхонаҳои он муайян мекунад. Бинобар ин барои инкишоф додани он механизми идоракуниро барои корхонаи мушаххаси саноатӣ ба вучуд овардан лозим аст. Механизми идоракунӣ рушди иқтисодии содиротии корхонаҳои саноатӣ маҷмӯи қоидаҳо ва расмиёти қабули қарорҳо мебошад, ки ба рушд ва истифодаи самараноки иқтисодии содиротии онҳо нигаронида шудаанд.

Дарки моҳияти содирот баҳодиҳии ҷойгоҳ ва нақши он дар фаъолияти иқтисодии корхона мебошад. Умуман, содирот як намуди мушаххаси фаъолияти фурӯш аст, аммо дар айни замон содирот бо як қатор хусусиятҳои тавсиф мешавад, ки ба фурӯши дохилӣ хос нестанд:

Масъалаҳои ҳуқуқии фаъолияти содиротӣ на танҳо бо қонунгузории кишвари содиркунанда, балки қонунгузории кишвари воридкунанда низ танзим карда мешаванд; - фаъолияти содирот қариб ҳамеша бартараф намудани монеаҳо ва маҳдудиятҳои гуногуни тарифӣ ва ғайритарифиро дар бозори кишвари воридкунанда дар бар мегирад; - бозори содирот аз бозори дохилӣ аз ҷиҳати шароити фуруши маҳсулот, расму оинҳои савдо ва забону маданият, истеъмолкунандагони неруи сифатан фарқ мекунад, ки дар фаъолияти содирот мушкилиҳои иловагӣ ба вучуд меорад.

Бояд гуфт, ки ба содирот амалан ҳамон маҷмӯи омилҳои таъсирдоранд, ки ба фурӯши дохилӣ, таъсир мерасонад, вале хусусиятҳои миқдори ин омилҳо дар бозорҳои дохилӣ ва содиротӣ аз ҳам фарқ мекунад. Дар натиҷа, ҳангоми пешбурди фаъолияти содиротӣ бояд ҳам омилҳои дар бозори дохилӣ амалкунанда ва ҳам омилҳои дар бозори хориҷӣ амалкунанда ба назар гирифта шаванд.

Истиқлолияти ҳуқуқӣ ва иқтисодии корхона ба таври объективӣ имкон медиҳад:

- истифодаи ҳамаҷониба ва самараноки захираҳои ҳуди корхона, минтақае, ки дар он ҷойгир аст, инчунин омилҳои беруна, аз қабилӣ сармоягузорӣ, технологияҳои нав ва ғайра;

— вазифаҳои истеҳсолӣ, иқтисодӣ, илмӣ ва техникаӣ ва иҷтимоии корхонаро зуд ва самарабахш ҳал намояд;

— аз фаъолияти мустақилонаи иқтисодии берунӣ имтиёзу бартариҳои иловагӣ ба даст оранд ва ғайра

Фаъолияти самарабахши иқтисодии берунии корхонаҳои алоҳида калиди дарки муваффақонаи кишвари содиркунанда аз ҷониби рақибони он дар арсаи ҷаҳонӣ мебошад. Ҳамаи гуфтаҳои дар боло зикргардида зарурати махсусан муҳим мегардонад, ки иқтидори афзоиши корхонаҳои содиркунанда ва нақши фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар иқтисодиёти корхонаҳои алоҳида тавассути ҳисоб кардани иқтидори содиротӣ ва самаранок истифода бурдани он дар мубориза барои мавқеи рақобатпазир дар бозори ҷаҳонӣ.

Дар баробари ин, масъалаи рушди содироти корхонаҳои ватанӣ ва ташаккули иқтидори содиротии онҳо, ки фаъолияти иқтисодии берунии корхонаро муайян мекунад, ба миён омадааст. Ба ин масъала тавачҷуҳи нокифоя дода шуда, баррасии он ба таври ҷудогона ва бидуни истинод ба фаъолияти иқтисодии дохилӣ ва воридотӣ ва муҳимтар аз ҳама, ба тағйироти сифатӣ, ки дар низоми фаъолияти иқтисодии хориҷӣ дар сатҳи микро ба вуҷуд омадааст. Дар шароити муосир таҳияи механизми илман асоснок содирот зарур аст, ки қадам ба қадам барои табдили боигарии миллати мо ба сармоя имконият фароҳам оварад [3].

Корхонаҳои саноатии истеҳсолкунандаи маҳсулоти содиротӣ дар байни ҳамаи субъектҳои фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мавқеи пешқадамро ишғол мекунанд. Ҳамчун истеҳсолкунанда ва ҳам соҳиби маҳсулоти содиротӣ корхона онҳоро мустақилона дар бозори хориҷӣ мефурӯшад, инчунин соҳиби асбоби хориҷӣ мегардад, ки дар натиҷаи амалиёти содиротӣ гирифта шудааст, ки дар асоси нархҳои шартномавӣ баҳо дода мешавад.

Мувофиқи конунгузории амалкунанда ба корхона дар интихоби шароити хориҷӣ, номгуии мол барои муомилоти содироту воридот, дар муайян кардани нарх ва арзиши шартнома, ҳаҷм ва муҳлати таҳвил ва ғайра мустақилияти комил дода мешавад. Корхона фаъолияти савдои беруниро мустақилона ба амал мебарорад, дар кооперацияи саноатӣ, инвестиционӣ, асбобӣ ва молиявӣ-қарзӣ иштирок мекунад.

Ташаккул ва истифодаи иқтидори содиротии корхона бевосита аз сатҳи рақобатпазирии он вобаста аст. Рушди ҳамоҳангшудаи фаъолияти содиротӣ ва рақобатпазирии корхона дутарафа аст. Аз як тараф, дар зери таъсири рақибони хориҷӣ, ки маҳсулоти шабеҳ истеҳсол мекунанд, бо истифода аз иқтидори истеҳсолии худ, корхона сифати маҳсулоташро ба стандартҳои ҷаҳонӣ "болотар мекунад" ва иштироки худро дар тижорати хориҷӣ таъмин мекунад. Аз тарафи дигар, фаъолияти содиротӣ метавонад танҳо бо маҳсулоти рақобатпазир ва стратегияи муассири бозор амалӣ карда шавад.

Иқтидори истеҳсолӣ ва низоми фаъолияти иқтисодии берунии корхона бояд ба ҳам мувофиқ карда шавад. Аммо дар амал корхонаҳо таҷрибаи идоракунӣ ва қобилияти тижоратӣ кардани қарорҳои инноватсионии истеҳсоли маҳсулоти ояндадорро надоранд. Дар натиҷа иқтидори иқтисодии берунӣ сусти истифода бурда мешавад. Аз ин рӯ, самтҳои асосии мусоидат ба рушди мутаносиби рақобатпазирии корхона ва фаъолияти иқтисодии хориҷӣ инҳоянд:

1) дар робита ба сифати маҳсулот, инҳо қарорҳои навро дар бар мегиранд, ки дар асоси татбиқи навоариҳои технологияи сатҳи ҷаҳонӣ барои нигоҳ доштани бозорҳои мавҷуда ва роҳ ёфтани бозорҳои нав, истеҳсоли маҳсулоти ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ сифат ва истифодаи ҷузъҳои воридотӣ дар истеҳсолот;

2) аз нуқтаи назари самаранокӣ корхона инҳо истифодаи идоракунӣ пешрафта, имкониятҳои маркетинг ва каналҳои тақсими шарикони хориҷӣ мебошанд ва истифодаи кооператсияи байналхалқии саноатӣ бо шарикони хориҷӣ.

Бо баррасии алгоритми рушди иқтидори содиротии корхонаҳо мо омилҳои асосии ташаккул ва татбиқи иқтидори содиротиро муайян мекунем, ки идоракунии онҳо татбиқи самараноки онро таъмин менамояд. Таъсири ин омилҳо ҳам сабабӣ ва ҳам синергетикӣ мебошанд.

Ба инҳо дохил мешаванд: рақобатпазирии маҳсулот, қобилияти истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ дар ҳаҷми муайян, сифати таъминоти захиравӣ барои истеҳсоли маҳсулоти содиротӣ, сифати шабакаҳои тақсимот ва фурӯш, мавҷудияти шӯъбаи савдои хориҷӣ дар корхона, хусусияти алоқаи истифодашаванда. Таъсири якҷояи ин омилҳо ба тамоми марҳилаҳои идоракунии иқтидори содиротии корхона таъсир мерасонад. Таҳлили онҳоро на пай дар пай, балки ба таври системавӣ гузарондан лозим аст. Ин самарои синергетикии устувори баланд бардоштани самаранокии рушд ва татбиқи иқтидори содиротиро дар сегментҳои муайяни бозорҳои хориҷӣ таъмин менамояд.

Омили танзими давлатии миллӣ хеле муҳим аст. Фаъолияти содиротӣ, махсусан барои содиркунандагони нав ва корхонаҳои хурду миёна, як раванди хеле мураккаби иқтисодӣ буда, бо хатарҳои зиёд ҳамроҳ буда, хароҷоти молиявиро талаб мекунад. Вале бо назардошти он, ки ҳавасмандгардонии содирот миллӣ соҳаи дурнамоест, ки ҳукуматҳои бисёр мамлакатҳо пеш мебаранд: кафолат ва суғуртаи маҳсулотбарории барои содирот; маблағгузориҳои истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда; расонидани дастгирии иттилоотии иштирокчиёни фаъолияти савдои берунӣ ва ғайра.

Мавҷудияти таҷҳизоти воридотӣ дар заминаи истеҳсолии корхона омили аслии ташаккул ва татбиқи босамари иқтидори содиротии корхонаи саноатӣ мебошад. Инро, аввалан, хеле фарсуда шудани фондҳои асосии корхонаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дуюм, мавҷудияти таҷҳизоти муосири инноватсионии истеҳсолкунандагони хориҷӣ, ки имкон медиҳад, истеҳсоли маҳсулоти ҷавобгӯ ба стандартҳои байналмилалӣ сифат истеҳсол карда шавад.

Зарурати воридоти ҷузъҳо ва васлкунакҳо барои истеҳсоли маҳсулоти тайёр, махсусан барои содирот, аслан бо ҳамин сабабҳо ба вуҷуд омадааст. Мавҷудияти ҷузъҳо, васлкуниҳо ва васлкунакҳои воридотӣ имкон медиҳад, ки маҳсулоти ниҳии баландсифат ва аз ҳама муҳимаш ба стандартҳои байналмилалӣ ҷавобгӯ бошад. Дар ҳалли вазифаҳои рушди иқтидори содиротӣ ва воридотивазкунӣ аз имкониятҳои ҷалби сармояи хориҷӣ бештар истифода бурда, ин раванд мақсаднок гардонида мешавад.

Равшан аст, ки истифодаи кооператсияи байналмилалӣ саноатӣ яке аз роҳҳои рушди иқтидори саноати ватанӣ: иқтидори инноватсионӣ, истеҳсоли ва содиротии он мебошад. Инкишофи минбаъдаи фаъолияти содиротии корхонаҳои саноатӣ ва ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ пайвастанӣ онҳо бе алоқаҳои кооперативӣ бо шарикони хориҷӣ имконнопазир аст. Таҳлили тамоюлҳои иқтисодии ҷаҳонӣ зарурати рушди афзалиятноки ҳамкориҳои байналмилалӣ дар истеҳсол ва содироти маҳсулоти доништалаб ва технологӣ нишон медиҳад. Истеҳсолоти кооперативӣ ба корхонаҳо имконият медиҳад, ки техникаи навро азхуд кунанд, ба бозорҳои хориҷӣ дохил шаванд, маҳсулоти кооперативиро дар бозорҳои дохилӣ бомуваффақият фурушанд.

Омили асосии рушди иқтидори содиротии корхонаҳои саноатӣ фаъолияти минтақаҳои озоди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин гурӯҳи омилҳо инчунин иштирок дар паркҳои технологӣ, ноҳияҳои саноатӣ, фондҳои венчурӣ ва минтақаҳои татбиқи технологияро дар бар мегирад, ки ба таҳия ва татбиқи маҳсулоти нав барои содирот нигаронида шудаанд. Рушди маҳсулоти инноватсионӣ барои содирот шартҳои муҳими татбиқи шаклҳои прогрессивии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ мебошад.

Минтақаҳои озоди иқтисодии ба инноватсия ва содирот нигаронидашуда бояд инфрасохтори озмоишӣ дошта бошанд, то инноватсияҳоро барои татбиқи истеҳсолоти саноатӣ омода созанд. Ин инфрасохтори озмоишӣ ҳамчун замина барои ҳамкори байни корхонаҳои хурди содиротӣ, маориф ва саноат дар доираи кластери ба инноватсия ва содирот нигаронидашуда хизмат мекунад. Корхонаҳои саноатӣ захираҳои худро ба

тавсеаи истеҳсолот равона мекунад, дар ҳоле ки корхонаҳои доништалаб захираҳои худро барои коркарди навҳои нави маҳсулоти инноватсионӣ барои содирот равона мекунад. Ин иқтидори содиротии корхонаҳои саноатиро афзун ва инкишоф медиҳад.

Таҳлили мунтазам ва истифодаи самараноки омилҳои мусбати рушд ба рушд ва афзоиши иқтидори содиротии корхонаҳои мушаххаси саноатӣ ва мувофиқан ба татбиқи самараноки ҳадафи стратегии кишвар саноаткунонии босуръат мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23.12.2022 [манбаи электронӣ]. URL:<http://president.tj/node/13739> (санаи мурочиат: 13.12.2023)

2. Кондрашкина И.И., Манин П.В. // Механизм управления развитием экспортного потенциала промышленных предприятий, Журнал Вестник Российского университета кооперации, 2017

3. Сафаров Б.Г. Рыночные механизмы реализации экспортного потенциала РТ: автореферат–Душанбе, 2004.-22с

РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Кудратова Фарзона Рустамовна - Кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: г. Душанбе 735700, улица Нахимова 64/14 тел: 907022000, Email: farzona070489@ru

Хусейнзода И.А. – соискатель института экономики и системных исследований развития сельского хозяйства Академии сельскохозяйственных наук Таджикистана. 734025, г. Душанбе, улица Хаёти нав 306.

В данной статье рассмотрены вопросы современной экономической ситуации инвестиционного потенциала в развитии аграрной экономики Республики Таджикистан. В ней рассмотрены тенденции и закономерности развития сельского хозяйства республики, поступления инвестиций, производства основных видов сельскохозяйственной продукции сельского хозяйства, динамика производства основных видов сельскохозяйственной, и валовой продукции сельского хозяйства. Проведен анализ развития различных форм хозяйствования в аграрном секторе. Рассмотрено состояние технической базы аграрного сектора, динамика ввода основных фондов, и капитальных вложений в аграрный сектор. Проведен анализ прямых инвестиций и промышленного развития аграрного сектора страны.

Ключевые слова: инвестиционный потенциал, инвестиции в современной экономике, капитальные вложения, прямые инвестиции, структура промышленного развития, региональная инвестиционная политика, конкурентоспособность, инвестиционная политика.

DEVELOPMENT OF TAJIK ECONOMY CURRENT SITUATION

Kudratova Farzona Rustamovna - Candidate of Economic Sciences, of the “Finance” department of the Tajik state of financial-economics university. Address: Tajikistan, Dushanbe 735700, Nakhimov street 64/14 cell: +992 907022000, Email: farzona070489@mail.ru

Huseinzoda I.A - Institute of Economics and System Research of Agricultural Development of the Academy of Agricultural Sciences of Tajikistan. 734025, Dushanbe, Haiyoti nav 306, Republic of Tajikistan

This paper considers issues of the Tajikistan agrarian economy industrial development. Trends, tajik legitimacy of agricultural development, industrial transformation of agriculture state regulation are defined. In the paper meanwhile various forms of management in the agricultural sector development was analyzed. Also mentioned paper considers the situation of the technical base in agricultural sector, fixed assets input dynamics, and capital investments in agricultural sector injection, direct investments in the same sector of country is deeply analyzed.

Keywords: investment potential, investments in the modern economy, capital investments, direct investments, structure of industrial development, regional investment policy, competitiveness, investment policy.

Современная экономическая ситуация в республике во многом определяется историческими особенностями развития ее хозяйственного комплекса.¹⁵ К началу проведения реформ республики подошла с грузом проблем, порожденных нерациональной структурой экономики, в том числе и в размещении производительных сил, в частности: преобладание отраслей тяжелой промышленности и их ориентация на выпуск продукции производственного назначения, что требовало кооперационных поставок материалов, и комплектующих изделий из других регионов, и стран СНГ; слабое использование в материальном производстве собственной сырьевой и ресурсной базы.¹⁶ При наличии на территории крупных запасов

¹⁵ Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Душанбе, из-во «Статус» 2005, с-120.

¹⁶ Мирсаидов А.Б. А. Аврорзода. Институциональное обеспечение процесса воспроизводства в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан// Экономика Таджикистан – 2018, №4, с. 23-33.

минеральных и нерудных материалов, топливно-энергетического потенциала Республики Таджикистан в основном со стороны цемент, известь, продукты, нефтепереработки, многие строительные материалы, а также покупала газ высокий удельный вес в структуре перерабатывающего комплекса и предприятий, оказавшихся в тяжелом положении после отмены госзаказа на их продукцию; размещение большинства работавших пищевых и перерабатывающих предприятий в городах, что обусловило повышение транспортных издержек в расчете на единицу продукции и создало дополнительную напряженность на рынке труда в сельской местности.

Современная экономическая ситуация в республике во многом определяется историческими особенностями развития ее хозяйственного комплекса. К началу проведения реформ республики подошла с грузом проблем, порожденных нерациональной структурой экономики, в том числе и в размещении производительных сил, в частности: преобладание отраслей тяжелой промышленности и их ориентация на выпуск продукции производственного назначения, что требовало кооперационных поставок материалов, и комплектующих изделий из других регионов, и стран СНГ; слабое использование в материальном производстве собственной сырьевой и ресурсной базы. ¹⁷При наличии на территории крупных запасов минеральных и нерудных материалов, топливно-энергетического потенциала Республики Таджикистан в основном со стороны цемент, известь, продукты, нефтепереработки, многие строительные материалы, а также покупала газ высокий удельный вес в структуре перерабатывающего комплекса и предприятий, оказавшихся в тяжелом положении после отмены госзаказа на их продукцию; размещение большинства работавших пищевых и перерабатывающих предприятий в городах¹⁸, что обусловило повышение транспортных издержек в расчете на единицу продукции и создало дополнительную напряженность на рынке труда в сельской местности.

Обеспеченность одного жителя, в том числе и сельского, сельскохозяйственными угодьями и пашней крайне мала по сравнению с другими регионами Республики Таджикистан (таблица 1).

Таблица 1. – Динамика земельных площадей в Республики Таджикистан (по всем категориям хозяйств за 2018-2022гг. (тыс. га)

Показатели		Годы					2022 в% к 2018
		2018	2019	2020	2021	2022	
№ 1	Общая земельная площадь	1437,9	1437,9	1437,9	1437,9	1437,9	100
2	Всего сельхоз угодий	3669,4	3674,1	3673,6	3666,4	3665,8	-99,9
В том числе:							
2.1	Пашня	659,0	663,9	661,9	661,0	659,8	100,1
2.2	Многолетние насаждения	150,9	152,8	153,8	154,7	155,0	102,7
2.3	Сенокосы	15,8	15,8	16,2	16,2	16,2	102,5
2.4	Пастбища	2818,0	2820,8	2821,7	2814,8	2817,1	-99,9
2.5	Залежи	25,9	20,6	20,0	19,8	19,8	76,4

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Сельское хозяйство. Д-2023. С-22-25.

Аграрный сектор обеспечивает средства к существованию для 70% беднейшего населения планеты, на его долю приходится 10% ВВП и половины рабочих мест в

¹⁷ Кудратова Ф. Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. Учебное пособие / Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.

¹⁸ Кошонова М.Р., Кудратова Ф. Р. Оценка экономической эффективности инвестиций Республики Таджикистан /вестник финансово-экономический Кошонова М. Р., Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе- 2022, – С –336.

развивающимся мире.¹⁹ В условиях Таджикистана на долю сельского хозяйства приходится 24,1% ВВП (2022 г.), спрос населения в продуктах на 50-55% покрывается за счёт сельского хозяйства. Горы занимают 93% территории республики и только 3,2% территории составляют сельхозугодия. Несмотря на интенсивное освоение новых орошаемых земель за последние 30 лет происходит заметное сокращение обеспеченности пашней на душу населения, положение в землепользовании в последние годы не очень эффективное. Так, за 2018-2022 гг общая площадь сельскохозяйственных земель уменьшилось. Связано это с тем, что часть пахотных земель были переданы населению для строительства индивидуальных жилых домов.

Объем валовой продукции сельского хозяйства во всех категориях хозяйств январь 2023 года составил 874,4 млн. сомони, по сравнению с аналогичным периодом 2022 года составляет 105,7% (в сопоставимых ценах), в том числе объем продукции растениеводства составил 5,2 млн. сомони, или 95,3% и животноводства 869,2 млн. сомон 105,7% (табл.2).

Таблица 2. – Валовая продукция сельского хозяйства, млн. сомони

Наименование	Объем валовой продукции за январь	Объем валовой продукции за 2 январь	январь 2023г. в % к			
			январю 2022г.	Общественные	общее-	Хозяйственные
Объем	972,6	874,4	105,7	18,8	6,4	74,8
ГБАО	13.5	13.4	103.0	-	1.9	98.1
Соглийская	379.8	326.6	105.1	25.0	6.1	68.9
Хатлонская	391.6	374.9	104.3	7.2	8.4	84.4
РРП	187.7	159.5	110.6	34.8	3.0	62.2
растениеводст	6,8	5,2	95,3	64,4	18,	17,1
ГБАО	-	-	-	-	-	-
Соглийская	1.6	1.5	124.3	56.3	26,	17.2
Хатлонская	5.0	3.5	102.0	68.1	15,	16.7
РРП	0.2	0.2	22.9	63.1	14,	22.4
животноволст	965.8	869.2	105.7	18.5	6.4	75.1
ГБАО	13.5	13.4	103.0	-	1.9	98.1
Соглийская	378.2	325.1	105.0	24.8	6.0	69.2
Хатлонская	386.6	371.4	104.3	6.6	8.3	85.1
РРП	187.5	159.3	111.2	34.7	3.0	62.3

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Социально-экономическое положение. Д-2024. С-162.

Анализ данных таблицы 2 показывает, что вес показатели производства сельскохозяйственных культур за 2018-2022 годы имеют тенденцию к росту. В этом контексте производства продукции овощеводства за этот период составил 23,2%, что является на очень высокий показатель.

Таблица 3. - Динамика производства основных видов сельскохозяйственной продукции сельского хозяйства в Республики Таджикистан за 2018-2022гг. (тонн)

Наименование продукции	Годы					2022 в% к 2018
	2018	2019	2020	2021	2022	
Зерновые и зернобобовые (включая кукурузу на зерно)	1933524	1647637	1895421	1926067	1952000	110,0
Хлопок сырец	300342	403008	396015	388804	403230	134,3
Картофель	964643	994433	1022545	1041316	1105400	114,6
Овощи	2119392	2182556	2479360	2597577	2610180	123,2

¹⁹ Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). - http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=54824 (дата обращения 20. 08.2021 г.3)

бахчи	641784	701263	756962	818829	8700050	135,3
мясо	261927	272521	300182	327720	351520	134,2
молоко	983053	1000563	1020978	1042612	1105360	112,4
Яйца ты. тонн	450284	725695	963065	1053450	1081230	2,4раза
шерсть	7638	7771	8017	8152	8740	114,4

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Сельское хозяйство. Д-2023. С-139-160.

В январе 2023 года инвестиций в основной капитал за счет всех источников финансирования использовано в объеме 761,4 млн. сомони или составил 144,3% к январю 2022г. (в сопоставимых ценах).

Таблица 4. - Поступление инвестиций в январе 2022-2023гг по регионам

Регионы	инвестиции в основной капитал, млн. сомони		удельный вес регионов в общем объеме инвестиций в % к итогу января	
	2022		2022	2023
Республика	530,8		100,0	100,0
ГБАО	14,9	0,8	2,8	0,1
Хатлонская область	106,5		20,1	13,2
Согдийская область	80,8		15,2	11,6
г. Душанбе	215,9		40,7	28,3
РРП	112,7		21,2	46,8

***Источник:** расчёты автора по данным Агентства по статистике при Президенте РТ. Социально-экономическая деятельность. Д-2023. С-172.

Поступление инвестиций в январе 2023 года по регионам составляет: ГБАО - 0,8 млн. сомони, или 0,1%, Хатлонская область - 100,6 млн. сомони (13,2%), Согдийская область - 88,6 млн. сомони (11,6%), г. Душанбе - 215,4 млн. сомони (28,3%), РРП - 356,0 млн. сомони или 46,8% от объема инвестиций в республике.

По мнению авторов, можно сделать выводы, что проведенный анализ показывает, аграрный сектор экономики Республик Таджикистан имеет высокий потенциал роста. Развитие АПК может способствовать решению финансово-экономических и социальных проблем республики (высокий процент сельского населения, низкий уровень занятости, оплаты труда и др.). Повышение конкурентоспособности продукции АПК возможно на основе роста продуктивности животноводства, внедрения современных технологий выращивания сельскохозяйственных культур и их переработки. На наш взгляд мясомолочное производство, фрукты, овощи — наиболее перспективные направления для развития сельского хозяйства, отвечающие долговременным тенденциям развития страны и мирового рынка. Природные особенности республики благоприятны для развития яков, эта под отрасль может стать одним из перспективных направлений развития животноводства в горных районах.

Привлечения инвестиций в сельское хозяйство Республики Таджикистан показал, что, хотя наблюдается общее увеличение инвестиций в основной капитал, в сельском хозяйстве оно не прослеживается. В рамках региональной инвестиционной политики принимаются различные меры по привлечению инвестиций в сельское хозяйство и другие сектора экономики, но достигнутые при этом положительные результаты еще недостаточны, поэтому работа над совершенствованием инвестиционного процесса и поиском новых путей привлечения капитала должна быть продолжена.

Литература

1. Мирсаидов А.Б. А. Аврорзода. Институциональное обеспечение процесса воспроизводства в аграрном секторе экономики Республики Таджикистан// Экономика Таджикистан – 2018, №4, с. 23-33.

2. Кудратова Ф. Р. Инвестиция в аграрный сектор Таджикистан: эффективное направление и его перспективы. Учебное пособие / Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе. Инфон - 2021, – С – 160.
3. Кошонова М.Р., Кудратова Ф. Р. Оценка экономической эффективности инвестиций Республики Таджикистан /вестник финансово-экономический Кошонова М. Р., Кудратова Ф. Р. -ТФЭУ Душанбе- 2022, – С –336.
4. Кудратов Р.Р. Национальный успех Таджикистана зависит от АПК / Р.Р. Кудратов, Х. Гафуров, Б. Дмитров, Ш. Акрамов, Г. Сафаров. – Душанбе, 2003. – 138 с.
5. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. Душанбе, из-во «Статус» 2005, с-120.
6. Программа реформирования сельского хозяйства Республики Таджикистан на 2012-2022 годы» (Утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2012 года №383). - http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=54824 (дата обращение 20. 08.2021 г.3)

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ИНТЕГРАЦИИ БИЗНЕСА В ЗЕЛЕНУЮ ЭКОНОМИКУ

Муллоев Парвиз Негматджанович - Таджикский Государственный финансово-экономический университет, к.э.н., кафедра мировой экономики ТГФЭУ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Tel.: (+992) 934-04-41-14, Email: E-mail:mulloevpn@gmail.com

Статья посвящена анализу международного опыта интеграции бизнеса в процессы формирования и развития зеленой экономики. Исследуются ключевые механизмы и инструменты, применяемые в развитых и развивающихся странах для стимулирования экологически ориентированной трансформации предпринимательского сектора. Особое внимание уделяется институциональной среде, мерам государственной поддержки и рыночным стимулам, способствующим внедрению зеленых технологий и развитию устойчивых бизнес-моделей. Приводятся примеры успешных практик из Европейского союза, Японии и стран СНГ, иллюстрирующие возможности бизнеса в условиях перехода к низкоуглеродной экономике. На основе проведенного анализа выявлены общие тенденции и различия в подходах к интеграции бизнеса в зеленую экономику, что позволяет адаптировать лучшие практики к национальным условиям. Сделан вывод, что переход к зеленой экономике создает для бизнеса новые возможности, включая повышение инвестиционной привлекательности, развитие инновационного предпринимательства и укрепление конкурентоспособности на глобальном рынке.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, бизнес, экологическая политика, инновации, международный опыт.

ТАҶРИБАИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ҲАМГИРОИИ ТИҶОРАТ БА ИҚТИСОДИ САБЗ

Муллоев Парвиз Негматджанович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, н.и.и., кафедраи иқтимоди ҷаҳон. ДДМИТ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 934-04-41-14, Email: mulloevpn@gmail.com

Дар мақола таҷрибаи байналмиллалии ҳамгироии тиҷорат ба ташаккул ва рушди иқтисоди сабзро таҳлил мекунад. Он механизмҳои асосиро, ки дар кишварҳои пешрафта ва рӯ ба тараққи барои ҳавасмандгардонии дигаргунсозии ба муҳити зист нигаронидашудаи бахши хусусӣ истифода мешаванд, баррасӣ мекунад. Диққати махсус ба муҳити институтсионалӣ, тадбирҳои дастгирии давлатӣ ва ҳавасмандгардонии бозор, ки ба қабули технологияҳои сабз ва рушди моделҳои устувори тиҷорат мусоидат мекунанд, дода мешавад. Намунаҳои таҷрибаҳои муваффақ аз Иттиҳоди Аврупо, Ҷопон ва кишварҳои ИДМ оварда шудаанд, ки имкониятҳои тиҷоратро дар давраи гузариш ба иқтисоди камкарбон нишон медиҳанд. Дар асоси таҳлил тамоюлҳои умумӣ ва тафовутҳои дар равишҳои ҳамгироии соҳибкорӣ ба иқтисоди сабз муайян карда мешаванд, ки имкон медиҳанд, ки таҷрибаи пешқадам ба шароити миллӣ мутобиқ карда шавад. Хулоса шудааст, ки гузариш ба иқтисоди сабз барои соҳибкорӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад, аз ҷумла афзоиши ҷолибияти сармоягузорӣ, рушди соҳибқори инноватсионӣ ва афзояндаи рақобатпазирӣ дар бозори ҷаҳонӣ.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, рушди устувор, тиҷорат, сиёсати экологӣ, инноватсия, таҷрибаи байналмилалӣ.

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN INTEGRATING BUSINESS INTO A GREEN ECONOMY

Mulloev Parviz Negmatjanovich - Tajik State University of Finance and Economics, c.e.s., Department of World Economy. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Tel.: (+992) 934-04-41-14, Email: mulloevpn@gmail.com

This article analyzes international experience in integrating business into the formation and development of a green economy. It examines key mechanisms and tools used in developed and developing countries to stimulate the environmentally oriented transformation of the business sector. Particular attention is paid to the institutional environment, government support measures, and market incentives that facilitate the adoption of green technologies and the development of sustainable business models. Examples of successful practices from the European Union, Japan, and the CIS countries are provided, illustrating the opportunities for business in the transition to a low-carbon economy. Based on the analysis, common trends and differences in approaches to integrating business into the green economy are identified, enabling the adaptation of best practices to national conditions. It is concluded that the transition to a green economy creates new opportunities for business, including increased investment attractiveness, the development of innovative entrepreneurship, and enhanced competitiveness in the global market.

Keywords: green economy, sustainable development, business, environmental policy, innovation, international experience.

В последние годы обсуждение развития зеленой экономики значительно расширило свою аудиторию, переместившись из круга специалистов-экологов на самые высокие уровни политического управления. Данная идея все чаще упоминается и главой нашего государства Лидером нации уважаемым Эмомали Рахмоном, что подчеркивает стратегическую значимость зеленой экономики как важнейшего фактора устойчивого развития страны. В своих выступлениях Лидер нации неоднократно акцентировал внимание на необходимости рационального использования природных ресурсов, внедрения экологически чистых технологий, а также формирования новой культуры производства и потребления. Принятая Стратегия развития «зелёной экономики» в Республике Таджикистан на 2023-2037 годы является тому наглядным подтверждением. В этой связи зеленая экономика рассматривается не только как инструмент снижения экологических рисков, но и как реальный путь к созданию новых рабочих мест, развитию инновационного предпринимательства и повышению конкурентоспособности национальной экономики на мировой арене.

Возрастающий интерес к концепции «зеленой» экономики также обусловлен кризисом традиционной экономической модели, известной как «коричневая» экономика. Несостоятельность этой модели стала особенно очевидной на фоне многочисленных кризисов и системных сбоев рыночного механизма, наблюдавшихся в первом десятилетии XXI века, ключевым из которых стал мировой финансово-экономический кризис 2008 года[5, С.12-15]. Разочарованность в традиционной парадигме и усталость от постоянных кризисных явлений стали ключевыми факторами, стимулирующими растущий интерес к концепции «зеленой» экономики как альтернативному пути развития человечества, т.е. системе видов экономической деятельности, предполагающей повышение благосостояния человека в долгосрочной перспективе без нанесения ущерба окружающей среде и природным экосистемам.

Концепция зеленой экономики, предложенная UNEP в 2008 году, трактуется как модель хозяйствования, ориентированная на повышение качества жизни населения и социальную справедливость при одновременном снижении экологических рисков и дефицита природных ресурсов. В наши дни эта идея трансформировалась в комплексную парадигму устойчивого развития, объединяющую экономические, экологические и социальные приоритеты в систему национального и глобального планирования.

Данная концепция, инициированная UNEP, постепенно превратилась в центральный элемент глобальной стратегической конкуренции. Ведущие мировые державы активно инвестируют в «зеленые» технологии и инновации, стремясь не только к решению экологических вызовов, но и к формированию новых рынков, укреплению своей экономической безопасности и глобального лидерства. Масштабы этих инвестиций впечатляют, по данным UNEP, глобальные вложения в зеленую экономику достигли 1,8 трлн. долларов США, что эквивалентно 2,1% мирового ВВП[5].

Глобальные инвестиции в зеленую экономику по регионам (%)

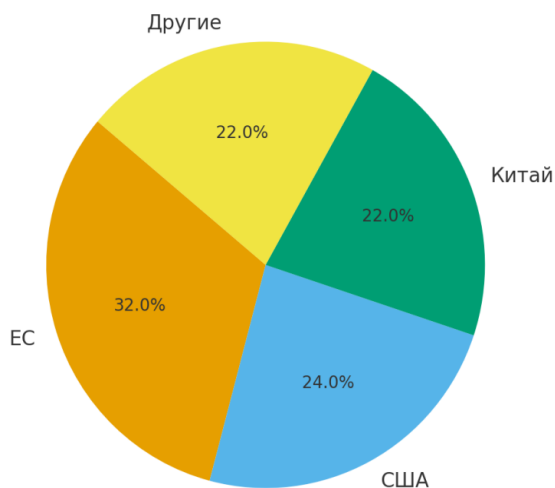

Диаграмма 1. Глобальные инвестиции в зеленую экономику

Источник: Данные UNEP за 2024г.

Из вышеприведенного рисунка можем наблюдать, что наибольшую долю инвестиций в зеленую экономику занимают страны Европейского союза (32%), США (24%) и Китай (22%). Остальные (22%) разделены между другими развивающимися странами.

Принципиальное отличие концепции «зелёной» экономики от традиционных инструментов экологического регулирования заключается в её системной направленности не только на ограничение негативного воздействия на окружающую среду, но и на формирование новых возможностей для устойчивого экономического и социального развития. Тем самым, не отменяя значимости экологического регулирования, зелёная экономика выводит экологическую проблематику и социальный компонент на качественно новый уровень, интегрируя их в позитивную экономическую и политическую повестку[2, 6-25].

Одним из показателей уровня интеграции бизнеса в зеленую экономику является международные сертификаты ISO14001. Данный сертификат является официальным документом подтверждающим факт того, что компания внедрила и эффективно управляет системой экологического менеджмента (СЭМ), соответствующей международным требованиям стандарта ISO 14001, направленным на снижение негативного воздействия на окружающую среду и рациональное использование ресурсов.

Наличие такого сертификата не только демонстрирует приверженность организации экологическим принципам, но и повышает её конкурентоспособность на международном рынке, облегчает доступ к зарубежным инвестициям и государственным тендерам, а также формирует положительный имидж среди потребителей и партнёров. В условиях глобализации и роста требований к устойчивому развитию ISO 14001 становится своеобразным «маркером доверия», позволяющим компаниям подтверждать соответствие своим действиям принципам ESG.

Кроме того, сертификация способствует оптимизации внутренних процессов: снижению затрат на ресурсы и энергопотребление, минимизации экологических рисков, предотвращению штрафов за нарушение экологического законодательства. Для малого и среднего бизнеса это особенно актуально, так как наличие СЭМ позволяет не только экономить средства, но и открывает доступ к международным программам поддержки и финансирования «зелёных» проектов.

Как пример, ниже на диаграмме 2, нами приведено количество сертификатов ISO 14001 в различных странах, что отражает внедрение систем экологического менеджмента и служит индикатором уровня интеграции бизнеса в зеленую экономику. Для Таджикистана значение указано ориентировочно из-за малого количества имеющихся сертификатов.

Диаграмма 2. Количество сертификатов ISO 14001 по странам

Источник: ISO Survey / обзоры 2022–2023) <https://www.iso.org/the-iso-survey.html>

Из вышеприведенной диаграммы заметно, что среди стран-лидеров по числу сертификатов ISO 14001 находятся такие страны с развитым промышленным сектором, но строгим экологическим регулированием как Китай, Япония и страны ЕС. В странах СНГ, включая Казахстан и Россию, число сертификатов заметно меньше, что говорит о более низкой степени интеграции экологического менеджмента на корпоративном уровне. Касательно Таджикистана список представлен крайне скудно, всего несколько сертификатов и ещё меньше предприятий официально зарегистрированных по ISO 14001. Это может означать, что либо сертификация есть, но не зарегистрирована или не освещена в международных базах данных, либо компании просто не видят смысла или не имеют ресурсов или знаний для её внедрения.

Очевидно, что в различных странах процесс перехода к «зелёной» экономике осуществляется в условиях различающихся институциональных рамок, бизнес-среды и с применением специфических государственных инструментов. К числу наиболее значимых мер государственной политики относятся: внедрение практики «зелёных» государственных закупок, ориентированных на продукцию, соответствующую стандартам ресурсоэффективности и экологической безопасности; предоставление экологических субсидий и налоговых стимулов; а также целенаправленное развитие инновационных отраслей, таких как возобновляемая энергетика и «зелёное» энергоэффективное строительство[1].

Переход к «зеленой» экономике обладает значительным экономическим и социальным потенциалом, что подтверждается возрастающим числом аргументов в пользу интенсификации усилий, как со стороны государства, так и со стороны частного сектора. В условиях глобальной трансформации перед государством встает задача формирования институциональной среды, обеспечивающей равные условия для развития «зеленой» продукции. Для этого необходимо отказаться от устаревших субсидий, провести реформирование экологической и экономической политики, внедрить новые механизмы стимулирования, а также укрепить рыночную инфраструктуру и инструменты регулирования. Особое значение имеет и перенаправление государственных инвестиций в экологически устойчивые проекты, включая внедрение практики «зеленых» государственных закупок.

В развитых странах переход бизнеса к «зеленой» экономике обусловлен не столько конъюнктурными тенденциями или исключительно императивами государственного регулирования, сколько стратегическими соображениями. Данная трансформация продиктована долгосрочной экономической эффективностью, необходимостью обеспечения конкурентных преимуществ, а также растущими требованиями со стороны инвесторов и потребителей[4].

Ниже в таблице 1 нами приведены механизмы и инструменты стимулирования бизнеса в развитых и развивающихся странах, где своевременные государственные меры привели к явным позитивным результатам. Эти результаты проявились в росте числа экологически

ориентированных предприятий, повышении инвестиционной привлекательности зеленых проектов, создании новых рабочих мест в сфере устойчивых технологий и расширении международного сотрудничества. Более того, данные меры способствовали формированию благоприятной бизнес-среды, в которой экологические стандарты становятся не только обязательством, но и источником конкурентных преимуществ.

Таблица 1. - Механизмы и инструменты стимулирования бизнеса к экологической трансформации

Категория инструмента	Развитые страны (ЕС, США, Япония и др.)	Развивающиеся страны (Таджикистан, Казахстан, Индия и др.)
Фискальные стимулы	• Налоговые льготы на «зелёные» инвестиции (например, США – налоговый кредит на возобновляемую энергетику). • Снижение НДС на эко-товары (Германия).	• Освобождение от таможенных пошлин на оборудование для ВИЭ (Индия, Вьетнам). • Налоговые каникулы для «зелёных» стартапов (Казахстан).
Финансовые инструменты	• Зелёные облигации (EU Green Bonds). • Государственные фонды поддержки «чистой энергии» (Япония, Канада).	• Международные кредиты от Всемирного банка, ЕБРР, АБР для проектов ВИЭ и энергоэффективности. • Специальные грантовые программы для МСП (Таджикистан – UNDP, GEF).
Регуляторные меры	• Жёсткие стандарты выбросов (ЕС – директива по углеродным квотам). • Обязательная отчётность по ESG (Франция).	• Постепенное введение экологических стандартов для промышленных предприятий (Узбекистан, Индия). • Внедрение «зелёных сертификатов» в строительстве (Казахстан, Кыргызстан).
Инновации и технологии	• Программы поддержки R&D в области чистых технологий (Германия – Fraunhofer Institute). • Инкубаторы для «зелёных» стартапов (США – Cleantech Open).	• Технопарки для ВИЭ и энергоэффективности (Индия, Турция). • Пилотные проекты по солнечной и гидроэнергетике при поддержке доноров (Таджикистан).
Образование и информирование	• Курсы и гранты для «зелёного» предпринимательства (EU Erasmus+, Horizon Europe). • Общественные кампании по «зелёному» потреблению.	• Тренинги для МСП по экостандартам (UNDP, GIZ). • Вовлечение молодежи в «зелёное» предпринимательство через акселераторы (Центральная Азия).
Рынки и спрос	• Государственные закупки «зелёных» товаров и услуг (Green Public Procurement, ЕС).	• Создание локальных рынков для экологически чистой продукции (например, сертификация био-)

Источник: составлено автором на основе данных (UNDP, worldbank, GIZ)

Приведенные нами выше примеры демонстрируют, что даже в экономиках, ориентированных преимущественно на использование природных ресурсов, усиливается понимание необходимости диверсификации и развития экологически ориентированных отраслей. Более того, практика отдельных стран подтверждает, что экологическая трансформация может выступать не ограничением, а фактором укрепления экономической стабильности и повышения международной конкурентоспособности.

Для Таджикистана опыт развитых стран и государств СНГ может служить ценным ориентиром при формировании собственной модели «зеленого» развития. Обладая значительным гидроэнергетическим потенциалом, страна имеет реальные возможности для укрепления позиции в сфере возобновляемой энергетики и снижения зависимости от ископаемых видов топлива. В этом контексте актуальными становятся задачи по расширению зеленых инвестиций, развитию малого и среднего предпринимательства в сфере экологически чистых технологий, а также созданию условий для зеленых государственных закупок.

Особое внимание следует уделить вовлечению молодежи в процессы зеленой трансформации. В условиях ограниченности традиционных ресурсов именно молодежное предпринимательство способно стать драйвером внедрения инновационных решений, начиная от энергоэффективных технологий в строительстве и аграрном секторе до цифровых сервисов, поддерживающих устойчивое потребление и производство.

Со своей стороны, бизнес в Таджикистане должен активно использовать возможности, открывающиеся в результате «зеленой» трансформации ключевых отраслей экономики. Ответом бизнеса на проводимые реформы и изменение ценовых сигналов должно стать расширение объемов финансирования и инвестирования в инновационные и экологически ориентированные проекты, что позволит обеспечить долгосрочную конкурентоспособность и устойчивый экономический рост.

Таким образом, сочетание международного опыта и национальных особенностей открывает для Таджикистана широкие перспективы интеграции в глобальные тренды устойчивого развития, где зеленая экономика становится не только экологической необходимостью, но и фактором экономического роста, социальной стабильности и укрепления международного имиджа страны.

Как было отмечено выше, для Таджикистана данные практики представляют значительную ценность. Учитывая имевшийся в стране богатый гидроэнергетический потенциал и перспективы использования возобновляемых источников энергии, Таджикистан, обладает реальными предпосылками для построения национальной модели зеленого развития.

На наш взгляд важнейшими приоритетами в этом направлении могут стать:

- создание благоприятных условий для «зеленых» инвестиций и государственно-частного партнерства;
- стимулирование развития малого и среднего бизнеса в сфере экологически чистых технологий;
- внедрение системы «зеленых» государственных закупок;
- расширение образовательных и инновационных инициатив, ориентированных на молодежь;
- Развитие новых бизнес-моделей, таких как экономика замкнутого цикла.

Необходимо понимать, что переход к зеленой экономике - это не выбор, а неизбежность. Компании, которые воспримут это как возможность для инноваций и перестройки бизнес-моделей получают долгосрочное конкурентное преимущество, а те, кто проигнорируют тренд, столкнутся с растущим давлением и риском оказаться не у дел.

Литература:

1. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности//URL:www.unep.org/greenecomony[дата обращения:10.09.2025].
2. П. Кирюшин. Зелёная экономика: возможности и ограничения для российского бизнеса. Центр/ННГ © Droits exclusivement réservés – Ifri – Paris, 2014 ISBN: 978-2-36567-303-7 с. 6-25
3. Программа ООН по окружающей среде. На пути к зеленой экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности / ООН, 2011. - С. 12-15.
4. Green Economy Developing Countries Success Stories // Программа ООН по Окружающей среде. 2020. URL:<http://www.un.org/ru/ga/unep/>[дата обращения: 12.09.2025]
5. UNEP, <https://www.unep.org/ru/nauchnye-dannye/>[дата обращения: 16.09.2025]

НАҚШИ МАБЛАҒГУЗОРИИ БЕРУНА ДАР ТАШАККУЛ ВА РУШДИ БОЗОРИ МОЛИЯВИИ ҶАҶОНӢ

Усмонов Парвиз Нуруллоевич – н.и.и., дотсенти кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон.

Дар мақолаи мазкур таъсири маблағгузорию беруна ба амнияти молиявӣю иқтисодии мамлакатҳои қабулкунанда дар шароити ҷаҳонишавӣю муносибатҳои молиявӣю мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Қайд гардидааст, ки дар шароити ҷаҳонишавӣю иқтисод, воридшавӣю аз ҳад зиёди ҷаъоли сармоягузорию хориҷӣ ба мамлақати қабулкунанда метавонад ба оқибатҳои манфӣ оварда расонад, алалхусус вобастагии зиёди иқтисодӣ ва сиёсӣ аз мамлақатҳои донор, афзоиши қарзи беруна, вобастагӣ аз сарчашмаҳои берунаи сармоягузорӣ ва ғайра. Аз ин лиҳоз ҳангоми таҳияи стратегияи ҷалби маблағгузорию беруна ва сармоягузорию хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд манфиатҳои миллии кишвар ба инобат гирифта шаванд, то ин ки маблағгузорию беруна ба рушди устувори иқтисодӣ ҳамчун шартӣ асосии таъмини амнияти иқтисодӣ мусоидат наояд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои молиявӣ, маблағгузорию беруна, рушди иқтисодӣ, паст намудани сатҳи камбизоатӣ, мамлақатҳои донор, мамлақатҳои рӯ ба тараққӣ, мамлақатҳои тараққикарда, стратегияи рушд, шарикони рушд, тавозуни пардохт, назорати давлатӣ, амнияти иқтисодӣ, сармоягузорию хориҷӣ, пасандозҳои дохилӣ.

РОЛЬ ВНЕШНЕГО ФИНАНСИРОВАНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИИ МИРОВОГО ФИНАНСОВОГО РЫНКА

В данной статье рассматривается влияние внешнего финансирования на экономику и финансовую безопасность принимающих стран в условиях глобализации финансовых отношений. Отмечено, что в условиях экономической глобализации чрезмерный приток иностранных инвестиций в страну пребывания может привести к негативным последствиям, в частности, к высокой экономической и политической зависимости от стран-доноров, увеличению внешнего долга, зависимости от внешних источников инвестиций и т.д. Поэтому при разработке стратегии привлечения внешнего финансирования и иностранных инвестиций в Республику Таджикистан необходимо учитывать национальные интересы страны, чтобы внешнее финансирование могли способствовать устойчивому экономическому развитию как ключевому условию экономической безопасности.

Ключевые слова: финансовые отношения, внешнее финансирование, экономическое развитие, сокращение бедности, страны-доноры, развивающиеся страны, развитые страны, стратегии развития, партнеры по развитию, платежный баланс, государственный контроль, экономическая безопасность, иностранные инвестиции, внутренние сбережения.

THE ROLE OF EXTERNAL FINANCING IN THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE GLOBAL FINANCIAL MARKET

This article discusses the impact of external financing on the economy of donor and host countries in the context of the globalization of financial relations. It is noted that in the context of economic globalization, an excessive influx of foreign investment into the host country can lead to negative consequences, in particular, to high economic and political dependence on donor countries, an increase in external debt, dependence on external sources of investment, etc. Therefore, when developing a strategy for attracting external financing and foreign investment to the Republic of Tajikistan, it is necessary to take into account the national interests of the country so that external financing can contribute to sustainable economic development as a key condition for economic security.

Key words: financial relations, external financing, economic development, poverty reduction, donor countries, developing countries, developed countries, development strategies, development

partners, balance of payments, government control, economic security, foreign investment, domestic savings.

Ибтидои асри XXI дар раванди маблағгузорию беруна тағйироти ҷиддие ба амал омад, ки бо хусусиятҳои марҳилаи имрӯзаи рушди иқтисодии ҷаҳонӣ ва ҳаракати байналмилалӣ сармоя алоқамандии зич дорад. Дар маҷмӯъ, ин тағйиротҳоро метавон ба таври зерин маънидод намуд:

- афзоиши қарзи хориҷӣ ва нақши он дар рушди иқтисодии кишварҳои рӯ ба инкишоф ва иқтисоди дар давраи гузариш қарордошта;
- аҳамияти қарздиҳии расмӣ ва афзоиши босуръати қарздиҳии хусусӣ ба кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва иқтисоди дар давраи гузариш қарордошта;
- нақши бисёрҷониба ва бартаридоштаи маблағгузорию буруна дар ташаккул ва рушди бозори молиявии ҷаҳонӣ;
- устуворшавии аҳамияти усулҳои бозорию қарзгирӣ дар низоми муносибатҳои молиявии ҷаҳонӣ;
- пурзур намудани нақши тамоми иштирокчиёни ҷаҳон дар маблағгузорию берунаи давлатҳои мутараққӣ, рӯ ба инкишоф ва иқтисодии дар давраи гузариш қарордошта;
- зиёдшавии ноустувории молияи ҷаҳонӣ бинобар сабаби ҳаракати шиддатноки байналмилалӣ захираҳои қарзӣ;
- афзоиши нақши ташкилотҳои молиявӣ қарзии байналмилалӣ дар ҳалли мушкилоти қарзӣ.

Дар шароити муосир ҷаҳонишавии молиявӣ ҷузъи ҷудонашавандаи раванди умумии ҷаҳонишавии иқтисодӣ махсуб меёбад. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ нуктаи назаре ҷой дорад, ки метавон бо он розӣ шуд, «Дар замони муосир бозорҳои милли бештар аз сармоягузорию хориҷӣ, дороиҳову миёнаравҳои молиявии хориҷӣ ва тамоюлҳои рушди иқтисоди кишварҳои дигар вобастагӣ доранд» [2]. Ҳамкории зичи бозори байналмилалӣ молиявӣ бо бозорҳои миллии сармоя боиси ҳамгироии воқеии онҳо ва дар ин замина ташаккули бозори молиявии ҷаҳонӣ гардида, падидаи мазкурро ҳамгироии молиявӣ эътироф намудан мумкин аст, ки аз ҳисоби ҳаракати сармояи пулии муосир ба таври динамикӣ инкишоф меёбад.

Бозори байналмилалӣ сармоя имрӯз ба як низоми ҷалбкунандаи захираҳои озоди молиявӣ ва дар асоси принципҳои рақобат дар ихтиёри сохторҳои соҳибкорӣ мақомоти давлатии кишварҳои гуногун қарор додани онҳо таъсир меёбад, ки он ҳам ҷаҳонӣ шудааст. Аммо шиддатнокии маблағгузорию беруна пас аз солҳои 80-ум дар натиҷаи рушди бозори молиявии ҷаҳонӣ зиёд гардида, яке аз омилҳои асосии наздикшавии иқтисодии кишварҳои алоҳида махсуб меёбад. Масалан, дар солҳои 90-ум суръати афзоиши қарзгирӣ сармоя дар бозори ҷаҳонӣ аз 20 то 50 фоизро дар як сол ташкил медод, ки суръати афзоиши ММД ва содироти молҳо бо нархҳои ҷорӣ тақрибан 5-8 фоиз дар як сол буд [2]. Имрӯз дар ҳаракати байналмилалӣ сармоя мавқеи бартаридоштаро ҳаракати захираҳои пулӣ бо тартиби маблағгузорию беруна ташкил менамояд.

Тамоюл ва равандҳои, ки ҳоси кишварҳои рӯ ба тараққӣ ҷиҳати ҷалби сармоя аз сарчашмаҳои беруна мебошанд, ба кишварҳои иқтисоди дар давраи гузариш қарордошта низ рабт доранд. Дар ин асос мӯътадил гардидани вазъи иқтисодӣ ва мустаҳкам намудани тамоюли рушди он дар кишварҳои иқтисоди дар давраи гузариш қарордошта барои устуворсозии ҳамкории онҳо бо маблағгузорию беруна шароит фароҳам меорад. Натиҷаи ин ҳамкорӣ бояд омезиши мутаносиби сармоягузорию хориҷӣ, қарзгирӣ беруна ва кумаки расмӣ ҷиҳати таъмини рушди иқтисодӣ ва ба даст овардани сатҳи кофӣ даромад барои баланд бардоштани сатҳи зиндагонии аҳоли бошад. Аммо ин раванд бештар бо талаботи барномаҳои созмонҳои молиявии байналмилалӣ алоқаманд аст, ки бидуни қабул ва татбиқи онҳо маблағгузорию беруна амалан ғайриимкон мегардад ва

масъалаи таъмини амнияти иқтисодиро дар ҳамон мамлакатҳое, ки имрӯз барои онҳо манбаъҳои берунаи рушд аҳамияти калон пайдо карда истодаанд, тезу тунд мегардонад.

Масалан, барномаи муътадилгардонии ХБА, ҳамчун кредитори асосии захираҳои молиявии беруна чор талаботи асосиро пешбинӣ менамояд [5]. Якум, ин бекор ва либерализатсияи назорати асъору воридот, дуюм, коҳиш додани қурби асъори милли, сеюм, сиёсати устувори дохилии зидди таваррум ва ниҳоят чорум ин хавасмандгардонии сармояи хориҷӣ ва дараҷаи кушодагии иқтисодиёти милли ба иқтисодиёти ҷаҳон.

Барномаҳои ХБА ҳамчун шарт ё талаботи ҳатмӣ дар кишварҳои иқтисоди дар давраи гузариш қарордошта, аз он ҷумла Тоҷикистон пеш аз оғози раванди маблағгузорию беруна амалӣ мегарданд. Масалан, болоравии тарофаҳо барои истифодаи нерӯи барқ ва газ, ки дар Тоҷикистон сурат мегирад, яке аз талаботи ХБА дар солҳои охир ба шумор меравад. Чунин талабот асосан дар асоси консепсияи хизматрасонӣ ба қарзи беруна ва пардохти фоиз аз онҳо сурат мегирад. Ба ақидаи мо, ин гуна баланд шудани тарофаҳо дар шароити паст будани сатҳи даромади аҳолии ҷумҳурӣ вазъи иҷтимоии онҳоро бадтар намуда, даромад ва майли истеъмолу пасандози онҳоро паст менамояд, ки ин хавфро ба амнияти иқтисодӣ дар сатҳи инфиродӣ афзоиш медиҳад.

Аз нуқтаи назари амнияти иқтисодӣ, мушкilotи асоси ин аз ҷониби ХБА нодида гирифтани сатҳи таваррум ва талабот ба пул дар кишварҳое, ки иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарор дорад, ба шумор меравад. Ҳамин тариқ, маҳдуд намудани муомилоти пул тадбири аз ҳад зиёди консервативӣ буда, омили кам шудани ҳаҷми молу маҳсулот гардида, ба тағйирёбии назарраси суратҳисоби ҷорӣ тавозуни пардохт меорад. Дар ин маврид суратҳисоби ҷорӣ тавозуни пардохт бояд аз ҳисоби коҳиш ёфтани захираҳо, дар асоси истифода набурдани маблағгузорию беруна ҷуброн карда шавад.

Ба андешаи мо, хусусиятҳои зерини маблағгузорию беруна дар кишварҳои иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордоштаро ҷудо намудан мумкин аст, ки бо масъалаҳои амнияти иқтисодӣ алоқаманданд.

Аввалан, маблағгузорию беруна бояд ба ташаккули фазои сармоягузорӣ ҳамчун шарт зарурии сармоягузорию хориҷӣ равона гардад. Бо дарназардошти мушкilotи объективии марҳилаи гузариш, барои ба вучуд овардани «Такони бузург» дар кишварҳои иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордошта ҷалби сармояи хориҷӣ зарур аст. Чи тавре, ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд «Сармоягузорию хориҷӣ ба он кишварҳое равона мегардад, ки дар онҳо фазои мусоиди сармоягузорӣ фароҳам оварда шудааст ва яке аз ҷузъҳои он мавҷудияти инфрасохтори пешрафта, аз ҷумла рушди шабакаи роҳҳо, коммуникатсия, телекоммуникатсия, энергетика, обтаъминкунӣ, сатҳи ба қадри кофӣ баланди маориф ва тандурустӣ» [3]. Аз ин рӯ, раванди ба ин соҳаҳо равона намудани маблағгузорию беруна, заминаи дарозмуддате барои таъмини амнияти иқтисодӣ шароит фароҳам меорад.

Дуюм, маблағгузорию беруна бояд ба кам намудани вобастагии иқтисодиёти миллии кишварҳои иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордошта аз сарчашмаҳои берунаи рушд равона гардад. Маълум аст, ки манбаи асосии маблағгузорӣ пасандозҳои аҳоли мебошад. Аммо дар кишварҳои иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордошта сатҳи даромад паст буда, тамоюли ниҳой ба истеъмол зиёд аст, ки ин боиси афзоиши таҳдидҳо ба амнияти иқтисодӣ гардида, бо аҳамияти начандон бузурги сарчашмаҳои дохилии маблағгузорӣ барои такрористеҳсоли васеъ алоқаманд аст. Чуноне ки Эрнандо де Сото дар асари машҳури худ «Мушкilotи сармоя» дар мамлакатҳои ру ба инкишоф ва иқтисодиёташон дар давраи гузариш қарордошта қайд менамояд «ба пайдоиши қарз ва сармоягузорӣ на ҳуди дороиҳои моддӣ, балки инъикоси онҳо дар низоми моликияти хусусӣ монеъа мешавад» [4]. Бинобар ин, ба андешаи мо, маблағгузорию беруна дар доираи барномаҳои муътадилгардонӣ бояд ба мустаҳкам намудани муносибатҳои бозорӣ дар мамлакат ва фароҳам овардани шароит барои ташаккули манбаъҳои дохилии рушд нигаронида шавад.

Сеюм, маблағгузори беруна бояд ба пешбурди ислоҳоти институтсионалӣ дар кишвар равона карда шавад. Маълум аст, ки асоси маблағгузории дохилии иқтисодиётро чараёни ҷалбнамоии пасандоз ташкил менамояд, вале дар шароити баланд будани сатҳи камбизоатӣ ин раванд имконнопазир мегардад. Аз ин рӯ, захираҳои берунаи рушд бояд ҳатман ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ дар кишвар равона гарданд. Ба андешаи мо ҳалли ин масъала дар натиҷаи гузаронидани ислоҳоти институтсионалӣ имконпазир мегардад, чунки дар маҷмӯи истифодаи самараноки омилҳои берунаи рушди иқтисодӣ метавонад таҳдидҳоро ба амнияти иқтисодӣ кам намояд. Ин маънои онро дорад, ки ислоҳоти институтсионалӣ рақобати комил, шаффофияти идоракунии давлатӣ, моликияти хусусӣ, рушди соҳаи маориф ва фаъолияти механизмҳои бозории идоракуниро таъмин менамояд.

Чорум, маблағгузори беруна набояд вобастагиро зиёд намояд, зеро чунин маблағгузори беруна аксаран ба нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ начандон таъсири назаррас расонида, ӯҳдадориҳои давлатҳои маблағқабулкунандаро дар назди донорҳоро зиёд менамояд.

Адабиёт

1. Оболенский В.П. Внешнеэкономические связи России в аспекте экономической безопасности. / В.П. Оболенский // Проблемы прогнозирования.-М.-1995. - № 3. -С.12-16.
2. Рубцов Б.Б. Мировые фондовые рынки: современное состояние и закономерности развития. / Б.Б. Рубцов // Финансовая академия при Правительстве РФ. –М.- 2016. – 143 с.
3. Саидмуродов Л.Х. Открытая экономика и прямые иностранные инвестиции. / Л.Х. Саидмуродов, М. Сузуки, А.А. Солиев. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 278 с.
4. Э.Д. Сото. Почему капитализм торжествует на Западе и терпит поражение во всем остальном мире. / Сото Э.Д. // Загадка капитала. - М., Олимп Бизнес, 2004, С. 71-72.
5. Усмонов П.Н. Экономическая безопасность развития Республики Таджикистан в условиях роста внешнего финансирования. Монография / П.Н. Усмонов. - 2019. –152 с.
6. Rudiger Dornbush, “Policies to move from stabilization to growth” in Proceedings of World bank Annual Conference on Development Economics, - pg.119.

ПРИМЕНЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПО РЕГИОНАЛЬНОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Акрамзоде Малика Акбар—доктора PhD, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони ДДМИТ. Тел: (+992) 904-03-72-06.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавии иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон равандҳои рақобати глобалии байни давлатҳо, мавҷуд мебошад. Дар мақолаи мазкур ба тадқиқи таҷрибаи хориҷӣ дар татбиқи концепсияи воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ бахшида шудааст. Мақола мазкур вобаста ба ин, мо зимни таҳқиқот таҷрибаи пешқадами як қатор давлатҳо, ба монанди ИМА, Норвегия, Финляндия, Великобритания, Швеция, ва ғайраҳо баррасӣ намудем. Дар мақолаи мазкур муаллиф ба таҷрибаҳои навии кишварҳои хориҷи таваҷҷуҳ намуда барои намудани оҳолӣ ба озққавори усулҳои нави истеҳсолотро дар соҳаи кишоварзӣ пешниҳод намудааст.

Дар мақолаи мазкур нмшон медиҳад барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи расидан ва ивазнамудани маҳсулотҳои воридивазкунанда фишангҳои муосири ҳукумат дар самти кишоварзӣ инчунин ҳамкори намудан ба давлатҳои пешқадаме, ки дар ин самт таҷрибаи калон доранд алоқамандии зич байни онҳо басташавад.

Ин чараён имкон медиҳад, ки иқтисодиёти кишвар рушд намояд ва сатҳи иҷтӣи ва иқтисодии давлат беҳтаргардида кам кардани вобастагии кишвар аз маҳсулоти хориҷӣ аҳамияти калон доранд.

Калидвожаҳо: воридотивазкунӣ, стратегияи иқтисодӣ, ташвиқи сармоягузори хориҷӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, техника, технологияҳои пешр афта қонунҳо, сиёсати сармоягузори, кишоварзӣ шартномавӣ, хоҷагиҳои фермерӣ. \

ПРИМЕНЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПО РЕГИОНАЛЬНОМУ РЕГУЛИРОВАНИЮ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Акрамзоде Малика Акбар—доктор PhD, старший преподаватель кафедры мировой экономики Тел: (+992) 904-03-72-06.

В современных условиях глобализации в экономике стран мира происходят глобальные межгосударственные процессы шароити муосири ҷаҳонишавии иқтисодиёти давлатҳои ҷаҳон равандҳои рақобати глобалии байни давлатҳо, мавҷуд мебошад. Дар мақолаи мазкур ба тадқиқи таҷрибаи хориҷӣ дар татбиқи концепсияи воридотивазкунӣ дар бахши кишоварзӣ бахшида шудааст. Мақола мазкур вобаста ба ин, мо зимни таҳқиқот таҷрибаи пешқадами як қатор давлатҳо, ба монанди ИМА, Норвегия, Финляндия, Великобритания, Швеция, ва ғайраҳо баррасӣ намудем. Дар мақолаи мазкур муаллиф ба таҷрибаҳои навии кишварҳои хориҷи таваҷҷуҳ намуда барои намудани оҳолӣ ба озққавори усулҳои нави истеҳсолотро дар соҳаи кишоварзӣ пешниҳод намудааст.

Дар мақолаи мазкур нмшон медиҳад барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи расидан ва ивазнамудани маҳсулотҳои воридивазкунанда фишангҳои муосири ҳукумат дар самти кишоварзӣ инчунин ҳамкори намудан ба давлатҳои пешқадаме, ки дар ин самт таҷрибаи калон доранд алоқамандии зич байни онҳо басташавад.

Ин чараён имкон медиҳад, ки иқтисодиёти кишвар рушд намояд ва сатҳи иҷтӣи ва иқтисодии давлат беҳтаргардида кам кардани вобастагии кишвар аз маҳсулоти хориҷӣ аҳамияти калон доранд.

Калидвожаҳо: воридотивазкунӣ, стратегияи иқтисодӣ, ташвиқи сармоягузори хориҷӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, техника, технологияҳои пешр афта қонунҳо, сиёсати сармоягузори, кишоварзӣ шартномавӣ, хоҷагиҳои фермерӣ.

Взаимосвязанные процессы, происходящие в мире, а тем более экономические процессы побуждают каждую страну мира иметь внешние связи. Каждое государство хотело бы поднять

должный уровень жизни своего населения. Развитие государства невозможно без финансовой поддержки извне, а такой поддержкой, как известно, являются иностранные инвестиции.

Закон Республики Таджикистан «Об инвестициях» относит к видам инвестиционной деятельности иностранную инвестиционную деятельность, осуществляемую иностранными гражданами, юридическими лицами, иностранными государствами, международными финансовыми учреждениями, а также лицами без гражданства.

В нынешних условиях, когда остро ощущается влияние мирового финансового кризиса на научных конференциях, республиканских форумах всё чаще встаёт вопрос о размерах и формах государственной поддержки аграрному сектору национального хозяйства. Это обусловливается как уровнем высокой безработицы в США, ЕС, Японии и др. странах, так и нарастанием мирового продовольственного кризиса, который обусловил значительный рост розничных цен на основные виды продовольствия. Современная техника и технология, применяемая в сельском хозяйстве, определяют её эффективность, и поэтому государственное инвестирование может быть направлено на восстановление технического и технологического оснащения, на завершение строительства объектов, которые предусмотрены и начаты согласно целевым программам.

В аграрном секторе существует ряд проблем, которые требуют постоянного обновления, а это вложение денежных средств и поэтому государственное инвестирование может быть направлено на восстановление:

- технологического и технического оснащения;
- на завершение строительства по объектам, которые предусмотрены и начаты по целевым программам;
- на научно-исследовательские работы в животноводстве и растениеводстве;
- развитие базы хранения в сельском хозяйстве, в перерабатывающих отраслях;
- на строительство жилья в регионах;
- на поддержку личного подсобного хозяйства, фермерских хозяйств, на финансирование кооперативов производственных и потребительских видов деятельности, где активность индивидуальных инвесторов ожидается наименьшая; на ликвидацию последствий аварий, стихийных бедствий и экологических катастроф.

В условиях рынка образцом для подражания стала социально-экономическая стабильность Европейских стран и Соединенных штатов Америки. Чем же чревато это продвижение во всех отраслях экономики Запада? Каково это продвижение в аграрном секторе?

Зарубежная Европа известна своим мясным уклоном, т.е. в целом ей характерен животноводческий профиль сельского хозяйства. Главной его отраслью является скотоводство, преимущественно молочного и молочно-мясного направления. Природно-климатические и исторические условия в этом регионе положили основу для развития трёх типов сельского хозяйства:

1. Североевропейский тип. Он характерен для таких стран, как Норвегия, Финляндия, Великобритания, Швеция. Для этого типа характерно преобладание интенсивного молочного животноводства, а в растениеводстве — производство кормовых культур.

2. Среднеевропейский тип. Отличается преобладанием молочного и молочно-мясного животноводства, а также свиноводства и птицеводства. Дания, называемая «молочной фермой Европы» — один из крупнейших в мире производителей и экспортёров масла, молока, яйца.

3. Южноевропейский тип. Растениеводство этого типа не только обслуживает животноводство, но и обеспечивает потребности населения в продовольствии. Основные зерновые культуры — пшеница, ячмень, кукуруза, рожь.

Развитие страны мира в особенности страны Европейского Сообщества в бюджетной поддержке сельского хозяйства за основу приняли четыре направления, а именно:

- прямые бюджетные выплаты производителям сельскохозяйственной продукции;
- поддержка развития сельских территорий;

- структурная поддержка сельского хозяйства (инвестиционные проекты);
- финансирование общих услуг, оказываемых сельской местности (государственные мероприятия).

В странах ЕС особое место занимает ценовая поддержка сельхозтоваропроизводителей. Поддержание цен в сельском хозяйстве на определенном уровне ложится нелегким бременем, как на государство, так и на налогоплательщиков, но именно стабильность цен и является средством обеспечения продовольственной безопасности и сохранения производственного потенциала сельского хозяйства. В качестве примера можно назвать Швейцарию, где цены на продовольствие выше мировых, однако население этих стран мирится с таким положением, осознавая все негативные последствия снижения этих цен для сельского хозяйства и в конечном итоге для национальной экономики. В современных условиях, как показывает практика, в странах с развитым научно-производственным потенциалом осуществляется поддержка сельского хозяйства, если даже она сопряжена с финансовыми издержками со стороны государства.

Одним из важных средств обеспечения продовольственной безопасности и сохранения производственного потенциала сельского хозяйства является стабильность цен. Поддержка и регулирование цен в странах ЕС является тяжёлым бременем, как для государства, так и для налогоплательщиков. Одной из благополучных стран Европы считается Швейцария, но эта страна известна также высокими ценами на продовольствие, а здесь они выше мировых. Несмотря на это население этой страны, осознают проводимую ценовую политику государства и все последствия снижения цен для сельского хозяйства, а впоследствии и для всей национальной экономики.

Помимо этого государственное регулирование сельского хозяйства в странах ЕС осуществляется путём бюджетной поддержки фермерских цен, а именно выдачей дотаций.

Бюджетными дотациями государство регулирует объёмы производства и реализации продукции, воздействуя, с одной стороны, на фермерские доходы через цены, а с другой - на их расходы через льготные кредиты и налоги.

Национальные органы ЕС осуществляют наблюдение за рыночными ценами, где 86-96% составляет сельскохозяйственная продукция из числа: пшеницы, ячменя, ржи, кукурузы, молока, мяса крупного рогатого скота, сахара, оливкового масла и др. Государственное регулирование рыночных цен и созданный баланс между спросом и предложением создаёт атмосферу «оздоровления» на рынке.

Необходимо отметить, что в современных условиях практически во всех странах ЕС наблюдается рост цен на продовольственные товары, но в большинстве из них он компенсируется опережающими темпами увеличения доходов населения. Доходы населения диктуют потребительский спрос на продукты питания, а также ценами на продовольственные товары и услуги. При этом возрастает значение бюджетной поддержки фермерских цен. Создана и правовая основа государственного регулирования цен в виде законов, указов, постановлений. Налажена систематическая публикация статистической информации о ценах, их уровне и динамике и эти данные, используются при регулировании уровня доходов и их индексации. Выделяемые субсидии в странах ЕС достигли 45-50% стоимости произведенной фермерами товарной продукции, а в Японии и Финляндии - 70%.

Разработанная концепция в ценообразовании развитых стран имеет особенность, заключающуюся в том, что предприниматели должны постепенно отходить от традиционного принципа производить и реализовать продукцию с целью получения прибыли и перейти на маркетинговый принцип, выявляя и удовлетворяя желания потребителей. При этом как показывает практика, маркетинговый принцип ценообразования предусматривает сокращение доли в розничной цене товара промежуточных звеньев.

В этом плане проверенный опытом вариант предложен канадцами, где разумно действует совместная система государственного и кооперативного управления агропромышленным производством. Данная деятельность направлена на то, чтобы обеспечить реализацию произведенной продукции и получить для фермеров как можно больше дохода. В

провинциях действуют маркетинговые советы (союзы), которые созданы товаропроизводителями отдельного продукта и работают при этом на бесприбыльной основе. Эти советы активно изучают потребительский спрос с целью расширения сбыта продукции. Они имеют широкие полномочия, закрепленные законодательно. Например, маркетинговый совет по картофелю провинции Манитоб устанавливает единую цену. Продавцы, не выполняющие его требования, облагаются штрафом в двойном - тройном размере от цены.

В странах ЕС введены дополнительные таможенные пошлины для защиты от аграрного импорта и представлены они как разница между внутренней ценой и ценой импорта. Помимо этого для защиты сельхозпроизводителей в странах ЕС существуют компенсационные платежи экспортерам, позволяющие вывозить аграрную продукцию из этих стран на мировой рынок, где сложились более низкие цены. Известно, что во многих странах ЕС существуют не наилучшие условия для ведения сельхозпроизводства, но правильно разработанная система государственного регулирования превратила ЕС в мощного экспортера сельскохозяйственной продукции.

В последние годы в ЕС были установлены и действовали дифференцированные, с применением разных курсов валют, цены на зерно. Регулированию внутреннего рынка в странах ЕС способствуют также ежемесячные надбавки и гарантированные государством цены.

Государственное регулирование аграрных цен наблюдается и в относительно молодых странах ЕС, а именно в Польше и Чехии, где созданы специальные государственные агентства (фонды). Данные агентства по специально разработанной программе для поддержки рыночных цен и гарантирования дополнительной прибыли фермерам, осуществляют интервенционные операции во время перенасыщения соответствующей продукцией внутреннего рынка страны.

Базовую основу в Финляндии сельское хозяйство берёт из трудового вклада семьи как источника средств к существованию, иначе они называются семейные фермы. Занятость фермерских семей в сельскохозяйственном производстве составляет 94% их трудовых затрат. Семьи сами осуществляют обслуживание своей фермы.

Значительная доля ферм - скотоводческого направления или смешанные, в которых разведение скота сочетается с выращиванием растениеводческих культур. Из 2,2 млн. га пахотных земель только 15% занято под продовольственные культуры. До 1/3 пашни используется на выращивание кормовых культур и половина - на производство кормов, а также 65% общего дохода приходится на скотоводство, 23% - на земледелие, остальное - доход от аренды, сельскохозяйственных субсидий и различные компенсации, выплачиваемые для того, чтобы сбалансировать производство продукции.

Министерство сельского и лесного хозяйства Финляндии при активном участии профессиональных и кооперативных объединений производителей само формирует аграрную политику в стране.

На региональном уровне в системе управления сельским хозяйством Финляндии интересы фермеров защищают профессиональные формирования производителей.

Во Франции управление над продовольственным комплексом осуществляют ряд государственных органов в том числе, Министерство сельского и лесного хозяйства, его региональные и департаментские управления, также сельскохозяйственные палаты, ряд смешанных полугосударственных и профессиональных организаций. Высший совет по ориентации и координации развития сельского хозяйства и пищевой промышленности Франции является органом координации межотраслевых связей в продовольственном комплексе. В компетенцию Высшего совета входят межотраслевые организации по зерну, скоту, молочному хозяйству, сахару, масличным и другим продуктам, через которые регулируется внутренний рынок сельскохозяйственной продукции, выплачиваются субсидии на её хранение, переработку и экспорт, производится закупка сельскохозяйственных продуктов по гарантированным ценам. В своём ведении Франция имеет два типа межотраслевых организаций:

1. Государственные или полугосударственные, которые осуществляют меры административного регулирования производства и сбыта соответствующих продуктов;

2. Ассоциации частных предпринимателей компаний, призванных активно содействовать государственным межотраслевым учреждениям, а также давать правительственным органам рекомендации относительно соответствующих отраслей АПК.

Характерная черта присущая французской системе управления сельским хозяйством считается то, что в ней значительное место принадлежит различным профессиональным сельскохозяйственным органам. Среди этих органов две оказывают заметное влияние на формирование аграрной политики государства это:

1. Система Сельскохозяйственных палат;

2. Сеть профессиональных союзов.

В их обязанности входят определённые нормативные полномочия: они кодифицируют местные сельскохозяйственные традиции, распространяют нормы по сбыту сельхозпродукции.

Бюджет Сельскохозяйственных палат формируется за счёт налога с земельных собственников, субсидий, обязательств потребителей и займов.

Программа сельскохозяйственного кредитования для всех земель, разработанная в Германии и имеет цель поддержать инвестиционные мероприятия по рационализации и улучшению условий жизни. Получателями кредитов являются только сельхозпроизводители, общие доходы которых не превышают установленных границ. Внутрихозяйственные инвестиции также подлежат поддержке и направляются на улучшение качества продукции.

На новых землях поощряются дополнительно инвестиции для сельскохозяйственного производства, приобретение сельскохозяйственной техники не старше 5 лет и т.д. Рассчитав общую сумму процентов по кредиту, погашение которой государство берёт на себя, выплачивает единовременно. Сами же хозяйства вносят собственный вклад в инвестиции, который должен составлять минимум 10%.

Все существующие в стране реорганизованные сельскохозяйственные предприятия, существующие в форме кооперативов, обществ и товариществ, работающих в сфере садоводства, рыбоводства и пчеловодства подлежат реорганизации и образованию новых предприятий и в этом содействие получают все. На поддержку со стороны государства могут рассчитывать фермеры, которые более половины своего рабочего времени посвящают работе в сельском хозяйстве и у которых больше половины их суммарных доходов приходится на сельское хозяйство, а также те, доходы которых от сельского хозяйства составляют не менее 25% общих доходов.

В Германии льготный государственный кредит предоставляется под 1% кредита в течение 28 лет, а для молодых фермеров предусматриваются особо льготные условия для получения кредита.

В Соединённых штатах Америки Правительство не контролирует и не субсидирует цены на сельскохозяйственные ресурсы, кроме того оно не контролирует процентную ставку по правительственным программам по аграрному кредиту.

Реализовывать американским фермерам их продукцию помогает Министерство сельского хозяйства США, также оно поддерживает сбытовые кооперативы и гарантируя конкурентоспособность рынка сельскохозяйственной продукции, предоставляя исчерпывающую информацию о стандартах и ценах на мировых рынках. Защита фермеров государством в этой стране минимальна по сравнению со странами Европейского Союза.

В Соединённых штатах Америки рыночный механизм основан на ценах, которые более полно отражают закон спроса и предложения, а государственное вмешательство в ценообразование минимально. Любая программа финансирования в этой стране она направлена, прежде всего, на защиту потребителя и природной среды. Фермеры осуществляют свою деятельность в условиях жёсткой конкуренции.

Но все эти условия показывают высокий результат эффективного сельскохозяйственного производства США, чем во многих странах ЕС.

Разница между проводимыми в этих странах аграрной политики заключается в том, что в странах ЕС приняты более гуманные, щадящие крестьянские хозяйства, принципы аграрной политики. На начальном этапе в странах ЕС государственная финансовая помощь сельскому хозяйству в рамках единой сельскохозяйственной политики связывалась с необходимостью достижения самообеспеченности по основным продуктам. В США же она была направлена преимущественно на увеличение сельскохозяйственного экспорта, защиту природной среды.

Одной из глобальных общемировых проблем, тесно связанной с наращиванием ирригационных систем является дефицит пресных водных ресурсов, который является веским лимитирующим фактором. Этот фактор, безусловно, оказывает влияние и на решение вопросов по обеспечению эколого-экономической устойчивости сельского хозяйства. Отмеченный многократный рост масштабов формирования ирригационных систем за последние два столетия, естественно, сопряжен со значительным увеличением объема необходимой пресной воды для орошения.

Ежегодный дефицит пресной воды в мировом масштабе составляет 163,6 млрд. кубических метров, в том числе по Индии – дефицит воды оценивается в порядке 104,0 млрд. кубометров, Китаю – 30 млрд., США – 13,6 млрд. кубометров. Такая ситуация по угнетению запасов грунтовых вод, их вовлечению для восполнения дефицита водных ресурсов в целях орошения – не может не оставлять равнодушными ни сельскохозяйственных работников ни государство в целом, поскольку в отдельных зерновых житницах, скажем, к примеру, где производится 180 млн. т зерна, наблюдается именно такое положение [1.13].

Так, показатели по водообеспечению снижаются в трёх наиболее крупных странах по производству сельскохозяйственной продукции: в Китае, Индии и США. Под Северной Китайской равниной, которая дает 25% урожая зерновых культур страны, уровень грунтовых вод снижается примерно на 1,5 м в год. Примерная картина в Индии в районе Пенджаба – основной зерновой житнице. В США уровень грунтовых вод падает в зернопроизводящих штатах Юга Великих равнин, сокращая тем самым ареал ирригации зерновых посевов.

Развитие рыночного хозяйства расставляло акценты касательно места, роли и характера взаимодействия властных структур, бизнеса и фермерства, на фоне чего, в особенности в прошедшем столетии, весьма эффективно сформировалось государственно-частное партнёрство, давшее серьезный импульс интеграционным процессам и становлению инновационной системы, ныне пронизывающей весь агробизнес США. Взаимодействие власти и фермерства осуществлялось на принципах сочетания свободы в принятии решений со стороны фермерства, развязывании высококонкурентной среды, и разумных мер государственного вмешательства, в основе чего были заложены принципы качественно нового инновационного типа развития.

Сельское хозяйство Америки добилося преимущества за счёт того, что на всех этапах развития оно получало в приоритетном порядке государственную поддержку. Механизм рыночного хозяйства само определяло и расставляло акценты места, роли и характера взаимодействия властных структур, бизнеса и фермерства, в результате чего это было достигнуто в прошлом столетии, они добились эффективного государственно-частного партнёрства, который в последствие дал серьезный импульс интеграционным процессам и становлению инновационной системы, ныне пронизывающей весь агробизнес Америки.

В качестве федерального органа, является Министерство сельского хозяйства США как федеральный орган и основной проводник аграрной политики, кроме того являющийся – главным координатором, органично сочетающий и взаимоувязывающий общегосударственные интересы с интересами фермеров и других хозяйствующих субъектов агробизнеса, а также интересами конечного потребителя призванного выполнять стержневую роль.

Отличающим условием функционирования американского фермерства, по моему мнению, является интерес государства в развитии аграрной науки, что способствовало формированию национальной агрохозяйственной инновационной системы. Государство ежегодно делает большие вложения в аграрную науку. Поддержка государства аграрной

науки, её приоритетных направлений за прошедшее столетие, действующий механизм внутриведомственных и региональных агроисследований в сочетании с частными инвестициями в аграрную науку является поистине бесценной.

При этом важно учесть, что аграрные исследования по существу синхронно вписываются в более крупную инновационную систему в рамках всей экономики, представляют часть более объёмного целого, а именно крупномасштабных государственных расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР) касательно всей экономики страны.

В Соединённых штатах Америки организованы крупные научные центры и лаборатории, которые имеют статус национальных. Они являются не только научной базой выполнения НИОКР, но и центрами экспертизы, внедрения инновации, кооперирующиеся с университетами, малыми инновационными фирмами и неприбыльными негосударственными институтами, демонстрируя тем самым примеры весьма эффективного государственно-частного партнерства. В отличие от таджикского дехканаина изначально исторически американский фермер был предоставлен себе, т.е. свободная деятельность. Это включало в себя и его личный выбор как хозяйствовать, что производить, кому и когда продать выращенную продукцию. Он имел свободный вход в рынок и выхода из него. В этой стране отсутствовали бюрократизм и навязывание воли как вести своё хозяйство, всякие разнарядки сверху, которые здесь не поймут и будут отвергнуты как несостоятельные. Фермерское домашнее хозяйство США позволило накопить серьёзный потенциал, оцениваемый на сегодня в 6 трлн. долл.

История же таджикского дехканаина имела много парадоксов и трагических периодов. В начале XX столетия в Средней Азии были проведены крупномасштабные эксперименты в сельском хозяйстве. Была уничтожена частная собственность на землю, ликвидация байских хозяйств, создание госхозов и колхозов, ликвидация басмаческих хозяйств и басмачества как класса; укрупнение хозяйств, массовая реорганизация колхозов в госхозы; создания межхозяйственных предприятий и производственных объединений. реформы 1990-х гг., распад Советского союза, начавшаяся гражданская война в республике отбросивших аграрную экономику страны на многие десятилетия назад.

Тем временем, эволюционным путём, динамично развивалась агрохозяйственная система Европейских стран и Соединённых штатов Америки имевшая в отличие, скажем, от продвинуто развитых в аграрном отношении стран Западной Европы, ещё одно неперемное преимущество: период двух мировых войн, когда фермерские хозяйства США получали баснословные приращения при разрухе в странах Европы, России и бывшем Советском союзе.

Это, безусловно, говорит об объективной независимости и преимуществе живущих и осуществляющих свою деятельность за океаном фермеров, поскольку эволюционно по мере развития производительных сил, задействованных в сельском хозяйстве, формировали в сельском хозяйстве Америки факторы инновационного развития фермерских хозяйств. При этом наблюдался динамичный процесс и рост количественного и качественного приращения аграрного сектора и агропродовольственной системы.

Республика Таджикистан богатая пресной водой и посевными землями имеет тенденции к росту аграрного сектора не только за счёт посева хлопка, что является основой внутреннего валового продукта страны, но и за счёт продажи самой пресной воды, а в ней бесценной нуждаются многие народности мира. Кроме того доход в казну государства может поступить за счёт продажи электроэнергии странам ближнего зарубежья. Что же касается посевных земель хлопчатника, то здесь, конечно же, есть большая заинтересованность самого государства. Правительством принято ряд мер по улучшению сектора хлопководства, а именно:

Земельная приватизация

- Прекратить практику местных властей принуждать сельхозпроизводителей использовать 70% обрабатываемой ими пашни под посевы хлопчатника и разрешить им использовать свою землю по своему усмотрению.

- Прекратить практику угроз со стороны местных властей изъять их землю в случае “нерационального” использования и ограничить экспроприацию земли для общественного пользования.

Реформа в секторе хлопководства

- Отменить контроль над внутренним передвижением хлопка-сырца и хлопкового волокна, и обеспечить свободное движение хлопка на переработку и реализацию.

- Прекратить практику местных властей принуждать хлопкоробов использовать конкретных инвесторов и/или хлопкоочистительные заводы и предоставить с.х. производителям свободу выбора кредиторов, поставщиков материально-технических ресурсов, хлопкоочистительных фабрик и рынков сбыта.

- Принять международные стандарты для классификации хлопка.

- Создать независимое агентство по сертификации хлопка, которое будет признано международными покупателями.

Было бы неплохо, если бы финансовая поддержка дехканских хозяйств была бы стабильной и регулярной, но, к сожалению, в нашей республике в отличие от зарубежных стран о которых мы говорили выше, о налаженной системе сельского хозяйства этих государств этот механизм не всегда работает исправно.

Выступая перед представителями прессы в 2016 году начальник управления сельского хозяйства и защиты окружающей среды Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан Джалил Пиризода отметил: «Каждое государство заинтересовано в том, чтобы обеспечить свою продовольственную безопасность на уровне 70-80%. Однако, на данный момент бюджет республики не позволяет нам субсидировать сельскохозяйственную отрасль, как это делается во многих странах мира», - сказал представитель аппарата Президента 22 января журналистам на пресс-конференции в Минсельхозе.

По его словам, так как финансовые возможности Таджикистана не позволяют субсидировать сельское хозяйство, правительство старается поддерживать отрасль другими способами. «Например, правительство снизило тарифы на электроэнергию для насосных станций, которые используются в аграрном секторе. Кроме того, реализуются государственные программы по поддержке сферы. Ежегодно посредством каждой из этих программ выделяется 200-300 тыс. сомони. Поддерживается отрасль также посредством привлечения грантов и инвестиций, а также через предоставления через «Амонатбанк» кредитов по льготной процентной ставке», - подчеркнул он.

Пиризода отметил, что в будущем, если финансовые возможности государства будут позволять, начнется субсидирование сельского хозяйства.

Возобновившиеся дружеские отношения между Республикой Таджикистан и Республикой Узбекистан в 2018 году стали большим приоритетом для дальнейшего улучшения социально-экономического потенциала двух стран. Эти дружеские связи будут способствовать улучшению положения и аграрного сектора двух стран. Правительство Республики Узбекистан подписало соглашение о капиталовложениях в перспективные отрасли Таджикистана. Кроме выгодного капиталовложения в перспективную отрасль экономики соседнего государства Узбекистан также получит твердую гарантию обеспечения своих сельхозплощадей, в первую очередь хлопковых полей, необходимыми водными ресурсами из бассейна реки Амударьи.

Создание совместных производственных мощностей с привлечением инвестиций из Узбекистана. Эта мера обеспечит своевременную реализацию Национальной стратегии развития (НСР) Республика Таджикистан до 2030, предусматривающей превращение страны из аграрной в индустриально-аграрную.

Проведённая начальная стадия моего исследования позволяет мне сделать некоторые выводы относительно изложенного материала.

Сегодняшнее положение в сельском хозяйстве, конечно же, по сравнению с предыдущими годами улучшилось, но всё недостатков и проблем хватает. Сам рынок сбыта, развит слабо. Не будем говорить о внешней торговле. Поговорим о внутреннем. Таджикистан славится своими природными дарами это овощи и фрукты, которые продаются здесь круглогодично. Но каковы цены на эти дары, особенно фрукты ведь они же высоки для таджикистанцев это в краю, где природа сама щедра. А если

эти фрукты окажутся на рынках труднодоступных горных регионов с влажным климатом, не дающим возможности украсить дастархан своими местными плодами. Я считаю, что государственное регулирование цен особенно продовольствия должно воздействовать всегда и не только в столице страны, но и во всех её регионах.

Правительство Таджикистана каждый год принимает всё новые меры по созданию устойчивого сельского хозяйства республики, а каким же оно должно быть устойчивое сельское хозяйство. Устойчивое сельское хозяйство должно совмещать в себе последние достижения технологических инноваций, при этом применять все способы защиты окружающей среды и природных ресурсов. Благодаря такой политике в сельском хозяйстве можно производить экологически чистые и качественные продукты питания, а также сырьё для пищевой и лёгкой промышленности.

Использованная литература

- 1.Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан 22.12.2016 12:06, город Душанбе
- 2.Вахидов В.В. Таджикистан: проблемы модернизации сельского хозяйства Душанбе 2007г. с.10-11
- 3.Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030: стратегия - [захираи электронӣ]. – URL: - http://kor.tj/doc/Strategiya_tojik-.pdf. (санаи муроҷиат 25.04.2019)
- 4.Концепсияи сиёсати давлатии ҷалб ва ҳифзи сармоягузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №775, аз 29.12.2012, Барномаи беҳтаргардонии ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳаи истифодабарии қазри замин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2015, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти №385, аз 01.08.2012, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ”, аз 15.03.2016, №1299/ [захираи электронӣ] - <https://investcom.tj/konun/3.html>. (санаи муроҷиат 17.10.2018)
- 5.Поташник Я.С. Сущность и классификация инвестиций / Я.С. Поташник // Вестник Мининского университета. - Нижний Новгород, 2014. - № 1 (5). - С. 6-16.
- 6.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сармоягузорӣ” аз 15.03.2016, №1299. [захираи электронӣ] - <http://mmk.tj/> (санаи муроҷиат 12.06.2022)
7. Поташник Я.С. Сущность и классификация инвестиций / Я.С. Поташник // Вестник Мининского университета. - Нижний Новгород, 2014. - № 1 (5). - С. 6-16.
8. Шипович Л.Ю. Особенности циклического развития экономики России / Л.Ю.Шипович // Вестник Челябинского государственного университета. - Челябинск, 2009. - №2. - С. 28-36.
- 9.Иголина Л.Л. Методы финансирования инвестиционных проектов / Л.Л.Иголина.- М.: «ИНФРА-М», 2007. - 380 с.
10. 5. Сайдахмадов, Ф. Б. Ҷойгиркунии захираҳои сармоягузори минтақаӣ дар сохторҳои корпоративӣ / Ф. Б. Сайдахмадов, А. А. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4-2(43). – Р. 171-177.
- 11.Сайдахмадов, Ф. Б. Ҷойгиркунии захираҳои сармоягузори минтақаӣ дар сохторҳои корпоративӣ / Ф. Б. Сайдахмадов, А. А. Сафаров // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 4-2(43). – Р. 171-177.
12. Ҳакимова, М. С. Сиёсати давлатии ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ дар рушди саноатунонии мамлакат / М. С. Ҳакимова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2021. – №. 1-2(86). – Р. 186-192.

СУҒУРТАИ ХАВФҲО ВА ТАВАККАЛИ СОҲИБКОРӢ

Халифазода Ҷовидон Бобоҳон - н.и.и., муаллими калони кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Самардини Шохназар - ассиситенти кафедраи андоз ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел.: 905777570. E-mail: samardin-sh@mail.ru

Дар мақолаи мазкур самтҳои асосии батанзимдарории муносибатҳои суғуртавии хангоми пешгирии хавфу хатарҳо дар соҳаи соҳибкорӣ оварда шудааст. Қайд гардидааст, ки сиёсати тарифии ширкати суғуртавӣ бояд тамоюлоти пешгӯишавандаро дар инкишофи хавфу хатар мутобиқан ифода намояд, ки онҳо ба таври зайл чунин инъикос меёбанд: навовариҳо, ки дар технология, масолах, конструксияи биноҳо, иншоотҳо, мошинҳо ва механизмҳо татбиқ мегарданд. Инчунин намудҳои асосии хавфҳои суғуртавӣ ва шарҳу тавсифи он бо формулаҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: фаъолияти суғуртавӣ, сиёсати таърифӣ, хавфҳои суғуртавӣ, тавакали соҳибкорӣ, принципҳои суғуртавӣ, пешгирии хавфҳо, муносибатҳои суғуртавӣ, идоракунии хавфҳо.

СТРАХОВАНИЕ РИСКОВ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО РИСКА

Халифазода Джовидон Бобоҳон - к.э.н., старший преподаватель кафедры налог и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Самардини Шохназар - ассистент кафедры «Налоги и страхование» Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Тел.: 905777570. E-mail: samardin-sh@mail.ru

В статье рассматриваются основные направления регулирования страховых отношений в сфере предупреждения рисков и опасностей в сфере предпринимательской деятельности. Отмечается, что тарифная политика страховой компании должна отражать ожидаемые тенденции развития рисков и опасностей, которые выражаются в инновациях, внедряемых в технологии, материалы, конструкции зданий, сооружений, машин и механизмов. Также представлены основные виды страховых рисков, их пояснения и описания с использованием формул.

Ключевые слова: страховая деятельность, тарифная политика, страховые риски, предпринимательский риск, принципы страхования, предотвращение рисков, страховые отношения, управление рисками.

RISK INSURANCE AND ENTREPRENEURIAL RISK

Khalifazoda Jovidon Bobokhon - c.e.s. senior lecturer at the Department of Taxation and Insurance Tajik State University of Finance and Economics. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe siti, Nakhimov street 64/14. Phone: 000022336. E-mail: Khalifazoda96@mail.ru

Samarddini Shokhnazar - Assistant Professor, Department of Taxes and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. Tel.: 905777570. E-mail: samardin-sh@mail.ru

This article examines the main areas of insurance regulation in the area of risk and hazard prevention in business activities. It is noted that an insurance company's pricing policy should reflect expected trends in the development of risks and hazards, which are reflected in innovations introduced in technologies, materials, building designs, structures, machinery, and

mechanisms. The main types of insurance risks, along with explanations and descriptions using formulas, are also presented.

Keywords: insurance activities, pricing policy, insurance risks, entrepreneurial risk, insurance principles, risk prevention, insurance relations, risk management.

Мафҳуми «хавф» ҳамчун ҳамсоли фаъолияти бошуурокаи одам таърихи қадима дорад, аммо тадқиқотчиён танҳо дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба омӯзиши назария ва амалияи он шурӯъ намуданд. Дар бораи пайдоиши мафҳуми «риск» нуқтаи назари гуногуни олимони мавҷуд буда, вале то ҳанӯз маълумоти аниқ оиди пайдоиш ва истифодаи ин мафҳум вучуд надорад. Олим-иқтисодчии рус А.П. Алгин қайд намудааст, ки ба таври саҳеҳ муқаррар кардани пайдоиши мафҳуми «риск» имконнопазир мебошад. Дар луғати тафсирии В.И Дал қайд шудааст, ки мафҳуми «риск» калимаи арабӣ аст. Як қатор тадқиқотчиён бар он ақидаанд, ки мафҳуми «риск» аз калимаҳои юнонии *risikon*, *ridsa* - шах, харсанг, шух, калимаи испаниӣ *risco* - шуҳи харсанг, калимаҳои итоливи *risiko* - хавф, ҳатар *risicare* – байни харсангҳо морпеч ҳаракат кардан гирифта шудааст.

Ба андешаи мо, муайян намудани хавф ҳамчун эҳтимоли гирифтани танҳо зарар дуруст набуда, мазмуни иқтисодии мафҳуми гуногунпахлуви мураккаби хавфро пурра ифода карда наметавонад, зеро гирифтани натиҷаи мусбат (фоида) низ ба хавф вобаста аст. Моҳият ва мазмуни хавфро чунин шарҳ додан мумкин аст:

- хавф хосияти эҳтимолӣ ва ё тасодуфӣ дошта, ҳодисаест, ки метавонад рух диҳад ё рух надиҳад;

- хавф ҳангоми қабули қарорҳо ба интиҳоби вариантҳои гуногун алоқаманд аст;

- ба вукӯъ пайвастании хавф метавонад боиси ба вучуд омадани намудҳои гуногуни зарар, аз ҷумла зарари молиявӣ, моддӣ ва ғайра ва ё гирифтани натиҷаи сифр (на фоида, на зарар) гардад;

- хавф - ин эҳтимоли гирифтани натиҷаи интизорӣ, яъне мусбӣ.

Ҳамаи хавфҳоро вобаста ба имконияти суғурташавиашон ба ду гурӯҳ ҷудо менамоянд: суғурташаванда ва суғуртанашаванда. Хавфҳое, ки дар натиҷаи рух додани онҳо зарар дар ҳаҷми имконпазир ба вучуд меояд ва ин хавфҳоро ширкатҳои суғурта ба масъулияти худ қабул менамоянд хавфҳои суғурташаванда номида мешаванд. Бо ибораи дигар, хавфҳои суғурташаванда хавфҳоеанд, ки онҳоро аз нуқтаи назари эҳтимоли рух додани ҳодисаи суғуртавӣ ва ҳаҷми миқдории зарар баҳо додан мумкин аст. Ҳодисаҳое, ки ба сифати хавфи суғуртавӣ муайян шудаанд, бояд дорои нишонаҳои зерин бошанд: эҳтимолан ва тасодуфан рух додани ин ҳодисаҳо. Ба хавфҳои суғурташаванда инҳо дохил мешаванд: хавфҳои амволӣ, техникӣ, молиявӣ, истеҳсолӣ, табиӣ, тижоратӣ, қарзӣ ва ғайра.

Хавфҳое, ки сатҳашонро миқдоран баҳо додан номумкин буда, дар натиҷаи рух додани онҳо зарари ҳаҷмаш хело калон ба вучуд меояд, хавфҳои суғуртанашаванда мебошанд ва чунин хавфҳоро ширкатҳои суғурта қабул намеkunанд. Ҳодисаҳои форс-мажорӣ, муфлисшавии корхона аз ҷумлаи хавфҳои суғуртанашаванда мебошанд.

Вобаста ба вақти пайдоиши хавфҳо намудҳои зерини онҳоро фарқ менамоянд: хавфҳо дар марҳилаи қабули қарор, хавфҳо дар марҳилаи татбиқи қарор. Хавфҳое, ки бо ҳатогӣҳо дар татбиқи усулҳои муайянкунии сатҳи хавф аз сабаби нокифоягии иттилоот ва ё сифати пасти он алоқаманд мебошанд, ба хавфҳо дар марҳилаи қабули қарор мансубанд. Хавфҳо дар марҳилаи татбиқи қарор бо ҳатогӣҳо дар амалисозии қарор, тағйироти ногаҳонии шароити субъективӣ вобаста мебошанд.

Вобаста ба сатҳи асоснокии хавфҳо намудҳои зерини хавфҳоро фарқ менамоянд: асоснокшуда ва асоснокнашуда. Хавфҳое, ки сатҳи онҳо ҳангоми қабули қарор, таҳия ва татбиқи чорабиниҳо оид ба паст намудани сатҳи натиҷаҳои манфӣ баҳогуздорӣ карда мешавад, хавфҳои асоснокшуда меноманд. Ба ақидаи олим-иқтисодчии рус А.П. Алгин хавфи асоснокшуда - ин воситаи самараноки табдилдиҳии имконият ба воқеият ва ё яке аз шартҳои дар ҳаёт татбиқ намудани усулҳои нави кор, банақшагирӣ, идоракунии, ноил шудан ба ҳадафҳои гуногун. Хавфҳои асоснокнашуда низ барои муваффақ гардидан ба

хадафҳо равона шуда, вале онҳо бо якчанд сабабҳо бо принципҳои хавфҳои асоснокшуда пурра ё қисман зид мебошанд.

Аз рӯи имконияти пешгӯикунӣ хавфҳо ду хел мешаванд: пешгӯишаванда ва пешгӯинашаванда. Бояд гуфт, ки пешгӯишаванда будани хавф хосияти нисбӣ дорад ва агар руҳ додани ин ё он ҳодисаро бо эҳтимолияти 100% пешгӯӣ кардан мумкин бошад, он гоҳ ин ҳодисаро хавф номидан номумкин аст. Вобаста ба ҳисобкунӣ хавфҳои ҳисобшаванда ва ҳисобнашавандаро фарқ менамоянд. Хавфҳои ҳисобшаванда хавфҳоеанд, ки онҳоро микдоран-эҳтимолан ҳисоб кардан имконпазир мебошад. Агар хавфро микдоран-эҳтимолан ҳисоб кардан мумкин бошад, чунин хавфҳоро ҳисобнашаванда меноманд.

Усулҳои баҳодиҳии хавфҳоро ба ду гурӯҳ чудо менамоянд: сифатӣ ва микдорӣ. Баҳодиҳии сифатӣ усули оддӣ буда, вазифаҳои асосии он инҳонад: муайян кардани омилҳо, сабабҳо ва намудҳои хавф. Натиҷаҳои баҳодиҳии сифатии хавфҳо иттилооти ибтидоӣ барои гузаронидани баҳодиҳии микдории хавфҳо ба шумор меравад. Усулҳое, ки тавассути онҳо хавфҳо микдоран баҳогузорӣ ва муқоиса карда мешаванд, усулҳои микдорӣ меноманд. Маъмултарин усулҳои баҳодиҳии микдории хавфҳо инҳоянд: омӯрӣ, таҳлилӣ, баҳодиҳии экспертӣ, қиёсӣ, мақсаднокии хароҷот.

Хавф ҳодисаи доимӣ набуда, дар зери таъсири омилҳои гуногун тағйир меёбад. Ширкати суғурта бояд оиди ҳаракати хавф назорати доимӣ бурда, ҳисоби омӯрӣ ташкил намуда, иттилооти ҷамъовардаашро таҳлил ва хулосабарорӣ намояд. Дар асоси иттилооти гирифтааш оиди ҳаракат ва рушди хавф суғуртақунанда онро баҳогузорӣ карда, чунин қарор қабул менамояд: ин ё он объекти суғуртаро ба кадом гурӯҳи хавфҳо бояд мансуб донист ва ба хавфи мазкур ба кадом тарифи суғуртавӣ дурусттар мувофиқат менамояд. Ҳаҷми миёнаи ўҳдадориҳои хавфи гурӯҳӣ миёнаи хавфӣ номида мешавад, ки он ба сифати чораҳои муқоисавӣ истифода мешавад. Баҳодиҳии объекти суғурта барои ҳалли масъалаҳои зерин зарур аст:

- муқаррар намудани маблағи суғуртавӣ, ки ҳаҷми ўҳдадории суғуртақунандаро дар назди суғурташаванда муайян мекунад;

- муайян намудани ҳаҷми пардохти суғуртавӣ, ки дар асоси сатҳи зарар имконпазир муқаррар карда мешавад;

- баҳодиҳии имконпазирӣ ва ё имконнопазирии суғуртақунии объекти мазкур.

Барои баҳодиҳии хавфҳо дар қори амалии ширкати суғурта аз усулҳои гуногун: баҳодиҳии фардӣ, ҳаҷми миёна ва ғоизҳо истифода мебаранд.

Усули баҳодиҳии фардӣ-ин усулес, ки танҳо нисбати ҳамон хавфҳое истифода мешавад, ки онҳоро бо дигар хавфҳо муқоиса намудан имконнопазир аст. Дар чунин ҳолат суғуртақунанда дар асоси таҷрибаи касбӣ ва нигоҳи субъективи баҳодиҳии озодонаро (ихтиёро) ба роҳ мемонад.

Қараёни идорақунии хавфҳоро ба се марҳила чудо намудан мумкин аст. Мақсади марҳилаи аввал гирифтани иттилооти зарурӣ дар бораи ҳолати субъекти хоҷагидорӣ ё соҳибкор ва хавфҳои хоси ғайрияти он ба шумор меравад. Таҳлил (баҳодиҳӣ) иҷрои вазифаҳои зеринро дар бар мегирад: муайян кардани хавфҳои имконпазир, муайян намудани омилҳои пайдоиши хавфҳо, баҳодиҳии микдорӣ ва сифатии хавфҳои муайяншуда. Ҳангоми баҳодиҳии хавфҳо эҳтимолӣ руҳ додани ҳодисаи хавфнок ва ҳаҷми зарари имконпазир муайян карда мешавад. Муайянкунӣ ва баҳодиҳии хавфҳо бо ҳам саҳт вобаста буда, онҳоро ба ду қисми алоҳида чудо кардан на ҳамеша имконпазир аст.

Дар марҳилаи дуюм интиҳоби усулҳои таъсиррасонӣ ба хавфҳо амалӣ карда мешавад, ки мақсади он паст намудани сатҳи хавфҳо ва кам кардани ҳаҷми зарари имконпазир ба шумор меравад. Ҳар як намуди хавф якчанд усулҳои анъанавии паст намудани сатҳи худ ва то ҳадди ақал расонидани зарарро дорад. Аз ин рӯ, шахсе, ки оиди интиҳоби усулҳои таъсиррасонӣ ба хавфҳо қарор қабул менамояд, имкон дорад таҳлили қиёсии усулҳои мазкурро гузаронида, беҳтарини онҳоро интиҳоб намояд. Таҳлили қиёсӣ дар асоси нишонаҳои гуногун гузаронида мешавад, аз ҷумла молиявӣ, истеҳсоли ва ғайра.

Марҳилаи сеюм истифодаи бевоситаи усулҳои зерини таъсиррасонӣ ба хавфхоро дар бар мегирад: дуршавӣ, нигоҳ доштан, паст кардан, ба каси дигар пешниҳод намудан. Дуршавӣ аз хавфҳо - ин дур шудан аз қабули хавфҳо, яъне қабул накардани қарорҳои хавфнок. Нигоҳ доштани хавфҳо - ин ба масъулияти худ нигоҳ доштани хавфҳо, яъне хавфҳо пурра дар ихтиёри субъекти мазкур боқӣ мемонанд. Усулҳои асосии паст намудани ҷунин хавфҳо инҳоянд: ташкили фонди захиравӣ, ҷалби сарчашмаҳои берунӣ (қарз, дотатсия). Паст кардани хавфҳо ҷунин маъно дорад, ки субъект хавфхоро барои худ (дар масъулияти худ) нигоҳ дошта, барои паст кардани сатҳи онҳо чораҳои зарурӣ меандешад, аз ҷумла диверсификатсия, меёргузори, чорабиниҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ.

Тарофаҳои суғуртавӣ (меёри тарифи ё брутто-меёр) ин меёри аъзоҳақ аз воҳиди маблағи суғуртавӣ ё объекти суғурташударо дар бар мегирад. Асосан ба воҳиди маблағи суғуртавӣ 100 сомонӣ гирифта мешавад. Бо ёрии меёри тарифӣ бузургии мукофоти суғуртавӣ (аъзоҳақ) муайян карда мешавад, ки суғурташаванда ба ташкилоти суғуртавӣ барои суғурта пардохт менамояд. Аъзоҳақии суғуртавӣ (мукофоти суғурта) - пардохт барои суғурта (пардохти суғуртакунанда), барои ташаккули фонди суғуртавӣ пешбинӣ шудааст. Мукофоти суғуртавӣ муайян карда мешавад:

Брутто-меёр (M_6) аз нетто-меёр (M_n) ва сарборӣ (C) таркиб меёбад.

Меёри ҳолис (нетто-меёр) — қисми тарифҳои суғуртавӣ, ки барои ташаккули захираҳои суғурта ва пардохт аз рӯи шартномаи суғуртавӣ равона карда мешавад. Дар таркиби нетто-ставка дохил мешаванд: меёри хавф ва хавфи иловагӣ. Нетто-меёр барои ташаккули фонди суғуртавӣ пешбинӣ шудааст, ки барои пардохтҳои суғуртавии ҷорӣ ҳангоми ба вучуд омадани ҳодисаҳои суғуртавӣ ва ташаккули захираҳои суғуртавӣ истифода мешаванд. Сарборӣ – ин қисми тариф, ки дохилшавии воситаҳоро барои пӯшонидани хароҷоти бурдани қори суғурта, инчунин барои ташкили фонди чорабиниҳои огоҳкунанда, ғойдаи нақшавӣ истифода менамояд, таъмин менамояд.

Мукофоти ҳолис барои пӯшонидани зарар равона шудааст. Хусусияти суғурта оид ба асоснок кардани ин қисми мукофот аз он иборат аст, ки нархи зарар ба андозаи муайян ҳисоб карда нашудааст. Аммо дар асоси маълумотҳо оид ба зарарҳои давраи гузашта суръати онҳо, яъне эҳтимолияти сар заданашонро ҳисоб кардан, бузургии миёнаи зарарҳо ва тақсими онҳоро муайян намудан мумкин мебошад. Мутобиқи принципи ҳамарзишӣ андозаи дарназардошташудаи зарар ба сифати пардохти ақал барои таваккал зоҳир мешавад, ки онро аслан пардохти ҳолис барои таваккал меноманд. Аммо ин маблағ барои бо эҳтимолияти баланд таъмин кардани ҷуброни суғуртавӣ бо андозаи зарурӣ нокифоя аст. Ибтот гардидааст, ки ҳатто дар ҳолати ҷой доштани маълумотҳои дақиқ оид ба зарар, зиёни ҳақиқии зарар дар 50 фоизи ҳодисаҳо аз андозаи интизории он зиёд аст. Дар натиҷаи ин суғуртакунандагон ба ҳисоби миёна дар ҳар ду сол зиён мебинанд, ки ба техникаи муқарраршудаи суғуртавӣ вобаста аст. Барои додани қафолат ба ҳимояи суғуртавии мизочон ба мукофоти ҳолис аз рӯи хавф иловапулии суғуртавӣ ҷорӣ карда мешавад.

Аъзоҳақии суғуртавӣ (мукофоти суғурта) - пардохт барои суғурта (пардохти суғуртакунанда), барои ташаккули фонди суғуртавӣ пешбинӣ шудааст. Вазифаи аз ҳама муҳим дар асосноккунии мукофоти суғуртавӣ ин ҳисобкунии мукофоти ҳолис оид ба хавф мебошад. Масъалаи асосӣ дар номуайян будани зарар ҳангоми ҳисобкунӣ мебошад. Ҳисобкунӣ бояд тавре иҷро карда шавад, ки бо эҳтимолияти баланд дар оянда зарари имконпазирро пӯшонда, қафолати иҷроӣ ўҳдадорихои суғуртавиرو таъмин кунад.

Банди аввал дар асосноккунии методикаи ҳисобҳо аз муқаррар намудани қонунуният барои хавфҳои ҳисобкардашаванда иборат мебошад. Дар ҳолати умумӣ ин тақсими эҳтимолии зарари умумӣ аз хавфи давраи ҳисобкунӣ мебошад. Ғайр аз ин, баъзе бузургиҳо, ки ин тақсимодро муайян менамоянд, ҳамчун бузургии миёна ва паҳннамои муқаррар карда мешаванд. Ахборот дар бораи тақсими зарари умумӣ дар мавриди зарурӣ метавонад ба маълумотҳо оид ба қисматҳои алоҳидаи ин тақсимо, яъне ба миқдори ҳодисаҳои зарар ва бузургии вай ба ҳисоби ҳодисаи суғуртавӣ илова карда шавад.

Хароҷоти суғуртакунанда аз моддаҳои асосии зерин ташкил меёбанд:

1. хароҷоти коргузорӣ (хароҷоти маъмурӣ ва хоҷагӣ);
- пардохти иҷораи бино (офис);
- маоши кормандони бастӣ (штатӣ);
- хароҷоти идоравӣ (конселярӣ);
- пардохти қувваи барқӣ ва ғайра.

1. хароҷоти бастани шартномаҳои суғуртавии нав басташуда, ки қисми асосии ин хароҷотро мукофоти комиссияи барои хизмати миёнаравҳои суғурта (маъмурон, брокерон) ташкил менамояд.

Сиёсати тарифии ширкати суғуртавӣ бояд тамоюлотро пешгӯишавандаро дар инкишофи хавфу хатар мутобикан ифода намояд, ки онҳо ба таври зайл чунин инъикос меёбанд: навовариҳо, ки дар технология, масолеҳ, конструксияи биноҳо, иншоотҳо, мошинҳо ва механизмҳо татбиқ мегарданд; шароити ҳаёт ва ғайрияти истеҳсолӣ, масалан, ҷорӣ намудани технологияи компютерӣ ва роботҳои саноатӣ; истифодаи системаҳои нави нақлиётӣ ва идоракунии онҳо; ҷоракорӣ, ки давлат, ташкилотҳо, ҷамъият ва шахрвандони алоҳида барои кам кардани хавфу хатари зарар меандешанд; баланд кардани эътимоднокии ахбороти оморӣ дар бораи хавфу хатарҳо; беҳсозии ташкили таҳқиқот ва тақвими додани усулҳои баҳодихӣ.

Барои ҳар намуди суғурта бояд инҳо муайян карда шаванд:

1. хавфу хатарҳои суғурташаванда, маблағи суғурта, арзиши суғурта, захираи суғурта

2. шаклҳои махсуси муносибатҳои суғуртавӣ
3. макон ва замони рӯй додани ҳодисаҳо ва мавҷудияти объекти суғурта
4. усулҳои муайян намудани ҳаққи суғурта ва тартиби пардохти он
5. шартҳои озод кардан аз масъулият ва тартиби ҳалли масъалаҳои баҳснок

Ба сатҳи зарарнокии маблағи суғуртавӣ ду нишондиҳанда таъсир мерасонад:

1. эҳтимолияти бавучудоии ҳодисаи суғуртавӣ;
2. коэффитсиенти талафи зарарнокии зарар

$$q = P * K_{m\psi} = \frac{m}{n} = \frac{w}{sn} = \frac{m*w}{n*sn}$$

Нетто-меъёр (T_n) аз ду қисм иборат аст – қисми асосӣ (T_o) ва хавфи иловагӣ (T_p):

Хавфи иловагӣ барои баҳисобгирии пасту баландшавии нишондиҳандаи зарарнокии маблағи суғуртавӣ дохил менамоянд. Ду варианти ҳисобкунии хавфи иловагӣ маҷуд аст:

1. Дар ҳолати маълумотҳои омории оид ба ҷуброни суғуртавӣ ва ҳисобкунии тафовути миёнаи квадратии ҷуброни суғуртавӣ ҳангоми бавучудоии ҳодисаи суғуртавӣ (δ_w), хавфи иловагӣ барои ҳар як хавф алоҳида ҳисоб карда мешавад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи ҷаҳонӣ исбот менамояд, ки ташаккули иқтисоди бозоргонӣ аз ташаккули соҳибкорӣ вобастагӣ дорад. Барои тезонидани ин раванд аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади бартарарфт намудани монетаҳои ташкилӣ-ҳуқуқӣ ҳангоми воридшавии инвеститсия, мушкилиҳои мавҷудаи коррупсионӣ дар ҷалби инвеститсия ва инкишофи ғайрияти соҳибкорӣ, табиғоти барномаҳои инвеститсионӣ ва дастгирии соҳибкорӣ мақомоти махсуси ҳукуматӣ ташкил карда шуд.

Вобаста ба ин самти муҳими инкишофи соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ин баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ, ҳамчунин барои донишҷӯёни макотиби олӣ, кормандони илмӣ, муҳаққиқон ва умуман ҷамаи онҳое, ки ба ин соҳа таваҷҷӯҳ доранд дастрас кардани ахбороти дақиқ мебошад, то онҳо бобати масъалаҳои дар қонунгузорӣ муқарраршудаи шаклҳои ташкилӣ-ҳуқуқии соҳибкорӣ, иҷозатномадихӣ (литсензиякунонӣ), дигар шаклҳои танзими ғайрияти соҳибкорӣ, муносибатҳои шартномавӣ ва дигар меъёрҳои амалкунондаи асосӣ, ки ташкили ғайрият ва барҳамхӯрии ғайрияти соҳибкориро танзим мекунанд, тасавуроти аниқ дошта бошанд. Васоити таълимии мазкур барои равшанӣ андохтан ба масъалаҳои танзими ҳуқуқии ғайрияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон бахшида шудааст.

1. Абдумухторозода, Н. А. Масъалаҳои назариявии шугли аҳоли ва роҳҳои идораи он / Н. А. Абдумухторозода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – № 7. – Р. 141-146. – EDN JKAFFN.
2. Ашуров Ғ.Д. Таҳлили вазъи муосири бозори хизматрасониҳои суғуртавии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ғ.Д. Ашуров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Қисми II. - 2021. - №2. - С. 87-93.
3. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.
4. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 1(35). – Р. 68-76. – EDN NHUFIJ.
5. Мирсаидов А.Б. Институциональное обеспечение государственного регулирования страхового предпринимательства в Таджикистане / А.Б. Мирсаидов, Ш. Шамсуллозода // Евразийский союз ученых. Серия: экономические и юридические науки. - 2021. - №12(93). - С. 49-55.
6. Халифазода, Ҷ. Б. Татбиқи имкониятҳои таҷрибаи хориҷӣ оид ба ташаккули кластерҳои пахта дар шароити минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2024. – № 3(58). – Р. 233-244. – EDN ADDXJU.
7. Халифазода, Ҷ. Б. Рӯ овардан ба «иқтисоди сабз» талаби замон / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – № 2(67). – Р. 90-95. – EDN QZVHUZ.
8. Давлатзода, К. К. Ташаккул ва инкишофи кластерҳои соҳавӣ дар минтақа / К. К. Давлатзода, Д. Халифазода. – Душанбе : Таджикский национальный университет, 2023. – 158 р. – EDN DGVUAF.
9. Давлатзода, Қ. Қ. Самтҳои асосии дастгирии давлатии рушди кластерҳои пахтакорӣ дар минтақаҳои кишвар / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 1(35). – Р. 68-76. – EDN NHUFIJ.
10. Халифазода, Ҷ. Б. Принцип ва функцияҳои асосии ташаккули кластерҳои пахта дар минтақа / Ҷ. Б. Халифазода // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – № 3(37). – Р. 313-323. – EDN MKEXGO.
11. Шералиев, Э. Н. Фаъолгардонии ҷалби сармояҳо ба рушди кластерҳои Пахтакорӣ дар минтақа / Э. Н. Шералиев, Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – № 4-1(58). – Р. 116-123. – EDN DFOCDC.
12. Давлатзода, Қ. Қ. Таърибаи хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа / Қ. Қ. Давлатзода, Ҷ. Б. Халифазода // Политехнический вестник. Серия: Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2021. – № 3(55). – Р. 88-93. – EDN VCBOLL.
13. Халифазода, Ҷ. Б. Кластерҳои агросаноатӣ дар минтақа: баъзе ҷанбаҳои методологии ташаккулёбӣ ва рушди онҳо / Ҷ. Б. Халифазода // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – № 4-2(54). – Р. 160-167. – EDN EBPRVN.

ТАБИАТИ ИҚТИСОДӢ ВА ВИЖАГИҲОИ СИЁСАТИ САРМОЯГУЗОРӢ КИШОВАРЗӢИ МИНТАҚА

Сайдахмадов Ф.Б. – н.и.и.муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявӣ ш.Душанбе Наҳимов 64/14 тел.: (+992) 988175755, E_mail: farukh.2020@mail.ru.

Дар ин мақола, муаллиф сиёсати сармоягузори танзими давлатии сармоягузори истеҳсолоти кишоварзии минтақаро мавриди омӯзиш қарор додааст. Дар мақола аз нигоҳи муалиф, сармоягузори кишоварзӣ ин ҳамаи намудҳои маблағгузориҳо ба шаклҳои моликият ва арзишҳои моддию зехнии субъектҳои хоҷагидори кишоварзӣ бо мақсади гирифтани даромад ва рушди соҳибкорӣ ва дигар шаклҳои фаъолият мебошад. Бояд гуфт, ки дар танзиму фароҳам овардани чунин шароитҳои мусоид нақши давлат ва мақомотҳои давлатии минтақавӣ бениҳоят назаррас аст. Дар вақти тадқиқи мавзӯ муаллиф усулҳои баҳодиҳии фазои сармоягузорӣ таҳлили муфасал гузаронидааст.

Муалиф чунин мешуморад, ки роҳи ҳалли масъалаи рушди кишоварзӣ ин танзими давлати сармоя мебошад. Чунончӣ маълум аст, сармоягузорӣ ба иқтисодиёт таъсиргузор буда, фаъолияти истеҳсолии соҳаҳои марбут ба кишоварзиро фаъол мегардонад.

Дар мақола оварда шудааст, ки дар шароити муосир давлат вазифаҳои худро бо истифода аз усулҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт иҷро мекунад. Бо вуҷуди ин, муаллиф дар мақола баҳодиҳии асосҳои институтсионалии танзими сармоягузори истеҳсолоти кишоварзӣ мавриди омӯзиш қарор дода, яқинд хулосаву пешниҳодҳои хусусияти навгонӣ доштара доир ба мавзӯи мақола пешниҳод намудааст.

Калидвожаҳо: зехнӣ, арзёбӣ, чонокшавӣ, фазои сармоягузорӣ, минтақаҳо, танзими давлатӣ, муносибатҳои истеҳсолӣ, муносибатҳои иқтисодӣ, стратегия, сармоягузорӣ, минтақавӣ, самаранокӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР И ОСОБЕННОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО РЕГИОНА

В данной статье автор исследует инвестиционную политику государственного регулирования инвестиций в сельскохозяйственное производство региона. В статье, с точки зрения автора, сельскохозяйственные инвестиции – это все виды инвестиций в формы собственности, материальные и интеллектуальные ценности субъектов сельскохозяйственного производства с целью получения дохода и развития предпринимательства и других видов деятельности. Следует отметить, что роль государства и региональных органов государственной власти в регулировании и создании таких благоприятных условий чрезвычайно значима. При изучении темы автор провел подробный анализ методов оценки инвестиционного климата.

Автор считает, что решение проблемы развития сельского хозяйства – это государственное регулирование инвестиций. Как известно, инвестиции влияют на экономику и активизируют производственную деятельность отраслей, связанных с сельским хозяйством.

В статье говорится, что в современных условиях государство осуществляет свои функции, используя различные методы воздействия на экономику. Однако автор статьи дал оценку институциональным основам регулирования инвестиций в исследуемом сельскохозяйственном производстве и представил ряд выводов и предложений инновационного характера по теме статьи.

Ключевые слова: интеллектуальный, оценка, ревитализация, инвестиционный климат, регионы, государственное регулирование, производственные отношения, экономические отношения, стратегия, инвестиции, региональный, эффективность.

ECONOMIC NATURE AND SPECIFIC FEATURES OF THE REGION'S AGRICULTURAL INVESTMENT POLICY

In this article, the author examines the investment policy of state regulation of investment

in regional agricultural production. In the author's view, agricultural investment encompasses all types of investment in ownership, material, and intellectual assets of agricultural entities for the purpose of generating income and developing entrepreneurship and other activities. It should be noted that the role of the state and regional government bodies in regulating and creating such favorable conditions is extremely significant. In studying this topic, the author conducted a detailed analysis of investment climate assessment methods.

The author believes that the solution to the problem of agricultural development lies in state regulation of investment. Investments are known to influence the economy and stimulate production in agricultural-related industries.

The article argues that, in modern conditions, the state exercises its functions using various methods of influencing the economy. However, the author assessed the institutional foundations for regulating investment in the agricultural production under study and presented a number of conclusions and innovative proposals on the topic of the article.

Key words: intellectual, assessment, revitalization, investment climate, regions, government regulation, industrial relations, economic relations, strategy, investments, regional, efficiency.

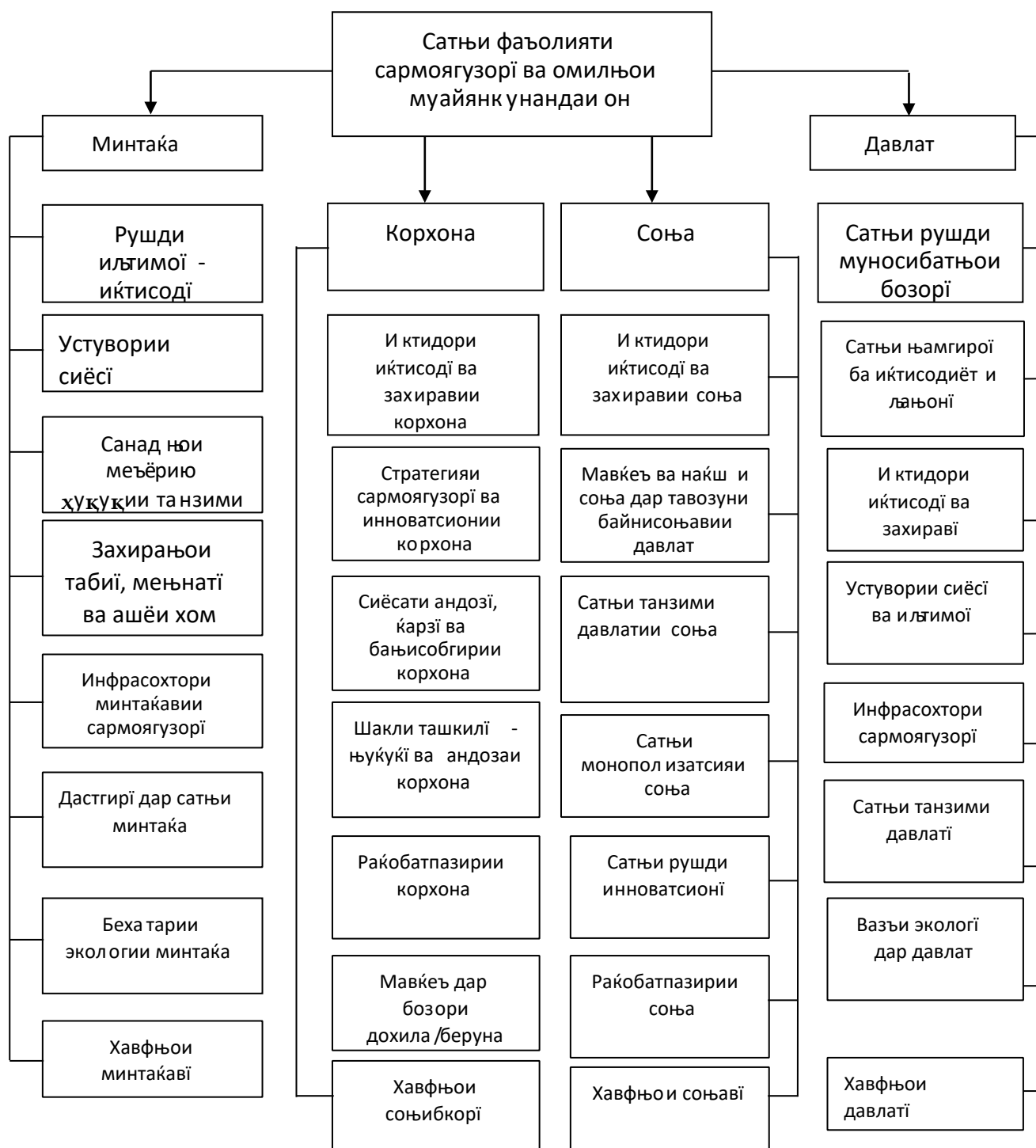
Масъалаи сармоягузорӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиёт, ҳамчун фишанги муҳим ба ҳисоб меравад, хусусан фаъолгардонии сармоягузорию дохилӣ шартҳои муҳими рушди минтақаҳои иқтисоди миллӣ ва бахусус соҳаи кишоварзӣ гардида метавонад. Мафҳуми сармоягузорӣ ҳанӯз бо пайдоиши илми иқтисод пайдо гардида, марҳилаҳои зиёди инкишофро гузаштааст. Дар замони муосир он нақши муҳим касб карда, барои иқтисодҳое, ки дар марҳилаи ҷоннокшавӣ қарор доранд, заминаи инкишофу танзими он ба ҳисоб меравад. Ақидаҳо нисбати сармоя ва сармоягузорӣ хело зиёд буда, ҳатто андешаҳо дар самти рушди бесармоявӣ низ ҷой доранд.

Аз ҳисоби идораи махсус метавон таваррумро коҳиш дода, чораҳои самарабахши маҳдудсозии сатҳи бекорӣ, хусусан сабук кардани таъсири онро барои шахсоне, ки аз ҷойи кор маҳрум гаштаанд, ба роҳ монда шаванд. Ба ақидаи мо, айни замон дар шароити ҷумҳурӣ танзими фаъолияти сармоягузорию минтақаҳои кишвар, на танҳо дар танзими махсус, балки баровардани ҷумҳурӣ аз ҳолати вобастагии бехатарии озуқаворӣ саҳми бағоят муҳим мебозад. Таҳлили табақабандии васеи мафҳуми «сармоягузорӣ» нишон дод, ки ба монанди ҳамаи мафҳумҳои илмӣ онҳо пурра ва муфассал нестанд. Аз нигоҳи мо, сармоягузорию кишоварзӣ ин ҳамаи намудҳои маблағгузориҳо ба шаклҳои моликият ва арзишҳои моддию зеҳнии субъектҳои хоҷагидорӣ кишоварзӣ бо мақсади гирифтани даромад ва рушди соҳибкорӣ ва дигар шаклҳои фаъолият мебошад. Дар марҳилаи кунунӣ яке аз самтҳои асосии сармоягузорӣ бояд соҳаи инноватсия бошад, ки бо рушди босуръати пешрафти илмию техникаӣ ва сатҳи баланди рақобат дар бозорҳои дохилӣ ва берунӣ алоқаманд аст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки соҳаи кишоварзӣ дар минтақа хусусиятҳои хосро доро буда, хислатҳои махсуси фаъолияти сармоягузорию ин соҳаро муайян мекунанд.

Аз нигоҳи мо, меъёрҳои ҳуқуқӣ ва қонунгузориҳои андозӣ, бонкӣ, суғуртавӣ ва ғ. ба самаранокӣ ҷойгиркунӣ ва ҳаракати сармоя таъсир мерасонанд. Аз ин рӯ, ҷойгирнамоии самаранокӣ захираҳои сармоягузорӣ аз механизми муайяни иқтисодӣ ва тақсимои он вобаста аст.

Омилҳое, ки ба фаъолияти сармоягузорӣ таъсир мерасонанд, аз рӯи сатҳи гуногунанд (расми 1.).

Расми 1. Сатҳи фаъолияти сармоягузорӣ ва омилҳои муайянкунандаи он*

*Сарчашма: муаллиф таҳия намудааст.

Мафҳуми «фаъолияти сармоягузорӣ» бо мафҳуми «раванди сармоягузорӣ» алоқаманд аст. Дар адабиёти иқтисодӣ як қатор мафҳумҳои бо ин алоқаманд мавҷуданд. Ҳамин тавр, Е.М. Илинская ва Т.П. Денисова раванди сармоягузорию ҳамчун тавлиди маҳсулоти сармоягузорӣ дар шакли маҳсулоти тайёр ё муваққатӣ муайян месозанд. Н.С. Косов чунин меҳисобад, ки раванди сармоягузорӣ ҳамчун категорияи иқтисодӣ, маҷмуи муносибатҳоеро ифода менамояд, ки байни иштирокчиёни бахши сармоягузорӣ дар ҳама давраҳо вобаста ба нигоҳдорӣ, такмил ва афзоиши сармояи асосӣ ва гардон, дар истехсолот ва ҳам дар соҳаи иҷтимоӣ ба вуҷуд меоянд[1]. Уилям Шарп моҳияти раванди сармоягузорию омӯхта, онро ба марҳилаҳои зерин тақсим намудааст: интиҳоби сиёсати сармоягузорӣ; таҳлили бозори қоғазҳои қиматнок; ташаккули сандуқи (портфели)

коғазҳои қиматнок; баррасии сандуқи коғазҳои қиматнок; арзёбии самаранокии портфели коғазҳои қиматнок[2]. Марҳилаҳое, ки Уилям Шарп чудо намудааст, ба ақидаи мо, танҳо барои сармоягузори молиявӣ тааллуқ доранд ва тамоми мазмуни раванди сармоягузориро нишон дода наметавонанд.

Давраҳои раванди сармоягузорӣ ва алоқамандии онҳо дар расми 1. оварда шудаанд.

Чунин тақсимои давраҳо имкон намедихад, ки моҳияти раванди сармоягузорӣ ва механизми таъмини он ошкор карда шавад. Ин имкониятро дар ҳолате ки кадом бахшҳои бозори молиявӣ ҳамчун манбаи асосии маблағгузори фаъолияти сармоягузорӣ муайян карда мешавад, дар давраи якум пешниҳод месозад. Вобаста ба механизми таъмини сармоягузорӣ дар ин давра, ду навъи асосии раванди сармоягузориро метавон фарқ кард:

- раванди сармоягузорӣ дар асоси ҳамкориҳои низоми бонкӣ ва бахши иқтисодӣ. Дар ин ҳолат манбаи сармоягузорӣ яқоя бо воситаҳои худии субъектҳои хочагидорӣ, инчунин, маблағҳои бонкҳои тичоратӣ низ мебошанд;
- раванди сармоягузорӣ дар асоси алоқамандӣ бо бозори коғазҳои қиматнок. Дар ин ҳолат фаъолнокии сармоягузорӣ бо амалиёт дар бозори коғазҳои қиматнок таъмин карда мешавад.[3].

Расми 1.1.2. Давраҳои раванди сармоягузорӣ* *Сарчашма: муаллиф таҳия намудааст.

Дар марҳилаҳои гуногуни рушди кишвар воситаи усулҳои гуногуни танзими раванди сармоягузорӣ истифода гардидаанд, ки маҷмуи онҳо механизми сармоягузориро ташкил медиҳанд.

Механизмҳои сармоягузорӣ низоми фишангҳои бо мақсад ҳамоҳангшудаи таъсирбахши фаъолияти сармоягузорист, ки бо мақсади васеъ намудани истиснооти соҳа ё маблағгузори соҳаҳои навтаъсис дар ҳамаи сатҳҳои он офаридашуда

мебошанд.[3] Механизмҳои сармоягузорӣ аз унсурҳои сохтори зерин иборатанд: захиравӣ, ташкилӣ, ҳуқуқӣ, ҳавасмандгардонӣ.

Таъмини захиравии маблағгузории сармоягузорӣ дар се шакл ба роҳ монда мешавад: маблағгузории дохилӣ (сармояҳои асосӣ), сармоягузориҳои воқеии беруна ва маблағгузории берунаи қарзӣ (қарзҳо ва уҳдадорӣҳо).

Муносибатҳои асосии фаъолияти сармоягузорӣ дар соҳаи кишоварзӣ тариқи механизмҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешаванд. Баъзе олимони механизми иқтисодии комплекси агросаноатиро ҳамчун маҷмуи усул ва шаклҳои таъсир ба манфиатҳои иқтисодии истеҳсолкунандагон дар соҳаи истеҳсолоти агросаноатӣ бо мақсади ҳавасмандсозии фаъолияти истеҳсолӣ, сармоягузорӣ ва ғайи гардонидани бозори озуқаворӣ маънидод мекунанд. Ин амал дар алоқамандии чунин фишангҳои иқтисодии танзими истеҳсолӣ, ба монанди нархҳо, андозҳо, қарзҳо ва молия зоҳир мегардад. Алоқамандии онҳо фаъолияти мукаммали механизми иқтисодии комплекси агросаноатиро ҳамчун низоми таркибии механизми иқтисодии миллии асоснок менамоянд.[4] Механизми иқтисодии раванди сармоягузорӣ дар соҳаи қарзӣ, аз нигоҳи мо, ҳамчун маҷмуи муносибатҳои нархию молиявие баррасӣ карда мешаванд, ки ба амалӣ шудани ҳадафҳои муқарраршуда нигаронида шудаанд. Он аз қисмати асосии муносибатҳои иқтисодӣ, ки дар натиҷаи тақрористеҳсоли маҳсулоти ҷамъиятӣ ва даромад ба вучуд меоянд, иборат аст. Асосҳои назариявии ташаккул ва татбиқи ин механизмро муҳтавои қонуни арзиш, арза, тақозо ва муомилоти пулӣ, алоқамандӣ ва таносуби истеҳсолот, тақсимот, мубодила ва истеъмолот ташаккул медиҳанд. Таҷдиди сармояи асосӣ ба сифати заминаи моддии давраи тақрористеҳсол ва бартарафсозии вазъи бухрон, ки асоси фаъолияти сармоягузорию ташаккул медиҳанд, ба фаъолияти инноватсионӣ ва дигар самтҳои пешрафти илмию техникаи замина мегузоранд.

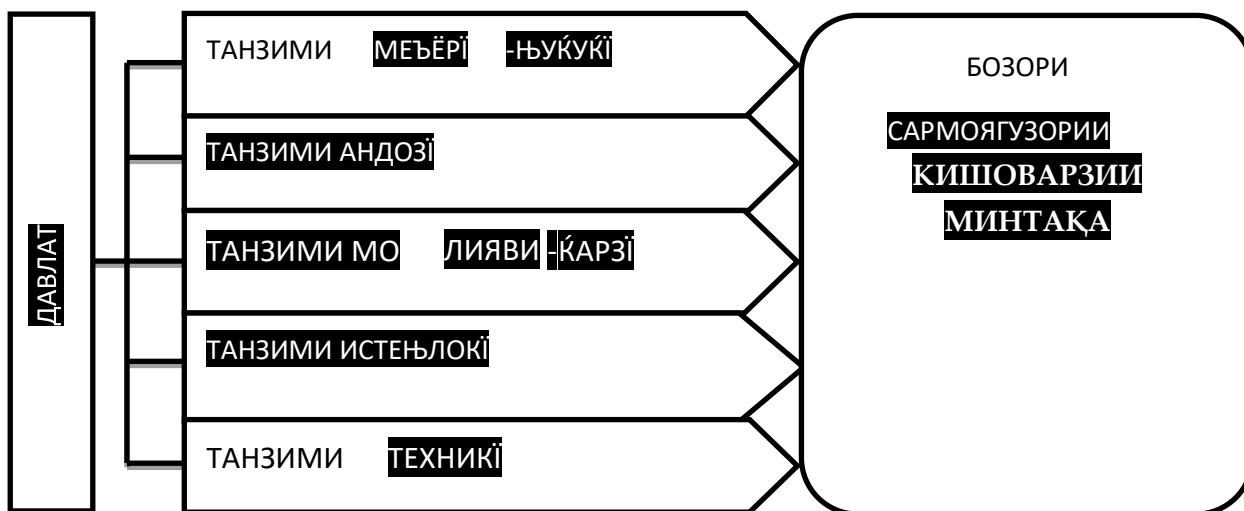
Қонуниятҳои, ки асосҳои назариявии ташаккул ва фаъолияти механизми иқтисодиро дар сатҳи макро муайян мекунанд, дар низомҳои муҳталифи иқтисодӣ ифода ёфтаанд. Ба онҳо дохил мешаванд: нарх, буча, молия, қарз, андоз, суғурта ва дигар категорияҳо.[5]

Танзими давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ ин таъсири иқтисодии

давлат дар истеҳсолот, коркард ва фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва ғизо инчунин, хизматрасониҳои истеҳсолӣ, техникаӣ ва дастгирии моддию техникаи истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад. Татбиқи он муътадили истеҳсолоти кишоварзӣ ва ба амнияти озуқавории кишвар ноил гардиданро таъмин намуда, заминаҳои мусоид барои аз бухрон баромадани комплекси агросаноатӣ ва баробаршавии даромадҳои кормандони соҳаи кишоварзӣ ва дигар соҳаҳои иқтисодиётро ба вучуд меоварад.

Ҳадафи асосии танзими давлатии соҳаи сармоягузорӣ фароҳам овардани шароитҳои мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ ва истифодаи самарабахши сармоягузорӣ мебошад.

Бинобар ин, ҷорӣ намудани механизмҳои танзими фаъолияти сармоягузорӣ талаботи вақт аст (расми 2.).

Расми 2. Механизми танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ* *Сарчашма: муаллиф таҳия намудааст.

Татбиқи ин механизмҳо ба беҳтар гардидани фазои сармоягузорӣ, ҷолибияти сармоягузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва рушди босуботи соҳа мусоидат менамоянд.

Фишанги муҳими таъсиррасонӣ ба фаъолияти сармоягузорию корхонаҳо танзими давлатӣ маҳсуб ёфта, яке аз қисмҳои таркибии сиёсати иқтисодии давлат мебошад. Ба воситаи танзими фаъолияти сармоягузорӣ давлат мустақиман ба суръат ва ҳаҷми истеҳсолот, вусғати пешрафти илму техника ва ғайра таъсир мерасонад.

Ба ақидаи мо, танзими давлатии фаъолияти сармоягузорию корхона ҳамчун фаъолияти мақсадноки давлат ҷиҳати таъмини шароити мусоид барои сармоягузорӣ, истифодаи самараноки иқтисодии сармоягузорию корхона бо мақсади баланд бардоштани иқтисодиёт ва ҳалли вазифаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ фаҳмида мешавад.

Дар шароити гузаронидани ислохот ва мавҷудияти бухрон нақши танзимнамоии давлат баланд гардида, дар шароити субот ва барқарорсозии иқтисодиёт бошад, камтар мегардад.[6]

Ба ақидаи Т.И. Трубитсина ва дигарон: “Як қатор муқаррароти асосӣ, ки дар асоси муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ҷой доранд, имкон медиҳанд, ки онҳоро аз низоми қаблан вучуддошта фарқ созанд. Асоситаринашон инҳо мебошанд: якум, иваз намудани механизмҳои афзалиятноки тақсимути банақшагирии таъсиррасонии системаи муносибатҳо ба истеҳсолкунандагону истеъмолкунандагон мебошад, ки аз талаботу таклифот асос мегиранд; дуюм, дар асоси эътирофи ин муқаррарот тағйироти кулӣ дар сатҳ, шакл ва усулҳои танзими давлатӣ бояд рӯй диҳад. Бо вучуди ин, ин маънои онро надорад, ки давлат тамоман ба иқтисодиёт даҳлат надорад, сухан дар бораи тағйир додани механизмҳои маъмурии таъсир ба истеҳсолот бо фишангҳои иқтисодӣ меравад”.[7]

Ба ақидаи Б.И. Ломакин, “Иқтисоди бозориро на бояд ҳамчун низоми номуташаккиле, ки танҳо дар асоси худтанзимнамоӣ амал менамояд, қабул намуд. Дар амал бошад, ин низоми махсус ташкилшудаи муносибатҳоест, ки ба воситаи механизмҳои муассири он идора карда мешавад ва ба ниҳодҳои дахлдор вобаста мебошад.

Дарвоқеъ, мутобиқан ба хоҷагии қишлоқ мавҷудияти бучет, ки хароҷоти давлатиро дар рушди соҳа муайян менамояд, низоми андозбандӣ, дар доираи муайян танзими муносибатҳои нархгузорӣ, дастгирии давлатӣ, аз қабилӣ пешниҳоди қарзҳо ва суғурта, квота ва дигар фишангҳои ба бахши кишоварзӣ таъсиррасон талаб карда мешавад”[8].

Дар робита ба гуфтаҳои боло, дар шароити Тоҷикистон ташаккули бозори маҳсулоти кишоварзӣ бо иқтисодиёти бисёрзинагӣ ногузир аст, ки дар он муддати

тӯлонӣ мавқеи бештарро шаклҳои гуногуни хоҷагидорӣ хусусӣ ва коллективӣ ишғол менамоянд. Бояд дар назар дошта шавад, ки сохтори дохилии ташкилию ҳуқуқӣ низ нақши калидиро мебозад.

Ба ақидаи И.Н. Бобишева, “Чамъиятҳои сахомӣ, кооперативҳо, корхонаҳои коллективӣ, намудҳои гуногуни шарикӣ ва ассотсиатсияҳо дар бозор ҳамчун соҳиби ягонаи маҳсулот ё дар баъзе ҳолатҳо коллективҳои дохилихоҷагии онҳо, ки ҳуқуқи фурӯши маҳсулоти худро доранд, баромад хоҳанд кард. Ба ибораи дигар, бозори маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ асосан се шакли субъектҳои хоҷагидориро дар бар мегиранд: хоҷагиҳои чамъиятӣ, хоҷагиҳои фермерӣ ва хоҷагиҳои аҳоли, инчунин, шаклҳои гуногуни иттиҳодияҳои хоҷагидорӣ, ки сохтори дохилии онҳоро тағйир намедиханд”[9]. Муаммо ин аст, ки саҳми ин шаклҳои хоҷагидорӣ барои истеъмолкунанда фарқ надорад, муҳим арзиш ва сифати маҳсулоти кишоварзист.

Ба ақидаи олимони ватанӣ С. Маъдиев, А.У. Ҳомидов, У.А. Шарипов сармоягузорӣ барои зиёд гардидани коркарди маҳсулоти соҳаи хоҷагии қишлоқ ва истеҳсоли саноатӣ имконияти созгорро фароҳам меоварад[10]. Мо чунин мешуморем, ки сармоягузорӣ дар баробари рушди соҳаи кишоварзӣ дар таъмини беҳатарии озуқаворӣ мамлакат ва дар ин радиф, таъмини самараноки захираҳои соҳаи кишоварзӣ низ нақши назаррас мебозад.

Муҳаққиқони ватанӣ Б.С. Музаффаров ва С.А. Мирсаидов чунин мешуморанд, ки: «Дар шароити ташаккулёбӣ ва рушди иқтисодиёти омехта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати сармоягузори хурд ва бузург дар шакли муштарак дар хоҷагии қишлоқ ба вучуд меояд»[11]. Ба ақидаи мо, сармоягузориҳои калонҳаҷм бояд баҳри барқарор намудани низоми вайроншудаи озуқаворӣ мамлакат, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ нигаронида шаванд.

Ба ақидаи иқтисодчии ватанӣ Р.Б. Бозоров, “Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи танзими ҳуқуқи сармоягузорӣ ба оғози солҳои соҳибистиклӯӣ рост меояд. Зеро 10 март соли 1992 Қонун «Дар бораи сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» қабул карда шуда буд”[12]. Мо чунин ақидаро дастгирӣ менамоем, барои он ки санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳа имкониятҳои сармоягузори дар иқтисодиёт нишон дода, маҷмуи муносибатҳоро оид ба фаъолияти сармоягузорӣ дар сатҳи иқтисод ва минтақаҳои он танзим менамоянд ва бинобар ин, бояд вобаста ба инкишофи иқтисодиёт мунтазам тағйир ёбанд.

Иқтисодчии ватанӣ Б.С. Музаффаров дар монографияи худ “шарҳи муфассали моҳияти сармояро бо номи иқтисодчиёни амрикоӣ И.Фишер ва Д.Дюи алоқаманд намудааст”[13] Ба андешаи онҳо, «Сармоя ҳамчун арзиши таъминкунандаи даромад» маънидод карда шудааст. Аз ин нуқтаи назар, моҳияти сармоя ин фондҳои истеҳсолӣ, замин, коғазҳои қиматнок, пасандозҳо дар бонкҳои тижоратӣ, сармояи инсонӣ ва ғайра мебошанд, ки чунин шаклҳои гуногуни даромадро таъмин менамояд: рента, фоиз, дивиденд, маблағҳои иҷоравӣ ва ғайра. Ҳангоми омӯзиши бозори сармоя низ байни категорияҳои захира ва чараён фарқият вучуд дорад. Сармоя ҳамчун захираи маҷмуи маҳсулоти истеҳсолӣ барои лаҳзаи муайяни вақт мебошад. Сармоягузорӣ чараёнест, ки тавассути он мавқеи ҷорӣ амволи сармоявӣ (таҷҳизоти истеҳсолӣ, мошинсозӣ, беҳбуди замин ва ғайра) дар муддати муайяни вақт афзоиш меёбад. Сармоягузорӣ, ки мо дар бозори омилҳои истеҳсолот хоҳем омӯхт, ин саҳми сармояи инсонӣ зиёд мекунад. Пас, сармоя ҳамчун захира ва хидматҳои он - ҳамчун чараёни даромад муаррифӣ карда мешавад[14].

Аз нуқтаи назари мо, дар шароити Тоҷикистон бояд механизмҳои танзими давлатии фаъолияти сармоягузори соҳаи кишоварзӣ коркард карда шаванд, ки онҳо ба ташкили заминаи ҳуқуқӣ барои фаъолияти сармоягузорӣ дар бозори сармоя, ташаккули мақсадҳои тактикӣ ва афзалиятҳо, риояи арзишҳои иҷтимоӣ ва равона кардани сармоягузорӣ барои мутавозун нигоҳ доштани маҷмуи талабот ва тақлифот, тақсмоти ҷудогонаи даромади соҳаҳо ва истеҳсолот, танзими сармоягузориҳои хориҷӣ ва бозори асбоб майл дошта бошанд.

«Дар бораи сармоягузорӣ» ин мафҳуми асосӣ ба чунин тарз маънидод гардидааст: «сармоягузорӣ - аз ҷониби сармоягузор дар шакли доройҳои моддӣ ва ғайримоддӣ гузоштани сармоя дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади гирифтани фоида».

Агар ин таърифро ба таври васеъ тасаввур кунем, пас ба сармоягузорӣ дохил карда мешавад: молу мулкҳои манқул ва ғайриманқул; ҳуқуқи молу мулк; ҳуқуқи нигоҳдорӣ ва дигарҳо, ба истиснои моли воридшаванда ва барои фурӯш бидуни коркард пешбинишуда; саҳмҳо ва шаклҳои дигари иштирок дар ташкилотҳои тижоратӣ; воҳҳо ва уҳдадорӣҳои дигари қарзӣ; баҳсҳои пулӣ, молӣ, хизматрасонӣ ва ҳама гуна дигар амалҳои вобаста ба шартномаҳои марбут ба сармоягузорӣ; ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ, аз ҷумла ҳуқуқи муаллифӣ, патентҳо, тамғаҳои, намунаҳои саноатӣ, равандҳои технологӣ, ноу-хау, техникӣ, меъморӣ, лоиҳакашӣ ва ҳуҷҷатҳои лоиҳаи техникӣ; ҳама гуна ҳуқуқ дар асоси иҷозатнома ё дар шакли дигар, ки аз ҷониби мақомоти давлатӣ иҷозат дода мешаванд.

Бо вуҷуди ин, дар низоми ҳисобҳои миллӣ, омили сармоягузориҳо (сармояҳои асосӣ) асосан танҳо хароҷоти моддиро (барои мошинҳо, биноҳо) дар бар гирифта, вале сармоягузориҳои муҳим, аз қабили «дониш», «хирадмандӣ», таҳқиқоти илмӣ, таҳсилот ва ғайра ба инобат гирифта нашудаанд. Чунин равише, ки дар он танҳо ҷузъҳои бевоситаи моддӣ ба сармоягузорӣ дохил карда шудаанд, имкон намедиҳад, ки ҳаҷми воқеии сармоягузориҳо дуруст муайян карда шаванд. Ҳамин тариқ, дар доираи сармоягузорӣ ҳамон захираҳои иқтисодие фаҳмида мешаванд, ки ба баланд бардоштани сармояи воқеии ҷомеа нигаронида шуда, ба таҷдиди таҷҳизоти истеҳсолот равона карда шудаанд.

Танзими давлатии фаъолияти сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ барои татбиқи сиёсати иқтисодӣ, илмӣ-техникӣ ва иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Танзими давлатии фаъолияти сармоягузорӣ аз идораи сармоягузориҳои давлатӣ, инчунин, танзими шароитҳои фаъолияти сармоягузорӣ ва назорати иҷрои он аз тарафи ҳамаи сармоягузoron ва субъектҳои фаъолияти сармоягузорӣ иборат мебошад.

Ба ғайр аз гуфтаҳои боло, боз як қатор равишҳои дигар низ мавҷуданд, масалан, ба ақидаи иқтисодчии ватанӣ Ҷ.Ҳ. Тағоев ҷолибияти сармоягузориҳои минтақа ба фазои сармоягузорӣ вобаста буда, ҷаззобияти сармоягузорӣ натиҷаи муҳити муқарраршудаи сармоягузорӣ мебошад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ҷиҳати ташаккули сармоягузориҳои зарурӣ дар минтақа, пеш аз ҳама, шароитҳои ташаккулёбӣ - андозбандӣ, меъёрҳои қарзӣ, дигар институтҳоро ба танзим оварда, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва ҳавасмандгардонии сарчашмаҳои сармоягузориҳои дохилиро фаъол намудан хело ҷораи саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Олимони ватанӣ Қ.Қ. Давлатов ва М.М. Сатторов ҷолибияти сармоягузориҳои минтақаро ба тариқи зайл шарҳ додаанд: "Ҷолибияти сармоягузориҳои минтақа ин маҷмуи омилҳои мусбӣ ва манфӣ ба бартарияти

сармоягузор дар интиҳоби объекти сармоягузорӣ мебошад, ки дар он омилҳои мусбӣ аз омилҳои манфӣ зиёданд ва омилҳои манфӣ ба осонӣ бартараф карда мешаванд"

Ниҳоят, аз таҳқиқи асосҳои назариявӣ маълум карда шуд, ки танзими давлатии сармоягузориҳои истеҳсолоти кишоварзӣ амали маҷмуи унсурҳоро дар самти идоракунии захираҳои сармоягузорӣ фаро мегирад. Масъалаи сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ яке аз масъалаҳои муҳими иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаи Хатлон маҳсуб меёбад. Дар бораи асосҳои назариявӣ амалии фаъолияти сармоягузорӣ ва танзими давлатии он корҳои олимони зиёде ҷой дорад. Ба мо маълум гардид, ки сармоягузорӣ аз тариқи бунёди заминаҳои моддӣ-техникӣ ва тақмили инфрасохтори иқтисодӣ фишанги асосии рушди соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад.

Адабиёт

1. Ильинская Е.М. Инвестиционная деятельность: реальные и финансовые вложения: монография/ Е.М. Ильинская, Т.П. Денисова. – СПб: СПбУЭ и Ф, 1997. – 151 с.

- ².Шарипов, У.Ф. Инвестиции: учебник/ У.Ф. Шарп, Г.Дж. Александер, Дж.В. Бэйли. - Пер. с англ. - М.: «ИНФРА-М», 2001. - 1028 с.
3. Звонкова Е.А. Сущность деvelopeмента и особенности инвестиционной деятельности деvelopeпeрских компаний / Е.А. Звонкова// Российское предпринимательство. – М., 2009. – Том 10. – № 9. – С. 104-108.
- 4.Цхурбаева Ф.Х. Организационно-экономический механизм управления предприятиями
АПК / Ф.Х. Цхурбаева, И.Т. Фарниева// Пространство экономики. - Ростов-на-Дону, 2009. - № 2-3. - С.151-154
- 5.Латфуллин, Г.Р. Методология управления: учебное пособие/ Г.Р. Латфуллин, А.В. Райченко. – СПб.: «Питер», 2019. - 112с.
- 6.Шкодский С.В. Инвестиции: курс лекций / С.В. Шкодский, А.А. Хачатурян// перераб. и доп. - М.: МИЭМП, 2007. - С. 27.
- 7.Трубицына, Т.И. Эффективность экономики России: условия, стимулы, ограничения: Монография / Т.И. Трубицына, О.Ю. Красильников, Е.В. Огурцова [и др.]; под ред. Е. В. Огурцовой. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2015. — 256 с.
8. Ломакин Б.И. Государственное регулирование в сельском хозяйстве/ Б.И. Ломакин. - [захираи электронӣ]. – URL: (санаи муроҷиат 20.12.2018)
9. Бобышева, И.Н. Личные подсобные хозяйства: проблемы и перспективы развития/ И.Н. Бобышева, О.А. Фролова// Современные проблемы науки и образования. - [захираи электронӣ]. – URL: - <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=15657>. (санаи муроҷиат 05.01.2019)
10. Шарипов, У.А. Привлечение иностранных инвестиций в экономику Таджикистана / У.А. Шарипов, С. Мадиев, А.У. Хомидов // - Успехи современной науки. - Белгород, 2016. - №3, Том 2. - С. 6-11.
- ¹¹.Музаффаров Б.С., Мирсаидов С.А. Роль частных мелких инвестиций в развитии продовольственной системы Республики Таджикистан // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - Оренбург, 2014. - № 4(48). - С.239-242.
- ¹². Бозоров, Р.Б. Совершенствование понятия инвестиции по законодательству Республики Таджикистан/ Р.Б. Бозоров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2016. - № 2/3 (201). - С. 195-199.
- ¹³. Музаффаров, Б.С. Таҳлили фаъолияти сармоягузорӣ дар баҳши кишоварзии минтақаҳо:
Монография/ Б.С. Музаффаров.- Душанбе, 2016. -С.7. Ҳамон ҷо.

РУШДИ САНОАТИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Муминзода Сабурҷон Махмад – ассистенти кафедраи андозбанди ва сугуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 001-228-819.

Дар шароити имрӯза дуруст ба роҳ мондани мудирият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ метавонад заминаи бозғатимодно барои рушдминбаъдаи давлатдорӣ милли, аз он ҷумла рушди сиёсӣ иҷтимоӣ он фароҳам намояд. Барномаҳо ва стратегияҳои мухталиф дар ин самт қабул ва амалӣ шуда истодааст, то беҳбудӣ дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ фароҳам карда шаванд. Барои мисол дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ба масъалаҳои мухталифи сиёсати соҳавӣ таваҷҷуҳи хосса дода шудааст. Бо мақсади амалишавии ҳадафи ҷорӣ милли - саноатикунони босуръати кишвар ва коҳиш додани шиддати омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар дар соҳаи саноати кишвар айнӣ замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 амалӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, рушд, саноат, стратегия, муосир, саноатикунони босуръат, иҷтимоӣ.

ИНДУСТРИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В современных условиях правильное управление различными сферами общественной жизни может стать надежной основой для дальнейшего развития национальной государственности, в том числе ее политического и социального развития. В этом направлении принимаются и реализуются различные программы и стратегии, обеспечивающие улучшение различных сфер общественной жизни. Например, в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года особое внимание уделяется различным вопросам отраслевой политики. В целях реализации четвертой национальной цели – ускоренной индустриализации страны и снижения воздействия внешних факторов на экономику страны в промышленной сфере страны реализуется Стратегия развития промышленности Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Ключевые слова: экономика, развитие, промышленность, стратегия, современность, быстрая индустриализация, общество.

INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

In the modern conditions of proper management of various spheres of public life can become a reliable basis for the further development of national statehood, including its political and social development. In this direction, various programs and strategies are adopted and implemented to improve various spheres of public life. For example, the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan until 2030 pays special attention to various issues of sectoral policy. In order to implement the fourth national goal - accelerated industrialization of the country and reduce the impact of external factors on the country's economy, the Strategy for the Development of Industry of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 is being implemented in the industrial sector of the country.

Key words: economy, development, industry, strategy, modernity, rapid industrialization, society.

Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон дуруст ба роҳ мондани мудирият дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ метавонад заминаи бозғатимодно барои рушдминбаъдаи давлатдорӣ милли, аз он ҷумла рушди сиёсӣ иҷтимоӣ он фароҳам намояд. Барномаҳо ва стратегияҳои мухталиф дар ин самт қабул ва амалӣ шуда истодааст, то беҳбудӣ дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ фароҳам карда шаванд. Барои мисол дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ба масъалаҳои мухталифи сиёсати соҳавӣ таваҷҷуҳи хосса дода шудааст.

Бо мақсади амалишавии ҳадафи чоруми миллӣ - саноатикунонии босуръати кишвар ва коҳиш додани шиддати омилҳои беруна ба иқтисодиёти кишвар дар соҳаи саноати кишвар айни замон Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 амалӣ гардида, дар доираи он барномаҳои соҳавӣ, барномаҳои саноатикунонии босуръати кишвар, рушди металлургияи ранга ва сиёҳ, рушди саноати ҳӯрокворӣ, рушди соҳаи мошинсозӣ, рушди саноати сабук ва соҳаҳои кирмакпарварӣ ва коркарди пилла то давраи соли 2025 таҳия гардидааст, ки мавриди амал қарор доранд. Ба андешаи мо зарур аст рушд ва инкишофи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нуктаи назари ташкилӣ дар шароити таъсири манфии омилҳои берунӣ ба иқтисодиёти кишвар ва имкониятҳои иқтисодии он дида баромада шавад. Дар ин замина ба таври мақсаднок истифода намудани захираҳои табиӣ ва захираҳои инсонӣ дар минтақаҳо, ҳамчунин мустақкам кардани имкониятҳои институтсионалӣ дар самти баландбардории самаранокӣ, гуногунсозӣ ва рақобатнокии захираҳои мавҷуда ва имконияти муайянамоии сатҳи саноатикунонии ояндаи рушди кишвар муайян карда мешавад. Ин ҳолат гузаришро аз кишвари аграрию саноатӣ ба кишвари саноатӣю аграрӣ таъмин намуда, саҳми соҳаи саноатиро дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ нисбат ба соҳаи кишоварзӣ бештар менамояд [1, с.150].

Лозим ба ёдоварист, ки асоси рушд ва инкишофёбии саноатикунонии иқтисодиёти Тоҷикистон бештар дар доштани корхонаҳои истеҳсолии саноатӣ дида мешавад, ки ин бевосита аз омода намудан ва доштани мутахассисони ҳирфаии замони муосир, яъне сармояи инсонӣ шаҳодат медиҳад. Дар ҳама сурат барои рушди саноати кишвар мутахассисони донишманд ва боҳабар аз соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт муҳим мебошанд. Дар даҳсолаи охир ба масъалаи омода намудани мутахассисони соҳаи саноат ва рушди нерӯи инсонӣ таваҷҷуҳи хосса равона карда мешавад. Дар ин маврид андешаҳои ҷолиб дар паёмҳои Пешвои миллат ироа карда шудаанд. Дар ҳама ҳолат таъя намудан ба нерӯи эҷодкор, таҷриба ва касбияти инсонҳо, рӯ овардан ба онҳо ҳамчун зарфияти муҳимми рушди иқтисодиву иҷтимоӣ боис мегардад, ки Тоҷикистон ба рушду нумӯи назаррасе ноил шавад. Дар ҷаҳони муосир мо ба истилоҳи «ҷомеаи донишбунёд» (knowledge based society) зиёд дучор мегардем, ки маҳз дар меҳвари он инсон ва ақлонияти он қарор мегирад. Аз ин рӯ, дар кишвари мо низ ба рушди нерӯи инсонӣ таваҷҷуҳи хосса равона карда мешавад. Дар фаъолияти хеш Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин ҷиҳат таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, дар ҳар паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон перомони рушди нерӯи инсонӣ дар кишвар вазифагузорӣ менамояд. Ҷиҳатҳои муҳимми масъалаи саноатикунонии босуръат дар шароити Тоҷикистон дар Барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 ба таври муфассал оварда шудааст. Барои саноатикунонии босуръати кишвар амалишавии барномаҳои соҳавии қабулгардида, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, таъмини самаранокӣ ва сифати онҳо, ҷалби сармояи мустақим, бунёди корхонаҳои нави истеҳсолӣ ва ташкили ҷойҳои кории нав зарур шуморида шудааст. Таъмин намудани рушди устувор ва рушди босуръати саноат тавассути диверсификатсияи он ва баланд бардоштани рақобат ҳамчун мақсади асосии барнома дониста шудааст.

Ба андешаи мо дар самти саноатикунонии босуръати кишвар мушкилиҳое низ мавҷуданд, ки аз масъалаҳои ҷойдошта дар самти сармоягузорӣ, ҳолати ҷалби сармояи дохилӣ, мавҷудияти коррупсия, қафомонии саноати кишвар аз дигар давлатҳои минтақа, омодаи ҳамаҷониба надоштани корхонаҳои ватанӣ дар рақобат ба истеҳсолгарони берунӣ, сифати молу кола ва дигар омилҳои дохилӣ ва хориҷӣ бармеояд.

Лозим ба ёдоварист, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба истиқлолияти энергетикӣ расидан яке аз ҳадафҳои стратегӣ шинохта шудааст. Стратегияи саноатикунонӣ дар Тоҷикистон бештар бо амалӣ намудани истиқлолияти энергетикӣ пайванд дорад. Хусусан Ҳукумати кишвар дар соҳаи энергетика барои ба анҷом расонидани сохтмони нерӯгоҳи барқӣ обии «Роғун» кӯшиш ба харҷ дода истодааст. Ба пуррагӣ ба кор даромадани иқтидори НБО Роғун метавонад як заминаи муҳим барои таъмини

энергетикии соҳаи саноат дар кишвар гардад. Албатта фаъолияти корхонаҳо ва коргоҳҳои саноатӣ танҳо дар заминаи таъмини энергетикии онҳо мушарраф мегардад.

Истеҳсоли зиёди энергия ва пешниҳоди он бо нархҳои дастрас метавонад ҷолибияти соҳаи саноатро дар кишвар боло бурда бошад. Бо таъмини энергетика барқӣ мо метавонем иқтидорҳои зиёди истеҳсолиро ба кор андозем. Дар ҳама сурат таъмини энергетикӣ як амри муҳим дар рушди саноати кишварҳо шуморида шудааст. Дар шароити Тоҷикистон имкониятҳои муайян барои рушди соҳаи саноат вучуд дорад. Кишварӣ мо дорои зарфиятҳои назаррасе мебошад, ки барои рушди саноатикунонии кишвар муҳим доништа мешаванд. Дар барномаи саноатикунонии босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарфиятҳои кишвар дар ин самт махсусан зикр карда шудаанд. Барои мисол дар барномаи саноатикунонӣ иқтидорҳои истеҳсолӣ ва маълумоти геологӣ захираҳои конҳои коркардашавандаи корхонаҳои соҳаи маъдани кӯҳиву металлҳои қиматбаҳо ва дигар зарфиятҳои истеҳсолоти саноатӣ ба таври махсус зикр карда шудаанд.

Дар барномаи саноатикунонии босуръати Тоҷикистон ҳолат, афзалиятҳои асосӣ, мушкилиҳо ва дурнамои рушди соҳаи саноат ба таври махсус зикр карда шудаанд. Дар барномаи саноатикунонии босуръат ҳамчунин дурнамои рушди соҳаҳои мухталифи саноат барои солҳои 2020-2025 оварда шудааст. Албатта, мувофиқи ин дурнамо рушди тадриҷии соҳаҳои мухталифи саноат то ба соли 2025 ба назар мерасад, ки чунин ҳолат таносубан метавонад ба беҳтар гардидани ҳолати иҷтимоии ҷомеа мусоидат дошта бошад. Дар мавриди саноатикунонии босуръат дар Тоҷикистон ба масъалаи истифода аз дастовардҳои илм ва фановарии муосир таваҷҷуҳи хоса равона карда шудааст. Албатта, ин ҷиҳати масъала омодагии касбии мутахассисон, базаи зарурии тахассусмандӣ ва муҳандисӣ, таҷрибаи истифода аз технологияҳои муосирро талаб мекунад. Ҳолати мазкур баёнгари пайванди саноатикунонӣ ва рушди иҷтимоӣ дар кишвар мебошад. Рушди саноатӣ дар кишвар аз омили иҷтимоӣ, яъне омодагии нерӯи инсонӣ барои бароҳмонӣ ва истифода аз технологияи муосир вобастагии амиқ дорад. Чунин ҳолат баёнгари он аст, ки миёни рушди саноатӣ ва рушди иҷтимоӣ пайванди мутақобила вучуд дошта метавонад. Масъалаи рушд бахшидани соҳаи саноат дар кишвар вобаста ба шароитҳои мавҷуда ва рушди технологӣ мавриди таваҷҷуҳи хосаи Ҳукумати мамлакат мебошад.

Дар шароити имрӯза Ҳукумати Тоҷикистон дарфориумҳои мухталифи иқтисодии дучониба ва бисёрҷониба лоиҳаҳои сармоягузорию кишварро муаррифӣ менамояд [7], ки аксаран зарфиятҳои саноатии ҷумҳуриро дар бармегирад. Албатта, сармоягузорӣ дар зарфиятҳои истеҳсолоти саноатӣ ва ба қорандохтани онҳо дар оянда метавонад барои пешбурди зиндагии иҷтимоии мардуми кишвар ва таъмини суботи сиёсӣ нақши муҳим дошта бошад. Дар шароити имрӯза дармавриди сармоягузорӣ ба зарфиятҳои саноатии кишвар зарур мешуморем, ки таваҷҷуҳизарури аввалан ба сармоягузорию дохилӣ дода шавад. Дар ин маврид додани имтиёзҳои сармоягузорию дохилӣ мувофиқи мақсад доништа мешавад. Таҳким бахшиданисармоягузорию дохилӣ боиси дар назорати хеш қарор додан ва ҳифзи молиёт дардоҳили кишвар мегардад. Ҳамин тариқ ошкор карда шуд, ки соҳаи саноат дар шароити Тоҷикистон тадриҷан рӯ ба инкишоф аст. Саноатикунонӣ дар шароити Тоҷикистон як стратегияи фарогире мебошад, ки дар доираи он барномаҳои мухталиф ва зиёди зерсоҳавӣ қабул ва амалӣ шуда истодаанд. Чуноне ки аз баррасиҳои боло бармеояд солҳои охир дар Тоҷикистон ба рушди соҳаи истеҳсоли саноатӣ таваҷҷуҳи хоса равона карда шудааст. Қабул ва амалӣ намудани барномаҳо дар соҳаҳои мухталифи истеҳсолоти саноатӣ аз ондарақ медиҳад. Албатта рушди соҳаи саноатӣ як барномаи дарозмӯҳтале мебошад, кион барои кишвар дар ҳама давраи замон муҳим боқӣ мемонад. Дар ҳама сурат Тоҷикистонро зарур аст, ки соҳаи саноатро вобаста ба ҳолати муосир ва талаботҳои онтаҷдид ва таҳким бахшида бошад. Даҳсолаҳои охир дар самти рушди саноатӣ дар ҷаҳон тағйиротҳои назаррас ба вучуд омаданд ва технологияҳои нави истеҳсолӣ аз худ дарақдоданд. Аз ин рӯ, дар саноатикунонии босуръати кишвар ба эътибор гирифтани ҳолати имрӯзаи рушди соҳаи амри зарурӣ мебошад. Дар ҳар сурат соҳаи саноати кишвар тадриҷан рушду нумӯъ ёфта истодааст, ки нақши он дар рушди иҷтимоӣ ва таъминисуботи сиёсӣ ба таври назаррас

меафзояд. Давоми даҳсолаи охир боло рафтани ҳиссаисоҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар аз таваҷҷуҳ ба рушди саноат дар Тоҷикистон дарак медиҳад. Албатта чунин ҳолат баёнгари муҳимияти саноатикунонӣ ва пешрафти саноатӣ дар дурнамои рушди сиёсӣ ва иқтимоӣ дар Тоҷикистон аст.

Адабиёт

1. Конституционная экономика: Учебно-методический комплекс / А. М. Диноршоев, Р. Г. Ганиев, С. М. Салохидинова. – Душанбе. “Дониш”, 2018. – С. 77.
2. Саидмурадов Л.Х. Стратегические цели Республики Таджикистан и устойчивое развитие регионов страны. //Л.Х. Саидмурадов //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). Серия экономических наук. – Душанбе, РТСУ, 2016. - № 3 (54). Ч.1. – С.150.
3. Карахонова Н. Муаммоҳои нигоҳ доштани иқтисодии саноатӣ дар корхонаҳо / Н.Карахонова // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои иқтисодӣ. – 2019. - №8. - С.112-117.
4. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф.А.Кодиров // Финансово-экономический вестник. - 2020. - № 4 (24). - С. 49-58.
5. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, маводи электронӣ. – С. 7.
6. Таджикистан и страны СНГ. 2014. – Душанбе: АС при Президенте Республики Таджикистан. 2015. – С. 21.

РУШДИ НИЗОМИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Оев Анис Давлатович-номзади илмҳои иқтисодӣ, котиби корпоративӣ дар ҶДММ ТАҚХ ЛОЛС “Молия” Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Дехи боло 180. Телефон: 992 934 51 11 12; E-mail: oev.anis.d@mail.ru

Аннотатсия. Рақамикунонӣ ба рушди бахши бонкӣ таъсири амиқ мерасонад. Муносибати трансформатсионӣ бо он, на танҳо равандҳои дохилии ташкилотҳои қарзиро, балки фаъолияти онҳоро бо муштариёни худ ба марҳилаи нави рушд ва ба эътидол меорад. Ин раванд боис бар он мегардад, ки афзоиши самаранокии амалиёт, беҳтарнамоии таҷрибаи кор бо муштариён, васеъшавии дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ, рушди маҳсулотҳои нав ва модулҳо, пурқувватгардонии мавқеи рақобатпазирӣ, идоракунии босамари хавфҳо ва мутобиқшавии саривақтӣ ба талаботҳо ва меъёрҳои фароҳам оварад. Аз ин нуқтаи назар, дар шароити имрӯза мавзӯи мавриди омӯзиш қароргирифта мубрам ва ба маврид ҳисобида мешавад. Дар мақола маҳз таъсири гузариш ба иқтисоди рақамӣ дар бахши бонкии кишвар бо далелҳо исботи худро ёфтаанд.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, иқтисоди рақамӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, нишондиҳандаҳои асосӣ, таҳлил ва рушд.

РАЗВИТИЕ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Оев Анис Давлатович-кандидат экономических наук, Корпоративный секретарь ООО МДО ЛОЛС «Молия» Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехи Боло, 180. Тел.: 992 934 51 11 12; E-mail: oev.anis.d@mail.ru

Аннотация. Цифровизация оказывает глубокое влияние на развитие банковского сектора. Трансформационный подход к ней выводит на новый этап развития и стабилизации не только внутренние процессы кредитных организаций, но и их взаимодействие с клиентами. Этот процесс приводит к повышению операционной эффективности, улучшению опыта работы с клиентами, расширению доступа к финансовым услугам, разработке новых продуктов и модулей, укреплению конкурентных позиций, эффективному управлению рисками и своевременной адаптации к требованиям и стандартам. С этой точки зрения, в современных условиях исследуемая тема представляется актуальной и востребованной. В статье с доказательной базой представлено влияние перехода к цифровой экономике на банковский сектор страны.

Ключевые слова: банковская система, цифровая экономика, банковские услуги, ключевые показатели, анализ и развитие.

DEVELOPMENT OF THE BANKING SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO A DIGITAL ECONOMY

Oev Anis Davlatovich - candidate of economic sciences, Corporate Secretary of LLC MDO LOLC "Moliya" Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dekhi Bolo Street, 180. Tel.: 992 934 51 11 12; E-mail: oev.anis.d@mail.ru

Abstract. Digitalization is having a profound impact on the development of the banking sector. A transformative approach to digitalization is ushering in a new stage of development and stabilization, not only for the internal processes of credit institutions but also for their interactions with clients. This process leads to increased operational efficiency, improved customer experience, expanded access to financial services, the development of new products and modules, stronger competitive positions, effective risk management, and timely adaptation to requirements and standards. From this perspective, the topic under study appears relevant and in demand in the current

environment. This article presents evidence of the impact of the transition to a digital economy on the country's banking sector.

Keywords: banking system, digital economy, banking services, key performance indicators, analysis and development.

Ҷумҳурии Тоҷикистон қисме аз иқтисодиёти ҷаҳонӣ аст ва мо бояд дар раванди татбиқгардии технологияи нав дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ҳамқадами замон ва пайрави пешрафти иқтисодиёти умумиҷаҳонӣ бошем. Ин аст, ки дар шароити имрӯза, ҷаҳонишавӣ аз кишварҳо талаб менамояд, то ба иқтисоди рақамӣ гузариш намоянд ва низоми иқтисодии худро ба ин раванд мувофиқ гардонанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рақамикунории иқтисодиёт таваччуи бештар зоҳир менамояд. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ қайд намуданд: “Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунории соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст”. Пешвои миллат муҳимияти ин самтро дар рушди иқтисоди миллӣ зарӯр шуморида, пешниҳод намуданд, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шавад. Мо шояд бар он гардидаем, ки пешниҳодҳои Пешвои миллат ҷиҳати эълони “солҳои хоса”, таҳаввулро дар соҳаи муайян ба бор меорад, ки ба манифати пешрафти иқтисоди миллӣ гардидаанд.

Ҳукумати кишвар ҷиҳати ташаккули иқтисоди рақамӣ тавассути амалигардонии концепсия, стратегия ва барномаҳои давлатӣ шароити мусоидро фароҳам овардааст, ки бахши бонкӣ нақши асосиро дар пешбурд ва татбиқи сиёсати рақамикунонӣ мебозад. Чунки, ташкилотҳои қарзии молиявӣ яке аз аввалинҳо шуда технологияҳои инноватсиониро ҷорӣ менамоянд. Маҳз онҳо аз аввалинҳо шуда амалиётҳои рақамиро дар низоми бонкӣ ворид ва татбиқ намуданд, ки сол аз сол номгӯй ва шумораи ин хизматрасониҳо афзоиш доранд.

Табиист, ки ин бахш яке аз самтҳои инноватсионии тичорати хизматрасонӣ ба шумор меравад. Бо ёрии инноватсияҳои рақамӣ, инчунин технологияҳои муосири молиявӣ дар бозор на танҳо мавқеи рақобатпазирии ташкилотҳои қарзӣ мустаҳкам карда мешавад, балки сатҳи зарурии амнияти хизматрасонии ташкилотҳои қарзӣ ҳам барои ҳуди онҳо ва ҳам барои муштариёни онҳо ба даст оварда мешавад.

Табдил додани хизматрасониҳои молиявӣ, ки бо рушди технологияҳои инноватсионӣ алоқаманд аст, хусусияти фаъолияти бонкиро ба кулӣ тағйир медиҳад. Инноватсияҳо тақрибан ба тамоми соҳаҳои анъанавии тичорати бонкӣ: ҳисоббаробаркунӣ, қарздихӣ, пасандозҳо, арзёбии қобилияти қарзадокунии қарзгирандагон ва ғайра таъсир расониданд. Дар шароити нави рақамӣ шумораи назарраси ширкатҳо пайдо мешаванд, ки мустақиман ба бахши молиявӣ алоқаманд нестанд, вале метавонанд ба муштариён хизматрасониҳои бонкӣ расонанд ва аз ҳисоби идоракунии миқдори зиёди иттилоот, фоида ба даст оранд.

Бахши бонкӣ дар иқтисодиёти кишвари мо яке аз соҳаҳои муҳимтарин ба шумор меравад ва ин маънои онро дорад, ки масъалаи рақамикунории он аз ҳарвақта муҳимтар аст. Бинобар ин, солҳои охир аз ҷониби Бонки миллӣ тадбирҳои муҳим андешида шуда истодааст, ки натиҷаи назаррасӣ онро метавон мушоҳида намуд [3, с.147].

Ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар самти рақамикунории хизматрасониҳои бонкӣ технологияҳои муосири хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ, ба монанди бонкдорӣи мобилӣ, Интернет-бонкинг, пардохтҳо тавассути QR-рамз ва маблағҳои электрониро бомуваффақият татбиқ намуда истодаанд.

Мувофиқи маълумоти оморӣ[5] дар соли 2024 шумораи ҳамёнҳои электронии 25 ташкилоти қарзии молиявӣ 12,1 млн. ададро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2020 ба 10,4 млн. адад ё зиёда аз 7 маротиба афзоиш ёфтааст. Ҳаҷми амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ

аз 543 млн. сомони соли 2020 ба 2 967 млн. сомони дар соли 2024 (5,5 маротиба) баробар гардидааст. Аз рӯи шумораи қарзҳои пардохтии бонкӣ низ тағйирот назаррас мебошад, дар соли 2024 ин нишондод ба 8,4 млн. адад баробар гардидааст, ки нисбат ба соли 2020 ба миқдори 5,6 млн. адад зиёд мебошад.

Рушди динамикии инфрасохтори пардохтӣ[6] низ дар ин давра ба маротиб афзоиш ёфтааст. Аз ҷумла шумораи банкомат аз 1 285 адад дар соли 2020 ба 3 005 адад дар соли 2024 (афзоиш 133,8 фоиз) баробар гардидааст, бо ин ҳисоб, терминали электронӣ дар нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд аз 1 899 адад ба 3 817 адад (101 фоиз), POS-терминал аз 3 811 адад ба 8 138 адад (113,5 фоиз), QR- рамз аз 5 266 адад ба 19 918 адад (278 фоиз) ва терминали худкори хизматрасон 5 078 адад ба 9 107 (79,3 фоиз) афзоиш ёфтааст. Афзоиши умумӣ аз рӯи воситаҳои инфрасохтори пардохтӣ дар ин муддат 141,1 фоизро ташкил медиҳад, ки ин аз андешидани тадбирҳои дар самти гузариш ба иқтисоди рақамиро нишон медиҳад.

Ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ[6], ки нишондиҳандаи асосии баҳодихандаи иқтисоди рақамӣ аст, дар соли 2024 ба 26,2 фоиз баробар гардидааст, ки нисбат ба соли 2020 (8,3%) наздик ба 18 банди фоизӣ афзоиш ёфтааст.

Гарчанде, ҳиссаи хароҷоти ташкилотҳои қарзӣ ба раванди рақамикунонӣ аз бисёр соҳаҳои иқтисодӣ барзиёд бошад ҳам, натиҷаи он ба рушди фаъолияти ин ташкилотҳо мусоидат намудааст, ки инро аз таҳлили нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкии кишвар дар давраи таҳлилӣ, метавон мушоҳида намуд.

Ҷадвали 1. Рушди нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ

Нишондиҳандаҳои асосии низоми бонкӣ	Соли					Тағйирот бо:
	2020	2021	2022	2023	2024	
Нишондиҳандаҳои миқдорӣ, млрд. сомонӣ						афзоиш, млрд. сомонӣ
Дороиҳо	26,3	22,4	30	37,7	47,5	21,2
Дороиҳои пардохтпазир	7,9	7,2	13	13,9	18,9	11
Қарзҳо	10,9	11,97	13,6	17,8	21,4	10,5
Пасандозҳо	11,4	10,2	15,5	19,5	25,5	14,1
Сармоя	7,2	5,1	6,3	7,4	8,9	1,7
Нишондиҳандаҳои сифатӣ, бо фоиз						(+, -)
Сифати сандуқи қарзӣ	23,8	13,7	12,2	12,7	7,1	-16,7
Даромаднокии дороиҳо	2,5	1,1	5,9	3,7	3,8	1,3
Даромаднокии сармоя	9,1	4,8	28,3	19,2	20,7	11,6
Соҳтори баҳши бонки нисбат ба ММД (бо фоиз)	31,87	22,7	25,9	31,76	30,95	-0,92
ММД (млрд. сомонӣ)	82,5	98,9	115,7	130,7	153,4	70,9

Сарчашма: ҳисоби муаллиф дар асоси Бюллетени омили бонкӣ (2020-№12(341), 2021-№12(316), 2022-№12(329), 2023-№12(341), 2024-№12(353)) – Соҳтори ҷамъбасти тавозуни ТҚМ ва Суботи молиявии низоми бонкӣ (nbt.tj)

Аз нишондиҳандаҳои ҷадвал бармеояд, ки қуллӣ онҳо рӯ ба афзоиш ниҳодаанд. Дороиҳо ба 21,2 млрд. сомонӣ нисбат ба соли 2020 афзоиш ёфтааст, ки таносуби он низ нисбат ба ММД муътадил таъмин гардидааст. Дороиҳои пардохтпазир, ки устувории низоми бонкиро бозгӯй аст, 39,8%-ро ташкил менамояд ва нисбат ба соли 2020 дар ҳаҷми 9,8 б.ф. зиёд гардидааст. Ҳамчунин, аз рӯи нишондиҳандаҳои сифатӣ, дар сифати сандуқи қарзӣ тағйироти назаррас дида мешавад, яъне ҳиссаи қарзҳои ғайрифайол дар ҳаҷми умумии сандуқи қарзӣ дар соли 2024 ба 7,1% баробар гардидааст, ки ин нишондиҳанда низ бозгӯй аз устуворгардии низоми бонкиро шаҳодат медиҳад ва имконоти сармоягузорию ба иқтисоди миллӣ баланд арзёбӣ менамояд.

Самаранокии фаъолияти низоми бонкӣ аз таҳлили даромаднокии он дар давоми солҳои таҳлилий, ки дар чадвал оварда шудааст, мусбат арзёбӣ карда мешавад, ки натиҷаи молияӣ дар соли 2024 ба ҳисоби умумӣ 1,8 млрд. сомонӣ баробар гардидааст ва нисбат ба соли 2020 бо фарқияти 1,15 млрд. сомонӣ зиёд мебошад.

Таҳлилҳо аз рушди босуръати низоми бонкии кишвар бозгӯй мебошанд. Чунин суръати рушди низоми бонкӣ, аз як тараф, натиҷаи рушди умумии иқтисодиёти кишвар ва аз дигар ҷониб, фароҳамшавии имкониятҳои наваз аз ҳисоби татбиқи босуръати навовариҳои технологӣ ва рақамикунонии амалиётҳои бонкӣ ба ҳисоб меравад. Чӣ ҳақиқат татбиқ ва ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошташуда аз рӯи Стратегия ва барномаҳои соҳавӣ, рушди рақамикунонии иқтисодиёт мавқеи меҳвариро касб менамояд, ки барои расидан ба он иҷрои як қатор табириҳо зарур мешуморем:

- мусоидати ҳарчӣ бештари аҳоли дар самти густаришдиҳии пардохтҳои ғайринақдӣ;
- тақвияти ҳамгироии байнибонкӣ оид ба хизматрасониҳои бонкӣ;
- фарогирии бештари аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ;
- рушди инфрасохторӣ хизматрасониҳои бонкӣ ва алоқаи коммуникатсионӣ;
- зина ба зина дар амал татбиқкунии талаботҳои консепсияи иқтисодиёти рақамӣ (B2B, B2C, Big Data ва ғ.).

Дар маҷму тайи панҷсолаи охир тағйиротҳои назарраси мусбӣ дар баҳши бонкии мамлакат ба мушоҳида мерасанд, ки он ҳам аз рушди нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатии баҳши бонкӣ бармеояд. Омили асосии мусоидаткунадаро, мо истифода аз технологияи рақамӣ дар ин баҳши муҳими иқтисодӣ медонем.

Адабиёт

1. Бюллетени омили бонкӣ (2020-№12(341), 2021-№12(316), 2022-№12(329), 2023-№12(341), 2024-№12(353))
2. Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642.
3. Оев, А. Д. Цифровизация банковского сектора и анализ ее влияния на развитие банковской деятельности в Республике Таджикистан / А. Д. Оев // Экономическая безопасность национальной экономики: возможности развития и вопросы цифровой экономики: Душанбе, 31 октября 2023 года. – Душанбе: Таджикский национальный университет, 2023. – С. 146-152.
4. Пашковская, И. В. Конкурентные возможности банков в цифровой экономике / И. В. Пашковская // Вестник евразийской науки. – 2021. – Т. 13, № 6.
5. Сомонаи расмии БМТ (низоми пардохт, маблағҳои электронӣ) nbt.tj, [Маблағҳои электронӣ](#)
6. Сомонаи расмии БМТ (низоми пардохт, рушди бозори қортҳои пардохтии бонкӣ), [Низоми пардохт](#)

НАҚШИ ҲИСОББАРОВАРКУНИҲОИ ҒАЙРИНАҚДӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ МУОСИР

Латипова Гуландом Сайхомидовна – н.и.и., дотсенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: L.G.S.@mail.ru. Телефон: 988896655

Дар пешрафти иқтисоди ватанӣ ба рушди босуръати низоми бонкӣ вобастагии калон дошта, ҳисоббароваркунии ғайринақдӣ дар таъмини он нақши муҳим мебозанд. Бе ҳисоббароваркунии ғайринақдӣ равандро таъминсозии амалиётҳои боэтимод, зуд ва қулай ҷавобгӯии талаботи бозор будан барои низоми бонкӣ масъалаи душворҳал мебошад. Дар шароити имрӯза мизочон меҳонад, ки хизматрасониҳои бонкӣ бидуни ташриф ба ташкилотҳои қарзӣ амалӣ шуда, дастрасӣ ба суратисобҳои худ дар речаи 24/7/365, яъне доимӣ дошта бошанд. Аз тарафи дигар, кам кардани хароҷотҳо, паст намудани фоиз ва ҳаққи хизматрасониҳо дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон бе ворид намудани ҳисоббароваркунии ғайринақдӣ бонкӣ ғайриимкон аст.

Калидвожаҳо: амалиёт, бонк, суратисоб, қарз, фоиз, **иқтисод, бозор**, кортҳои пластикӣ, буҷет, пул

РОЛЬ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Латипова Гуландом Сайхомидовна - к.э.н., доцент кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14 E-mail: L.G.S.@mail.ru. Телефон: 988896655

Развитие отечественной экономики во многом зависит от быстрого развития банковской системы, и безналичные расчеты играют в этом важную роль. Без процессов безналичных расчетов банковской системе сложно удовлетворять потребности рынка, обеспечивая надежные, быстрые и удобные транзакции. В современных условиях клиенты хотят получать банковские услуги без необходимости посещения кредитной организации и иметь доступ к своим счетам 24/7/365, то есть постоянно. С другой стороны, снижение издержек, процентных ставок и тарифов на обслуживание в современных условиях Республики Таджикистан невозможно без внедрения безналичных банковских расчетов.

Ключевые слова: транзакция, банк, фотокопия, кредит, проценты, экономика, рынок, пластиковые карты, бюджет, деньги

THE ROLE OF CASHLESS PAYMENTS IN THE MODERN ECONOMY

Latipova Gulandom Saikhomidovna – Candidate of Economic Sciences. associate Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14 E-mail: L.G.S.@mail.ru. Phone: 988896655

The development of the domestic economy largely depends on the rapid development of the banking system, and cashless payments play an important role in this. Without cashless payment processes, the banking system struggles to meet market demands by providing secure, fast, and convenient transactions. In today's environment, customers want to receive banking services without having to visit a credit institution and have access to their accounts 24/7/365—that is, constantly. On the other hand, reducing costs, interest rates, and service tariffs in the current conditions of the Republic of Tajikistan is impossible without the introduction of cashless banking payments.

Key words: transaction, bank, photocopy, loan, interest, economy, market, plastic cards, budget, money

Низоми ҳисоббароваркуниҳои ғайринақдиро дар иқтисодиёти имрӯзаи муосир бе пардохтҳои ғайринақдӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст. Айни замон ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ дар ҷаҳон тақрибан аз 80% то 95%-ро ташкил медиҳад. Ин фоиз ба кишварҳои

таррақи кардаи ҷаҳон мансуб аст, ки қисми зиёди аҳоли ба пардохтҳои ғайринақдӣ дастрасӣ доранд. Аз ин рӯ, дуруст ба роҳ мондани ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ яке аз вазифаҳои муҳими ҳукуматҳо ба шумор меравад.

Бояд қайд намуд, ки сол то сол ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ бо тадриҷ меафзояд ва хоҳ нохоҳ шуморо даъват мекунад, ки ба сайри “ҷаҳони ғайринақдӣ” биравед ва бубинед, ки чӣ гуна ҷаҳон зери таъсири омилҳои маҳаллӣ хело ҳам зуд ба низоми пардохтҳои электронӣ барои харидҳо ҳаракат мекунад.

Ҳамаи кишварҳои ҷаҳон кушиш намуда истодаанд, ки аз муомилоти нақдӣ ба ғайринақдӣ гузаранд. Айни замон Шветсия дар байни кишварҳои аврупо дар муомилоти ғайринақд пешқадам мебошад. Дар соли 2016 Шветсия аввалин кишваре шуд, ки бонки марказиаш нияти аз муомилот хориҷ кардани пули нақдро эълон кард. Пули нақд аллакай дар ин кишвар 2% фоизи ҳаҷми умумии муомилотро ташкил медиҳад, дар Шветсия то соли 2020 ҳиссаи ғайринақдӣ то 0,5% коҳиш ёфта ва таҳлил намуданд, ки пули нақд то соли 2030 комилан дар Шветсия аз байн меравад.

Ҳамзамон фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” айни мудаё буда ва саривақти мебошад.

Инчунин рушди соҳаҳои мухталифи хоҷагии халқ бо тараққиёти хизматрасониҳои бонкӣ, хусусан ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ ҳамоҳанг буда, аз эътимодият, суръат ва сифати онҳо, дурнамои фаъолияти бонкҳои тичоратӣ ва дар ниҳоят устувории шабакаҳои бонкдорӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зич ва алоқаманд мебошад. Ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ аҳамияти муҳими иқтисодӣ дар тезонидани воситаҳои гардиш ва кам намудани пулҳои нақдро дар муомилот метавонад ҳароҷоти муомилотино низ кам намояд.

Хизматрасониҳои бонкӣ аз он ҷумла ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ низ аз рӯи шартҳои муайян ташкил карда мешаванд. Асосҳои ташкили ва шартҳои ҳисоббаробаркуни дар хоҷагии халқ масъалаи хеле муҳим аст. Ташкили дурусти ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ барои сари вақт ва пурра амалӣ гаштани пардохтҳо, тезонидани сатҳи гардиши воситаҳои гардони корхона, баланд шудани самарани амалии молиявии онҳо, мустаҳкам гардидани интизоми молиявӣ ва иҷрои шартҳои шахс хизмат мекунад. Барои истифодаи **васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, соҳаи хизматрасонии бонкдорӣ ва ҳавасмандгардони ҳукумати мамлакат ба пешрафти он таъмин менамояд. Ин аст, ки ҳукуматҳо ҳангоми бароҳ мондани сиёсати дурусти иқтисодӣ ба ташкилу пешбурди соҳаи бонкдорӣ ва химояи он аз даҳлати сохторҳои қудрати (хусусан дар давраи гузариш ба иқтисоди бозорӣ) диққати махсус медиҳад.**

Пардохтҳои ғайринақдӣ пардохтҳои мебошанд, ки бидуни истифодаи пули нақд бо роҳи гузаронидани маблағи муайян аз як суратҳисоби ташкилоти қарзӣ ба суратҳисоби дигар анҷом дода мешаванд, ки бо баҳисобгирии талаботҳои мутақобила ҳамроҳ мешаванд. Бо он розӣ нашудан душвор аст, ки пардохти ғайринақдӣ яке аз вариантҳои қулай барои пардохт мебошад, зеро суръати пардохт хеле тезтар аст.

Қобили зикр аст, ки агар кишвари мо ба пардохтҳои ғайринақдӣ гузашта истодааст ва барои давлат ғайридаовар хоҳад буд. Яқум, он шаффофияти тамоми пардохтҳо дар иқтисодиёт ба таври назаррас афзоиш медиҳад, дуюм ин ҳамаро ба майдони ҳуқуқӣ ҷалб мекунад ва дар натиҷа ҷамъовариҳои зиёди андозҳо шуда метавонад.

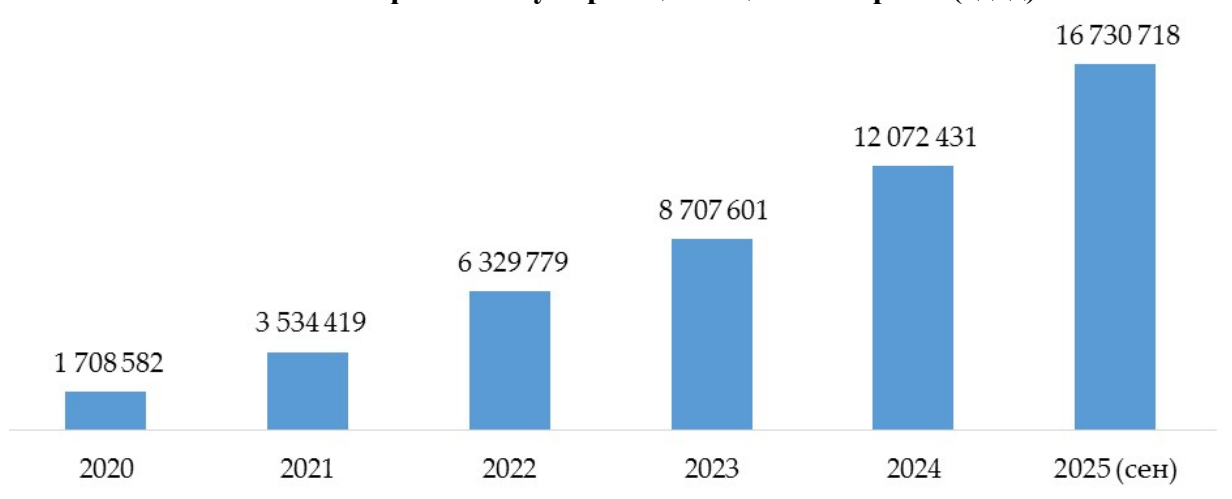
Тавре ки маълум аст, яқчанд шаклҳои пардохтҳои ғайринақдӣ мавҷуданд: ҳисоббаробаркуниҳо бо истифода аз супоришҳои пардохтӣ; ҳисоббаробаркуни тавассути аккредитив; ҳисоббаробаркуниҳо бо воситаи ордерҳои инкассавӣ ё инкассо; пардохтҳо тавассути дафтарчаҳои чекӣ; ҳисоббаробаркуниҳо бо истифода аз қортҳои пластикӣ ва ҳисоббаробаркуниҳо дар шакли интиқоли пулҳои электронӣ.

Интиқоли пулҳои электронӣ яқ намуди маъмули пардохтҳои ғайринақдӣи шаҳрвандон мебошад, ки аз ҳисоби шумо дар низоми пардохти электронӣ ба суратҳисоби гиранда гирифтани маблағро дар бар мегирад. Бартариҳои бузурги ин ҳисоб дар он аст, ки он фавран рух

медихад ва соҳиби корт танҳо бояд маблағи муайянеро дар суратҳисоби корте, ки меҳодад интиқол диҳад бояд дошта бошад.

Айни замон дар ҳудуди кишвари мо низ ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ, рушд карда истодааст ва дар таҳлилҳо, то санаи 30 сентябри соли 2025 теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии 27- ташкилоти қарзии молиявӣ 16,7 млн ададро ташкил медиҳад, ки нисбат ба 30 сентябри соли 2024- 5,4 млн адад (48,5 фоиз) зиёд шудааст.

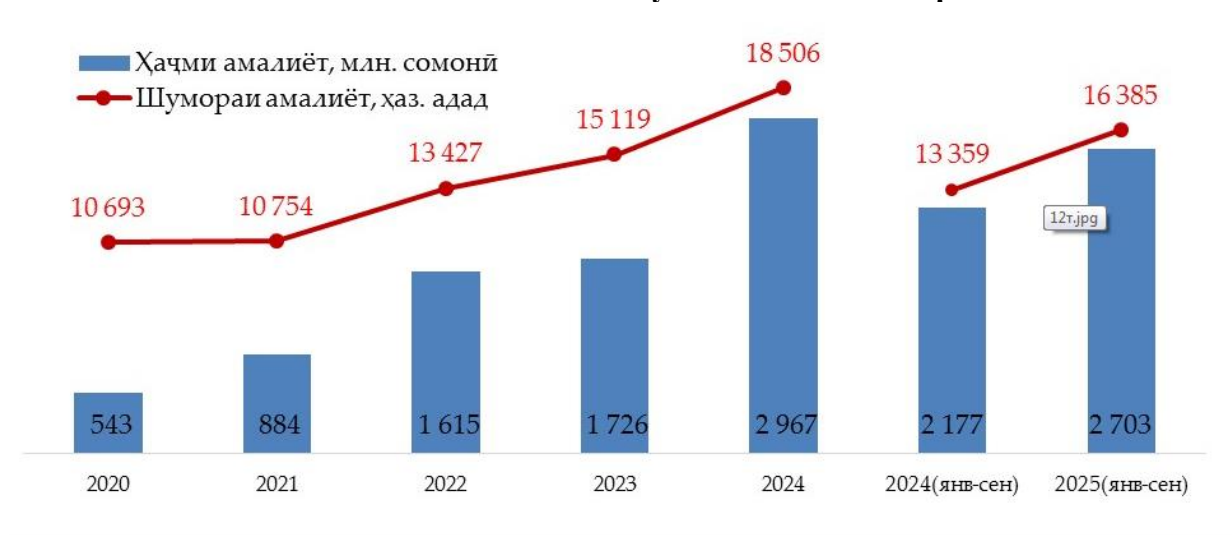
Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (адад)

Манбаъ: Сомонаи электрони Бонки милли Тоҷикистон.

Дар моҳҳои январ-сентябри соли 2025 тавассути ҳамёнҳои электронӣ 16 385,1 ҳаз.адад амалиёти пардохти ғайринақдӣ ба маблағи 2 702,7 млн сомонӣ анҷом дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта мувофиқан 22,6 фоиз ва 24,1 фоиз зиёд шуд.

Амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ

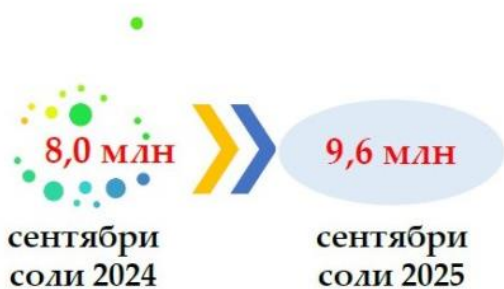
Манбаъ: Сомонаи электрони Бонки милли Тоҷикистон.

Корти пластикӣ воситаест, ки бо он дорандаи кортҳо метавонанд амалиёти ғайринақдӣ анҷом диҳанд ва инчунин пули нақдро бозпас гиранд, барои истифода аз кортҳо аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ терминалҳо ва банкоматҳо насб карда шудаанд, ки шахс метавонад амалиёти заруриро анҷом диҳад.

Бояд гуфт, ки дар пардохтҳои ғайринақдӣ бартариҳои зиёд мавҷуданд аз он ҷумла: пулҳои ғайринақдӣ ба қалбаки қобилият надоранд, бинобар ин ҳангоми гирифтани маблағ аз банкомат шумо метавонед ба онҳо боварӣ ҳосил кунед, инчунин тамоми амалиётҳое, ки бо

пардохтҳои ғайринақдӣ анҷом дода мешаванд, аз ҷониби низом сабт карда мешаванд, ки ин метавонад дорандагони қортҳоро аз қаллобон муҳофизат кунад, суръати интиқоли пул, зеро пул бо роҳи ғайринақдӣ дар тӯли чанд сония интиқол дода мешавад, осон пайгирии пардохтӣ, пардохтҳои андоз ба буҷет; аз шакли ғайринақдӣ ба пули нақд дар вақти дилхоҳ гузаронидани маблағҳо душворӣ ба вуҷуд намеояд, ва мо гуфта наметавонем, ки бе мушкили анҷом дода мешавад албатта ҳар як низом ҳам тарафи мусбат ва ҳам тарафи манфии худро дорад.

Рушди бозори қортҳои пардохтии бонкӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон чунин аст.

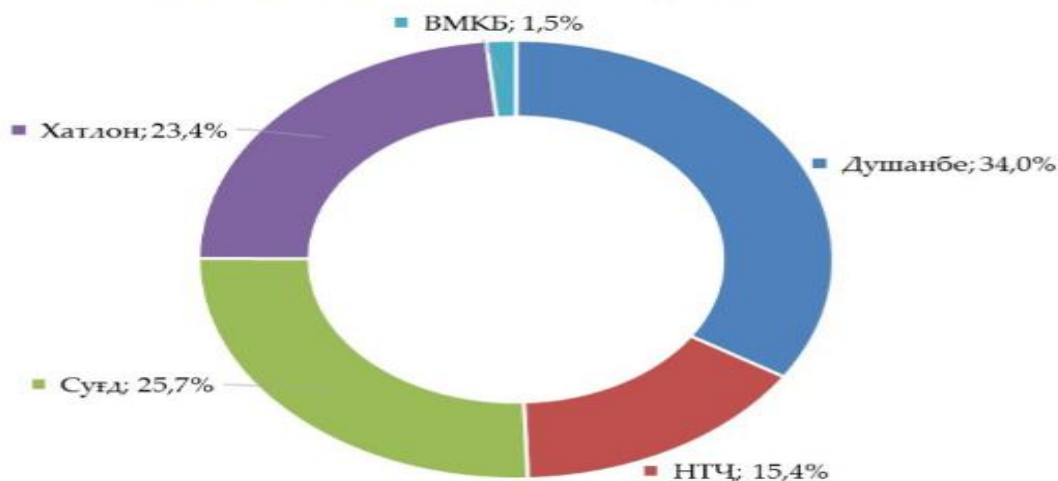
Тибқи маълумотҳои оморӣ то санаи 30 сентябри соли 2025 дар ҷумҳурӣ аз ҷониби 26 ташкилоти қарзии молиявии ватанӣ 9,6 млн адад қортҳои пардохтии бонкӣ ба муомилот бароварда шудааст, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2024 ба андозаи 19,9 Ҷоиз зиёд мебошад.

Афзоиши шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ

Манбаъ: Соמוнаи электрони Бонки милли Тоҷикистон

Ҳиссаи қортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои ҷумҳурӣ

Манбаъ: Соמוнаи электрони Бонки милли Тоҷикистон

Манбаъ: Сомонаи электронии Бонки милли Тоҷикистон

Амалиётҳои ғайринақдӣ бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ (кортҳои пардохтии бонкӣ ва ҳамёнҳои электронӣ) аз рӯи шумора 32,0 фоиз ва аз рӯи ҳаҷми амалиёти гузаронидашуда 35,7 фоиз афзоиш ёфтааст.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол мардум ба пардохтҳои ғайринақдӣ бовар надоранд. Ҳар як ҳодисае, ки пулрабӣ ва ё пули нақд, ки сари вақт ба муштарӣ нарасидааст, ин нобовариро боз ҳам бештар мегардонад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки омилҳои психологӣ дар ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ ҳеле нақши калон мебозад.

Истифодаи густурдаи пардохтҳои ғайринақдӣ, тавре дар боло қайд намудем инфрасохтори рушдёфта ва доимо амалкунанда мебошад: терминалҳо, шабакаҳои мобилӣ ва аксар вақт суръати баланди Интернетро талаб мекунад. Илова бар ин - баланд бардоштани саводнокии молиявии одамони синну соли гуногун, табақаҳо ва ҷойҳои истиқомат. Зимнан, ҳатто талаботи қонуние, ки дар кишвари мо чанд сол боз вучуд дорад, ки тамоми нуқтаҳои фурӯш бо терминалҳои пардохт бо карт таъмин карда шаванд.

Аз ҳамаи гуфтаҳои боло мо мебинем, ки пардохтҳои ғайринақдӣ ҳам барои шахсони воқеӣ ва ҳам барои бонкҳо ва дар маҷмӯъ иқтисодиёти кишвар низ ба манфиатовар аст. Он назоратро аз болои муомилоти пул таъмин намуда, банақшагирии муомилоти пулро осон мекунад, барои аниқтар муайян кардани андозаи эмиссияи пул ва аз муомилот гирифтани пули нақд имконият медиҳад. Аз ин рӯ, иқтисодиёти муосир тадриҷан аз пули нақд ба ғайринақдӣ мегузарад ва дар ин самт тақмил ёфта истодааст.

Адабиёт

1. Банковское дело. Управление и технологии: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям. Под ред. А.М. Тавасиева - 2-е изд. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005.
2. Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон № 193 «Дар бораи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»
3. Қазимагомедов А. А. Организация безналичных расчетов- ИНФРА-М- 2024
4. Махшуров С.Ҷ., Хоҷаев Б. Муносибатҳои мукотибагии байнибонкӣ Душанбе – 2015.
5. Низомномаи БМТ аз 17.08.2000с. таҳти №130 дар бораи “Ташкилкунии муомилоти ҳуҷжатҳои электронӣ байни Бонки миллии Тоҷикистон ва бахшҳои он”
6. Сомонаи Бонки миллии Тоҷикистон nbt.tj.
7. Статистический бюллетень. Центральный Банк Республики Таджикистана 2024 г. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: file:///C:/Users/hp/Desktop/Statisticheskii-byulleten-TSB-_2023-god.pdf Санаи дастрасӣ: 15.02.2024.

8. Тенденции развития банковского сектора (по состоянию 31 декабря 2023 года). [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=80&lang=RUS> Санаи дастрасӣ: 11.09.2024

9. Тепкеева, Т.С. Когнитивные банковские технологии и их роль в цифровой революции. Вестник МФЮА. – № 4. – 2019. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivnye-bankovskieteh_nologii-i-ih-rol-v-tsifrovoy-revolyuutsii Санаи дастрасӣ: 21.12.2022.

10. Шариф Рахимзода. Муомилоти пули ва қарз: Китоби дарсӣ - Душанбе: Эргграф, 2008.

ФИНАНСИРОВАНИЯ МЕЛКИХ И СРЕДНИХ СЕЛЬХОЗТОВАРОПРОИЗВОДИТЕЛЕЙ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ходжахонов Аброрхон Ахмадхонович, к.э.н., доцент кафедрой экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел.: +992901811060; Email: abrorkhon@mail.ru

МАБЛАҒГУЗОРИИ ИСТЕҲСОЛКУНАНДАГОНИ ХУРДУ МИЕНАИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хочахонов Аброрхон Ахмадхонович, дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел.: +992901811060; Email: abrorkhon@mail.ru

Дар ин мақола дар бораи дурнамои тиҷорати хурди агробизнес гуфта шудааст. Зарурати рушди маблағгузории кишоварзӣ, ки қодир аст ба деҳқонон қарзҳои дастрасро барои таъсиси ҷойҳои нави корӣ бо мақсади баланд бардоштани даромади сокинони деҳот таъмин кунад, асоснок карда шудааст.

Калимаҳои калидӣ: маблағгузории соҳибкорони хурду миёна, қарзи кишоварзӣ, тиҷорати хурд, ташкилотҳои қарзӣ, қарздиҳӣ, хоҷагиҳои аҳоли, маблағгузорӣ.

FINANSING TO SMALL AND MEDIUM-SIZED AGRICULTURAL PRODUCERS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khodzhakhonov Abrorkhon Akhmadkhonovich, candidate of Economics, Associate Professor at the Department of Economic Theory at the International University of Tourism and Entrepreneurship in Tajikistan, phone: +992901811060; Email: abrorkhon@mail.ru

This article talks about the prospects of small agribusiness. The need for the development of agricultural finance that can provide villagers with affordable loans to create new jobs in order to increase the incomes of rural residents is substantiated.

Key words: financing for small and medium-sized businesses, agricultural credit, small business, credit organizations, lending, households, financing.

Развитие малого и среднего предпринимательства является одним из важнейших направлений экономического развития Таджикистана. Опыт ряда развитых государств, а также стран с развитой экономикой показывает, что повышение доступности кредитования малого предпринимательства и агробизнеса, удовлетворение финансовых потребностей домохозяйств, развитие в сельской местности несельскохозяйственных видов деятельности как альтернативы занятости в сельской местности, возможны лишь посредством формирования системы кредитования.

На протяжении долгого времени сельское хозяйство играет огромную роль в обеспечении эффективности экономики Республики Таджикистан, а также и в решении проблемы продовольственной безопасности страны. Современное состояние сельского хозяйства, несмотря на определенную тенденцию к стабилизации, на сегодняшний день остается кризисным, что связано с общим социально-экономическим кризисом в стране, последствиями реформ в агропромышленном комплексе, ошибками в агропродовольственной политике и другими проблемами, имеющими место в агропромышленном секторе. В данной ситуации особую актуальность приобретает обеспечение финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий.

В настоящее время применительно к предприятиям АПК финансовая

устойчивость остается недостаточно изученным понятием. С учетом специфики финансов сельского хозяйства и осуществления деятельности сельскохозяйственных предприятий общие принципы обеспечения финансовой устойчивости для их применения в сельском хозяйстве требуют дальнейшей проработки, систематизации и корректировки. [1]

Развитие малого предпринимательства позволит решить многие актуальные для сельских территорий проблемы. В частности, эффективный бизнес повлияет на уровень доходов населения, увеличит количество рабочих мест, снизит уровень безработицы, отток сельского населения в города, что в целом может способствовать сохранению ареалов проживания сельских жителей.

В целом малый бизнес при определенных условиях может быть эффективным и выгодным направлением деятельности. Естественно, что чем более благоприятны для его развития условия в районе, чем более развиты системы поддержки малого бизнеса, в том числе финансовая, тем больше в нем сторонников предпринимательства. [2]

Очевидно, что в качестве «перспективных», те виды деятельности, которые наиболее доходны, не учитывая того факта, что конкуренция в этих направлениях предпринимательства настолько высока, что дальнейшее распространение таких форм малого и среднего предпринимательства маловероятно.

В то же время переработка сельскохозяйственной продукции занимает одно из последних мест в рейтинге предпочтений сельских жителей, несмотря на ее необходимость именно в местах, приближенных к источникам сырья.

Самые главные проблемы - это отсутствие начального капитала, неразвитость инфраструктуры районов, отсутствие кадровых ресурсов, высокие ставки налоговых платежей, недостаточная поддержка местных органов администрации. В этих условиях роль кредитно-денежной, бюджетно-налоговой и социальной политики государства в диверсификации аграрной экономики, усилении государственной поддержки в целях стимулирования создания малых форм хозяйствования на селе весьма велика.

Наличие или отсутствие финансовых ресурсов – фактор, оказывающий едва ли не решающее влияние на развитие малого бизнеса. Для новых его организаций на первый план выходит проблема начального капитала, а для действующих предпринимателей – наиболее важны механизмы привлечения инвестиционных и кредитных ресурсов для пополнения оборотных средств предприятия. Поэтому финансовая проблема для опрошенных оказалась самой сложно разрешимой и является главной среди сдерживающих развитие малого бизнеса.

Решение финансовой проблемы затрудняется недостаточным количеством банковских и кредитных организаций на территории сельскохозяйственных районов. Там же, где число таких организаций в целом достаточно, отмечается традиционная ориентированность банковских программ на сельское хозяйство. На территории ряда районов действуют даже программы микрофинансирования, которые могут потенциально стать решением финансовой проблемы для малого бизнеса. Однако, они предусматривают в основном кредитование сельскохозяйственных предприятий, а новый бизнес, таким образом, оказывается лишенным возможности получения средств. Кроме того, он не имеет ликвидного залога, гарантирующего возвратность кредита.

Между тем развитие бизнеса за счет привлечения ресурсов кредитных организаций - это мировая практика. Очевидно, что при довольно низком уровне доходов населения рост малого предпринимательства за счет собственных средств сельчан невозможен. [3]

Исследования финансовых ресурсов малого предпринимательства в

сельскохозяйственных районах подтверждают некоторую без инициативность самих предпринимателей в поиске средств. Скорее всего, они не знают о возможности решения финансовых проблем такими новыми для них способами, как лизинг оборудования, субсидирование процентной ставки по коммерческим кредитам, получение поручительства территориальных единиц и т. п., или не имеют в этом опыта, используют только проверенные и устоявшиеся формы финансовой поддержки, не стремятся предлагать новые, подходящие для всех сторон, готовые участвовать в развитии малого предприятия.

Одним из основных источников финансирования инвестиций в сельском хозяйстве является банковский кредит. Банковский кредит должен стимулировать сельскохозяйственного товаропроизводителя в соответствии, с чем эффективное и высоко окупаемое конкурентное производство должно претендовать на льготные и дополнительные кредиты под регрессивные проценты. Система кредитования должна быть упрощенной и доступной для различных товаропроизводителей. Следовательно, необходимо выдавать кредиты на льготной основе сроком не менее на полтора года, что обеспечивает стимулирование сельскохозяйственного товаропроизводителя. [4]

По мнению Хакназарова А., который в своей статье пишет: «Допущенные в ходе аграрной реформы ошибки и недостаточная активность их проведения, а также непродуманная политика импорта сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия при переходе к рынку также обострили финансовое положение сельскохозяйственных предприятий»[5]. Так, отсутствие развитой системы сельскохозяйственного кредита, их дороговизна в значительной мере ограничивает использование сельскохозяйственными товаропроизводителями преимуществ как краткосрочных, так и долгосрочных кредитных ресурсов.

Особенности сельского хозяйства как одного из секторов экономики приводят к специфическим формам организации финансов, сельскохозяйственных товаропроизводителей. К особенностям финансов сельскохозяйственного производства можно отнести следующие: естественный процесс выращивания животных и растений определяет особенности кругооборота средств сельскохозяйственных товаропроизводителей: его замедленность, постепенное нарастание затрат и т.д. У сельскохозяйственных производителей образуется сезонный разрыв между сроками осуществления затрат и получением доходов, что обуславливает необходимость наличия значительных сумм оборотных средств; само воспроизводство. Значительная часть полученной продукции не реализуется на сторону, а остается в хозяйстве в качестве молодняка, кормов, поэтому она не входит в состав товарной продукции и не принимает денежную форму, главным средством производства является земля, которая не амортизируется и следовательно, не участвует в формировании себестоимости продукции зависимость аграрной сферы производства от природных явлений вызывает необходимость создания на предприятии натуральных и денежных страховых и резервных фондов на случай стихийных бедствий; поскольку производственный цикл в отрасли длится много месяцев, финансовые результаты деятельности определяются только по итогам года.

Создание системы кредитных институтов в Таджикистане, при условиях рыночных отношениях в отличие от мирового опыта осуществлялось не «снизу», а «сверху», став одним из способов государственной поддержки.

Банковские организации крайне неохотно идут на кредитование сельского хозяйства, из-за чего последние вынуждены использовать средства населения, выдавать

займы под ставку 20-28%, что для дехканских хозяйств достаточно сложно и дорого.

Таким образом, в современных экономических условиях при объективной потребности аграрного сектора страны в финансовых ресурсах и нежелании банковских структур кредитовать малый агробизнес в качестве эффективного института кредитования мелких и средних сельскохозяйственных товаропроизводителей может выступать ГУП СБ РТ «Амонатбанк». ГУП СБ РТ «Амонатбанк», как наиболее приближенную к сельской местности, создается возможность кредитовать альтернативные формы малого и среднего бизнеса на селе.

Специфика сельскохозяйственного производства в современных условиях предполагает высокий уровень поддержки сельского хозяйства и формирования на этой основе системы государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей с использованием финансово-кредитного механизма. Такая система, как показали исследования, должна иметь многоуровневый характер и включать многоцелевое управление, в т.ч. и финансово-кредитными отношениями. Ведущая роль в такой системе должна принадлежать ГУП СБ РТ «Амонатбанк», который призван контролировать целевое использование и возвратность государственных средств в сельском хозяйстве и способствовать сокращению посредников на кредитном рынке. ГУП СБ РТ «Амонатбанк» должно стать проводником политики государственной поддержки сельскохозяйственных товаропроизводителей.

Литература

1. Константинова Е.С. Проблемы обеспечения финансовой устойчивости сельскохозяйственных предприятий, //Финансы и кредит № 13 (253)-2007., 67с.
2. Региональные аспекты развития агропромышленного комплекса в Южном федеральном округе (опыт, проблемы и перспективы реализации национального проекта). Сборник материалов международной научно-практической конференции. Выпуск первый. - Ростов н./Д: Изд-во СКАГС, 2007.
3. Усенко Людмила Сельскохозяйственной кредитной кооперации внимание и поддержку, //Экономика сельского хозяйства России №9, 2008г., 27-30с.
4. А.А. Ходжахонов Совершенствование кредитование сельского хозяйства Республики Таджикистан//Оренбургский Государственный аграрный Университет 2009, №4 С-145.
5. Хакназаров А. Макроэкономические проблемы улучшения финансово-экономической ситуации в сельском хозяйстве // Вестник Таджикского государственного национального Университета (научный журнал), Душанбе, Сино, 2007, №6(38), -С. 158

РОЛЬ ТУРИЗМА В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Сафаров А.А. – к.э.н., старший преподаватель кафедры финансового менеджмента ТГФЭУ.

В современных глобальных условиях туризм признан одной из наиболее прибыльных и стратегически важных отраслей развития национальной экономики и общества. Во многих странах мира туризм является не только источником дохода, но и средством повышения занятости, улучшения международных отношений и возрождения культурного наследия.

Республика Таджикистан имеет большой туристический потенциал. Уникальная природа и ландшафты, возвышающиеся горы, красивые озера, богатое историческое и культурное наследие, традиции гостеприимства могут сделать Таджикистан одним из самых привлекательных туристических направлений. Однако доля туризма в ВВП страны по-прежнему невелика, а развитие этого сектора сталкивается с рядом структурных проблем.

Целью данной статьи является анализ текущего состояния туристической отрасли в Таджикистане, выявление имеющихся ресурсов и возможностей, а также предложение путей ее устойчивого развития. В этом контексте также обсуждается опыт успешных стран и роль государственно-частного партнерства.

Потенциал Республики Таджикистан в сфере туризма

Таджикистан имеет обширные туристические возможности, как с природной, так и с историко-культурной точки зрения интересные. Горы Фан, озера Исфандеркуль и Сарез, река Зарафшан, редкие цветы и растения, уникальная природа создают благоприятные условия для развития экологического и горного туризма. Также исторические места, такие как древний Пенджикент, Саразм, древний Хисар, а также исторические мавзолеи могут способствовать развитию культурно-исторического туризма.

В то же время Таджикистан, с его богатыми национальными традициями и гостеприимством своего народа, может привлечь внимание туристов со всего мира.

Проблемы и препятствия в развитии сферы туризма в Республике Таджикистан

Несмотря на все возможности, туристическая отрасль страны сталкивается с рядом проблем. В частности, к основным препятствиям относятся отсутствие туристической инфраструктуры (гостиниц, дорог, транспорта), нехватка профессиональных кадров, отсутствие организованных туроператорских компаний, а также отсутствие достаточного продвижения и рекламы на международном рынке.

Отраслевое законодательство, визовый режим, отсутствие координации между государственными и частными структурами также препятствуют быстрому развитию туризма.

Возможности и приоритетные направления развития туризма в Республике Таджикистан

Для устойчивого развития туризма в Таджикистане необходимо использовать цифровые технологии (создание веб-сайтов, предоставление онлайн-услуг), обучать специалистов в этой области, сотрудничать с международными компаниями, привлекать инвестиции, создавать современную инфраструктуру. Государство может предпринять шаги в направлении преференциальной политики для частного сектора, налоговых льгот и финансовой поддержки.

Выводы и рекомендации

Принимая во внимание анализ и обзор ситуации в сфере туризма в Республике Таджикистан, можно сделать вывод, что данная сфера имеет широкие возможности развития. Для эффективного использования существующих мощностей даны следующие рекомендации:

1. Вести чартерных рейсов

То есть запустить чартерные рейсы. Чартерные рейсы — это специальные рейсы, которые выполняются вне регулярного расписания авиакомпаний. Обычно они организуются для туристических групп или специальных мероприятий. Открытие таких рейсов для Таджикистана, особенно по туристическим направлениям, позволит:

а) большое количество туристов может быть доставлено в желаемое место назначения за короткое время;

б) стоимость проезда для туристов снизится, что принесет пользу как туристу, так и стране;

в) увеличится доступ к отдаленным районам.

Одним словом, это важный шаг для развития туризма и представления Таджикистана на международном рынке, а также содействие увеличению числа иностранных туристов.

2. Поддерживать создание местных туроператоров.

Поддержка создания местных туроператоров является важным шагом в развитии туризма на местном уровне. Этот вид поддержки может способствовать экономическому развитию региона, созданию рабочих мест, а также популяризации местной культуры и природы. Ниже мы обрисовали некоторые важные аспекты поддержки создания местных туроператоров:

а) Финансовая поддержка

- Гранты и льготные кредиты
- Программы субсидирования: например, помощь в приобретении туристического оборудования или инвестиции в инфраструктуру.

б) Консультации и обучение

- Курсы и семинары в сфере туризма: изучение делового администрирования, маркетинга, обслуживания и управления клиентами.

- Юридические и финансовые консультации: для подготовки документов и получения разрешений.

в) Маркетинг

- Размещение рекламы и продвижения: на правительственных сайтах и международных платформах.

- Участие в туристических выставках: государственная поддержка участия в международных ярмарках и мероприятиях.

г) Организация инфраструктуры и логистики

- Улучшение дорог, транспорта и связи: для облегчения доступа к туристическим направлениям.

- Предоставление услуг безопасности и медицинских услуг: для привлечения внутренних и иностранных туристов.

д) Сотрудничество с партнерами

- Налаживание связей с другими туристическими компаниями, отелями и ресторанами.

- Организация совместных маршрутов и туристических пакетов.

е) Роль правительства и институтов

- Министерство культуры и туризма или соответствующие агентства могут запустить специальные программы поддержки для молодых и женщин-предпринимателей.

3. Введение электронной миграционной карты

Введение электронной миграционной карты — документа, содержащего персональные данные путешественника в цифровом виде и заполняемого при въезде в страну. Переход на электронную форму позволяет:

1) упростить и ускорить процесс регистрации туристов;

2) данные должны быть собраны в единую базу данных и использованы для анализа;

3) снизить нагрузку на пограничных переходах;

4) Повысить прозрачность туристической статистики.

Данное нововведение демонстрирует современный уровень сервиса и возможность рационального управления процессом миграции.

4. Создание единой национальной туроператорской службы

Это предложение касается создания структуры, государственного или частного агентства, которое будет действовать как единый туроператорский центр. Данная услуга может выполнять следующие задачи:

- разработка туристических пакетов (турпакетов);
- координация деятельности местных туристических компаний;
- реклама и продвижение туристических направлений внутри страны и за рубежом;
- сотрудничество с авиакомпаниями и гостиницами;
- обучение кадров в отрасли.

Одним словом, данные предложения могут заложить основу для развития качественного и конкурентоспособного туризма в Республике Таджикистан. Это также важный шаг на пути развития туризма и продвижения Таджикистана на международном рынке, а также содействие увеличению числа иностранных туристов.

Литературы

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 22 декабри соли 2017.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, "Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон"ш. Душанбе, 26 декабри соли 2018.
3. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №372 аз 1 августи соли 2018.
4. Ҳисобот дар бораи фаъолияти субъектҳои хизматрасонии сайёҳӣ - Душанбе 2018. (Кумитаи рушди туризми назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон).
5. Концепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 - 2019, қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №202 аз 2 апрели соли 2009.

TAX POLICY REFORM IN IMPROVING THE BUSINESS CLIMATE

Aslonov S.M. - candidate of economic sciences, associate professor, senior lecturer of the Department of Management and Marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbada St. 48/5. Tel.: (+992) 93 777 77 98. E-mail: sulaymon-aslonov@mail.ru

Azimboev D.Z. - Tel.: (+992) 888 11 83 37. E-mail: dalerazim-boev1993@gmail.com

The article examines approaches to obtaining state revenues from the taxation system in the form of various tax liabilities. The opinions of scientists and the authors of the article themselves are put forward in various types and rates of taxes. Also proposed and substantiated are the goals for achieving the implementation of tax reform in the global market in the Republic of Tajikistan.

Keywords: tax, theology, business, investment, income.

РЕФОРМА НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ В ЦЕЛЯХ УЛУЧШЕНИЯ БИЗНЕС-КЛИМАТА

Аслонов С.М. - кандидат экономических наук, доцент, старший преподаватель кафедры управления и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе, ул. Борбада, 48/5, 734055. Тел.: (+992) 93 777 77 98. Эл. почта: sulaymon-aslonov@mail.ru

Азимбоев Д.З. - Тел.: (+992) 888 11 83 37. Эл. почта: dalerazim-boev1993@gmail.com

В статье рассмотрены подходы получения доходов государства от системы налогообложения в форме разных налоговых обязательств. Выдвинуты мнения ученых и самих авторов статьи в различные виды и ставки налогов. Также предложено и обосновано цели для достижения к проведению налоговой реформы на глобальном рынке в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: налог, теология, бизнес, инвестиции, доход.

ИСЛОҲОТИ СИЁСАТИ АНДОЗ ДАР БЕҲТАР КАРДАНИ ФАЗОИ ТИҶОРАТ

Аслонов С.М. - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муаллими калони кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, 734055, Душанбе, кӯчаи Борбад, 48/5. Тел.: (+992) 93 777 77 98. Почтаи электронӣ: sulaymon-aslonov@mail.ru

Азимбоев Д.З. - Тел.: (+992) 888 11 83 37. Почтаи электронӣ: dalerazim-boev1993@gmail.com

Дар мақола равишҳои ба даст овардани даромадҳои давлатӣ аз низоми андозбандӣ дар шакли ӯҳдадорӣҳои гуногуни андоз баррасӣ карда мешаванд. Фикру мулоҳизаҳои олимони ва ҳуди муаллифони мақола дар навбати гуногуни андозҳо баён шудаанд. Ҳамчунин ҳадафҳои ноил шудан ба татбиқи ислоҳоти андозу андозбандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозори ҷаҳонӣ пешниҳод ва асоснок карда шудаанд.

Калидвожаҳо: андоз, илоҳот, тиҷорат, сармоягузорӣ, даромад.

It is with the support of the instructions of the President of the Republic of Tajikistan, the Leader of the Nation, the Honorable Emomali Rahmon, in order to ensure the implementation of the Action Plan for the realization of the National development strategy of Tajikistan for the period up to 2030, at a meeting with employees of financial, tax, customs, investment and banking authorities on May 10, 2019 (dated 06/20/2019) it was noted that "It is necessary to continue reforming the tax policy and achieve the national goals of the country within the framework of economic reforms countries, measures must be taken in this direction." [1, p. 246]

The state itself (as an equal and full-fledged subject of the market economy) generates income from its activities to fulfill national (state) duties and realize its own - state interests, the existing taxation system, obviously, should be formed directly taking into account the observance of the principles of market economy, and the effectiveness of this taxation system as a whole depends, initially, on the acceptability, place and role of the state policy itself (including at the regional level) in a really functioning socio-economic system.

Given approach assumes that the level of state revenues (which can be expressed in the form of various taxes coming from various sources, including from the regions), depends mainly on the extent

to which the activities of state structures ensure the implementation of the task of satisfying the needs of not only individual subjects of market relations, but also of society as a whole. Just the need for such an understanding of the problem that is formulated in economic scientific literature, and this formulation of the problem is most fully reflected in the works of the main representatives of the institutionalism school.

Its representatives (in our opinion) justifiably put forward the following postulates:

1. Necessary legislative restrictions and guarantees on the rights of state bodies in the field of taxation;
2. The most important constitutional norms and rules, action that spreads to all spheres of public life.

We agree with the opinion of these scientists that "the right of the state to establish various types and rates of taxes, should not be absolute, but determined only by the fiscal tasks of the state." We can also agree with the position of scholars of the institutional school that, in essence, the tax legislation of any state (at any level of its validity and elaboration) is not able to completely eliminate, first of all, unofficial informal "business" contacts between employees of tax authorities (as legal entities) and taxpayers (both legal entities and individuals). Consequently, transparency and efficiency of the functioning of government bodies, in principle fulfilling their official duties on the basis of competence, presents the most important and mandatory condition for ensuring maximum revenues and the effective use of the country's tax opportunities.

An analysis of the functioning of processes, conditions, and the results of fulfilling tax obligations in the republic as a whole, and in the aspect of individual regions, demonstrates that taxpayers themselves are not always able to independently and correctly determine various types of costs (including the marketing strategies for the development of their organizations), and the government bodies themselves (mainly at the regional level) - a justified strategy for the development of their administrative-territorial entity. And as a result of this, it becomes difficult to determine the amount of tax payable to budgets at various levels (republican and regional). And practice shows that this is precisely determines the possibility of the emergence of a significant number of informal connections between representatives of tax authorities and taxpayers of various forms of ownership and entrepreneurship.

Authorized structures of government bodies, by determining various types and rates of tax payments, priority obliged to provide potential taxpayers with all necessary and complete information about any possible, and even expected changes in socio-economic, financial and monetary, also foreign economic activity, both at the level of the state as a whole and at the level of its individual regions. [3, p.35]

Against the backdrop of rapid changes in the global economy and increasing competition in the global market, Tajikistan moves towards tax reform to achieve several important strategic goals.

1. Increase incomes of the population and decrease poverty: One of the main goals of the tax reform in Tajikistan is increase incomes of the population and reduce poverty. The government aims to increase incomes of the population by 3.5 times by 2030. The tax system should become an effective instrument for mobilizing domestic resources and ensuring financial sustainability.

2. Stimulating private sector development: The tax reform is aimed at supporting the development of the private sector. The private sector is considered the engine of economic growth and job creation. Simplifying the tax system and reducing administrative barriers should make the business environment more friendly and promote in attracting investment.

3. Improving the competitiveness of the economy: The tax reform is also aimed at increasing the competitiveness of the national economy. Improving the business climate and reducing the tax burden on enterprises will allow Tajik companies to compete in the global market and expand exports.

4. Sustainable budget financing: An important aspect of tax reform is ensuring sustainable budget financing. The COVID-19 pandemic affected government revenues and increased the need for social spending. The tax system should become a reliable source of funds for financing government programs and projects.

5. Ensuring social justice: Tax reform is also aimed at ensuring social justice. [2, p.334]

In general, tax reform in Tajikistan targets many opportunities, such as financial sustainability, economic growth, social prosperity, international cooperation, private sector development, and raising tax consciousness. These elements totally contribute achieving sustainable development and reducing poverty, making tax reform an important element of Tajikistan's strategy for prosperity.

However, the implementation of tax reform faces certain challenges. The success of given initiative depends on effective coordination and cooperation between the government, businesses, and taxpayers. Regular monitoring and evaluation of the reform is also necessary to adjust plans and ensure their long-term effectiveness. [1, p.250]

Sources:

1. Aslonov S.M. - The Tax Code in the new edition, to improve entrepreneurial activity. Materials of the international scientific and practical conference on the topic "Topical issues of accounting and auditing in the context of the digital economy and accelerated industrialization of the Republic of Tajikistan." Dushanbe, November 09, 2024, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, pp. 246-250.

2. Aslonov S.M. - Economic security in entrepreneurship. Textbook. Dushanbe - 2024: "Istiklol-2019", 385- p.

3. Aslonov S.M. - Entrepreneurial security in the Republic of Tajikistan: Economic risks and institutional support. Monograph, Dushanbe - 2024: "Istiklol-2019", 140 - p.

ХАВФҲОИ ҚАРЗӢ ВА МЕХАНИЗМҲОИ ИДОРАКУНИИ ОНҲО ДАР БОНКҲОИ ТИҶОРАТӢ

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким—ассистенти кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. E-mail: sharipova@dtmik.tj. Тел: (+992)553336307

Дар шароити имрӯзаи рушди муносибатҳои иқтисодии гуногунҷанба ва васеъ шудани доираи фаъолияти низоми бонкӣ зарурияти дуруст муайян намудани стратегия ва сатҳи хавфҳои бонкӣ ба мақсад мувофиқ мебошад. Аз ҳамин лиҳоз, муаллиф дар ин радиф, баъди таҳлили як қатор нишондиҳандаҳои молиявии низоми бонкӣ таклифҳои пешниҳодшуда ба ҳалли як зумра мушкилотҳои низоми бонкӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: низоми бонкӣ, хавфҳои бонкӣ, хавфҳои қарзӣ, амнияти иқтисодӣ, сиёсати макропруденсали, кифоятии сармоя, дороиҳои бонкҳо, бӯҳрони молиявӣ, ташкилоти қарзӣ.

КРЕДИТНЫЕ РИСКИ И МЕХАНИЗМЫ ИХ УПРАВЛЕНИЯ В КОММЕРЧЕСКИХ БАНКАХ

Шарифзода Гулрухсор Мирзоҳаким—доцент кафедры банковского дела Таджикского государственного университета финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Электронная почта: sharipova@dtmik.tj. Тел.: (+992)553336307

В современных условиях в развития многоплановых экономических отношений и расширения сферы деятельности банковской системы необходимо правильно определять стратегию и уровень банковских рисков. В связи с этим автор, проанализировав ряд финансовых показателей банковской системы, вносит предложения, способствующие решению ряда проблем банковской системы.

Ключевые слова: банковская система, банковские риски, кредитные риски, экономическая безопасность, макропруденциальная политика, достаточность капитала, банковские активы, финансовый кризис, кредитные организации.

CREDIT RISKS AND THEIR MANAGEMENT MECHANISMS IN COMMERCIAL BANKS

Sharifzoda Gulrukhsor Mirzohakim—Assistant Professor of the Department of Banking, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067. Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Str. 64/14. E-mail: sharipova@dtmik.tj. Tel: (+992)553336307

In today's conditions of the development of multifaceted economic relations and the expansion of the scope of the banking system, it is necessary to correctly determine the strategy and level of banking risks. In this regard, the author, after analyzing a number of financial indicators of the banking system, presents proposals to help solve a number of problems of the banking system.

Keywords: banking system, banking risks, credit risks, economic security, macroprudential policy, capital adequacy, bank assets, financial crisis, credit institutions.

Дар шароити муосир таҳқиқи ин хавфи қарзӣ хеле зарур аст, зеро тақмили низоми қарзӣ дар нигоҳ доштани чараёнҳои номатлуб, ба мисли ҳаиари қарзӣ дар инкишофи иқтисоди ҷумҳурии мо, таъмини бомуваффақият воридшавии он ба низоми ҷаҳонӣ таъсири бевосита дорад.

Низоми қарзӣ қисми даромадноктарини тиҷорати низоми бонки ба ҳисоб меравад. Аз ҳисоби ин сарчашма қисми асосии ғоидаи соф ташкил меёбад, ба фондҳои захиравӣ гузаронида мешавад ва барои пардохти дивидендҳои саҳҳомони бонк сарф мегардад.

Барои омӯзиш ва пайдо намудани фаҳмиш оид ба моҳияти хавфи қарзӣ моро зарур аст, бо истилоҳи он шинос гардем. Дар китоби луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ истилоҳи хавфи қарзиро чунин шарҳ дода шудааст: Хавфи қарзӣ (кредитный риск) - хавфи ӯҳдадории худро иҷро накардани як тараф аз рӯи ҳуҷҷати молиявӣ ва дар натиҷа ба вучуд омадани зарари молиявӣ ба тарафи дигар [3, с. 22].

Дар китоби иқтисодони Ҷумҳурии Тоҷикистон Менгниева А.Х., Шобеков М.Ш., Мирзоалиев А хавфи қарзӣ чунин оварда мешавад: “Хавфи қарзӣ - хавфи ӯҳдадорӣ худро иҷро накардани як тараф аз рӯи ҳуҷҷати молиявӣ ва дар натиҷа ба вуҷуд омадани зарари молиявӣ ба тарафи дигар” [2, с.19].

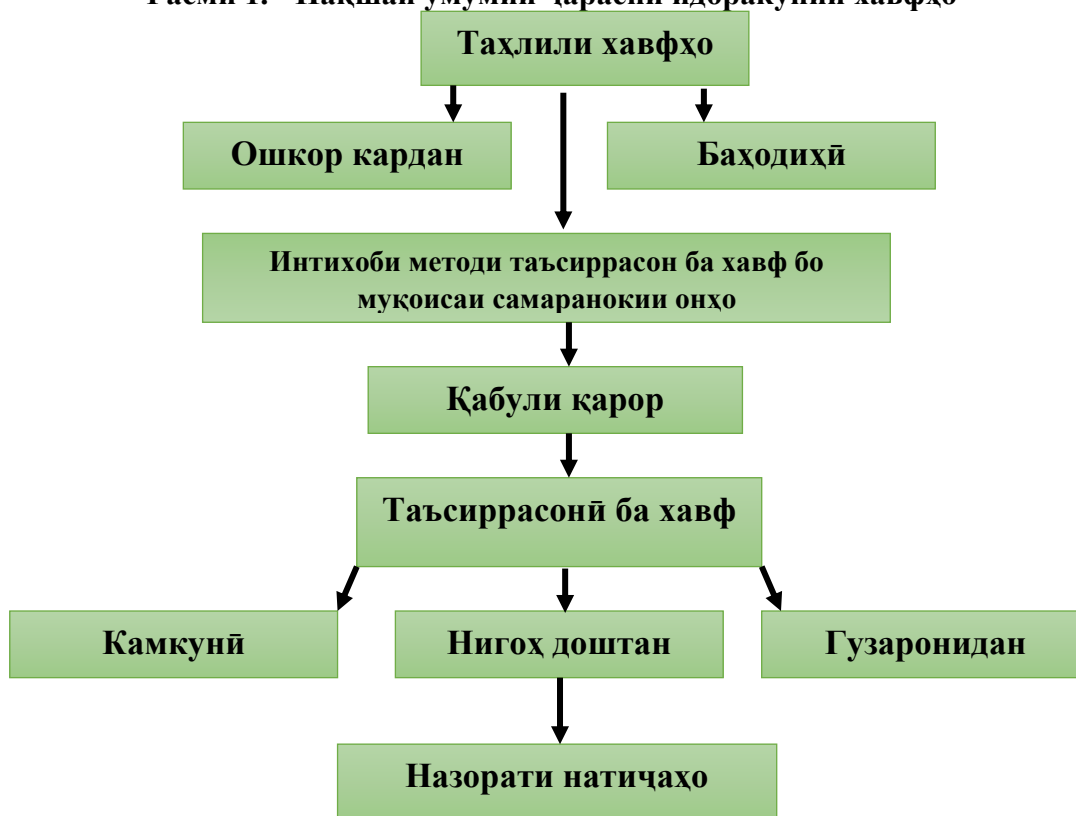
Хавфи қарз хусусияти асосии муносибатҳои қарзӣ буда дар механизми муайян ифода меёбад. Ин механизм аз ду ҷиҳат асоснок мегардад: аз як тараф дар чараёнҳои иқтисодии марбути ҳаракати баргардонидани қарз, аз тарафи дигар – дар муносибатҳои ҳуқуқии қарздиҳанда ва қарзгир, ки аз мавқеи онҳо дар созишномаи қарзӣ бармеоянд.

Асоси иқтисодии кам шудани хавфи қарзиро гирдгирдиш ва ҳаракати воситаҳои аъзоёни чараёни такрористехсолот, инчунин фаъолияти қонунии қарз ташкил медиҳанд. Аммо мавҷуд будани асоси иқтисодии воқеии хавфи қарз маънои онро надорад, ки ин чараён худ ба худ таъмин мегардад. Танҳо идоракунии мақсадноки ҳаракати арзишҳои маҳдуд имкон медиҳад, ҳифзи қобилияти пардохт ва баргардондани маблағҳои ба қарз додашуда таъмин карда шавад.

Азбаски дар созишномаи қарзӣ ду шахс – қарздиҳанда ва қарзгир иштирок мекунад, механизми ташкили баргардондани қарз мавқеи ҳар кадоми онҳоро дар амалигардонии ин чараён ба назар мегирад.

Фаъолияти идоравие, ки барои таснифоти хавфҳо, муқоиса, таҳлил ва баҳодихӣ, коркарди роҳи ҳалли он равона карда шудааст, идоракунии хавфҳо номида мешавад. Марҳилаи асосии хавф дар расми зер оварда шудааст.

Расми 1. - Нақшаи умумии чараёни идоракунии хавфҳо

Қарздиҳанда бо пешниҳод намудани қарз ҳамчун ташкилкунандаи чараёни қарзӣ баромад мекунад ва манфиатҳои худро ҳимоя менамояд. Аз лиҳози асоси иқтисодии воқеӣ қарздиҳанда чунин соҳаҳои гузоштани воситаҳои қарзӣ, нишондиҳандаҳои миқдории қарз, усулҳои пардохти он, шартҳои созишномаи қарзиро интихоб менамояд, ки барои саривақт ва пурра баргардондани арзиши ба қарз додашуда заминаҳо пайдо шаванд. Лекин бозгашти арзиши номбурда аз қабili пардохт будани қарзгиранда, ки онро дар фаъолияти худ истифода менамояд, умуман аз вазъи иқтисодии бозори пул вобаста мебошад.

Шакли кам кардани хавфи қарзӣ гуфта, сарчашмаи мушаххаси адокунии қарзи мавҷуда ва расмикунони ҳуқуқи назорати бонк аз болои кифоягӣ ва қобили қабул будани ин сарчашмаро фаҳмидан лозим аст. Агар механизми адокунии қарз аз ҳисоби фурӯши мол ва муқарраркунии он созишномаҳои қарзӣ заминаи асосии баргардондани қарз бошад, онгоҳ муайянкунии шаклҳои таъмини бозгашти қарз кафолати баргардонии он ба ҳисоб меравад.

Идоракунии хавф – ин чараёни коркарди созиш, ки барои ноил гаштан ба тавозуни ғоидаҳо аз ҳисоби кам кардани хавфҳо ва хароҷотҳои ба он зарура ва қабули қароҳои лозима равона карда шудааст.

Таҳлили хавф – ин марҳилаи аввалии чараёни идоракунии хавф, ки бо мақсади пайдо намудани маълумоти зарура оиди сохтор ва хусусиятҳои объекти хавфи мавҷудбуда ба ҳисоб меравад.

Таҳлили хавф ба ду гурӯҳи якдигарро пуркунанда ҷудо мешаванд:

- сифатан, мақсади асосиаш муайян кардани омилҳои асосие, ки ба ҳолати хавфӣ меорад;

- миқдорӣ, ки андозаи хавфро дар алоҳидагӣ ва дар маҷмӯъ ҳисоб мекунад;

Вазифаи таҳлили сифатӣ – барориши хавфҳои мавҷудбуда, пайдоиш ва сарчашмаҳои хавф, оқибатҳои манфӣ ва ё гирифтани ғоидаро баъди анҷом додани қабули хавф муайян мекунад. Дар рафти таҳлили сифатӣ бояд аҳамияти махсусро ба баровардани хавфҳои имконпазир, эҳтимолияти аз даст додани захираҳо дар вақти ҳолатҳои хавфӣ дода шавад.

Баҳодиҳии адабии хавф, муайян кардани дараҷаи он ва интиҳоби ҳалли дурусти онро таҳлили миқдорӣ тахмин мекунад. Баҳодиҳии миқдории эҳтимолияти сар задани хавфҳои алоҳида ва ҳисоби пулии оқибатҳои олин имкон медиҳад барои дарёфти хавфи эҳтимолан рух медода, ки дар оянда объекти асосии таҳлил ҳисобида шуда, барои ҳалли он қарорҳои мақсаднок қабул хоҳанд кард.

Равшан кардани хавф муайян мекунад, ба кадом намуди хавф объекти таҳлил гирифта шудааст. Барои самаранокии равшаннамоии хавф, лозим аст, ки масъалаи хавфро дар маҷмӯъ, бо ҳисобҳои омилҳои ба он таъсиррасонанда, дида баромадан лозим аст.

Ташкилоти амонатию қарзии Имон интернешнл айни замон бо якҷанд методҳои баҳодиҳии хавфҳои молиявӣ ғаъолияти худро пеш мебарад, ки онҳоро шартан ба чунин гурӯҳҳо тақсим намудан мумкин аст:

- ✓ оморӣ;
- ✓ аналитикӣ;
- ✓ методи анологӣ;
- ✓ методи баҳодиҳии экспертӣ ва системаи экспертӣ;

Методи оморӣ – барои баҳодиҳии дисперсионӣ, регрессионӣ ва омилӣ (факторингӣ) истифода бурда мешавад. Қимати ин синфҳо дар он аст, ки барои таҳлил бояд маълумоти бисёр дошта бошем. Барои ҳисоби хавфи ғаъолияти хоҷагидорӣ ин намуди методро кам – кам истифода мебаранд.

Методи аналитикӣ – ин намуди метод бисёртар истифода бурда мешавад. Этирофи онҳо дар он аст, ки олинҳо хуб коркард шудаанд ва зудфаҳм мебошанд. Ба ин методҳо дохил мешаванд: методи дисконткунонӣ, таҳлили талафоти хароҷот, таҳлили безарарии истехсолот, таҳлили устуворӣ.

Ҳангоми истифодаи таҳлили дисконткунонӣ, меъёри дисконт ба коэффисенти хавф, ки методи баҳодиҳии экспертӣ ба даст оварда мешавад, ислоҳ карда мешавад. Камбудии ин метод дар он аст, ки миқёси хавф субъективӣ муайян карда мешавад. Истифодабарии методи талафоти харҷ, дар ҳисоббаробаркунии муҳлати талофи лоиҳа дида мешаванд.

Бо методи таҳлили устуворӣ, тағйирёбии наишондиҳандаҳои асосии иқтисодии лоиҳа дар вақти номусоид дигаргуншавии омилҳои гуногун, муаян карда мешавад. Масалан, тағйирёбии ҳаҷми имконпазири дар ҳолати тағйирёбии нарх ба ашёи хом ва маҳсулотҳое, ки барои истехоли маҳсулот заруранд. Дар зери мафҳуми устуворӣ дар иқтисодиёт, онро фаҳмидан мумкин аст, ки дар ҳолаи таъсиррасонии номусоиди омилҳо, системаи иқтисодӣ коршоямӣ худро аз даст намедиҳад.

Методи анологӣ – ин метод дар бораи пешгӯии ҳолатҳои молиявии лоиҳа, хавфи баамалбарории он бо лоиҳаи шабоҳатдоштаи гузашта муайян карда мешавад. Гузашта аз ин тахмин карда мешавад, ки системаи иқтисодие, ки дар чорчӯбаи он нақша амалӣ карда мешавад, ба таври анологӣ рафтор мекунад.

Методи баҳодихии экспертӣ ва системаи экспертӣ – ҳарчанд ки ин ду метод ба як қисмат дохил шаванд ҳам, дар асл инҳо методҳои гуногун мебошанд.

Методи баҳодихии экспертӣ ба ҳисси пешакӣ ва дониши пуртаҷрибаи одамони камшумор – экспертон асос ёфтааст. Дар рафти кор пурсиши экспертҳо гузаронида шуда, дар асоси ин пурсиш лоиҳаи пешакии сармоягузори сохта мешавад. Дар шароити яккачини экспертҳо ва ташкили кори оптималии онҳо ин яке аз методҳои боэтимод ба ҳисоб меравад. Мураккабии кор дар механизми яккачинии экспертҳо ва ташкили кори онҳо, бартараф кардани низоъ байни онҳо, муайян кардани рейтингҳар як эксперт, дуруст гузоштани саволҳои тадқиқот, зоҳир мегардад.

Назар ба методи баҳодихии экспертӣ, ки ба ҳиссиёти экспертон асос ёфтааст, методи системаи экспертӣ ба программаи махсуси математикӣ ва компютерӣ асос ёфтааст.

Ин метод дар солҳои охир кор карда барои маддаи шудааст. Таъмини программавӣ базаи маълумотҳо, базали донишҳо, интерфейсро дар бар мегирад.

Ҳамаи маълумотҳо оиди объекти тадқиқшаванда дар базаи маълумотҳо ҷамъ оварда шудаанд. Дар базаи донишҳо – қонунҳое, ки ҳангоми таҳаввули объекти тадқиқшаванда ба вуқӯъ мепайвандад, шарҳ дода мешавад.

Интерфейс – ин системаи алоқаҳои компютерӣ мебошад, ки ба шахси дар системаи экспертӣ кор мекарда, ҷавоб ба саволҳои лозима тавассути моделҳои компютерикунонидашуда дастрас намояд, имкон медиҳад. Дар айни замон системаи экспертӣ хеле зуд тараққӣ карда истодааст. Ин программаҳои махсуси компютерие мебошад, ки ҷамъи амалҳои шахс – эксперт ҳангоми ҳалли як соҳаи хурди предмет дар асоси донишҳои ғуншуда, ки дар ҷамъ базаи маълумотҳоро ташкил медиҳад.

Камбудии ҳамаи методҳои дар боло зикргардида дар он аст, ки ҳамаи онҳо ба донишҳои ва қонунҳои коэффисенти хавфро муайянкунанда таян мекунанд.

Коэффисентҳо ё бо методи баҳодихии экспертӣ ва ё бо дигар методҳо ҳисоб карда мешаванд.

Марҳилаи қабули қарор – эҳтимолияти ба як шакли муайян даровардани стратегияи идоракунии ҳамаи намуди хавфро дар ар ғирифта, дар вақти зарур шудани захираҳои меҳнатӣ, ҷобачогузори ва тақсмоти масъала байни менечерон гузошта мешавад.

Қараёни бевоситаи таъсиррасонида ба хавф ба се намуди асосӣ ҷудо мешаванд: пастрӯӣ, нигоҳдорӣ ва гузаролнидани хавф.

Интиҳоби дурусти микёси пешакии огоҳ намудани хавф ва кам намудани он дар системаи идоракунии хавф нақши калонро мебозад. Онҳо иборат аз воситаҳои ҳалли хавф ва методҳои кам намудани дараҷаи хавф иборат мебошанд.

Воситаҳои ҳалли хавф дар ташкилотҳои қарзӣ инҳо мебошанд:

- канора ғирифта аз хавф – ин қабули қарори бошууролнаи ғирифтор нашудан ба намуди хавфи муайян мебошад, ки на ҳама вақт муяссар мегардад.

- пешгирии зарар – ин амалҳои мебошанд, ки барои камкунии эҳтимолияти аз даст додан ва безараркунии оқибатҳои он амалӣ карда мешаванд.

- қабули хавф – рӯйпӯши зарарҳо аз ҳисоби захираҳои худӣ. Дар баъзе мавридҳо худ аз худ руҳ медиҳад, масалан, шахс гумон намебарад, ки хавф вучуд дорад ва ё ба он эътибор наметияд. Ҳолатҳои мешаванд, ки одамон бошууролна ба хавф мераванд. Баъзе ашхос аз суғуртакунии тиббӣ даст мекашанду дар ҳолати беморӣ қисми зиёди маблағҳои коркардаашонро ба муолиҷа сарф мекунанд.

- гузаронидани хавф – ҳангоми интиқоли хавфро ба ашхоси дигарро дар бар мегирад. Мисоли ин намуди стратегия фуруши қоғазҳои қиматноки хавфнок ба дигар шахсон ва ба даст овардани ҳуҷҷатҳои суғуртавӣ шуда метавонад. Мисоли дигар: Шумо ягон амалро, бо нияти

канораҷӯи аз хавф, ичро мекунад, бо умед, ки зарари расонидашуда аз ҳисоби дигар рӯёпӯш карда мешавад.

Баъди ҳалли масъалаи кадом муносибатро ба хавф раво дид, бояд ба ичрои он шурӯъ кард. Кам кардани хароҷот барои баамал баровардани самти интиҳобкардашуда – принципи асосӣ дар ин марҳила мебошад, ки бояд риоя кард. Ба таври дигар гӯйем – агар Шумо сахмия харидан хоҳед, бояд муқоиса кунед, ки хизмати кадоме ба Шумо арзонтар мефарояд – ширкатҳои идоракунандаи фондҳои дутарафа ё брокерон.

Паст кардани дараҷаи хавф – ин ихтисор кардани эҳтимолиятиҳаҷми зарар мебошад.

Барои паст намудани дараҷаи хавф методҳои бисёр мавҷуданд. Яке аз методҳои васеъ, ки дар ташкилотҳои қарзӣ истифода мебаранд ва он самарабахш, методҳои пешгӯйикунанда ва паст намудани хавф – ин диверсификасиякунонӣ, суғуртакунонӣ ва лимиткунонии воситаҳо ба ҳисоб меравад. Ҳоло методҳои охирин номбар кардаамонро дида мебароем ва баъдтар методҳои авваларо [1].

Лимиткунонӣ – ин гузоштани меъёр, миқёси муайяни маблағи хароҷотҳо, фурӯш, қарз (кредит) ва ғайра. Яке аз олотҳои маъмултари идора намудани хавф ин “лимит” мебошад. Аз тарафи субъектҳои хоҷагидор лимит дар вақти фурӯши молҳо ба қарз (кредит), додани зайёмҳо, муайянкунии маблағи гузоштани сармоя ва ғайра истифода бурда мешавад.

Дар аксари вақт, гузоштани лимит ба намудҳои гуногуни амалиётҳо ҳамчун мафҳуми идоракунии хавфи молиявӣ фаҳмида мешавад. Бо вучуди ин, дар ин чараён ба яке аз стратегияҳои интиҳобкардашуда бояд таъкиди карда, чараёни лимиткунонии амалиётҳои бонк набояд дар ҳолати хаос гузorem.

Адабиёт

1. Ашуров Н. Управление банковскими рисками / Ашуров Н., Рахимов Ш. - Душанбе, 2000. - 183 с.
2. Каюмов Н.К. К вопросу об угрозах экономической безопасности Таджикистана. // Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2006. - №1.
3. Олимшоев Р., Ашуров Х.М. Экономическая безопасность банковской деятельности//Вестник Таджикского Национального университета. Серия экономических наук. - №2/5(117). – 2013. – С. 258-259.
4. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз. /Китоби дарсӣ. Эрграф.2018.-С.511
5. Фатхулло Шарипов. Луғати мухтасари истилоҳоти бонкдорӣ – Душанбе, 2012. - 384 с.

БЕХАТАРИИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Хочахонова Гулҷаҳон Комилҷонова-муаллими калони кафедраи иқтисоди ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон; 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14; Тел.: (+992) 934600351. Email: guljahon1983@mail.ru.

Дар мақола мафҳум ва моҳияти бехатарии озуқаворӣ, ки яке аз қисмҳои муҳими бехатарии иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад, гуфта мешавад.

Самтҳои муҳими сиёсати иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини амнияти озуқаворӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта, таҳдиди дохилӣ ва берунӣ ба амнияти озуқаворӣ рафъ ва пешгирии он, аз ҷумла таъмини ғайолияти мақсаднок дар муассисаҳои давлатию ҷамъиятӣ зарур аст.

Барои ин зарур аст, ки таҳлили ҳамаҷонибаи объективӣ ва пешгӯии вазъи озуқаворӣ минтақаро ташкил кард, яъне он иқтисодиётро аз нуқтаи назари амнияти озуқаворӣ назорат мекунад, ки бояд бо истифода аз меъёрҳо ва параметрҳои эътирофшудаи баҳодиҳии кишвар дар умум амалӣ карда шавад.

Калидвожаҳо: бехатарии озуқаворӣ, амнияти озуқаворӣ, дастрасии озуқаворӣ, бозори озуқаворӣ, дастрасии ҷисмонӣ, амнияти иқтисодӣ, маҳсулоти босифат, худтаъминкунии озуқаворӣ.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Ходжахонова Гулҷаҳон Комилҷонова-старший преподаватель кафедры мировой экономика Таджикского государственного финансово-экономического университета, 734067, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14; Тел.: (+992) 934600351. Email: guljahon1983@mail.ru

В статье говорится о понятие и сущности продовольственной безопасности, которое является одной из важнейших составляющих внутренней экономической безопасности в Республики Таджикистан.

Рассматриваются, важные направления социально-экономической политики в Республики Таджикистан с целью достижения продовольственной безопасности должны быть устранены и предотвращены внутренние и внешние угрозы продовольственной безопасности, в том числе обеспечение целенаправленной деятельности в государственных и общественных институтов. Для этого необходимо организовать объективный всесторонний анализ и прогнозирование продовольственного положения в области, то есть проводит мониторинг экономики с точки зрения продовольственной безопасности, который должен проводиться с использованием признанных критериев и параметров ее оценки страны в общем.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, продовольственная доступность, продовольственный рынок, физическая доступность, экономическая безопасность, качественные продукты, продовольственная самодостаточность.

FOOD SECURITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khojakhonova Guljahon Komiljonovna-Senior Lecturer at the department of world economy of the Tajik State University of Finance and Economics, 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14; Phone: (+992) 934600351. E-mail: guljahon1983@mail.ru

The article discusses the concept and essence of food security, which is one of the most important components of internal economic security in the Republic of Tajikistan.

The important directions of socio-economic politics in the Republic of Tajikistan of food security should be eliminated and prevented internal and external threats to food security, including ensuring targeted activities in state and public institutions. To do this, it is necessary to organize an objective comprehensive analysis and forecasting of the food situation in the region, that is, it monitors the economy from the point of view of food security, which should

be carried out using recognized criteria and parameters of its assessment of the country in general.

Key words: food security, food accessibility, food market, physical accessibility, economic security, quality products, food self-sufficiency.

Соҳаи кишоварзӣ дорои аҳамияти стратегӣ буда дар бахши иқтисодиёти давлат аҳамияти махсус дорад, чунки таъмини бехатарии озуқаворӣ давлат аз вазъи рушди он вобастагии ногусастанӣ дорад.

Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи мафҳуми “бехатарии озуқаворӣ” сар карда дар солҳои 90-ум, ки дар давраи гузариш аз иқтисоди нақшавии муттамарказӣ ба иқтисоди бозоргонӣ ба гардиши илмӣ даромада, васеъ паҳн гашт.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ гуфтаанд: “... Ҳукумати кишвар ҳадафҳои стратегии миллиро ҷиҳати таъмини истиқлолияти энергетикӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ баровардани кишвар ва ба кишвари транзитӣ табдил додани давлати мо, таъмини бехатарии озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти хушсифат тадриҷан амалӣ карда истодааст, саноатикунони босуръати кишвар ва васеъшавии фаъолияти пурмаҳсул” [1].

Аз ин лиҳоз, ҳалли муаммои бехатарии озуқаворӣ ҳамчун яке аз тарафҳои муҳимтарини расидан ба рушди устувор ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ фақат дар сатҳи милли аз ҷониби давлату кишварҳо баррасӣ мешавад.

Бори нахуст Мальтус Т. муаммои таъмини озуқавориро яке аз муаммоҳои актуали қарор дода, онро дар арсаи ҷаҳонӣ бо демография алоқаманд кард ва рушди бо усулҳои экстенсивии истеҳсолот тамошудани имкониятҳои афзоиши истеҳсолоти хоҷагии қишлоқро пешгӯӣ карда, зарурати баробар ё ҳаммомонандро тарафдори кард[2].

Ибораи “бехатарии озуқаворӣ”-ро ба таври гуногун маънидод ва фаҳмида мешавад, лекин қариб ҳама розӣ, ки ин таъминоти устувори аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ мувофиқи пардохтпазирии талаботи ҳуди аҳоли мебошад.

Пас аз натиҷаҳои Саммити умумиҷаҳонии озуқаворӣ (Рум, 1996) мафҳуми амнияти озуқаворӣ, ки барои замони худ бештар муҳим аст, таъсис дода шуд:

“Амнияти озуқаворӣ дар хонаводаҳои инфиродӣ, милли, минтақавӣ ва ҷаҳонӣ вақте ба даст оварда мешавад, ки ҳама одамон дар ҳама давраи замон дастрасии ҷисмонӣ ва иқтисодӣ ба ғизои кофӣ, бехатар ва серғизо барои қонеъ кардани ниёзҳои парҳезии худ ва афзалиятҳои ғизо барои пешбурди ҳаёти солими ҷаҳон дошта бошанд”[2].

Ба гуфтаи Чешинский Л. амнияти озуқаворӣ «таъмини кафолатноки талабот ба навъҳои асосии озуқаворӣ (дар асоси меъёрҳои илмӣ), асосан тавассути истеҳсоли худӣ мо, безарар ва аз ҷиҳати иқтисодӣ дастрас будани маҳсулот» -ро таҷассум менамояд[3].

Аксарияти олимони хориҷӣ низ амнияти озуқавориро аз мавқеи таъмини дастрасии афзалиятноки аҳоли ба маводи озуқа мешиносанд. Ҳамин тариқ, аз ҷумла, А.Робертсон, К.Тирадо амнияти озуқаворӣ мафҳуми «таъмини дастрасии тамоми аҳоли, сарфи назар аз вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ба захираҳои озуқаворӣ миқдор ва сифати кофӣ»-ро мефаҳманд.

Бехатарии озуқаворӣ, ба ақидаи онҳо, маънои онро дорад, ки «ҳар як шахс ҳамеша ба миқдори ғизои ҷисмонӣ ва иқтисодӣ дастрасии ҳудро дорад, ки барои ӯ барои тарзи ҳаёти солими ҷаҳон кофӣ аст» [5].

Ҳукумати ҷумҳур барои муътадил гардондани истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ кӯшиш карда, ба барпо намудани иқтисодиёти самарабахши бисёрқабата, бисерфункционалӣ, рақобатпазирии индустриалию аграрӣ, диққат медиҳад.

Маҳз ҳамин сиёсат дар рушди густурдаи хоҷагиҳои деҳқонӣ, ки дар 34 соли соҳибистиклолии ҷумҳурӣ шумораи онҳо ба беш аз 176,5 ҳазор адад расид (Маҷмӯаи оморӣ «Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон» / Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. – С. 9.

Таъмини амнияти озуқаворӣ яке аз ҳадафҳои асосии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Замин дар ҳоҷагии қишлоқ асоси тараққиёти ҳамаи соҳаҳои саноат буда, ба қадри кифоя истеҳсол намудани маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ бевосита ба самаранок истифода бурдани он вобаста аст.

Бо ин мақсад аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Консепсияи сиёсати аграрии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Барномаи ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ то соли 2022 ва Консепсияи ташаккул ва рушди кластерҳо дар комплекси агросаноатӣ то соли 2040 таҳия шудааст.

Профессор Х. Ғафуров таъкид мекунад, ки мақсади асосии ноил шудан ба амнияти озуқаворӣ мамлакат – ин баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволии зиндагонӣ, ҳал намудани проблемаҳои шугли муфиди аҳолии деҳот, ки бо таҷрибаи беназири ташкили истеҳсолот муайян мешавад, оқилона истифода бурдани иқтисодии бойи захираҳои ноҳияҳои кӯҳсору водии ҷумҳурӣ мебошад.

Воқеан, Тоҷикистон бо рушди шаклҳои гуногуни моликият ва идоракунӣ, соҳибдорӣ ва агробизнес, корхонаҳои хурд, миёна ва муштарак фарқ мекунад [11].

Таъмини аҳоли бо маводи ғизӣ барои бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон ва манотиқи он ҳамеша як масъалаи асли ба ҳисоб мерафт.

Дар стратегияи умумии рушди устувори минтақа соҳаи кишоварзӣ мавқеи афзалиятнокро ишғол мекунад. Маҳз ҳамин ҳолат мавқеи онро дар тақсими байналхалқии меҳнат ва таҳассуси перспективанок, ки ба хусусиятҳои муносибатҳои бозорӣ мувофиқ аст, муайян мекунад.

Ба шумури омилҳои ҳоси Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соҳаи аграрӣ ва иқтисодиёти он, метавон анъанаҳои истифодаи замин, рушди боғу тоқпарварӣ, кашфи роҳҳои асосии истифода ва имкониятҳои заминдорӣ обӣ ва лалмӣ мебошанд. Ташкили ҳоҷагии деҳонӣ, соҳибдорӣ кишоварзӣ, инкишофи соҳаҳои анъанавии иқтисодиёти деҳот, шаклҳои фаъолияти оилавӣ, хусусӣ-гурӯҳӣ, фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди устувори умумии иқтисодиёти миллӣ аз ҷумлаи онҳо мебошанд.

Барои баланд бардоштани дараҷаи некӯаҳволии аҳолии ҷумҳурӣ, азнавсозии интенсивии ҳоҷагии қишлоқ ва тамоми комплекси агросаноатӣ зарур аст, то ки масъалаҳои бо ғалла, гӯшт, шир ва дигар маҳсулоти ҳаётан муҳими истеҳсолоти худ таъмин намудани аҳоли амалан ҳал карда шаванд.

Хусусиятҳои проблемаи озуқавориро ба назар гирифта, онро бо ду роҳ ҳал кардан мумкин аст: а) бо роҳи ҷорӣ намудани шаклҳо, усулҳо ва роҳҳои нави нигоҳ доштани афзоиши доимии истеҳсолоти ҳоҷагии қишлоқ ва б) бо роҳи ба кор бурдани усулҳои реалии танзими афзоиши аҳоли. Бояд дар назар дошт, ки сарфи назар аз зироаткорӣ ва чорводорӣ ҷорӣ намудани навигарии ташкилию техникаӣ ва инноватсионии технологӣ, таъминоти аҳолии вилоят бо озуқаворӣ худӣ дар шароити иқтисоди бозаргонӣ ҳанӯз ғайриқаноатбахш мемонад.

Ин инчунин нарасидани маводи озуқаи шахсиро, ки дар натиҷаи суръати афзоиши аҳоли нисбат ба суръати афзоиши истеҳсоли озуқа ва маҳдуд будани захираҳо ба вучуд омадааст, муайян кард.

Динамикаи истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти озуқаворӣ дар вилояти ҚТ аз соли 2019 то 2023. дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Динамикаи истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти озуқаворӣ дар ҚТ барои солҳои 2019-2023, ҳаз. тонна

Номгуи маҳсулотҳои озуқаворӣ	Солҳо					Мутаносиби % 2023 ба 2019, %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Ғалладона	1414,64	1561,36	1586,29	1756,36	1754,89	24
Картошка	994,43	1022,54	1041,32	1094,44	1144,88	15,1

Сабзавот	2182,56	2479,36	2597,58	2714,82	3026,22	38,6
Полизӣ	701,26	756,96	818,83	842,63	1009,91	44
Меваҳо ва буттамеваҳо	473,77	467,80	444,38	512,05	664,34	40,2
Ангур	247,17	239,10	267,47	301,11	190,38	-22,08
Гӯшт (дар вазни кушташуда)	272,52	300,18	327,72	349,15	398,03	46
Шир, литр	1000,56	1020,98	1042,61	1064,25	1118,54	11,8
Тухм, дона	725,69	983,06	1053,45	1212,18	1223,70	68,6

Сарчашма: ҳисобҳои муаллиф дар асоси маълумоти Маҷмӯаи оморӣ «Минтақаҳои ҶТ», Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе. - С. 164, 168, 170, 172, 174, 176, 189, 191, 193.

Тавре ки аз ҷадвали 2 бармеояд, истеҳсоли маҳсулотҳои озуқаворӣ номбаршуда аз 11,8 то 68,6 фоиз зиёд шудаанд, ба ғайр аз истеҳсоли ангур дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 22,1 фоиз кам гардидааст.

Имрӯз бояд эътироф кард, ки сохтори ташкилӣ ва инфрасохтор ҳамчун ҷузъи муҳимтарини механизми комплекси агросаноатии минтақа бояд тавассути идоракунии муосир, маркетинг, механизми нархгузорӣ ва рақобат идора карда шавад.

Ҳамин тариқ, барои баланд бардоштани сатҳи дастрасии озуқаворӣ ва худтаъминкунии аҳолии ҷумҳурӣ дар асоси инҳо таъмин карда мешавад:

а) рушди иқтисодӣ тавассути рушди шаклҳои гуногуни моликиятдорӣ ва хоҷагидорӣ;

б) истифодаи дурусти нерӯи табиӣ минтақаҳои кӯҳӣ ва води;

в) нишон додани захираҳои гидроэнергетикӣ ҳамчун асосии рушд ва таҳкими хоҷагии халқи Тоҷикистон.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ” 21 ғуми декабри соли 2021, ш. Душанбе

2. Мальтус Т.Р. Опыт закона о народонаселении / Издание К.Т. Солдатенкова / Перевод И. А. Вернера -М.: Типо-литография О.И. Лашкевич и Ко. Тверская, Дом Саввинского подворья, 1895. -С. 9-12

3. Чешинский Л.С. Методология проблемы продовольственной безопасности / Л.С. Чешинский //Хлебопечение России. -1997. -№ 4. - С. 6-8.

4. Робертсон А. Питание и здоровье в Европе: новая основа для действий / А. Робертсон, К. Тирадо //Региональные публикации ВОЗ, Европейская серия. -2005. - № 96. - 525 с.

5. Гафуров, Х. Национальный успех Таджикистана зависит от развития АПК / Х. Гафуров, Р.Р. Кудратов и др. - Душанбе. - 2003. –204с.

НАҚШИ КОРХОНАҲОИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ

Акобирзода Абутолиби Мирзоҳимат-Ассистенти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди тоҷикистон. Тел: 900 38 99 96. Mail:akobirzodaabutolib77@gmail.com

Ҳамроев Мирсаид Исмоилович - муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон:+992-901-24-77-87. Почта: mirsaidhamroev7@mail.ru

Дар иқтисоди ҷаҳонӣ, соҳибқори хурду миёна (СХМ) дар таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва афзоиши шуғл нақши калидӣ мебозанд. СХМ ба инноватсия ва тижоратикунонии технологияҳои нав мусоидат мекунад ва дар рушди бахшҳои аҳамияти иҷтимоии иқтисодиёт фаъолона иштирок мекунад. Аммо, сарфи назар аз саҳми назарраси худ, СХМ бо як қатор мушкилоти назаррас, аз қабili захираҳои маҳдуди молиявӣ, бори гарони андоз ва муҳити мураккаби танзимкунда рӯбарӯ мешаванд. Кишварҳои гуногун як қатор чораҳои дастгирии давлатиро, ки барои тақвияти мавқеи СХМ, аз ҷумла қарздиҳии имтиёзнok, имтиёзҳои андоз ва дастгирии содирот равона шудаанд, амалӣ мекунад. Дар Тоҷикистон, сарфи назар аз суръати сусти рушди ин бахш, қабули таҷрибаи байналмилалӣ ва дастгирии фаъоли ҳукумат ба тақвияти тадриҷии нақши он дар иқтисодиёт мусоидат мекунад. Идомаи таҳқиқоти механизмҳои мутобиқшавии СХМ ба шароити тағйирёбандаи бозор барои баланд бардоштани рақобатпазирии онҳо дар арсаи байналмилалӣ муҳим аст.

Калидвожаҳо: СХМ, корхонаҳо, дастгирӣ, ҷаҳонӣ, танзим, рушд, иқтисод, миллӣ, бозор, минтақавӣ.

РОЛЬ МАЛЫХ И СРЕДНИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В ГЛОБАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКЕ

Акобирзода Абутолиби Мирзоҳимат-Ассистент, кафедра экономика предприятия и предпринимательства Таджикский государственный университет финансов и экономики. Тел: 900 38 99 96. Mail:akobirzodaabutolib77@gmail.com

Хамроев Мирсаид Исмоилович - заместитель начальника управления по науке и инновации, Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14, Республика Таджикистан, Телефон:+992-901-24-77-87. Почта: mirsaidhamroev7@mail.ru

В глобальной экономике малые и средние предприятия (МСП) играют ключевую роль в обеспечении устойчивого экономического роста и роста занятости. МСП способствуют инновациям и коммерциализации новых технологий и активно участвуют в развитии социально значимых секторов экономики. Однако, несмотря на их значительный вклад, МСП сталкиваются с рядом серьезных проблем, таких как ограниченные финансовые ресурсы, высокое налоговое бремя и сложная нормативно-правовая среда. В разных странах реализуется ряд мер государственной поддержки, направленных на укрепление позиций МСП, включая льготное кредитование, налоговые льготы и поддержку экспорта. В Таджикистане, несмотря на медленные темпы развития этого сектора, внедрение международного опыта и активная государственная поддержка способствуют постепенному укреплению его роли в экономике. Важно продолжать изучение механизмов адаптации МСП к меняющимся рыночным условиям для повышения их конкурентоспособности на международной арене.

Ключевые слова: МСП, предприятия, поддержка, глобальный, регулирование, развитие, экономика, национальный, рынок, региональный.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN THE GLOBAL ECONOMY

Akobirzoda Abutolib Mirzokhimat-Assistant Professor, Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship Tajik State University of Finance and Economics. Тел: 900 38 99 96. Mail:akobirzodaabutolib77@gmail.com

Hamroev Mirsaid Ismoilovich - Deputy Head of the Department for Science and Innovation Tajik State University of Finance and Economics. Address: Dushanbe city, Nakhimov street, 64/14, the Republic of Tajikistan, Phone:+992-901-24-77-87, mail:mirsaidhamroev7@mail.ru

In the global economy, small and medium-sized enterprises (SMEs) play a key role in ensuring sustainable economic growth and employment growth. SMEs contribute to innovation and commercialization of new technologies and actively participate in the development of socially important sectors of the economy. However, despite their significant contribution, SMEs face a number of significant challenges, such as limited financial resources, high tax burdens and a complex regulatory environment. Different countries implement a number of state support measures aimed at strengthening the position of SMEs, including preferential lending, tax incentives and export support. In Tajikistan, despite the slow pace of development of this sector, the adoption of international experience and active government support contribute to the gradual strengthening of its role in the economy. It is important to continue studying the mechanisms of adaptation of SMEs to changing market conditions to increase their competitiveness in the international arena.

Keywords: SMEs, enterprises, support, global, regulation, development, economy, national, market, regional.

Соҳибкориҳои хурду миёна (СХМ) дар рушди иқтисодии кишварҳои муосир нақши муҳим мебозанд, ки инноватсия, таъсиси ҷойҳои корӣ ва беҳтар кардани сатҳи зиндагии мардумро пеш мебаранд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ, бо наздик шудани робитаҳои иқтисодӣ байни кишварҳо, нақши СХМ аҳамияти нав пайдо мекунад. Ин корхонаҳо на танҳо ба рушди иқтисодии миллӣ, балки ба ҳамгироии кишварҳо ба иқтисоди ҷаҳонӣ низ мусоидат мекунанд ва шароит барои мубодилаи мутақобилан судманди технологияҳо, молҳо ва хидматрасонӣ фароҳам меоранд.

Ин мавзӯ аз сабаби зарурати мутобиқ шудан ба шароити нави иқтисоди ҷаҳонӣ барои СХМ муҳим аст. Ҳамкорӣ бо бозорҳои байналмилалӣ аз СХМ талаб мекунад, ки чандир, навоар ва қодир бошанд ба мушкилоти беруна самаранок посух диҳанд. Ғайр аз ин, дар муҳити рақобати афзоянда ва ноустувории иқтисодӣ, СХМ барои нигоҳ доштани рақобатпазирӣ ва идомаи рушд ба дастгирии давлатӣ ниёз дорад.

Ҳадафи ин мақола омӯзиши нақши СХМ дар иқтисоди ҷаҳонӣ, таҳлили мушкилот ва имкониятҳои мебошад, ки ин бахш бо онҳо рӯбарӯ аст ва муайян кардани стратегияҳои муассир барои мутобиқ шудан ба шароити тағйирёбандаи бозор мебошад.

Нақши тиҷорати хурду миёна дар рушди иқтисодии кишварҳо

Корхонаҳои хурду миёна (СХМ) дар соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии кишварҳои гуногун нақши муҳим мебозанд. Ин корхонаҳо ба қисми назарраси истеъмолкунандагон хизмат мерасонанд ва доираи васеи маҳсулот ва хидматҳоро пешниҳод мекунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки ба шароити тағйирёбандаи бозор чандирона посух диҳанд.

Сарфи назар аз захираҳои молии ками худ, ки имкониятҳои истехсолии онҳоро маҳдуд мекунанд, СХМ аксар вақт ба муҳарриқҳои инноватсия табдил меёбанд ва ба тиҷоратикунонии технологияҳо ва роҳҳои ҳалли нав мусоидат мекунанд. Аммо, маҳдудияти захираҳо аксар вақт боиси ноустувории молиявӣ ва давраи кӯтоҳи ҳаёт барои чунин корхонаҳо мегардад [1, саҳ. 88-102].

Корхонаҳои хурду миёна (СХМ) дар иқтисоди бозорӣ мавқеи марказиро ишғол мекунанд. Онҳо саҳми назарраси соҳибкориҳои хусусиро ташкил медиҳанд ва онҳоро ба бозигарони муҳим дар рушди иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа табдил медиҳанд. Дар шароити

ҷаҳонӣ, таҷрибаи кишварҳои пешрафта бо иқтисодиёти пас аз саноатӣ нишон медиҳад, ки СХМ ба рушди иқтисодӣ, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва афзоиши шуғл саҳми назаррас мегузоранд. Ин корхонаҳо дар баъзе бахшҳои иқтисодиёт, ҳам аз ҷиҳати шумораи кормандон ва ҳам аз ҷиҳати ҳаҷми молҳои истеҳсолшуда ва хизматрасониҳои пешниҳодшуда, нақши муҳим мебозанд. Аз ин рӯ, масъалаҳои дастгирии давлатӣ барои СХМ аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Ҷадвали 1. - Муассисаҳои калидии марбут ба танзим ва дастгирии корхонаҳои хурду миёна дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта

Кишварҳо	Мақомоти танзимкунанда ва дастгирӣ	Тадбирҳои мушаххас барои дастгирии рушди соҳибкории хурду миёна
Иттиҳоди Аврупо	Бюрои мувофиқати тиҷоратӣ; Марказҳои соҳибкорӣ ва ноу-хау; Департаменти тиҷорати хурду миёнаи Вазорати иқтисод	Пешниҳоди доираи васеи хизматрасониҳо ба соҳибкории хурду миёна (омӯзиши кормандон, таблиғи маҳсулот ва технология); Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок, франчайзинг ва зерпудрат; Имтиёзҳои андозӣ; Дастгирии тиҷорат
Англия	Вазорати тиҷорати хурд; Хизматрасониҳои соҳибкори хурд; Оҷонсиҳои маҳаллӣ; Марказҳои шуғл; Гурӯҳҳои ташаббускори рушди соҳибкории хурду миёна	Пешниҳоди хизматрасониҳои машваратӣ ва иттилооти илмӣ-техникӣ; Кӯмак ба ширкатҳои навтаъсис; Танзим ва тақвияти муносибати мусбати ҷомеа нисбат ба бахши соҳибкории хурду миёна
ИМА	Кумитаҳо дар Маҷлиси Намояндагон ва Сенат; Воҳидҳои дастгирии соҳибкории хурду миёна дар вазоратҳои федералӣ; Маъмурияти соҳибкории хурду миёна	Ҳамоҳангсозии фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ташкилотҳои ҷамъиятӣ барои танзими корхонаҳои хурду миёна; Ташкили марказҳои рушди соҳибкории хурду миёна
Чопон	Шӯрои Соҳибкории хурду миёна ва хадамоти минтақавии Вазорати савдо ва саноати хориҷӣ; Корпоратсияҳои сармоягузори соҳибкории хурд; Ассотсиатсияи кафолати қарзҳо; Комиссияи муомилоти одилона	Кӯмак дар рушди истеҳсолот
Кореяи Ҷанубӣ	Мақомоти иҷроияи давлатӣ; Бонки инфиродии Корея; Бонки миллии шаҳрвандон; Фонди кафолати қарзии Корея; Ассотсиатсияи тиҷорати хориҷии Корея оид ба тиҷорати хурд;	Додани кафолатҳои қарзӣ ба соҳибкорони хурд; Расондани кумак дар татбиқи технологияҳои нав дар корхонаҳои хурд; Ҳавасмандгардонии содироти корхонаҳои хурд, таҳқиқоти бозор, пешниҳоди иттилоот ба соҳибкорон, кумак дар ворид шудан ба бозори ҷаҳонӣ, кумак дар барасмиятдарории гумрукӣ ва машварат оид ба андозҳо ва пардохтҳо.
Қазоқистон	Вазорати иқтисоди миллӣ, Даму (Фонди рушди соҳибкорӣ), Бонки Аврупои Таҷдид ва Рушд (БАТР)	Қарздиҳии имтиёзнок, субсидияҳои фоизӣ, барномаҳои омӯзишӣ барои соҳибкорон, имтиёзҳои андоз барои стартапҳо ва соҳибкории хурду миёна, грантҳо барои навоарӣ ва рақамикунонӣ.
Узбекистон	Вазорати сармоягузорӣ ва тиҷорати хориҷӣ, Агентии дастгирии соҳибкорӣ	Қарзҳои имтиёзнок барои соҳибкории хурд, субсидияҳои содиротӣ, имтиёзҳои андоз барои соҳибкории нав ва барномаҳои таълимӣ барои тақмили малакаҳои соҳибкорон
Тоҷикистон	Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон; Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи Ҷумҳурии Тоҷикистон;	Моратория ба санҷишҳои соҳибкорӣ; Дастрасӣ ба маблағгузори ва қарзҳо; Барномаҳои муштаракӣ ҳамкорӣ ва грантҳо; Дастгирии бахшҳои махсус; Танзими ҳуқуқӣ ва беҳтарсозии фазо;

	Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон; Бонки миллии Тоҷикистон; Палатаи савдо ва саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон;	
--	---	--

Таҳлил нишон дод, ки аксари кишварҳои пешрафта созмонҳои махсусгардонидашуда доранд, ки ба дастгирӣ ва рушди соҳибкории хурду миёна бахшида шудаанд. Ин созмонҳо дорои барномаҳои гуногуне мебошанд, ки барои мусоидат ба рушди соҳибкории хурду миёна тарҳрезӣ шудаанд. [2, саҳ. 55-89].

Ба наздикӣ, тамоюли афзояндаи ҷалби бахши хусусӣ дар таҳияи сиёсати давлатӣ дар робита ба рушди соҳибкории хурду миёна мушоҳида мешавад. Шарикии давлатӣ бо бахши хусусӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад, ки татбиқи усулҳои пешрафтаи дастгирии соҳибкориро осон мекунад. Тағйироти назаррас дар соҳаи қонунгузорӣ низ ба амал меоянд: қоидаҳои наवे қабул карда мешаванд, ки ба танзим ва дастгирии соҳибкории хурду миёна нигаронида шудаанд. Татбиқи таҷрибаи байналмилалӣ дар амалияи ватанӣ таъсири мусбати назаррас дода, иқтисодиёти кишварро дар маҷмӯъ тақвият дода, ба рушди соҳибкории хурду миёна, бахусус, мусоидат кардааст.

Набудани маълумоти пурра ва бозғатимоди бозор, системаи суст инкишофёфтаи хизматрасонии машваратӣ ва омӯзишӣ, мушкилоти дастрасӣ ба биноҳо ва иҷорапулии баланд ва ҷаҳорҷӯбаи нокомилии танзимкунанда ҳама монеаҳои иловагиро барои рушди корхонаҳои хурд дар Тоҷикистон эҷод мекунад.

Ҳамин тариқ, рушди соҳибкории хурду миёна ба равиши ҳамаҷониба ва дастгирии фаъоли давлатӣ ниёз дорад. Ин заминаи устувореро барои рушди иқтисодӣ фароҳам меорад, шугли аҳолиро афзоиш медиҳад ва сифати зиндагиро беҳтар мекунад.

Мушкилот ва имкониятҳо барои корхонаҳои хурду миёна дар шароити ҷаҳонӣ

Микробизнес(тиҷорати хурд) саҳми назарраси бахши соҳибкории хурду миёнаро ташкил медиҳад ва ин самти душвортарин аст. Яке аз мушкилоти асосии соҳибкории хурду миёна дар Қазоқистон ва Осиёи Марказӣ вобастагии баланди онҳо ба бозорҳои маҳаллӣ мебошад. Дар иқтисоди кушода, ширкатҳо маҷбуранд бо ширкатҳои байналмилалӣ, ки моделҳои тиҷоратии бештар рушдёфта ва захираҳои бештар доранд, рақобат кунанд. Масалан, дар Ўзбекистон Тоҷикистон ширкатҳои маҳаллии насосҷӣ бо рақобат аз брендҳои бузурги байналмилалӣ рӯбарӯ мешаванд, ки аз онҳо талаб мекунад, ки роҳҳои ҳалли инноватсиониро татбиқ кунанд ва хароҷотро барои рақобатпазирӣ беҳтар созанд. Аммо, ҷаҳонишавӣ инчунин барои соҳибкорони хурду миёна имкониятҳоеро фароҳам меорад, ки дастрасӣ ба технологияҳои навро васеъ кунанд ва ҳосилнокиро беҳтар созанд. Мисоли равшан ширкати Қазоқистон Kaspi.kz мебошад, ки барои таҳлили қобиляти иқтисодии лоиҳаҳои худ аз технологияҳои рақамӣ фаъолона истифода мебарад. Бо татбиқи абзорҳо ба монанди таҳлили маълумот ва моделсозии молиявӣ, ширкат равандҳои амалиётии худро такмил медиҳад ва дар бозорҳои байналмилалӣ бомуваффақият рақобат мекунад. Барои рушди пурраи корхонаҳои хурду миёна, қарзҳои дарозмуддат ва дастрас бо мӯҳлати ҳадди ақал аз панҷ то ҳафт сол муҳиманд. Қарзҳои кӯтоҳмуддат метавонанд барои тиҷорат, бахусус бахши истехсолӣ, ки шароити рушди устуворро талаб мекунад, зараровар бошанд.

Ҷадвали 2.-Муҳокимаи муфассалтари мушкилот ва имкониятҳоеро, ки корхонаҳои хурду миёна бо онҳо рӯбарӯ ҳастанд, пешниҳод мекунад.

Мушкилот	Тавсиф	Имкониятҳо	Тавсиф
	Корхонаҳои хурду миёна аксар вақт бо рақобати шадиди ширкатҳои фаромиллӣ, ки дорои		Ҷаҳонишавӣ ба корхонаҳои хурду миёна имкон медиҳад, ки ба бозорҳои байналмилалӣ

Рақобат бо ширкатҳои калон	захираҳо ва миқёси бештар мебошанд, рӯбарӯ мешаванд.	Васеъшавии бозорҳои фурӯш	ворид шаванд ва пойгоҳи муштариён ва даромади худро афзоиш диҳанд.
захираҳои молиявии маҳдуд	Набудани захираҳои молиявӣ метавонад қобилияти корхонаҳои хурду миёнаро барои навоварӣ, густариш ва мутобиқшудан ба шароити нав маҳдуд кунад.	Дастрасӣ ба сармоягузори байналмилалӣ	Ҷаҳонишавӣ дастрасӣ ба бозорҳои молиявии байналмилалӣ ва имкониятҳои сармоягузорӣ фароҳам меорад.
Танзим ва монеаҳои ҳуқуқӣ	Соҳибкорони хурду миёна метавонанд дар риояи меъёрҳо ва стандартҳои байналмилалӣ бо мушкилот рӯ ба рӯ шаванд, ки ин воридшудан ба бозорҳои навро душвор мегардонад.	Имкониятҳои барои шарикӣ	Ҷаҳонишавӣ рушди иттифоқҳо ва шарикҳои стратегиро ҳавасманд мекунад, ки метавонад мавқеи корхонаҳои хурду миёнаро дар бозор тақвият диҳад.
Хатарҳои вобастагӣ аз омилҳои беруна	Ҷаҳонишавӣ осебпазириро нисбат ба тағйирот дар бозорҳои байналмилалӣ, аз қабилҳои ноустувории қурби асъор ва ноустувории сийёсӣ, афзоиш медиҳад.	Гуногунрангии манбаъҳо ва бозорҳои таъминот	соҳибкорони хурду миёна метавонанд манбаъҳои ашёи хом ва бозорҳои фурӯши худро гуногунранг гардонанд ва вобастагии худро аз минтақаҳои мушаххас коҳиш диҳанд.
Монеаҳои фарҳангӣ ва забонӣ	Кор дар бозорҳои байналмилалӣ ҳассосият ба фарқиятҳои фарҳангӣ ва донистани забонҳои хориҷиро талаб мекунад, ки метавонад мушкилоти иловагӣ эҷод кунад.	Тақвияти иқтисодии инноватсионӣ	Ҷаҳонишавӣ мубодилаи дониш ва технологияро ҳавасманд мекунад, ки инноватсияро таъмин мекунад ва рақобатпазирӣ корхонаҳои хурду миёнаро афзоиш медиҳад.
Хатарҳои иттилоотӣ ва технологӣ	Татбиқи технологияҳои нав ва таъмини амнияти киберӣ метавонад барои корхонаҳои хурду миёна раванди гарон ва мураккаб бошад.	Рушди технологияҳои рақамӣ	Ҷаҳонишавӣ паҳншавии технологияҳои рақамиро ба вучуд меорад, ки метавонад хароҷоти муомилотро кам кунад ва равандҳои идоракуниро беҳтар созад.

Хулоса. Соҳибкории хурду миёна (СХМ) унсuri ҷудонашавандаи рушди иқтисодӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ мебошанд. Қобилияти онҳо барои мутобиқшавии чандир ба мушкилоти беруна ва сармоягузорӣ дар рушди инноватсионӣ онҳоро омили калидии рушди устувор мегардонад. Сарфи назар аз монеаҳои мавҷуда, ба монанди маҳдудиятҳои молиявӣ ва мушкилоти маъмурӣ, дастгирии давлатӣ ва таҷрибаи байналмилалӣ ба тақвияти бахши СХМ мусоидат мекунад. Дар иқтисоди ноустувор, таҳияи стратегияҳои мутобиқшаванда, ки ба СХМ имкон медиҳанд, ки ба тағйирот самаранок воқуниш нишон диҳанд ва рақобатпазирӣ нигоҳдоранд, махсусан муҳим аст. Дар оянда тақмили минбаъдаи чораҳои дастгирӣ ва рушди иқтисодии содироти СХМ зарур аст, ки бо ин васила таъсири онҳоро ба иқтисодиёти миллии ва ҷаҳонӣ афзоиш диҳад.

Адабиёт

1. Захарова Н.В. Малое и среднее предпринимательство в развитых странах: основные особенности развития // Вестник РГГУ. Серия «Экономика. Управление. Право». – 2020. – №. 4. – С. 88-102.
2. Замяткин Д.А. Зарубежный опыт развития малого и среднего предпринимательства и его применение в отечественной практике / Д.А. Замяткин, Е.О. Петрова // Молодой ученый. – 2019. – № 25 (263). – С. 202-203.

3. В Halyk назвали пять вызовов для МСБ-сектора Казахстана. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://kapital.kz/finance/129363/v-halyk-nazvali-pyat-vyzovov-dlya-msb-sektora-kazakhstana.html>.

4. Новая стратегия развития МСП: вызовы, возможности, решения. [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://roscongress.org/sessions/spief-sme-novaya-strategiya-razvitiya-msp-vyzovy-vozmozhnosti-resheniya/discussion/>.

5. Жилина Е.В., Никитина А.А., Мухамедьянова А.Ф. Направления развития малого и среднего бизнеса в России с учетом зарубежного опыта // Вестник БИСТ (Башкирского института социальных технологий). – 2021. – №. 1. – С. 29-37.

6. Дианова В.А. Адаптационные стратегии малого предпринимательства в условиях постоянно меняющейся внешней среды // Естественно-гуманитарные исследования. – 2019. – №. 23 (1). – С. 28-36.

ТАШКИЛОТҲОИ ҒАЙРИТИҶОРАТӢ ҲАМЧУН АБЗОРИ МУҚОВИМАТ БА ТАҲДИДҲОИ ИҶТИМОИЮ ИҚТИСОДӢ

Ҳакимзода Матлабшох Абдумалик – муаллими калони кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067. Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 985-09-82-89. E-mail: Nakimov_M_A@mail.ru

Дар мақолаи мазкур нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун воситаи таҳкими амнияти иқтисодӣ ва коҳиш додани таҳдидҳои иҷтимоию иқтисодӣ тавассути чунин ташкилотҳо баррасӣ шудааст.

Қайд шудааст, ки мушкилоти иҷтимоӣ ҳамчун таҳдидҳои дохилӣ ба амнияти иқтисодии кишварҳо таъсири манфӣ мерасонанд. Дар ин замина, ҳамкориҳои чунин ташкилотҳо бо давлат, дар ҳалли масоили иҷтимоӣ ва роҳҳои беҳтар намудани вазъи иҷтимоӣ мусоидат намуда, ба таҳкими амнияти иқтисодӣ мусоидат мекунад.

Муаллиф қайд менамояд, ки чиҳати самаранок фаъолият намудани ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ баъзе монеаҳо вучуд доранд. Аз ин лиҳоз, ҳамкориҳои давлат ва кумаки давлатӣ дар самти дастгирии чунин ташкилотҳо бояд пурзур карда шавад.

Калидвожаҳо: ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ, амнияти иқтисодӣ, таҳдидҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳамкориҳои давлат, суботи иҷтимоӣ, мушкилоти иҷтимоӣ, таҳдидҳои дохилию берунӣ.

НЕКОММЕРЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ КАК ИНСТРУМЕНТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИМ УГРОЗАМ

Ҳакимзода Матлабшох Абдумалик – старший преподаватель кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067. Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Нахимова, 64/14. Тел.:985-09-82-89, E-mail: Nakimov_M_A@mail.ru

В данной статье рассматривается роль некоммерческих организаций как средства укрепления экономической безопасности и снижения социально-экономических угроз посредством таких организаций.

Отмечается, что социальные проблемы, являющиеся внутренними угрозами, негативно влияют на экономическую безопасность стран. В этом контексте сотрудничество таких организаций с государством способствует решению социальных проблем и улучшению социальной ситуации, тем самым укрепляя экономическую безопасность.

Автор отмечает, что существуют некоторые препятствия для эффективного функционирования некоммерческих организаций. В связи с этим необходимо усилить государственное сотрудничество и государственную помощь в поддержке таких организаций.

Ключевые слова: некоммерческие организации, экономическая безопасность, социально-экономические угрозы, государственное сотрудничество, социальная стабильность, социальные проблемы, внутренние и внешние угрозы.

NON-PROFIT ORGANIZATIONS AS A TOOL FOR COUNTERING SOCIAL AND ECONOMIC THREATS

Khakimzoda Matlabshokh Abdumalik - Senior Lecturer, Department of International Financial and Credit Relations, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street, 64/14. Tel.: 985-09-82-89, E-mail: Nakimov_M_A@mail.ru

This article examines the role of non-profit organizations as a means of strengthening economic security and mitigating socio-economic threats.

It is noted that social problems, which are internal threats, negatively impact the economic security of countries. In this context, cooperation between such organizations and the state helps address social problems and improve the social situation, thereby strengthening economic security.

The author notes that there are certain barriers to the effective functioning of non-profit organizations. Therefore, it is necessary to strengthen government cooperation and state aid in supporting such organizations.

Keywords: non-profit organizations, economic security, socio-economic threats, government cooperation, social stability, social problems, internal and external threats.

Дар шароити муосири ноустувории иқтисодӣ ҷаҳонӣ, афзоиши рақобатҳои глобалӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ, бӯҳронҳои иқтисодӣ, таҳримҳо, пандемияҳо ва дигар омилҳо, масоили марбут ба таҳким ва таъмини амнияти иқтисодӣ аҳамияти калидӣ пайдо мекунад. Амнияти иқтисодӣ ҳолатест, ки иқтисоди миллӣ аз таҳдидҳои дохилӣ ва берунӣ муҳофизат шуда, тавоноии давлат барои рушди устувор ва суботи иҷтимоӣ таъмин мегардад.

Дар баробари сохторҳои давлатӣ, нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар раванди мусоидат ба таҳкими амнияти назаррас буда, ҳамчун миёнарав байни давлат, ҷомеа ва бизнес баромад менамоянд. Вазифаи чунин ташкилотҳо бештар тамоюли иҷтимоӣ дорад, аз ҷумла, дастгирии қишрҳои осебпазир, татбиқи барномаҳои шуғл, маориф ва тандурустӣ, мутобиқшавии муҳоҷирон, инчунин мусоидат дар ҳалли мушкилоти экологӣ ва татбиқи принципҳои иқтисоди сабз, ки ҷанбаҳои иҷтимоии таҳкими амнияти иқтисодиро инъикос менамоянд.

Иқтисодчиёни маъруф, аз ҷумла Л.Ҳ. Саидмуродзода, А.Б. Мирсаидов, Л.И.Абалкин, В.К. Сенчагов ва дигарон амнияти иқтисодиро ҳамчун падидаи мураккаб арзёбӣ намуда, хусусият ва аломатҳои онро чунин байён мекунанд:

- устувории молиявии давлат;
- паст шудани сатҳи камбизоатӣ;
- рушди инноватсионӣ;
- ҳифзи бозори миллӣ аз тақонҳои берунӣ;
- эътимоди ҷомеа ба ниҳодҳои давлатӣ ва ғ.

Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун абзори суботи иҷтимоӣ амал намуда, хатарҳои иҷтимоиро, ки ба иқтисодиёт таъсири манфӣи худро мерасонанд, коҳиш медиҳанд.

Мавриди зикр аст, ки вобаста ба вазъи муосир таҳдидҳои иҷтимоӣ-иқтисодиро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд:

Таҳдидҳои дохилӣ бештар ба камбизоатӣ, бекорӣ, номутавозунии иҷтимоӣ ва ғайра рабт доранд. Афзоиши камбизоатӣ ва нобаробарӣ ба шиддати иҷтимоӣ оварда, бекорӣ сатҳи зиндагиро коҳиш медиҳад. Дар чунин шароит, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бо роҳандозии барномаҳои гуногун, курсҳои бозомӯзӣ ва дастгирии соҳибкорӣ, инчунин бо мониторинги ҷамъиятӣ ва тарғиби шаффофият, барои коҳиши ин таҳдидҳо ва таҳкими суботи иқтисодию иҷтимоӣ нақши муассир мебозанд.

Таҳдидҳои берунӣ. Дар сатҳи байналмилалӣ таҳримҳо ва фишорҳои иқтисодӣ мавқеи муҳим доранд, зеро онҳо мустақиман ба рушди иқтисодӣ ва имкониятҳои бозори дохилӣ таъсир мерасонанд. Бӯҳронҳои ҷаҳонӣ, ки дорои хусусияти молиявӣ ва иқтисодӣ мебошанд, ба кишварҳои осебпазир бештар таъсир мегузоранд. Муҳоҷирати идоранашаванда, аз ҷумла афзоиши ҷараёни муҳоҷирон ва камбуди барномаҳои мутобиқшавӣ, метавонад ба бозори меҳнат ва суботи иҷтимоӣ хатар расонад. Пандемияҳо ва дигар хатарҳои глобалӣ бошанд, ҳам дар баҳши иқтисод ва ҳам дар соҳаи иҷтимоӣ мушкилоти ҷиддӣ эҷод мекунанд.

Ҷадвали 1. Таҳдидҳо ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар баргарафсозии онҳо

Навъи таҳдид	Зоҳиршавӣ	Нақши ТҶТ
Бекорӣ	афзоиши бозори «сиёҳ»-и меҳнат	барномаҳои бозомӯзӣ ва шуғл
Камбизоатӣ	даромади паст, осебпазирии иҷтимоӣ	лоиҳаҳои хайрия, кумаки мақсаднок
Нобаробарӣ	тафовут байни қишрҳо	ҳимояи ҳуқуқи гурӯҳҳои осебпазир
Муҳоҷирати меҳнатӣ	ташаннуҷи иҷтимоӣ, ноустуворӣ	ёрии ҳуқуқӣ, барномаҳои мутобиқшавӣ

Сарчашма: коркарди муаллиф.

Қайд кардан зарур аст, ки дар шароити муосир ҳамкориҳои давлат бо ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ яке аз омилҳои муҳим дар таҳкими рушди иҷтимоӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ ба шумор меравад. Давлат, ҳамчун сохтори асосии сиёсӣ ва иқтисодӣ, дорои имкониятҳои фароҳии ҳуқуқӣ ва молиявӣ мебошад, аммо дар шароити «нокомии бозор» на ҳама вақт имконияти пурра фарогирифтани мушкилоти ҷомеаро дорад. Дар ҳамин замина, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун шарикони иҷтимоӣ воридаи амал шуда, ҷиҳати ҳалли баррасӣ намудани мушкилоти иҷтимоӣ кумак менамоянд.

Фаъолияти чунин ташкилотҳо дар самти мусоидат ба таҳкими амнияти иқтисодӣ бештар дар шакли пешниҳоди барномаҳои иҷтимоӣ, кӯмак ба кишварҳои осебпазир, назорати ҷамъиятӣ сурат мегирад, ки таъсири манфии таҳдидҳои дохилӣ ва беруниро коҳиш медиҳад. Давлат тавассути грантҳо, субсидияҳо ва ҳамкорӣ дар татбиқи барномаҳои миллии имконият медиҳад, ки нақши чунин ташкилотҳо дар бартарафсозии таҳдидҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ самараноктар гардад.

Бояд қайд намуд, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили марбут ба таҳкими амнияти иқтисодӣ аз роҳи воситаҳои тамоюли иҷтимоидошта истифода менамоянд (ҷадвали 2).

Ҷадвал 2. Ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун абзори муқовимат ба таҳдидҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ

Таҳдидҳо	Намудҳо	Абзорҳо ва воситаҳои муқовимати ТҶТ	Натиҷа ва таъсир
Иҷтимоӣ	бегорӣ, муҳоҷирати меҳнатӣ, камбизоатӣ, сатҳи пасти саводноқӣ ва касбомӯзӣ	- барномаҳои омӯзиши касбӣ, семинарҳо - марказҳои дастгирии иҷтимоӣ - ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимӣ - барномаҳои ҷиғзи аҳолии осебпазир	баланд бардоштани қобилияти шуғл; кам кардани шиддати иҷтимоӣ; афзоиши саводноқии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ
Иқтисодӣ	нобаробарии даромад, камбудии сармоягузорӣ	- ташвиқи соҳибкории иҷтимоӣ - лоиҳаҳои хурди иқтисодӣ - ҷалби грантҳо ва сармояи иҷтимоӣ	инкишофи иқтисодидошти тамоюли иҷтимоӣ ва инноватсионидошта
Экологӣ	Ифлосшавӣ ва камбудии захираҳо	- барномаҳои “эко-таҳсилот” - ташкили ҷиғзи табиат - лоиҳаҳои рушди устувор	афзоиши масъулияти экологӣ ва рушди устувор

Сарчашма: коркарди муаллиф.

Қайд кардан зарур аст, ки ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ ҳамчун абзори муассири муқовимат ба таҳдидҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ эътироф шудаанд. Натиҷаҳо нишон медиҳанд, ки ин ташкилотҳо тавассути татбиқи барномаҳои омӯзишӣ, ташкили марказҳои дастгирии иҷтимоӣ ва рушди соҳибкории иҷтимоӣ, метавонанд ба коҳиши ташаннуҷи иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи шуғл ва саводноқии аҳоли, инчунин таъмини рушди устувори иқтисодӣ мусоидат намоянд. Илова бар ин, фаъолияти онҳо дар самти ҷиғзи муҳити зист ва татбиқи лоиҳаҳои “эко-таҳсилот” ба баланд бардоштани масъулияти иҷтимоӣ ва экологӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ на танҳо ҷузъи муҳими низоми иҷтимоиву иқтисодии кишвар ба ҳисоб мераванд, балки ҳамчун воситаи самараноки таъмини суботи иҷтимоӣ ва рушди устувори миллии баромад мекунанд.

Бояд қайд намуд, ки ҳарчанд ҳамкориҳои ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ бо давлат ҷиҳати таҳкими амнияти иқтисодӣ аҳамияти калон дорад, аммо дар амал як қатор мушкилот вучуд доранд, ки самаранокии онро маҳдуд мекунанд:

- маблағгузори маҳдуд ва вобастагӣ аз грантҳо;
- номукаммалӣ қонунгузорӣ;
- ҷалби маҳдуди бахши хусусӣ ва ҳамкорони иҷтимоӣ.
- мушкилоти ҳамоҳангсозӣ бо мақомҳои давлатӣ.
- маҳдудиятҳои кадрӣ ва малакаи техникӣ.

Дар ин замина бартарафсозии ин мушкилот тавассути:

- ислоҳоти қонунгузорӣ;
- диверсификасияи манбаъҳои молиявӣ;
- бозомӯзии кадрҳо ва баланд бардоштани ихтисоси кормандон;
- тақвияти ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкорӣ бо бахши давлатӣ ва хусусӣ, мумкин аст.

Ҳамзамон дастгирии давлатӣ дар шакли имтиёзҳои андозӣ, дастгирии молиявӣ ва бучетӣ, инчунин мусоидат дар ба иҷора гирифтани бинову иншоотҳо бояд дар фаъолияти ҷунин ташкилотҳо ҷорӣ карда шавад. Дастгирии институтсионалӣ бо мақсади шаклгирии ҷунин ташкилот ҳамчун соҳибкориҳои иҷтимоӣ метавонад ба самарнокии фаъолият ва устувории молиявии онҳо мусоидат намояд.

Дар асоси татбиқи чораҳои зикршуда имконпазир аст самаранокии ҳамкориҳои ҷунин ташкилотҳо бо давлатро дар таҳкими амнияти иқтисодӣ беҳтар гардад.

Ҳамин тариқ, ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ унсури муҳими таҳкими амнияти иқтисодӣ ҳисоб ёфта, таҳдидҳои иҷтимоӣ уқтисодиҳо дар сатҳи маҳаллӣ ва миллӣ коҳиш дода, суботи иҷтимоиро таъмин менамоянд. Вобаста ба ин ҷунин ташкилотҳо бояд ҳамчун унсури таъсирбахш дар самти ҳалли масоили иҷтимоӣ, хусусан мушкилоти табақаи осебпазир ва дар ин замина мусоидат ба таҳкими амнияти иқтисодӣ эътироф карда мешаванд. Давлат низ дар ин самт бояд дар доира имкониятҳои гуногуни худ ҷиҳати тақвияти фаъолияти ҷунин ташкилотҳо кумак намояд.

Адабиёт

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. 2004. № 12. С. 5-200.
2. В.К. Сенчагов Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник // Под ред. В.К. Сенчагова. 2-е изд. М.: Дело, 2009. 896 с. С 72.
3. Мирсаидов А.Б. Институциональные аспекты оценки национальной экономической безопасности// Таджикистан и современный мир, 2019, № 1 с.262–269.
4. Саидмуродов, Л. Х. Стратегия устойчивого развития Таджикистана: возможности и перспективы / Л. Х. Саидмуродов // Россия в XXI веке: глобальные вызовы и перспективы развития: Пленарные доклады / Материалы Девятого Международного форума, Москва, 29–30 октября 2020 года. – Москва: Федеральное государственное бюджетное учреждение науки Институт проблем рынка Российской академии наук, 2020. – С. 181-187. – EDN RLQZCT.
5. Ҳақимов, М.А. Иқтисоди сабз ва нақши ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар ҳалли масоили экологӣ / Л.Ҳ. Саидмуродзода, М.А. Ҳақимов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2023. – No. 1. – P. 68-81. – EDN DUPJAY. ISSN: 2310-3957.
6. Ҳақимзода, М. А. Таҳқиқи саҳми ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ дар иқтисодиёт / М. А. Ҳақимзода // Мақомоти гумрук ва нақши он дар таъмини бехатарии иқтисодӣ : Сборник материалов международной научно-практической конференции, Душанбе, 30 ноября 2024 года. – Душанбе: ДДМИТ, Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2024. – P. 287-291. – EDN OOSWHB.

НАҚШИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАҲКИМИ ИҚТИДОРИ ИСТЕҲСОЛӢ

Аминов Иномҷон – профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/1, E-mail: i_aminov@mail.ru; тел. +99 292 7709825.

Изатуллоев Муҳаммадсаид Насимҷонович – Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (ДДМИТ). Суроға: 734067 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино, маҳаллаи Нахимов 64, хонаи 30. Телефон: 905664747. E-mail: muhammasaid.izatullov@mail.ru

Мақола ба таҳлили хусусиятҳо ва моҳияти мафҳуми «сармоягузорӣ» ва нақши он дар рушди иқтисодиёти кишварҳои ҷаҳон бахшида шудааст. Нақши пешбарандаи сармоягузорӣ дар пешрафти иқтисодиёт он аст, ки тавассути он захираҳои молиявӣ ва моддӣ ба корхонаҳо ҷалб мегарданд, ки ин ба вучуд омадани заминаи устувор барои васеъ намудани иқтисоди истеҳсолии мамлакат ва рушди хоҷагии халқ мусоидат мекунад.

Таҳлили хусусиятҳо ва динамикаи равандҳои амалӣ дар соҳаи сармоягузорӣ имконият медиҳад, ки вазъи иқтисодии кишварҳо ба таври дақиқ арзёбӣ ва таҳлил карда шавад. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ на танҳо ҳамчун механизми рушди иқтисодӣ, балки ҳамчун нишондиҳандаи вазъи дохилии кишвар, аз ҷумла сатҳи даромади миллий ва ҷалбияти сармоягузорӣ низ арзёбӣ мегардад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, иқтисоди сармоягузорӣ, ҳавасмандкунӣ, рушд, коғазҳои қиматнок, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ.

РОЛЬ ИНВЕСТИЦИЙ В ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ И УКРЕПЛЕНИИ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА

Аминов Иномҷон – профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического, доктор экономических наук, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова 64/1, E-mail: i_aminov@mail.ru; тел. +99 292 7709825.

Изатуллоев Муҳаммадсаид Насимҷонович – Таджикский государственный финансово-экономического университета (ТГФЭУ). Адрес: 734067 Республика Таджикистан, Душанбе, район Сино, ул. Нахимова 64, комната 30. Телефон: 905664747. Электронная почта: muhammasaid.izatullov@mail.ru

Статья посвящена анализу особенностей и сути понятия «инвестиции» и их роли в развитии экономики стран мира. Ведущая роль инвестиций в экономическом прогрессе заключается в том, что они способствуют аккумулированию финансовых и материальных ресурсов в предприятиях, создавая тем самым устойчивую основу для расширения производственных мощностей страны и развития народного хозяйства. Анализ особенностей и динамики процессов в сфере инвестиций позволяет точно оценивать экономическое состояние стран. Таким образом, инвестиции рассматриваются не только как механизм экономического развития, но и как показатель внутреннего состояния страны, включая уровень национального дохода и привлекательность для привлечения капитала.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционный потенциал, стимулирование, развитие, ценные бумаги, международные экономические отношения.

THE ROLE OF INVESTMENT IN ECONOMIC DEVELOPMENT AND STRENGTHENING PRODUCTION CAPACITY

Aminov Inomjon - Doctor of Economics, Professor, Department of Management, Tajik State University of Finance and Economics; 64/1 Nakhimov Street, Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan; e-mail: i_aminov@mail.ru; tel.: +992 92 770 9825.

Izatulloev Muhammadsaid Nasimjonovich – Tajik State University of Finance and Economics (TUFE). Address: 734067 Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sino district, Nakhimov neighborhood 64, room 30. Phone: 905664747. E-mail: muhammasaid.izatullov@mail.ru.

The article is devoted to analyzing the characteristics and essence of the concept of "investment" and its role in the economic development of countries worldwide. The leading role of investment in economic progress lies in its ability to mobilize financial and material resources within enterprises, thereby creating a stable foundation for expanding a country's production capacity and advancing the national economy.

Analyzing the features and dynamics of investment processes allows for an accurate assessment of a country's economic condition. Thus, investment is viewed not only as a mechanism for economic growth but also as an indicator of a country's internal state, including the level of national income and its attractiveness for capital inflow.

Key words: investments, investment potential, stimulation, development, securities, international economic relations.

Дар айни замон дар саросари ҷаҳон сармоягузорӣ дар рушд ва устувории иқтисодӣ ҳам кишварҳои рушди устувор ва ҳам дар давлатҳои рӯ ба тараққиёт нақши ҳалкунанда дорад. Таъсири сармоягузорӣ ба дараҷае бузург аст, ки ҳатто кишварҳои пешрафтатарин новобаста аз низоми сиёсӣ ва хусусиятҳои миллии худ, барои таҳияи сиёсати сармоягузорӣ, инчунин барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба иқтисодӣ кишварашон кӯшишҳои зиёд ба ҳарч медиҳанд.

Мафҳуми «сармоягузорӣ» бисёрҷанба буда, дар он якҷанд маъноҳои гуногунро мушоҳида кардан мумкин аст. Пеш аз ҳама, вақте ки сухан дар бораи сармоягузорӣ меравад, дар бораи таҷҳизот, технология, ки тавассути ҷорӣ намудани онҳо раванди истехсолот амалӣ карда мешавад гуфтан мумкин аст. Ҳангоми харидани қоғазҳои киматнок ва саҳмияҳо бошад чунин тафсир хусусияти маҳдудкунанда дорад, зеро ба маънои васеъ он як раванди муайян бо хусусияти иҷроӣ пайдарпайи амалиётҳои гуногуншакл ба назар мерасад. Аз руи оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодии ин раванд онро метавон механизми муайяне баҳо дод, ки рушди иқтисодӣ таъмин менамояд. [4. С. 184].

Дар навбати худ Л. Гитман дар бораи сармоягузори чунин мегуяд: Сиёсати давлатии сармоягузорӣ маҷмӯи равишҳо ва роҳҳои ҳалли иқтисодӣ милли мебошад, ки дар бахшҳо ва соҳаҳои хоҷагии халқ самтҳои истифода бурдани маблағгузориҳои капиталиро мекунад. Сиёсати сармоягузориҳои ҳар як кишвар аз хусусияти иқтисодӣ, вазифаҳои илмӣ ва техникаӣ ва иҷтимоӣ, ки дар ин ё дигар марҳила ҳал мешаванд вобаста аст. [3].

Аз он ҷумла онҳо қайд менамоянд, ки ҳуди мафҳуми сармоягузорӣ ин ҳар гуна олотест, ки дар он пул метавонад бо интизории нигоҳ доштан ё афзоиш додани арзиши он ва ё фоидаи мусбӣ ҷойгир карда шавад. Вале бо ин изҳорот розӣ шудан низ қиёсҳои имконнопазир аст, зеро он омилҳои вақтро ба назар намегирад.

Аксари вақт дар иқтисодӣ мафҳуми «сармоя» ҳамчун синоним ба маънои шакли муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ истифода мешавад, ки он аз рӯи динамика бештар мебошад ва барои ҳаракати байналхалқии сармоя хизмат менамояд. Сармояи байналмилалӣ дар ҳаракати худ аз омилҳо ва ангеҷаҳои гуногун воъбаастагӣ дорад, ва дар ин ҳаракат ҳадафҳои гуногунро пайгирӣ мекунад, ки дар байни онҳо дар шаклҳои гуногун ба даст овардани даромаднокии баланд дар соҳаи саноатӣ, бонкӣ, тижоратӣ, ғоизӣ қарз, иҷораи замин, ва ғайра нақши махсусро мебозад.

Дар адабиёти иқтисодӣ тафсириҳои гуногуни мафҳуми сармоягузорӣ мавҷуданд. Равишҳои гуногуни муайянкунандаи ин мафҳумро таҳлил намуда мо таснифоти дар асари Марголин А.М. овардашударо истифода мекунем. «Дастгирии молиявӣ ва арзёбии самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ», ки дар он ҷо ақидаҳои иқтисоддонҳои бузургтарин дар як ҷадвал ҷамъ оварда шуда, дар байни онҳо яке ҷудо карда мешавад, ки ба гуфтаи муаллиф мафҳуми сармоягузорию нисбат ба дигарон дақиқтар нишон медиҳад. Ва бояд қайд кард, ки аз ақидаҳои дар боло овардашуда мазмуни иқтисодии сармоягузорию таърифи П. Самюэлсон бештар нишон медиҳад. Он ду ҷиҳати ба ҳам алоқамандии раванди баррасишаванда - характери дарозмуддати он ва қонеъ гардондани талаботи васеъро инъикос мекунад. [5. С.5].

Ақдидаи мазкур чунин омадааст: «Сармоягузорӣ ин рад кардани истифодаи даромад барои истеъмоли чорӣ ба манфиати ташаккули сармоя ва тавсеаи пешбинишудаи истеъмол дар оянда мебошад». [6]. Маълум аст, ки ақидае, ки П.Самуэлсон додааст, танҳо муҳлатнокии сармоягузорино инъикос мекунад, дар ҳоле ки давомнокии ин муҳлатҳо ба инобат гирифта намешавад.

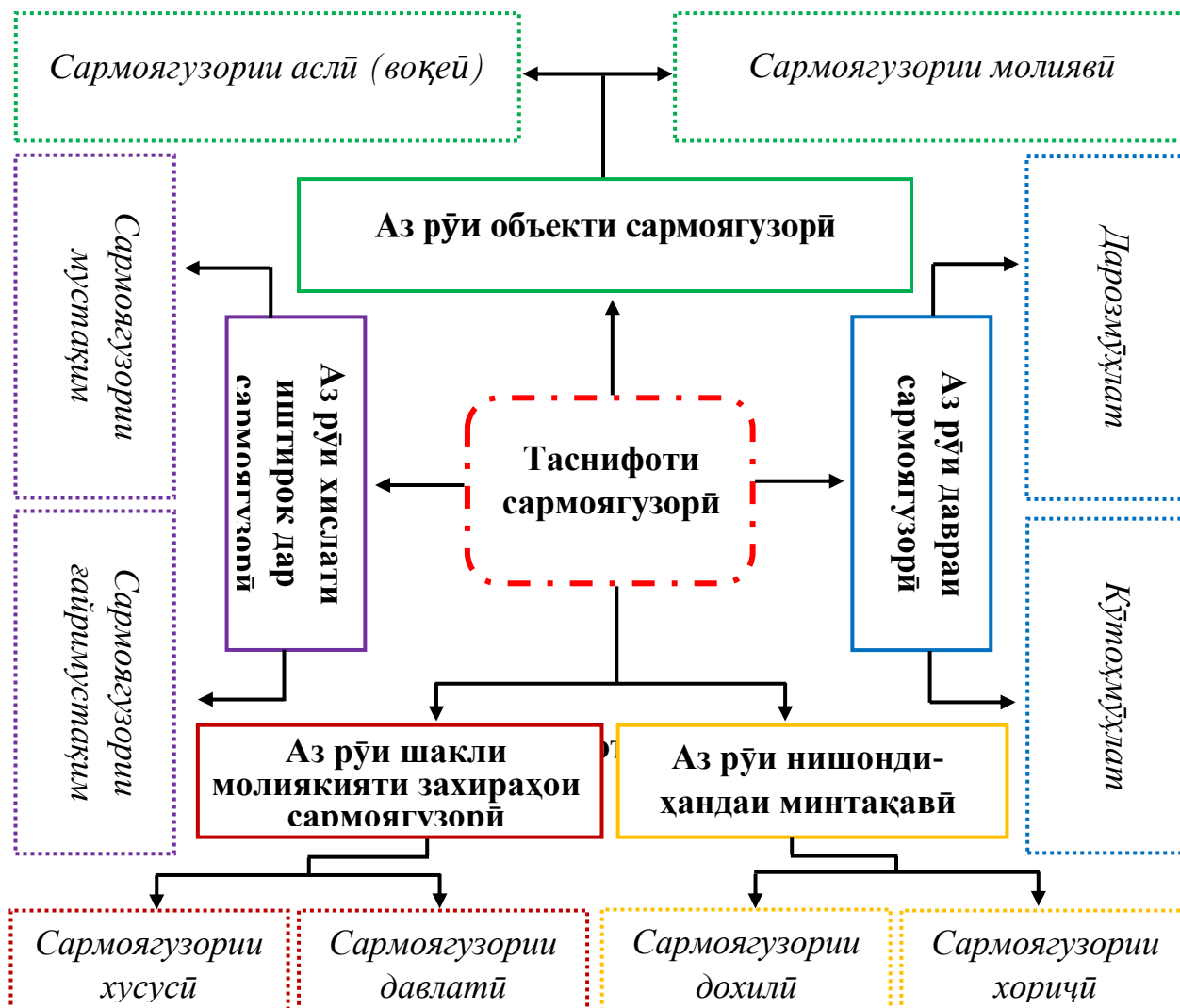
Ҳамин тавр, «дар зери мафҳуми сармоягузорӣ ҳама гуна маблағгузориҳои фаврӣ (ба гуфтаи А. М. Марголин - дарозмуддат) бо мақсади ба даст овардани самараи иқтисодӣ ва (ё) иҷтимоӣ фаҳмида мешаванд». Дар ин маврид зери мафҳуми сармоягузориҳои фаврӣ имконияти маблағгузориҳои капитāl - кӯтоҳмуҳлат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлатро фаҳмидан мумкин аст.

Дар навбати худ бо назардошти ҳамаи намудҳои имконпазири сармоягузорӣ И.Т. Балабанов, онҳоро ба чор категория: таввақалӣ, мустақим, портфелӣ ва аннуитетӣ тақсим мекунад. [1].

Сармоягузориҳои хатарнокро ӯ ҳамчун сармояи венчурӣ баррасӣ менамояд. Ба ин категория И.Т. Балабанов он сармоягузориҳои дохил мекунад, ки тавассути барориши сахмияҳо дар ташкили намудҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ, маблағгузориҳои фирмаҳои инноватсионӣ, татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ ва ғайра анҷом дода мешаванд. Сармоягузориҳои мустақимро бошад бо сармоягузорӣ ба сармояи оинномавии субъекти хоҷагидор бо мақсади ба даст овардани даромад ва гирифтани ҳуқуқи иштирок дар идоракунии он алоқаманд мекунад. Ва сармоягузориҳои портфелиро бо ба даст овардани коғазҳои қиматнок ва дигар дороиҳо барои ноил шудан ба ҳадафи сармоягузориҳои сармоягузор. Ӯ махсус қайд мекунад, ки портфели сармоягузорӣ метавонад коғазҳои қиматнокӣ як намуд ё арзишҳои гуногуни сармоягузорино (сахмияҳо, вомбаргҳо, сертификатҳои амонатӣ, шаҳодатномаҳои гарав, полисҳои суғурта ва ғайра) дар бар гирад. Ба категорияи аннуитет Балабанов И.Т. хиссаҷудокуниро ба фондҳои суғуртаю нафақа тасниф намуда, онҳоро ба категорияи мустақил ҷудо мекунад, ки онҳо ба пасандозгузор дар давраҳои муқаррарӣ даромад меоранд.

Таҳлили назариявиро гузаронида метавонем гуфта, ки дар айни замон дар доираи он гурӯҳбандии муфассали сармоягузориҳо ташаккул ёфтааст, ки на танҳо он чизеро, ки мо баррасӣ кардем, балки бисёр хусусиятҳои дигари сармоягузорино аз нуқтаи назари қабули қарорҳо инъикос мекунад ва муҳим мебошанд. (расми 1.).

Ҳама сармоягузориҳо метавон ба намудҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

1. Сармоягузориҳо аз сарчашмаҳои дохилӣ ва берунӣ;
2. Давлатӣ ва хусусӣ;
3. Мустақим, портфелӣ ва ғайра.

Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми «сармоягузорӣ» хусусиятҳои гуногун дода шудааст, ки тибқи онҳо гуфтан мумкин аст, ки аз тарафи ҳар кадоме шахс барои ба фаъолияти соҳибкорӣ гузоштани молу мулкҳои худ кадом намуд амалҳоро иҷро мекунад.

Вобаста аз он, ки сармоягузорӣ чӣ гуна аст ё дар кадом соҳа маблағгузорӣ карда мешавад, онро ба «аслӣ» ва «сармоягузориҳои истеҳсолӣ» ҷудо мекунад.

Ба сармоягузориҳои «аслӣ» ғайримолиявӣ ва зехнӣ дохил мешаванд. Ба сармоягузориҳои «истеҳсолӣ» бошад сармоягузориҳо, ки ба соҳаи рушди воситаҳои истеҳсолот ҷалб карда мешаванд дохил мешаванд.

Сармоягузориҳои соҳаи истеҳсоли мол ва хизматрасонӣ, иқтисоддонҳо бо «ғайримахсул» мутаносиб медонанд, яъне бо сармоягузориҳои, ки барои қонеъ кардани талаботҳои ҷамъиятӣ (масалан, барои сохтани беморхона ё мактаб) маблағгузорӣ карда мешаванд. Аммо ҳама намудҳои сармоягузориҳои дар боло зикр гардида ба хусусиятҳои концепсияи ҳуқуқии сармоягузорӣ алоқаманд нестанд, балки танҳо соҳаи фаъолияти иқтисодиро, ки дар онҳо онҳо амалӣ мегарданд, нишон дода мешаванд.

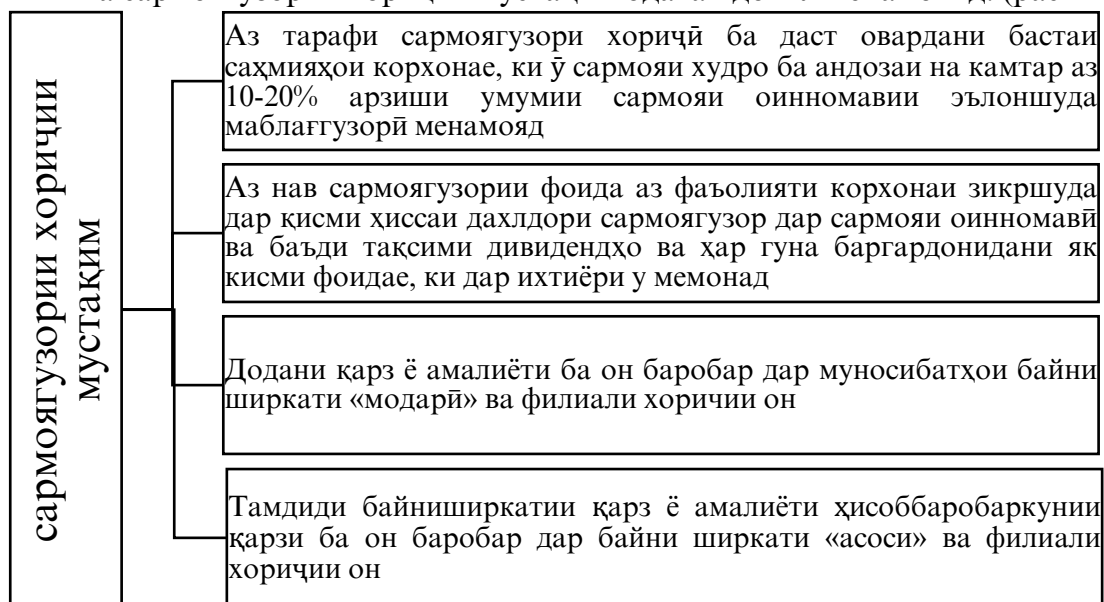
Ногуфта намонанд, ки мафҳуми «сармоягузорӣ» алақай чанд вақт, ки ба дастгоҳи меъёрии илми иқтисодии ҷаҳонӣ ба таври устувор ворид гардидааст. Дар илми иқтисодии ватанӣ бошад муддати дароз ақидае буд, ки истилоҳи мусовӣ, яъне монанд ба «сармоягузорӣ» ин мафҳуми «маблағгузориҳои капиталӣ» мебошад.

Дар адабиётҳо мафҳумҳои сармоягузори мустақим ва портфелӣ ба таври васеъ истифода карда мешаванд. Мафҳумҳои мазкур бо мавқеи ҳуқуқии «сармоягузорӣ» алоқаманд буда, ба мафҳумҳои сармоягузори аслӣ ва молиявӣ кам мутобиқат мекунад. Аммо ҷудои сармоягузорӣ ҳатман бо мафҳуми ҳуқуқии «сармоягузорӣ» алоқаманд нест ва метавонад танҳо мазмуни иқтисодии онро инъикос намояд. Дар адабиёти хориҷӣ ҳуди ҷудои сармоягузорӣ ба мустақим ва портфелӣ, бо рушди бозори қоғазҳои қиматнок ва махсусан бо институтҳои тахассусе, ки барои сармоягузори коллективӣ (фондҳои сармоягузорӣ) таъин гардиданд алоқаманд мебошанд. Портфели қоғазҳои қиматноки институтҳои мазкур махсус барои кам кардани таввақалҳое, ки бо гузоштани сармоя ба қоғазҳои қиматнок ва амалигардони шартномаҳо бо қоғазҳои қиматнок алоқаманд мебошанд ташаккул мегарданд.

Тадқиқоте, ки аз тарафи муаллиф гузаронида шуда истодааст нишон медиҳад, ки дар назария ва амалия иқтисодии муосир мафҳуми ягонаи сармоягузори мустақими хориҷӣ, аз он ҷумла фарқи аниқии онҳо аз сармоягузори портфелӣ вучуд надорад.

Мувофиқи таснифоти UNCTAD, сармоягузори мустақими хориҷӣ он сармоягузори хориҷиро дар бар мегирад, ки муносибатҳои дарозмуддати байни шариконро пешбинӣ менамояд. Аз он ҷумла иштироки устувори агенти иқтисодиро аз як кишвар (сармоягузори хориҷӣ ё «фирмаи модарӣ» ва аз тарафи ӯ назорат аз болои ташкилоти хоҷагӣ, ки дар дигар давлат, яъне давлате, ки ҷои зисти сармоягузор намебошад низ дар бар мегирад. [7. С.27].

Ба сармоягузори хориҷии мустақим одатан дохил менамоянд. (расми 2.).

Расми 2. Намудҳои сармоягузори хориҷӣ

Сармоягузори портфелӣ, тибқи маълумоти UNCTAD, сармоягузори ҳоеро дар бар мегирад, ки барои хариди сахмияҳо, ки ба сармоягузори ҳуқуқи таъсир расонидан ба ғайолияти корхонаҳо намедаҳанд ва камтар аз 10% сармояи умумии корхонаро ташкил медиҳанд. Ба онҳо харид ва дастраси вомбаргҳо, векселҳои мубодилавӣ ва дигар ўҳдадорҳои қарзӣ дохил мешаванд.

Чӣ тавре ки таҳлил нишон медиҳад, дар аксари давлатҳои ҷаҳон ҳиссаи 10% ва бештар аз он дар сармояи оинномавии ширкати хориҷӣ сармоягузори мустақими хориҷӣ доништа мешавад. Дар баъзе мавридҳо (масалан Олмон, Британияи Кабир) ин ҳадди 20% аст, дар ҳоле ки ҳамаи муомилоти сармояи хурдтар сармоягузори портфелӣ мебошанд. Ба далели ин тафовут байни кишварҳо, омори сармоягузори мустақими хориҷӣ на ҳамеша мувофиқ аст. Дар натиҷаи ин гуна фарқиатҳо омори сармоягузори мустақими хориҷӣ байни кишварҳо, на ҳамеша ба ҳамдигар мувофиқ меояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад масъалаҳои ҷалби сармоягузорӣ дар мади аввал дар қонунҳо ва барномаҳои махсусе, ки барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба самтҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ таҳия ва қабул шудаанд дар ҷиҳати гардидаанд.

Барои ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ кардани фазои сармоягузорӣ ва соҳибкорӣ муколамаи давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи миллӣ ва минтақавӣ ба роҳ монда шудааст. Мамлакат узви Созмони Ҷаҳонии Тижорат, Конвенсияи СММ дар бораи эътирофи қарорҳои судҳои ҳақамии хориҷӣ, Конвенсияи Гаага дар бораи қонунгардонии ҳуҷҷатҳои давлатии хориҷӣ гардид. Дар самти хусусигардонии моликияти давлатӣ, дастрасӣ ба маблағгузорӣ, инфрасохтори рушди соҳибкорӣ, ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ, сифат ва беҳатарии маҳсулот, модернизатсияи хизматрасонии давлатӣ ба соҳибкдорону сармоягузoron қорҳои мушаххас анҷом дода шуданд. [2. Б. 2. Б.33].

Бинобар ин дар асоси таҳлили адабиётҳои хориҷӣ ва қисман ватанӣ чанд гуна усулҳои ба ғуруҳ ҷудокунии сармоягузорӣ дида мешавад. (расми 3.).

Расми 3. Субъектҳои сармоягузорӣ

Агар аз рӯи таъсирнокӣ бошад, аксарияти олимони хориҷа сармоягузориҳо ба чор категория ҷудо мекунаанд.

1. Сармоягузориҳои мустақими фаъол (ҳангоми мавҷуд будани субъектҳои сармоягузорӣ ва объектҳои сармояшаванда, ки бо субъекти татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ мутобиқат менамояд);

2. Сармоягузориҳои омехта (вақте, ки субъект ва объектҳои сармоягузорӣ дар ҷараёни амалисозии лоиҳаи сармоягузорӣ ба ҳамдигар таъсир мерасонанд);

3. Сармоягузориҳои воридшавандаи ғайримустақим (вақте, ки сармоягузор ба объектҳои сармоягузорӣ бо роҳи ба даст овардани як қисми саҳмияҳо ё амволи қорхона маблағгузорӣ менамояд);

4. Сармоягузориҳои мустақими ғайрифавол (ҳангоми мавҷуд будани субъектҳои сармоягузорӣ ва объектҳои сармояшаванда, ки бо субъекти татбиқи лоиҳаи сармоягузорӣ мутобиқат наменамояд).

Имрӯз вазифаи ҳар як давлат - ин на танҳо ҷалб намудани сармояи хориҷӣ мебошад, балки ин сармоя бояд самаранок истифода бурда шавад. Тавре ки ҳамагон маълум аст, аз ҳама намуди сармоягузориҳо ин сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ мебошанд, ба монанди сармоягузориҳои банқӣ, сармоягузориҳои корпоратсияҳои фаромиллалӣ ва

ширкатҳои бузург, инчунин ширкатҳои миёна ва хурд мебошанд, ки ҳадафҳои татбиқи самараноки лоиҳаҳои сармоягузорию ба воситаи ташкили истеҳсолот ва фуруши маҳсулот амалӣ менамоянд.

Адабиёт

1. Бобков В. Региональные программы социальной защиты населения.//Человек и труд. 1996-№5. С.138-141
2. Ветошкин Г. Государственное регулирование агропромышленного комплекса в России. // Экономика сельского хозяйства России.1997. №9.С.3-4.
3. Марголин А. М. Финансовое обеспечение и оценка эффективности инвестиционных проектов М.: Мелиорация и водное хозяйство, 1997. с. 5.
4. Соскиев А.Б. Воспроизводство и использование трудовых ресурсов сельского хозяйства. - М: Колос, 1978. —268 с.
5. Тагоев Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий РТ). Душанбе.: «Ирфон», 2009. с. 30.
6. Хибовская Е. Вторичная занятость как способ адаптации к экономическим реформам. // Вопросы экономики. -1995. - №5. С.71-79.
7. Шарипов У.А. Использование инвестиционного потенциала регионов Республики Таджикистан как основной фактор развития энергетического сектора// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2022. -№2. -С.56-63.
8. Изатуллоев М.Н. Иқтидори сармоягузорию минтақа омили муҳими таъмини рушди устувор // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (2019/№9) ISSN 2413-5151. Саҳ 150-155
9. Изатуллоев М.Н. Арзёбии иқтисодии сармоягузорӣ дар рушди иқтисодиёти миллий // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе - 2021. № 2 С. 143-149
10. Изатуллоев М.Н. Тамоюли истифодабарии барномаҳои мақсаднок дар рушди соҳаи саноат // Идоракунии давлатӣ №4/2 (70) 2024 АИДНПҚТ
11. Изатуллоев М.Н. Назария ва нақши амалияи сармояи хориҷӣ дар рушди соҳаи саноат // Паёми молия ва иқтисод №4/2 (39) 2024

ИННОВАТСИЯ ҲАМЧУН МЕХАНИЗМИ АЗНАВСОЗИИ БОЗОРИ МЕҲНАТ

Абдуллоева Шаҳноза Файзилахматовна - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов, 64/14. Телефон: (+992) 909080990 E-mail: abdulloeva4048shaha@mail.ru

Марҳилаи рушди муосир ва нақши қувваи корӣ ҳамчун яке аз захираҳои асосии иқтисодиёт алоқамандии зич дошта вобастагии мустақими натиҷаҳои истеҳсолот ба сифатнокӣ, ҳавасмандӣ ва хусусияти истифодабарии меҳнат ва дар умум қувваи коргари алоҳида дида мешавад. Яъне шароити муосир талаб менамояд қорӣ гардидани касбҳои нави инноватсионии ба бозори меҳнати муосир ҷавобгубударо, ки ин шароит ба модернизатсияи бозори меҳнат оварда, дигаргуниҳои гуногунро аз ҷумла дар инфрасохтори бозори меҳнат талаб менамояд.

Калидвожаҳо: рушди муосир, қувваи корӣ, захираҳо, иқтисодиёт, натиҷаҳои истеҳсолот, сифатнокӣ, ҳавасмандӣ, меҳнат, касбҳои нави инноватсионӣ, модернизатсия, бозори меҳнат, инфрасохтори бозори меҳнат.

ИННОВАЦИИ КАК МЕХАНИЗМ РЕФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА ТРУДА

Абдуллоева Шаҳноза Файзилахматовна - ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Тел: (+992) 909080990 E-mail: abdulloeva4048shaha@mail.ru

Современный этап развития и роль рабочей силы как одного из основных ресурсов экономики тесно связаны, при этом прослеживается прямая зависимость результатов производства от качества, мотивации и особенностей использования труда и, в целом, индивидуальной рабочей силы. То есть современные условия требуют внедрения новых инновационных профессий, соответствующих современному рынку труда, что в свою очередь приводит к модернизации рынка труда и требует различных изменений, в том числе в инфраструктуре рынка труда.

Ключевые слова: современное развитие, рабочая сила, ресурсы, экономика, результаты производства, качество, мотивация, труд, новые инновационные профессии, модернизация, рынок труда, инфраструктура рынка труда.

INNOVATION AS A MECHANISM FOR LABOR MARKET REFORM.

Abdulloeva Shahnoza Fayzilahmatovna - Assistant of the Department of Economic analysis and statistics of the Tajik state university of finance and economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov str., 64/14. Phone: (+992) 909080990 E-mail: abdulloeva4048shaha@mail.ru

The current stage of development and the role of the labor force as one of the economy's primary resources are closely linked. Production results directly depend on the quality, motivation, and specific features of labor utilization, as well as the individual workforce as a whole. Thus, current conditions require the introduction of new innovative professions that align with the modern labor market, which in turn leads to labor market modernization and requires various changes, including in labor market infrastructure.

Keywords: current development, labor force, resources, economy, production results, quality, motivation, labor, new innovative professions, modernization, labor market, labor market infrastructure.

Дар ҷаҳони инноватсия бозори меҳнат нерӯи пешбарандаи рушди иқтисодии ҳар як кишвар ба ҳисоб меравад. Иқтисодиёти иноватсионӣ ва тағироти сохтории он нисбат ба касбият, сатҳи тайёрии коргарон ва сифати қувваи корӣ талаботи нав мегузоранд. Бозори меҳнат яке аз нишондиҳандаҳои вазъи иқтисодиёти кишвар ба ҳисоб меравад ва вазъи он имкон медиҳад, ки неқӯаҳволии миллии давлат, самаранокӣ ва устувории нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ баҳо дода шавад. Аз ин лиҳоз талаботи корхонаҳо нисбат ба омодагии касбии кормандон баланд бардошта шудааст.

Дар марҳилаи кунунӣ, дар низомии сохторҳои бозор нақши назаррас ба бозори меҳнат гузошта шудааст, ки талабот ва пешниҳоди меҳнатро ҷамоҳанг месозад,

иқтисодиётро бо қувваи кории зарурӣ таъмин менамояд ва дар раванди шуғли аҳоли миёнаравӣ мекунад.

Аз нуқтаи назари рушди инноватсионӣ, яке аз муҳимтарин афзалиятҳои рақобатпазир, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол дорад, ин сармояи инсонӣ мебошад. Мутаассифона, имрӯз бозори меҳнати Тоҷикистон дар ҳолати мувозинат қарор надорад, зеро, шумораи ҷойҳои холии кори ба шумораи бекорон рост намеояд, ки ин вазъи бозори меҳнато мушкил месозад.

Бозори меҳнат таҳкурсии иқтисоди бозорӣ мебошад, ки бо нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ зич алоқаманд аст. Ба тағирёбии бозори меҳнат чунин омилҳо, ба монанди сатҳи баланди рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, тағирёбии доимии талабот ба меҳнат дар зери таъсири пешрафти техникӣ ва рушди иқтисодӣ, инчунин зери таъсири сатҳи зиндагӣ ва дараҷаи маърифати аҳоли. Тамоюлҳои рушди соҳаи кадрҳо бештар аз рӯи талаботи истеҳсолот ва қонуни талабот ва пешниҳод муайян карда мешаванд.

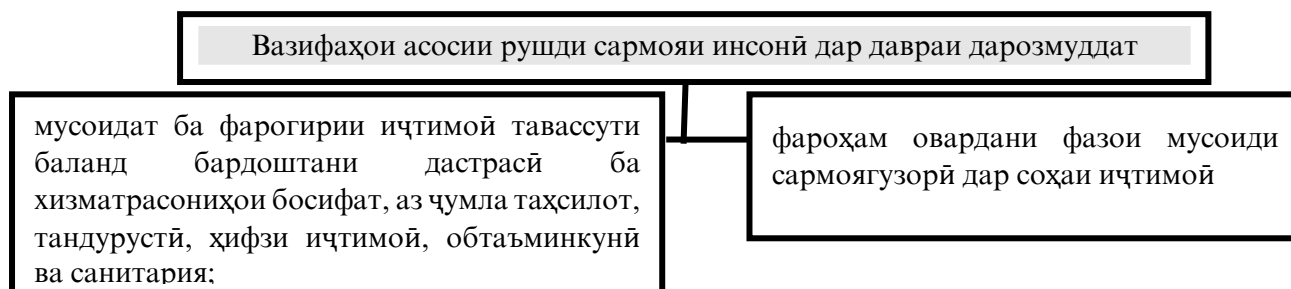
	Талабот ба меҳнат	Пешниҳоди меҳнат
Омилҳои умумӣ	вазъи иқтисодии кишвар; сохтори демографии аҳоли; сохтори иҷтимоии аҳоли;	
Омилҳои истеҳсолӣ	ҳосилнокии меҳнат; талабот ба молҳои, ки бо намуди меҳнат истеҳсол мешаванд;	шароити корӣ барои корманд (мақом, эътибори ташкилотҳо);
Омилҳои ҳавасмандгардонӣ	музди меҳнат; бастаи иҷтимоӣ ва имтиёзҳо;	сатҳи зиндагии коргар;
Корфармоён ва коргарон	шумораи корфармоён дар бозор.	шумораи коргарони баландихтисос дар бозор.

Расми 1. Омилҳои асосии таъсир расон ба бозори меҳнат

Афзоиши нақш ва аҳамияти бозори меҳнати зеҳнӣ, афзоиши миқёси он бо шиддат гирифтани равандҳои пешрафти илмӣ-техникӣ, иттилоотии ҷомеаи муосир ва интеллектуализатсияи меҳнат, инчунин афзоиши шумораи хатмкунандагони мактабҳои, ки таҳсилро дар мактабҳои олии идома медиҳанд. Имрӯз, дар шароити рушди инноватсионӣ самти муҳимтарин ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионии ҷавонон мебошад. Мактаббачагон ва донишҷӯён бояд дар чорабиниҳои илмӣ ширкат варзанд, чунин фаъолият насли нави кадрҳои рақобатпазирро дар соҳаи илм ва инноватсия ташаккул медиҳад. Дар Тоҷикистон низоми маориф бояд ба қонеъ кардани ниёзҳои рушди инноватсионӣ ва дар маҷмӯъ иқтисод равона карда шавад. Дар заминаи рушди инноватсионӣ, эҳтиёҷот ба кадрҳо, хусусан дар соҳаи телекоммуникатсия ва технологияҳои иттилоотӣ, сармоягузори ва молия, тиб зиёд шудааст.[1]

Афзоиши минбаъдаи фарқияти байни талабот ва пешниҳод дар бозори меҳнат ногузир аст. Аз ин рӯ, ба ширкатҳо лозим меояд, ки барномаҳои самараноки ҳавасмандгардониро таҳия кунанд, маблағҳои зиёдро сарф кунанд ва дар робита бо таҷрибаи номзадҳо барои ҷалб, рушд ва нигоҳ доштани кормандони арзанда ҷиддитар бошанд.

Сармояи инсонӣ омили муҳими рушди истеҳсолот ва иқтисодиёт мебошад, сифати он бо рушди тамоми соҳаҳо зич алоқаманд аст. Он дар байни омилҳои дарозмуддати рушди иқтисодиёти оянда (дар муқоиса бо захираҳои табиӣ, сармояи воқеӣ ва молиявӣ) дар ҷои аввал мебошад. Вобаста ба ин, рушди сармояи инсонӣ ҳамчун самти афзалиятноки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шудааст. [1]

Расми 2. Вазифаҳои асосии рушди сармояи инсонӣ дар давраи дарозмуддат

Принсипҳои калидии ин самти фаъолият бо хоҳиши ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ ва сифати зиндагӣ, инчунин фароҳам овардани заминаҳои устувори ташаккули иқтисодиёти дониш алоқаманданд.

Дар айни замон, давлат, муассисаҳои таҳсилоти олии ва корфармоён ӯҳдадорҳои идоракунӣ ва таъмин намудани такрористеҳсоли захираҳои инсониро ба зимма мегиранд. Аз ҷониби давлат тақвияти танзими давлатии равандҳои такрористеҳсоли қувваи корӣ ва фароҳам овардани шароити зарурӣ барои баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ ва истифодаи самараноки қувваи корӣ ба назар мерасад. Муассисаҳои таҳсилоти олии ба раванди таълими донишҷӯён диққати калон медиҳанд ба ихтисосҳо ва самтҳои нави соҳаҳои гуногун такмил ва инкишоф медиҳанд.

Фаъолияти се гурӯҳ (давлат, муассисаҳои таҳсилоти олии ва корфармоён) дар натиҷа шароити такмилдиҳии як корманди рақобатпазирро дар рушди инноватсионии иқтисодиёт фароҳам меорад. [2].

Ташкил ва фаъолияти бозори меҳнат, ҳамчун ҷузъи муҳими иқтисоди бозорӣ, бояд ба ҳалли чунин масъалаҳои муҳим равона карда шавад, ба монанди истифодаи самараноки нерӯи меҳнат, бо назардошти маҷмӯи омилҳо, яъне:

Якум, татбиқи қобилияти инфиродии кор бояд корфармоёнро барои ба даст овардани фоидаи бештар ба ҳар як корманд пардохти музди меҳнатро мувофиқи таҳассусманди ва кори иҷрокардаашон пардохт кунад;

Дуюм ин, ки нақши муҳим дар баланд бардоштани самаранокии меҳнат фаъолияти меҳнатии кормандон ба татбиқи андозбандии имтиёзнок ва қарздиҳӣ барои он соҳаҳо ва минтақаҳои тааллуқ дорад, ки шумораи ҷойҳои корӣ ва истифодаи пардохтҳои мустақим ба корхонаҳо барои ҳар як корманди кироя мувофиқи мақсад мебошад.

Саввум, тавассути бозори танзимшавандаи меҳнат манфиатҳои иқтисодии субъектҳои муносибатҳои меҳнатӣ ҳамоҳанг карда шуда, барои ҳар як тарафҳои ҳамкории бозор муҳити рақобат фароҳам оварда мешавад ва тавозун байни талабот ба меҳнат ва пешниҳоди он таъмин карда мешавад.

Бешубҳа, сатҳи пасти фаъолияти инноватсионӣ ба афзоиши рақобатпазирии он дар бозори ҷаҳонӣ ва бозори меҳнати Тоҷикистон мусоидат намекунад. Соҳаи инноватсионии фаъол бояд инҳоро фаро гирад: ташкили технологияҳои нави энергетикӣ ва сарфаи захираҳо; рушди коммуникатсия ва технологияҳои иттилоотӣ; тавсеаи шабакаҳои иттилоотию компютери ватанӣ; рушди технологияҳои ватании ҷойгузини воридот бо сатҳи баланди рақобат; рушди инфрасохтори иҷтимоӣ, хусусан дар деҳот. Яъне барои рушди бозори меҳнат бояд инчунин фаъолияти иноватсиониро низ рушд дод.

Проблемаҳои асосӣ бозори меҳнат: ихтилофи байни суръати баланди афзоиши аҳолии қобили меҳнат ва сатҳи нокифояи ташкили ҷойҳои нави корӣ; шуғли зиёд дар бахши ғайрирасмӣ ва музди ночиз дар бахши расмӣ; нобаробарии гендерӣ дар шуғл ва афзоиши истифодаи меҳнати кӯдакон; номутаносибии байни бозори хизматрасонии таълимӣ ва бозори меҳнат; сифати пасти маълумот ва малакаи қувваи корӣ, бахусус қисми занон ва аҳолии деҳот; вобастагии баланд аз вазъи бозори меҳнати як ё ду давлати хориҷӣ; муҳочирати меҳнатии беруна кадрҳои баландихтисос ва мутахассисони кишварро аз худ мекунад.

Адабиёт

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030
2. Беккер Г. Человеческое поведение: экономический подход. М.: ГУ ВШЭ, 2013. 650 с.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИЙ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

Хакимова Мавзуна Саторовна – старший преподаватель кафедры финансового менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета. 734055, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: (992) 987-81-96-56; Электронная почта: mavzuna.khakimova.83@mail.ru

В данной статье, автором анализируются различные трактовки инноваций и их видов. Автор предлагает свою трактовку термина инновации. В статье выявлено, что инновации, нововведения и новшества имеют свои отличительные особенности и различные ученые трактуют их исходя из своего видения. Здесь идет речь об основных видах инноваций, технологических, процессных и продуктовых и об их роли в развитии промышленных предприятий.

Ключевые слова: инновации, нововведения, технологические инновации, продуктовые инновации, процессные инновации, конкурентные преимущества, рыночные позиции, промышленные предприятия.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ИННОВАТСИЯ ВА ТАСНИФОТИ ОНҶО

Хакимова Мавзуна Саторовна – муаллими калони кафедраи менеҷменти молиявии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. 734055, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: (992) 987-81-96-56; Пӯштаи электронӣ: mavzuna.khakimova.83@mail.ru

Дар ин мақола муаллиф тафсири ҳуноғуни инноватсионӣ ва навъҳои онҳоро таҳлил намудааст. Муаллиф тафсири шахсии истилоҳи инноватсияро пешниҳод мекунад. Дар мақолаи мазкур нишон дода шудааст, ки навоарӣ, навҷорисозӣ ва навғониҳо хусусиятҳои ҳоси ҳудро доранд ва олимони ҳуноғун онҳоро дар асоси дидгоҳи худ маънидод мекунанд.

Дар ин ҷо сухан дар бораи навъҳои асосии навоарӣ технологӣ, ҷараён ва маҳсулот, ки нақши онҳо дар рушд ва тараққиёти корхонаҳои саноатӣ меавад.

Калидвожаҳо: инноватсияҳо, коркардҳои нав, навоариҳои технологӣ, навоариҳои маҳсулот, навоариҳои равандро, афзалиятҳои рақобатӣ, мавқеи бозор, корхонаҳои саноатӣ.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF INNOVATIONS AND THEIR CLASSIFICATION

Khakimova Mavzuna Satorovna – senior lecturer at the Department of Financial Management of the Tajik State University of Finance and Economics. 734055, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: (992) 987-81-96-56; Email: mavzuna.khakimova.83@mail.ru

In this article, the author analyzes various interpretations of innovations and their types. The author offers his own interpretation of the term innovation. The article reveals that innovations, novelties and novelties have their own distinctive features and various scientists interpret them based on their vision.

Here we are talking about the main types of innovations, technological, process and product, and their role in the development of industrial enterprises.

Keywords: innovations, innovations, technological innovations, product innovations, process innovations, competitive advantages, market positions, industrial enterprises.

Экономика в своем развитии проходит определенные стадии, или жизненные циклы: сельскохозяйственный, индустриальный, постиндустриальный.

Последние два десятилетия отмечены становлением новейшей глобальной экономической системы. На смену индустриальному и постиндустриальному периодам развития мировой экономики, пришел инновационный период, с присущими ему особенностями.

Новая экономическая система характеризуется сменой основных конкурентных преимуществ, позволяющих хозяйствующим субъектам выживать и развиваться во внешней среде. Это проявляется, прежде всего в усилении роли нематериальных активов, расширенном инвестировании в интеллектуальный капитал. В современной конкурентной борьбе идет

состояние не столько за обладание капитальными ресурсами и материальными ценностями, сколько за способность к разработке и внедрению инноваций.

Усиление роли научных знаний как стратегического ресурса и возрастающее влияние технологических инноваций как ключевых факторов успеха привели к тому, что сегодня во всем мире экономический рост предприятий определяется той долей продукции и оборудования, которая содержит прогрессивные знания и современные решения.

При исследовании составляющих инновационного процесса, можно столкнуться с различными точками зрения по их трактовке. В экономической литературе выделяют такие категории как инновация, новшество, нововведение и новация. По нашему мнению, все вышеупомянутые категории необходимо различать, так как у них есть свои особенности.

Различные авторы, вкладывая в термин «инновация» разный смысл, нередко отождествляют понятия «инновация», «новшество», «нововведение». Под термином «новшество», обычно понимаются новый порядок, новый метод, изобретение, новое явление, а «нововведение» означает процесс использования. В этом смысле понятия «нововведение» и «инновация» следует рассматривать как синонимы [1].

Следует отметить, что в соответствии с Законом Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», под инновациями понимаются «...нововведения в области техники, технологии, работ, услуг или управления, основанное на использовании достижений науки и передовой технологии, имеющей высокую производственную и общественную эффективность» [3].

Мы проанализировали различные трактовки, предложенные известными зарубежными и отечественными учеными в своих трудах. Так, например Й. Шумпетер считал, что «инновации – это изменения с целью внедрения и использования новых видов потребительских товаров, новых производственных и транспортных средств, рынков и форм организации в промышленности» [8].

По мнению, И.В. Афонина «...новшество, или новация - это результативная сторона инноваций, её характер и назначение. Нововведение – это процесс разработки, внедрения и эффективного использования конкретного новшества. Инновация – это целенаправленный, интенсивный процесс получения нового прикладного результата, имеющего потенциальную, достаточно близкую во времени социально – экономическую полезность высокой вероятности» [1].

С точки зрения В.Н. Лапина, под инновациями он понимает «...комплексный процесс создания, распространения и использования нового практического средства для лучшего удовлетворения известных потребностей людей» [5].

Комилов С.Дж., под инновацией понимают «...процесс создания новых изделий, технологий, форм и методов организации производства, труда и управления, удовлетворяющие конкретные потребности и приносящие социально-экономический эффект» [4].

Бозоров Ш.Ш. считает, что «инновация – это конечный результат творческой деятельности, который предоставлен в виде продукта или новой услуги и призван удовлетворять определенные потребности. Инновация – это результат реализации новой идеи или знаний с целью использования их при удовлетворении желаний потребителя» [2].

На наш взгляд, под термином новшество следует понимать, как новейшую технологию, которая используется для производства инновационного продукта, при этом нововведение можно характеризовать как результат новшества, внедренный в процессе инновационной деятельности. Следует отметить, что под инновацией, можно понимать результат новшества, который получил широкое распространение.

Существует множество видов и форм инноваций, большинство авторов предлагают различные подходы к классификации инноваций, представленной в таблице 1.

Таблица 1. - Классификация инноваций

	Классификационный признак	Вид инновации
1.	В зависимости от циклического развития	• крупнейшие • крупные

		• средние • мелкие
2.	В зависимости от интенсивности	• нулевого порядка • первого порядка • второго порядка • третьего порядка • четвертого порядка • пятого порядка • шестого порядка
3.	В зависимости от степени использования научных знаний	• на фундаментальных научных знаниях • на научных исследованиях с ограниченной областью применения • на существующих научных знаниях • на комбинировании различных типов знаний • на использовании одного продукта в различных областях • на побочных результатах крупных программ
4.	По возможности планирования жизненного цикла	• нововведения, воплощающие научные идеи, революционизирующие производительные силы и закрепляющиеся в их составе как новый неотъемлемый элемент • качественные сдвиги в отдельных элементах производительных сил, означающие смену поколений техники при сохранении исходного фундаментального принципа (объект долгосрочного характера) • количественные изменения, улучшения отдельных параметров (объектов текущего и перспективного планирования)
5.	В зависимости структурной характеристики	• на входе • на выходе • инновации структура предприятия
6.	В зависимости по способу внедрения	• экспериментальные • прямые
7.	В зависимости зрения увязки с отдельными сферами деятельности	• технологические; • производственные; • торговые; • социальные;
8.	По уровню управления	• народнохозяйственные; • отраслевые; • территориальные;
9.	В области управления	• инновации продукции; • инновации процессов инноваций рабочей силы; • инновации управленческой деятельности;
10.	По срокам выполнения:	• 20-и более лет; • 15-20 лет; • 5-10 лет;
11.	По степени охвата жизненного цикла	• охватывающие НИОКР, освоение и применение; • НИОКР, теоретические исследования;
12.	По объему:	• точечные; • системные;
13.	По отношению к предыдущему состоянию процесса (системы)	• заменяющие; • отменяющие; • открывающие;
14.	По назначению	• повышающие эффективность реализации; • повышающие эффективность производства; • улучшающие условия труда; • повышающие качество продукции;
15.	По источнику планирования	• центральные; • локальные; • спонтанные;
16.	По результативности	• внедрение и полностью используемые; • внедрение и слабо используемые;

		• не внедрённые;
17.	По уровню новизны	• радикальные, имеющие или создающие вновь целые отрасли; • системные; • модифицирующие;
18.	В зависимости от размера	• обнаруживание новых областей применения (повышает эффективность в 10-100 и более раз); • использование новых принципов функционирования (повышает эффективность в 5 раз); • расчет оптимизации параметров (повышает эффективность на 2-10 %)

По мнению Файзуллоева М.К. «...инновации могут быть классифицированы по характеру инновационной деятельности, формам собственности, месту реализации инноваций, которое способствует модернизации процесса экономики» [7].

Необходимо отметить, что классификационные признаки видов инноваций, различаются от цели и вариантов исследования.

Так, Фримен Ч. подразделяет технологические инновации на следующие виды: инновации-продукты и инновации-процессы. Новая внедренная или модернизированная продукция, а также продукция, произведенная при использовании инновационных технологий, считается инновационной продукцией. Процессные инновации, состоят из последовательных этапов, разработки, внедрения и производства, а также коммерциализацию конечной продукции.

В целом, можно утверждать, что все классифицируемые виды и формы инноваций находятся в неразрывной взаимосвязи друг с другом. Так, например продуктовые инновации, в большей степени влияют на изменение процесса производства, технологий и методов управления. В свою очередь, процессные инновации приводят к созданию и распространению продуктовых инноваций.

Таким образом, можно заключить, что все перечисленные виды инноваций, в конечном итоге ориентированы на повышение экономической или иной эффективности предприятия, от которой зависит его конкурентоспособность в будущем. В этой связи, инновации могут быть представлены в виде цели, процесса или результата.

В настоящее время, основным критерием экономического роста, с точки зрения большинства исследователей, выступает радикальное изменение технологических процессов в производстве и его влиянии на весь экономический потенциал государства. С этой точки зрения, для промышленных предприятий большой интерес представляют технологические инновации.

На сегодняшний день, большинство промышленных предприятий используют продуктовые инновации в своем производстве. Так как, только производство инновационной продукции, предоставляет предприятиям конкурентные преимущества и является основным мотивирующим фактором для скорейшего внедрения инновационных технологий.

Следует отметить, что каждого конкретного промышленного предприятия, внедрение инновации, способствуют различные предпосылки, начиная от экономии ресурсов, соблюдения экологических стандартов и совершенствования производственных технологий. Однако, для всех предприятий, основной целью внедрения технологических инноваций, стало повышение конкурентных преимуществ, за счет снижения себестоимости продукции и улучшения её качества, а также расширение ассортимента.

Внутренним стимулом для активизации инновационной активности на промышленных предприятиях, может послужить износ оборудования и снижение энергозатрат, которые приводят к расширению производственных мощностей. Однако, при производстве инновационной продукции, необходимо учитывать потребности рынка, которые являются внешними стимулами для предприятий и выявляют новые рыночные возможности.

Если анализировать инновации с точки зрения общественных потребностей, то можно выделить социальные инновации, которые призваны обеспечить потребности населения, и выражаются в социальной политике государства.

Еще одним стимулирующим фактором для внедрения инноваций, служит возможность экспорта продукции промышленных предприятий, но при этом необходимо учитывать конкуренцию на мировом рынке. При таком подходе, предприятие должно заботиться, прежде всего, о производстве высококачественной продукции. В зависимости от приобретения конкурентных преимуществ в производстве инновационной продукции, предприятие может ожидать большие прибыли и улучшение рыночной позиции.

В сфере производства экономический эффект от технологических инноваций используется для выбора наиболее эффективного варианта решения технологической проблемы, оценки влияния инновационных мероприятий на показатели производственно-хозяйственной деятельности как отдельного предприятия, так и компании в целом, а также для учета в плановых экономических нормативах результатов использования инноваций.

Таким образом нужно отметить, что инновации всегда связаны с риском. В периоды экономического подъема прибыль обеспечивается и без принципиальных инноваций, поэтому фирмы предпочитают не рисковать. В это время технический прогресс проявляет себя в усовершенствовании технологии и мелких улучшениях ассортимента. Когда наступает кризис, порог риска снижается: ничего не менять еще рискованнее, чем идти на существенные перемены. Спад производства становится стимулом радикальных инноваций, особенно в характере выпускаемой продукции.

Литература

1. Афонин И.В. Инновационный менеджмент: учеб. Пособие. - М.: Гардарики, 2005.- 224с.
2. Бозоров Ш.Ш., Назармонова Д.М., Косимова С.И. Менеджмент и маркетинг. Учебник. - Душанбе, «Эр-граф», 2017.-С.133.
3. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», от 16 апреля 2012 года, №822//ЦБПИ «Адлия».
4. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития/ С.Дж. Комилов. Монография.- Душанбе: «Шарки озод», 2019.-264с.
5. Лапин В.Н. Социальные аспекты управления нововведениями. – Таллин, 1981.- 356с.
6. Скурихина Е.В. Инвестиционно-инновационный потенциал региона: сущность, содержание, факторы состояния и развития// Молодой ученый. -2012.-№3.-С.192-195.
7. Файзуллоев М.К. Проблемы становления и развития инновационного предпринимательства в Республике Таджикистан. Монография.-Душанбе: «Ирфон», 2017-8с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982.-845с.

РУШДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУБОТИ ИҚТИСОДИЁТИ МАМЛАКАТ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Қарахонова Нигина Махманазаровна-ассистенти кафедраи андозбанди ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 985-90-90-46.

Дар мақола баъзе рушди саноатикунонӣ дар шароити муосири имрӯза ва мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф зикр намудааст, ки дар шароити имрӯза саноатикунонии босуръат яке аз ҳадафҳои муҳими рушди иқтисодӣ ва сиёсӣ дар шароити Тоҷикистон мебошад. Зикр карда шудааст, ки ҳиссаи истеҳсоли саноатӣ дар маҷмӯи маҳсулоти дохила ба таври тадриҷӣ меафзояд, ки метавонад шароити иҷтимоии мардумро беҳтар гардонад ва барои суботи сиёсӣ замина фароҳам оварад. Рушд бахшидани бахшҳои меҳнатталаби иқтисодиёт, ки маҳсулоти он ба содирот равона карда мешавад (комплексҳои агросаноатӣ, саноати бофандагӣ ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок) ҳамчун як ҳадафи муҳими рушди иқтисодӣ муайян карда шудааст. Муаллиф паҳлуҳои муҳталифи саноатикунонӣ дар шароити Тоҷикистон таҳлил намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёт, саноатикунонӣ, рифоҳи иҷтимоӣ, саноат, суботи сиёсӣ.

УСТОЙЧИВОЕ ПРОМЫШЛЕННОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ СТРАНЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Қарахонова Нигина Махманазаровна – ассистент кафедры налогообложения и страхования Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 985-90-90-46.

В статье рассматриваются некоторые аспекты индустриализации в современных условиях. Автор отмечает, что в современных условиях ускоренная индустриализация является одной из важных целей экономического и политического развития Таджикистана. Отмечено, что доля промышленного производства в валовом внутреннем продукте постепенно увеличивается, что может улучшить социальные условия жизни народа и создать основу для политической стабильности. Развитие трудоёмких отраслей экономики, продукция которых ориентирована на экспорт (агропромышленный комплекс, текстильная промышленность, горнодобывающая промышленность), определено как важная цель экономического развития. Автор анализирует различные аспекты индустриализации в условиях Таджикистана.

Ключевые слова: экономика, индустриализация, социальное обеспечение, промышленность, политическая стабильность.

SUSTAINABLE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY'S ECONOMY IN MODERN CONDITIONS

Karahonova Nigina Makhmanazarovna—Assistant Professor, Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14. Phone: 985-90-90-46.

The article examines some aspects of industrialization in modern conditions. The author notes that in modern conditions, accelerated industrialization is one of the important goals of economic and political development of Tajikistan. It is noted that the share of industrial production in the gross domestic product is gradually increasing, which can improve the social living conditions of the people and create a basis for political stability. The development of labor-intensive sectors of the economy whose products are export-oriented (agro-industrial complex, textile industry, mining industry) is defined as an important goal of economic development. The author analyzes various aspects of industrialization in the conditions of Tajikistan.

Key words: economy, industrialization, social security, industry, political stability.

Дар шароити имрӯза таҷрибаи ҷаҳонӣ баёнгари он аст, ки иқтисоди пешрафта шартҳои муҳимми рушди сиёсӣ ва иҷтимоии кишварҳо мебошад. Танҳо дуруст ба роҳ мондани сиёсати соҳавӣ метавонад кафолати пешрафти сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар як ҷомеа гардад. Дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон дуруст ба роҳ мондани мудирӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ метавонад заминаи бозғатимодро барои рушдминбаъдаи

давлатдории миллӣ, аз он ҷумла рушди сиёсӣ ва иҷтимоии он фароҳам намояд. Барномаҳо ва стратегияҳои мухталиф дар ин самт қабул ва амалӣ шуда истодааст, то беҳбудӣ дар соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ фароҳам карда шаванд. Барои мисол дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи соли 2030 ба масъалаҳои мухталифи сиёсати соҳавӣ таваҷҷуҳи хоса дода шудааст.

Аз рӯзҳои аввали ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ низоми идории кишвар ва мардуми он дарк намуданд, ки яке аз заминаҳои асосии рушди давлат ва пешрафти он, ҳамчунин беҳтар намудани таъминоти иҷтимоии мардум сиёсати дурусти иқтисодӣ ва пешбурди истеҳсолоти ҷамъиятӣ мебошад. Воқеан дар шароити имрӯза иқтисоди пешрафта метавонад ҳамчун заминаи муҳимми инкишофи сиёсӣ дар кишвар ва боло рафтани рифоҳи иҷтимоии мардум гардад. Дар солҳои охир саноатикунонӣ ҳамчун ҳадафи ҷоруми кишвар эътироф карда шуд, ки дар самти рушди давлатдории миллӣ ва таъмини рушди сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар Тоҷикистон метавонад нақши муҳим дошта бошад. Дар солҳои минбаъда рушди саноатикунонӣ муҳим ва рӯзмарра эътироф карда шуд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони низои сиёсӣ заминаи муҳимми рушди иқтисодӣ дар кишвар осеб дида, пойдевори рушди иқтисодии Тоҷикистон шикаста шуд.

Дар ин замон корхонаҳои зиёди саноатӣ дар кишвар бинобар шикаста шудани низоми иқтисодии шӯравӣ ва низои дохилӣ аз кор боз монданд ва вайронӣ ва лангори гардиданд. Хусусан корхонаҳои калони саноатӣ дар кишвар аз кор боз монданд. Соҳаи саноат дар замони гузариш ба иқтисодиёти бозаргонӣ давраи мушкили пастравӣ ва рукудро бо сабабҳои зерин аз сар гузаронид: якум, соҳаи мазкур қисми соҳаи саноати Иттифоқи Шӯравӣ буд ва бо ҷиҳати ин иттиҳоди бузург тамоми робитаҳои иқтисодӣ байни кишварҳои муттаҳидаи он канда шуданд. Дуюм, сармоягузори асосӣ, ки барои рушди саноат дар шароити ҷумҳуриҳои ИҶШС зарур буданд, аз бучети иттифок ҷудо карда мешуданд. Воситаҳои мазкур дар шароити наваҷабдорӣ ва умуман мавҷуд набуд. Сеюм, аз кишвар рафтани мутахассисони соҳа, махсусан дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ ҳеле авҷ гирифта, бидуни кадрҳои соҳибтаҳассус ривож додани саноат имконнопазир мебошад. Чорум, дар шароити давлати воҳиди иттифок будани Тоҷикистон қафомонии нишондиҳандаҳои сифатии самаранокии истеҳсолоти саноатӣ ба мушоҳида мерасид [1, с. 21].

Пас аз ба роҳ мондани сиёсати хусусигардонии моликияти давлатӣ, ки дар шароити гузариши носубот ба роҳ монда шуд аксари корхонаҳои бузурги саноатӣ низ қисм-қисм хусусӣ гардонида шуданд. Мутаассифона, бинобар сабаби дар самти фаъолияти худ кор набурдани потенциалҳои корхонаҳои саноатии хусусигардида, корношоям шудани дастгоҳҳои онҳо, тарки кишвар намудани мутахассисони соҳаи саноат, ба оҳанпора табдил ёфтани дастгоҳҳои истеҳсолӣ ва дигар омилҳои соҳаи саноат дар замони соҳибистиклолӣ ба рукуд дучор гардид. Албатта ҷунун ҳолат боис гардид, ки пас аз ба сулҳу оромӣ расидани кишвар низ ин зарфиятҳои истеҳсолӣ дигар аз наваҷабдорӣ шурӯъ накунад.

Аз кор мондани зарфиятҳои истеҳсолии Тоҷикистон паёмадҳои ҳеле ноғувор ба иқтисоди кишвар, хусусан ба рушди сиёсӣ ва беҳтар гардидани ҳолати иҷтимоии мардум доштанд. Аз ин рӯ, пас аз ба суботи сиёсӣ расидан яке аз ҳадафҳои муҳимми кишварро барқарор намудани иқтисод ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии мардум ташкил меод. Хусусан ба рушди соҳаи саноат таваҷҷуҳи хоса равона карда шуд. Ҳукумати мамлакат дарк намуд, ки танҳо бо пешбурди соҳаи саноат метавон рушди иқтисодиро таъмин кард ва беҳбудиро дар зиндагии мардум ба миён овард.

Дар шароити имрӯза рушди соҳаи саноат яке аз ҳадафҳои муҳимми сиёсати амалӣ дар Тоҷикистон мебошад. Барои мисол дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ба ҷиҳатҳои мухталифи рушди соҳаи саноат таваҷҷуҳи хоса дода шудааст. Дар ин ҳуҷҷати муҳимми давлатӣ пеш аз ҳама иқтисодҳои мавҷудаи кишвар тафсир карда шудаанд. Зикр карда шудааст, ки иқтисодҳои азими гидроэнергетикӣ, оби тоза, замин ва иқлими мусоид, олами наботот, захираҳои назарраси меҳнатӣ, захираҳои бойи минералӣ ва истихроҷи канданиҳои ғоиданок барои инкишофи истеҳсолоти ба содирот нигаронидашуда ва воридотивазкунанда, бунёди

бахшҳои муосири саноати истихроҷ ва коркард, металлургияи сиёҳ ва ранга, комплекси агросаноати аз ҷиҳати экологӣ тоза имкониятҳоро фароҳам меоваранд [2, с. 7]. Бар замми ин дар Стратегияи миллии рушд таъмини суръати нисбатан баланди рушди саноат нисбат ба соҳаҳои дигари иқтисодиёт ва зиёд намудани ҳиссаи он дар маҷмӯи маҳсулоти дохилии кишвар яке аз ҳадафҳои муҳим муқаррар карда шудааст [2, с. 12].

Дар Стратегияи миллии рушд ҳамчунин ба тақвият бахшидани иқтисодиёти содиротӣ таваҷҷуҳ намуда шудааст. Сенарияи мазкур то ба давраи соли 2030 татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои амалкунанда ё оғозшудаи энергетикӣ инфрасохтор, истифодаи оқилонаи захираҳои обу замин, энергетикӣ ва дигарҳо, инчунин барқарор кардани иқтидорҳои мавҷуда ва ба кор андохтани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ дар саноат ва соҳаи кишоварзиро пешбинӣ мекунад. Сенарияи мазкур ҳамчунин бомуваффақият гузаронидани ислоҳоти сохторӣ дар баҳши воқеии иқтисодиёт, низоми идоракунии давлатӣ, фароҳам овардани шароит барои рақобати одилона, бартараф намудани монеаҳои зиёдҳои дар инкишофи баҳши хусусӣ ва ҷалби сармоягузориҳо, тақвиятдиҳии конунгузорӣ дар соҳаи муҳофизати ҳамаҷонибаи ҳуқуқҳои молу мулкӣ, баланд бардоштани сифати таҳсилоти касбиро пешбинӣ мекунад. Ба сифати омили пешбарандаи рушди иқтисоди миллий афзоиши босуръати саноат дар асоси ба истифода додани иқтидорҳои нав ҷиҳати истеҳсоли нерӯи барқ, истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва ангишт, ташаккулдиҳии металлургияи сиёҳи ватанӣ ва рушди минбаъдаи металлургияи ранга, рушди саноати маводҳои сохтмонӣ, саноати сабук ва хӯроқа, хизмат хоҳад намуд. Албатта сенарияҳои зикршуда баёнгарии он мебошанд, ки саноати кишвар то ба соли 2030 рушду нумӯ пайдо намуда, ҳолати иҷтимоии зиндагии мардумро ба самти мусбат тағйир медиҳад.

Дар индикатори мақсадноки асосии Стратегияи миллии рушд барои то давраи соли 2030 аз рӯи сенарияҳои индустриалӣ ва индустриалӣ-инноватсионӣ ҳиссаи соҳаи саноат дар ММД чунин муайян карда шудааст, ки ба таври нақша оварда мешавад. [4, с.12]

Дар шароити имрӯза саноатикунони босуръат ҳамчун ҳадафи чоруми стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар карда шудааст. Бо мақсади ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзун намудани ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулоти ватаниву воридотивазкунанда дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 26 декабри соли 2018 Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон саноатикунони босуръати кишварро ҳамчун ҳадафи чоруми миллий эълон намуд [3 с.12]. Бинобар аҳаммияти муҳимми соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, зарурати ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодии кишвар ва таъмини иҷрои ҳадафҳои стратегияи миллии рушд иловатан бар ин сарвари давлат дар Паёми дигари худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 21 декабри соли 2021 солҳои 2022-2026-ро “Солҳои рушди саноат” эълон намуд. Чунин ҳолат аз таваҷҷуҳи хоссаи низоми идории Тоҷикистон ба рушди саноат бармеояд.

Дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон санаи 28 декабри соли 2023 ба масъалаи саноатикунони босуръат таваҷҷуҳи хоса зоҳир гардид. Аз он ҷумла он нуқта ёдовар карда шуд, ки тадбирҳои дар самти рушди саноат ва афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи андешидашуда имкон фароҳам оварданд, ки дар панҷ соли охир афзоиши номгӯи маҳсулоти саноатии истеҳсоли ватанӣ ба зиёда аз 40 фоиз расонида шавад. Ҳамчунин дар панҷ соли охир 1382 коргоҳу корхонаи саноатӣ бо таъсиси 15 ҳазор ҷойи кории нав сохта, мавриди истифода қарор дода шудааст. Таносубан агар соли 1991 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 358 корхонаи саноатӣ бо 33 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият дошта бошад, пас дар замони соҳибистиклолӣ 2500 корхонаи истеҳсолӣ бунёд гардида, соли 2022-юм 2800 корхонаи саноатӣ бо 85 ҳазор ҷойи корӣ фаъолият карда истодаанд.

Дар Тоҷикистон танҳо соли 2022-юм беш аз 500 коргоҳу корхонаҳои истеҳсолӣ бо 6 ҳазор ҷойи нави корӣ ба фаъолият оғоз намудааст ва барои то 43 миллиард сомонӣ афзоиш ёфтани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2022 мусоидат намуданд [2]. Албатта ин нишондодҳо баёнгарии он мубошанд, ки дар Тоҷикистон ба таври тадриҷӣ

истеҳсоли саноатӣ меафзояд ва ҳолати зиндагии иҷтимоии мардум беҳтар мегардад. Дар навбати худ рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ як заминаи муҳимме барои дастгирии низоми идорӣ аз ҷониби мардум мегардад, ки як шарти муҳимми бақои давлат ва рушди сиёсӣ доништа мешавад. Яке аз паҳлӯҳои муҳимми саноатикунони босуръатро дар шароити Тоҷикистон ин боз намудани иқтидорҳои нави истеҳсолӣ ва барқарор кардани имкониятҳои аз қор бозмондаи истеҳсолӣ ташкил медиҳад. Албатта то ба имрӯз дар ин самт қорҳои назаррас ба анҷом расонида шудаанд ва зарфиятҳои зиёди истеҳсолӣ дар соҳаҳои мухталифи иқтисодиёти саноатӣ ба қор шурӯъ намудаанд. Аммо ба ҳар сурат таваҷҷуҳ намудан ба ин самт муҳим боқӣ мемонад.

Адабиёт

1. Конституционная экономика: Учебно-методический комплекс / А. М. Диноршоев, Р. Г. Ганиев, С. М. Салохидинова. – Душанбе. “Дониш”, 2018. – С. 77.
2. Саидмурадов Л.Х. Стратегические цели Республики Таджикистан и устойчивое развитие регионов страны. /Л.Х. Саидмурадов //Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет). Серия экономических наук. – Душанбе, РТСУ, 2016. - № 3 (54). Ҷ.1. – С.150.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2023, ш. Душанбе суроғи дастрасӣ <http://www.president.tj/node/29823>, санаи дастрасӣ 28.12.2023.
4. Кодиров Ф.А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф.А.Кодиров // Финансово-экономический вестник. - 2020. - № 4 (24). - С. 49-58.
5. Стратегияи милли рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, маводи электронӣ. – С. 7.
6. Таджикистан и страны СНГ. 2014. – Душанбе: АС при Президенте Республики Таджикистан. 2015. – С. 21.

ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ ҲАМЧУН НИЗОМИ НАВИ ИҚТИСОДӢ

Саъдуллоев Асадулло Чаҳфарович—ассистенти кафедраи Иқтисоди ҷаҳон Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино, кучаи Испечак хонаи 13. Телефон: 900021302.

Мақсади асосии гузариш ба иқтисоди сабз ин баланд бардоштани сатҳи зиндагии имрӯз ва фардои мардум мебошад, бинобар Ҳукумати мамлакат дар доираи ҳадафҳои стратегӣ таъки ба рушди сабзи ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқ менамояд.

Гузариш ба “иқтисоди сабз” бе таъмини зиндагии арзанда ва гузоштани эҳтиром ба ҳуқуқҳои аҳолии кишвар, вусъатдиҳии имкониятҳои онҳо, таъмини солимии репродуктивӣ ва ҳуқуқҳо, ҷойҳои кори арзанда ва мусоидат ба рушди иқтисодиёт, имконнопазир аст. Афзоиши сармоягузорӣ ба соҳаи тандурустӣ, таҳсилоти ҷавонон ва пешниҳоди имкониятҳои бештар ба занон дар ҳоли ҳозир ба кадрҳои нокифоя истифода гардидани нерӯи аҳолии қобили меҳнатро ошкор намуда, ба рушди сифатан нави кишвар мусоидат мекунам.

Калидвожаҳо: иқтисод, сабз, иқтисоди сабз, низом, сатҳи зиндагӣ.

ЗЕЛЕНАЯ ЭКОНОМИКА КАК НОВАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

Саъдуллоев Асадулло Джаҳфарович—ассистент кафедры мировой экономики Государственного университета финансов и экономики Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, ш. Душанбе, район Сино, улица Испечак дом 13 Телефон: 900021302

Основной целью перехода к зеленой экономике является повышение уровня жизни народа сегодня и завтра, поэтому Правительство страны делает ставку на зеленое развитие всех отраслей национальной экономики в рамках стратегических целей. Невозможно перейти к «зеленой экономике» без обеспечения достойной жизни и уважения прав населения страны, расширения его возможностей, обеспечения репродуктивного здоровья и прав, достойных рабочих мест и содействия экономическому развитию. Увеличение инвестиций в сектор здравоохранения, это невозможно. Увеличение инвестиций в сферу здравоохранения, образования молодежи и предоставление большего количества возможностей женщинам выявляет недостаточное использование рабочей силы населения и способствует качественно новому развитию страны.

Ключевые слова: экономика, зелёный, зелёная экономика, система, уровень жизни.

GREEN ECONOMY AS A NEW ECONOMIC SYSTEM

Sadulloev Asadullo Jafarovich—assistant of the department of world economy University of Finance and Economics of Tajikistan (SSIT). Address: Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Sino district, Ispechak house 13. Phone: 900021302

The primary goal of the transition to a green economy is to improve living standards today and tomorrow. Therefore, the government is focusing on green development across all sectors of the national economy as part of its strategic goals. A transition to a "green economy" is impossible without ensuring a dignified life and respect for the rights of the country's population, expanding their opportunities, ensuring reproductive health and rights, creating decent jobs, and promoting economic development. Increasing investment in the healthcare sector is essential. Increasing investment in healthcare, youth education, and providing more opportunities for women reveals the underutilization of the population's labor force and contributes to a qualitatively new development for the country.

Keywords: economy, green, green economy, system, standard of living.

Дар илми иқтисодӣ шаклҳои гуногуни низомҳои иқтисодӣ мавҷуд аст ва иқтисоди сабз як шакли нави иқтисодӣ ҳамакнун ба илм дохил гардидааст. Омӯзиши паҳлуҳои ин шакли нави иқтисодӣ бештар ба табиат ва инсон алоқаманд аст, ҳуди илми иқтисодӣ ин ҷаҳлияти хоҷагидорӣ ва зиндагиро дар бар мегирад ва зиндагии инсоният аз табиат вобастагӣ дорад ҳолати харобшавӣ ва бунёдшавии табиатро инсоният идора менамояд пас барои татбиқ намудани ин мадели нави иқтисоди натавонем ба соҳаи алоҳида балки ҷаҳлияти дастаҷамъонаи хоҷагии халқ нақши калиди дорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамеша таъкид менамояд, ки ҳоло кишвари мо

дар марҳалаи нави тарақиёти худ қарор дошта, ба амали намудани стратегияву барномаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардида истодааст.

Чустуҷӯи сарчашмаҳои алтернативии энергия ва муҳимияти ҳалли муаммоҳои глобалӣ, ки бо харобшавии захираҳои табиӣ алоқаманданд, дар замони муосир дарёфти шароитҳои оптималии тараққиёти иқтисодиро дар асоси тамсилаҳои нав талаб мекунад. Ба ин гуфтаҳо тамсилаи иқтисодиёти сабз мисол шуда метавонад. Дар муқоиса ба иқтисодиёти анъанавӣ, иқтисодиёти сабз истифодаи ҳаматарафаи захираҳои табииро баҳри афзунгардонии ММД дар назар дорад. Бо ибораи дигар, иқтисодиёти сабз гузариш аз истифодаи сарчашмаҳои энергияи анъанавӣ ба сарчашмаҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза ва барқароршаванда мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар арсаи байналхалқӣ барои густариши ҳадафҳои иқтисодиёти сабз саҳми арзанда гузошта истодааст. Муҳимият ва зарурати гузариш ба иқтисодиёти сабзро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз минбарҳои байналмилалӣ чандин маротиба иброз кардаанд. Аз ҷумла дар Конференсияи СММ “Рио+20” оид ба рушди устувор дар Рио-де-Жанейро Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин қайд карданд: “Истифодаи самаранок ва эҳтиёткоронаи захираҳои табиӣ, ки таркиби асосии иқтисодиёти сабз мебошад, инкишофи соҳаҳои иҷтимоӣ ва ҳифзи экосистемаҳо, ташкили механизмҳои дурусти идоракунии ва дастгирии муҳити бозорӣ чун як қисми самти ислохот дар Тоҷикистон баромад мекунад, ки ба мақсадҳои рушди устувор мутобиқи Декларатсияи Ҳазорсолаи СММ нигаронида шудааст”

Инчунин дар паёми навбатии худ Президенти кишварамон оид ба ин масъала чунин иброз намуданд: “Вобаста ба масъалаҳои рушди энергетика мехоҳам таъкид намоям, ки истифодаи иқтисодҳои бузурги гидроэнергетикӣ Тоҷикистон барои таъмин намудани кишварҳои минтақа бо нерӯи барқии аз лиҳози экологӣ тоза-яке аз асосҳои рушди “иқтисоди сабз”- метавонад ба кам гардидани партовҳои газӣ карбон ба атмосфера мусоидати ҷиддӣ намояд”

1. Иқтисодиёти сабз яке аз олатҳои самаранокӣ аз байн бурдани қашшоқӣ ва таъминоти рушди устувор мебошад. Аз ҳисоби иқтисодиёти сабз баланд бардоштани ҳамгироии иҷтимоӣ, шугли аҳоли, амалӣ намудани низоми экологӣ, ки ба рушди тараққиёти неқӯаҳолии иқтисодӣ оварда мерасонад, ноил гаштан мумкин аст.

2. Иқтисодиёти сабз ба истифодаи самаранок ва ҳадди аксари захираҳои табиӣ имкон медиҳад, ки дар навбати худ ба баланд бардоштани даромади аҳоли ва пешгирии оқибатҳои манфии истехсолот шароит фароҳам меорад.

Иқтисодиёти сабз на танҳо тағйироти муҳити зистро дар назар дорад, инчунин дигаргунии экологӣ, инкишофи шахсии инсон ва васеъшавии демократияро талаб мекунад. Бинобар ин дар концепсияи иқтисодиёти сабз дигаргуншавии иҷтимоию экологӣ ҳамради мебошанд. Дар концепсияи тараққиёти мазкур ба баҳши хусусӣ ё ҷамъиятӣ ягон ҳел афзалият дода намешавад. Муқаррар карда мешавад, ки ҳар ду баҳш бояд чунин дигаргун гардонидани шаванд, ки бозорҳо ба арзишҳои иҷтимоию экологӣ нигаронида шуда, давлат бошад бо мақсади воридсозии тағйиротҳои инноватсионӣ бо ташкилотҳои ҷамъиятӣ зич ҳамкорӣ намояд.

Ба ин мақсад бояд чараёнҳои иқтисодии нав ба нақша гирифта, қоидаҳои нави иқтисодӣ тартиб дода шаванд, ки ба ҳавасмандгардонии рафтори экологӣ ва барои ба ҳаёти ҳаррӯзаи иқтисодӣ дохил шудани он такон бахшад. Давлат бояд дар ин ҳолат ҳамчун шарик баромад намояд. Инчунин иқтисодиёти сабз ба паст намудани сатҳи камбизоатӣ имконият фароҳам меорад.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми солонашон ба Маҷлиси Олии мамлакат иброз доштан, ки бо дарназардошти он ки ягон мамлакат тараққиёти ҳудро бе рушди энергетика таъмин карда наметавонад, мо расидан ба истиқлолияти энергетикӣ ва истифодаи самарабахши нерӯи барқро ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегияи давлат муаён кардаем. Ҳукумати мамлакат бо мақсади расидан ба истиқлоли энергетикӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди устувори

иқтисодӣ миллӣ бо истифода аз ҳамаи имкониятҳои сарчашмаҳои мавҷуда, хусусан, манбаҳои рушди энергияи сабз мунтазам чораҷӯӣ карда истодааст.

Бояд гуфт, ки ҳоло корҳои таҷдиду азнавсози дар неругоҳҳои барқи обии «Норак» Ва се агрегати неругоҳи «Қайроқум» иқтидори он иловатан 24 мегават зиёд гардида, ба 174 мегават мерасад. Инчунин, як агрегати дигар дар неругоҳи барқии обии «Норак» таҷдид шуда, иқтидори он 40 мегават зиёд мегардад ва сохтмони неругоҳи «Себзор» бо тавоноии 11 мегават ба анҷом расонида мешавад.

Имрӯзҳо бунёди неругоҳи барқи обии «Роғун» бо суръати баланд идома дошта, дар ду соли охир ба ин мақсад аз ҳисоби буҷети давлатӣ барои сохтмони ин иншооти стратегӣ беш аз 9 миллиард сомонӣ харҷ гардидааст. То имрӯз беш аз 50 фоизи корҳои сохтмони неругоҳи барқии обии «Роғун» ба анҷом расонида шудаанд, ки ин боиси ифтихор ва сарфарозии мардуми сарбаланди тоҷик мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи фоизи истеҳсоли “энергияи сабз” шомил мегардад. Аз ин лиҳоз, Пешвои муаззами миллат ибраз доштанд, ки аз моҳи майи соли 2027-ум аз ҳисоби истеҳсоли неруи барқ дар «Роғун» ва силсилаи неругоҳҳои дарёи Вахш норасоии неруи барқ дар кишвар пурра бартараф ва Тоҷикистон ба истиқлоли комили энергетикӣ ноил мегардад.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми имсолашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъкид намуданд, ки бояд ба соҳаи энергетикаи кишварамон диқати аввалиндараҷа дода, дар ин самт мутахассисони баланд ихтисосро омода намоем.

Адабиёт

1. Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Раҳмон дар Конференсияи СММ «Рио+20» оид ба рушди устувор дар Рио-де-Жанейро (Бразилия) // <http://www.news.tj/>

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 26.12.2024. www.president.tj.

3. Кучеров А.В., Шибилева О.В. Концепция зеленой экономики: основные положения и перспективы развития // Ежемесячный научный журнал «Молодой учёный». - 126с.

4. Вазорати рушди иқтисод ва савдои ҚТ: ҳособоти миллӣ- “Оид ба ҷараёни татбиқи ҳуҷҷатҳои стратегии кишвар дар ҳошияи Ҳадафҳои рушди устувор” Душанбе -2019. -87 с.

5. Анисимов С. П. "Зеленая экономика" и электроэнергетика /С. П. Анисимов, И. К. Хузмиев/ Национальные проекты. 2013.- 258с.

6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе -2016.-97 с.

7. Зеленая экономика: здравоохранение / United Nations Environmental Programme: Green Economy // <http://www.unep.org/greeneconomy/>

8. Исайнов Ҳ.Р. Иқтисоди миллӣ. Китоби дарсӣ.-Душанбе: «Ирфон», 2018.-648с.

9. Дастури мухтасари омӯзиши самтҳои афзалиятноки рушди иқтисоди сабз дар Тоҷикистон. - Душанбе 2016.-24 с.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТӢ РАҚАМИ-АСОСИ УСТУВОРИИ ИҚТИСОДИЁТӢ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Давлатова Н.И.—ассистенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон (ДДМИТ). Суроға: 734067 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, ноҳияи Сино, маҳаллаи Нахимов 64, хонаи 30. Телефон: 903032701.

Иқтисодиёти рақамӣ чун маҷрои нави рушди иқтисодӣ дар асоси мубодилоти далелҳо, иттилоот дар речаи вақти воқеӣ пайваста бо истифодаи технологияҳои рақамӣ, мувофиқан ниҳодҳо, заминаҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва таҷрибаи соҳибкорӣ сурат гирифта, ба беҳтар шудани ҳосилнокии меҳнат, сатҳи зиндагӣ ва муҳити сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: иқтисод, иқтисоди рақамӣ, иттилоот, сармоягузорӣ.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ И РОСТ ЯВЛЯЮТСЯ ЗАЛОГОМ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТАБИЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Давлатова Н.И.— ассистент кафедры экономического анализа и статистики Государственного университета финансов и экономики Таджикистана (ГФЭТ). Адрес: 734067 Республика Таджикистан, ш. Душанбе, район Сино, микрорайон Нахимова 64, каб. 30. Телефон: 905664747

Цифровая экономика как новый поток экономического развития за счет обмена фактами, информацией в режиме реального времени, связанный с использованием цифровых технологий. Согласно институтам, нормативно-правовой базе и опыту предпринимательства, это будет способствовать повышению производительности труда, уровня жизни и инвестиционной среды.

Ключевые слова: экономика, цифровая экономика, информация, инвестиции.

ECONOMIC DEVELOPMENT AND GROWTH ARE THE KEY TO THE ECONOMIC STABILITY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Davlatova N.I.— assistant of the department of economic analysis and statistics of the State University of Finance and Economics of Tajikistan (SSIT). Address: 734067 Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, Sino district, Nakhimov neighborhood 64, room 30. Phone: 903032701

Digital economy as a new stream of economic development due to the exchange of facts, information in real time connected with the use of digital technologies, according to the institutions, regulatory and legal framework and entrepreneurship experience, it will contribute to the improvement of labor productivity, standard of living and investment environment.

Keywords: economy, digital economy, information, investment.

Рақамикунонии иқтисодиёт ҳамеша дар меҳвари таваҷҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дошта, дар паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки "дар шароити иқтисоди бозорӣ ва рақамикунонии фаъолияти идоракунии ва истеҳсоли мақомоти давлатӣ бояд сиёсати ягонаи иқтисодиро танҳо бо истифода аз механизмҳо, усулҳо ва усулҳои муосири танзим амалӣ намоянд. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ ҳамчун вазифаи асосии замони муосир дар назди мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 20 сол гузошта шудааст.

Ҳамчунин Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ҷорӣ намудани иноватсия ва таҷҳизоти рақамиро муҳим таъкид кард. Яъне аз ташаббусҳои калидӣ таъсиси Донишгоҳи иноватсия ва технологияҳои рақамӣ дар шаҳри Кӯлоб буд, ки ба рушди касбҳои баланди технологӣ ва омода кардани мутахассисон барои иқтисоди рақамӣ мусоидат хоҳад кард. Ҳамчунин бо ҷорӣ намудани зеҳни сунъӣ дар низомии маориф, ки самаранокӣ ва мутобиқати он ба талаботи замонро бо таври назаррас афзоиш медиҳад, таъкид гардид. Ин иқдомҳо барои баланд бардоштани сифату низомии таълим ва тайёр кардани мутахассисон дар соҳаҳои гуногун имкониятҳои нав мекушоянд.

Дар доираи ин ташаббус рушди инфрасохтори раками, бехтар кардани дастраси ба хизматҳои интернетӣ, дасгирии дар соҳаи технология ва тақвияти барномаҳои таълими ва соҳаи малакатҳои раками пешбини карда шудааст.

Бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафҳои олии рушди дарозмуддати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар ва ҳамзамон ҳарчи зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расонидани он чораҳои зарурӣ меандешад. Дар солҳои охир рушд бахшидани иқтисоди рақамӣ ба яке аз ҳадафҳои муҳими Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил ёфтааст. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта баёнгари он аст, ки дар шароити рушди технологияи рақамӣ мо метавонем дар беҳбудиҳои соҳаҳои дигари ҳаёти ҷамъиятӣ аз имкониятҳои он истифода намоём.

Хусусан, пайдоиши мафҳумҳои навоҷун «Ҳукумати электронӣ» ва «иқтисоди рақамӣ» аз истифода шудани имкониятҳои технологияҳои муосир дар рушди соҳаҳои муҳталиф дарак медиҳад. Лозим ба ёдоварист, ки дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон рушди иқтисоди рақамӣ аз бисёр ҷиҳат муҳим аст. Аз он ҷумла, истифодаи зарфиятҳои иқтисоди рақамӣ барои муқовимат бо зуҳуроти номатлуби коррупсионӣ дар кишвари мо муҳим мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи навоҷун иқтисоди рақамӣ қарор дошта, тадбирҳои муассирро барои гузариш ба рақамикунории иқтисодиёт дар соҳаҳои гуногуни кишвар бароҳ монда, солҳои охир ба як қатор дастовардҳо ноил гаштааст, ки рақамикунории соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла меҳнат, муҳоҷират, шуғли аҳоли ва таҳсилоти ибтидоии касбӣ барои бехтар намудани хизматрасониҳои давлатӣ ба аҳоли ва соддагардонию шаффофияти фаъолияти сохторҳои давлатӣ мусоидат менамояд.

Соҳаи иқтисодӣ самти асосии рушди давлат аст, ҷорӣ намудани иқтисоди рақамӣ ба рушди сохтори иқтисодӣ ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқ мусоидат мекунад. Намунаи ин метавонад рушди фаъоли технология дар миқёси ҷаҳонӣ, дастрасии баландсуръати интернет, фарогирии васоити ахбори иҷтимоӣ, омӯзиши мошинсозӣ ва ғайра бошад. Дар ҷаҳони муосир технологияҳои рақамӣ қисми ҷудонашавандаи ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии субъектҳои хоҷагидорӣ мебошанд.

Афзалияти иқтисодити рақамӣ дар он аст, ки он муносибатҳои доир ба истеҳсоли маҳсулот, коркард, нигоҳдорӣ ва интиқоли он, саривақт ва самаранок истифодабарии иттилоот ва далелҳои афзоюндаро дарбар мегирад. Ҳукумати давлатҳои муҳталифи олам ва албатта, дар радиҳои онҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам, муҳимияти масъалаи субот ва устувории рақобатпазириро дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ дарк намуда, стратегияҳои волотехнологии рушди иқтисодии кишвари худро таҳия месозанд, ки маркази ҷозибавии онҳоро индустрияи технологияҳои иттилоотӣ ташкил медиҳад.

Паҳншавии технологияҳои рақамӣ самти афзалиятноки рушди ҷомеа, иқтисодиёти давлатии моро муайян мекунад. Ҳамзамон бо ин дар фазои иттилооти ва коммуникатсионии инкилоби ҷаҳонӣ ба назар мерасад.

Рақамикунории босуръат бо тамоми соҳаҳои муҳими ҳаёт таъсири мусбат мерасонад. Иқтисоди рақамӣ бо истифодаи технологияи иттилоотӣ барои эҷод, ё мутобиқсозӣ, фурӯш ё истеъмоли молҳо ва хизматҳо ишора мекунад. Навгониҳои рақамӣ- бонкдорӣ рақамӣ, тиҷорати электронӣ, таҳсилоти виртуалӣ, барномаҳои смартфон ва планшетҳои ҳамкорӣ мебошад. Иқтисоди рақамӣ ва иноватсия имконият медиҳад, ки монетаҳои воридшавӣ ба бозори молҳо ва хизматҳо барои корхонаҳои тиҷорати хурд ва миёна коҳиш дода шавад, ки дар натиҷаи шумораи бозингарони хурд дар бахшҳои анъанавии иқтисодиёт афзоиш меёбад. Иқтисодиёт дар ҳар марҳилаи рушди иҷтимоӣ ва таърихӣ ба маънои асил як фазои рақамиро ташкил медиҳад, ки мантиқӣ ва фаҳмидашаванда аст. Нишондиҳандаҳои фаъолияти ҳар як тиҷорат, инчунин истилоҳҳои иқтисодӣ бо рақамҳо ифода карда мешавад. Фоида, зиён, хароҷот, даромад, меъёрҳои андоз, заминаи андоз, андози меъёри асосӣ ва ғайраҳо бо рақамикунории муайян карда мешавад. Аз солҳои 90-уми асри 21 як қатор кишварҳо

бо истифодаи васеи истилоҳҳои рақамӣ ва навгониҳо дар соҳаи илм ва қонунгузорию худшурӯъ карданд.

Тоҷикистони азизамон баъди соҳибистиқлол шуданаш баҳри ҳар чӣ бештар бо рақамикунонии соҳаи иқтисодиёт ва умуман мамлакат талош варзида, таи чанд соли охир бо талошҳои пайвастаи Пешвои миллат муҳтарам Эмомали Раҳмон ба ин марҳила наварид шуда истодааст. Маҳз барои бештар шудани иқтисодиёти мамлакат Пешвои муаззами миллат дар паёми имсола ба Маҷлиси Олӣ солҳои 2025-2030-ро Солҳои рушди иқтисодиётӣ рақамӣ ва иноватсия эълон намуданд. Ҳамзамон дар Паёми имсола Пешвои миллат баён доштанд, ки дар низоми таълими муассисаҳо тамоми зинаҳои таҳсилоти касбӣ ва равия омода кардани барномасозон ва дигар ихтисосҳои зарурӣ барои рушди иқтисодӣ рақамӣ ва барномасозӣ ҷорӣ карда мешавад. Дар баробари ин Пешвои миллат ба ҷавонон эътимоднокии худро иброз дошта, таъкид намуд, ки ҷавонон бояд барои рушди илму иноватсия саҳми арзишманди худро гузорад. Ягона роҳе, ки ба ҷавонон дар ин роҳ кумак менамояд аз нигоҳи Пешвои миллат, ин рӯ овардани онҳо ба илму дониш ва касбу ҳунар мебошад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти мамлакат, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат Эмомали Раҳмон ба маҷлиси миллӣ ва маҷлиси намояндагон 28-декабри соли 2024. Газетаи Ҷумҳурият

2. Суханронии Президенти мамлакат Эмомали Раҳмон дар муҳофизоти умумии Иҷлосияи 70-уми Маҷлиси Умумии Созмони Милали Мутаҳид (25-28 сентябри соли 2015).

3. Иқтисоди рақамӣ. Китоби дарси оид ба гузаронидани дарсҳои назариявӣ, семинари ва амали-Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисодӣ Тоҷикистон, Душанбе-2022 саҳ-272

4. Цифровая экономика учебник В.Д Маркова ИНФРА-М 2018-186с.

5. Кучеров А.В., Шибилева О.В. Концепция зеленой экономики: основные положения и перспективы развития // Ежемесячный научный журнал «Молодой учёный». -126с.

ИДОРАКУНИИ ИННОВАТСИОНИИ РУШДИ ХОЧАГИҲОИ ДЕҲҚОНӢ (ФЕРМЕРӢ)-И ВА АҲАММИЯТИ ДАР ШАРОИТИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Юнусов Бехруз Додхудоевич-унвонҷӯи кафедраи менечменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: ул. Нахимова 64/14, 73067, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 988-04-32-51. behruz_yunusov.92@mail.ru.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои идоракунии инноватсия дар ХДФ, истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ дар фаъолияти истеҳсолкунандагони ватании кишоварзӣ таҳлил шудаанд. Ҳамзамон мувофиқати усулҳои идоракунии инноватсионӣ ба вазифаҳои фаъолияти хоҷагӣ ва соҳаҳои истеҳсолии ХДФ, тақсимои аниқи меҳнат, махсусгардонии ва мувофиқати он бо касбияти корманд автоматикунони бахисобгирии идоракунӣ, наздикшавии амалиётӣ дастурҳои истеҳсолӣ, ҷамоҳангсозӣ ва мутобиқати фаъолияти инноватсионии субъект ва объекти идоракунӣ ва истеҳсолот, таҷҳизонидани технологияи муосири идоракунии кишоварзӣ, ҳисоббарор, таҷҳизот ва воситаҳои автоматикунонӣ, ҷамъ кардан, нигоҳ доштан ва интиқоли ахборот, фароҳам овардани шароит барои қабули қарорҳои оптималии идоракунӣ ва истеҳсолӣ ҳамаҷониба мавриди таҳқиқот қарор гирифтааст. Заминаҳои рушди агробизнес, аҳаммияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, рушди минбаъдаи бахши аграрии кишвар мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар натиҷаи таҳқиқоти илмӣ ҳулосаҳои мушаххас оид ба сатҳи фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: Инноватсия, идоракунӣ, инвеститсия, кишоварзӣ, технологияҳои муосири рақамӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ, иқтисоди бозорӣ, самаранокии идоракунӣ, дастгирии давлатӣ, истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ, амалигардонии иқтидори фуруш, бозори истеҳсолӣ, хоҷагии қишлоқ, иқтисодиёти миллӣ, муносибатҳои бозоргонӣ, бахисобгирӣ, идоракунии инноватсионӣ.

ИННОВАЦИОННОГО УПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЕМ ДФХ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ УСЛОВИЯХ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Юнусов Бехруз Додхудоевич-соискатель кафедры менеджмента Таджикского Государственного финансово-экономического университета. Адрес: ул. Нахимова 64/14, 734067, Душанбе, Республика Таджикистан, Тел: (+992) 988-04-32-51. behruz_yunusov.92@mail.ru.

В статье рассматриваются вопросы управления инновациями в аграрном секторе, использования современных цифровых технологий в деятельности отечественных сельхозпроизводителей. При этом соответствие инновационных методов управления задачам хозяйственной деятельности и производственных отраслей ДФХ, четкое разделение труда, специализация и ее соответствие профессионализму работника, автоматизация управленческого учета, оперативное приближение производства инструкции, координации и совместимости инновационной деятельности субъекта и объекта управления и производства, оснащения сельского хозяйства современной управленческой техникой, вычислительной техникой, средствами автоматизации, сбора, хранения и передачи информации, а также создания условий для принятия оптимальных мер управления и производственные решения были всесторонне изучены. Обсуждались основы развития агробизнеса, значение крестьянских (фермерских) хозяйств, дальнейшее развитие аграрного сектора страны. В результате научных исследований представлены конкретные выводы о вкладе деятельности крестьянских (фермерских) хозяйств в развитии экономики Таджикистана.

Ключевые слова: Инновации, управление, инвестиции, сельское хозяйство, современные цифровые технологии, крестьянские (фермерские) хозяйства, рыночная экономика, эффективность управления, государственная поддержка, сельскохозяйственное производство, реализация сбытового потенциала, рынок продукции, сельское хозяйство, национальная экономика, рыночные отношения, бухгалтерский учет, инновационное управление.

THE IMPORTANCE OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF DEVELOPMENT OF DETACHED FARMS IN THE CONDITIONS OF KHATLON REGION

Yunusov Behruz Dodihudoevich-applicant of the Department of management Tajik State financial and economic University. Address: 64/14 Nakhimov str., 734067, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Tel: (+992) 988-04-32-51. behruz.yunusov.92@mail.ru.

The article considers the issues of innovation management in the agricultural sector, the use of modern digital technologies in the activities of domestic agricultural producers. At the same time, the compliance of innovative management methods with the tasks of economic activity and production sectors of the DF, a clear division of labor, specialization and its compliance with the professionalism of the employee, automation of management accounting, operational approximation of production instructions, coordination and compatibility of innovative activities of the subject and object of management and production, equipping agriculture with modern management equipment, computing equipment, automation tools, collection, storage and transmission of information, as well as creating conditions for taking optimal management measures and production decisions were comprehensively studied. The basics of agribusiness development, the importance of peasant (farming) households, and the further development of the country's agricultural sector were discussed. As a result of scientific research, specific conclusions are presented on the contribution of peasant (farming) households to the development of the economy of Tajikistan.

Key words: Innovations, management, investments, agriculture, modern digital technologies, peasant (farm) households, market economy, management efficiency, state support, agricultural production, realization of sales potential, product market, agriculture, national economy, market relations, accounting, innovative management.

Муддати зиёд аст, ки олимону муҳаққиқони соҳаи кишоварзӣ тадқиқотҳои заминавӣ ва таҷрибавии тақмилдиҳии низоми идоракунии аграрӣ, хусусан дар хоҷагиҳои деҳқониро пешбарӣ намуда, айни ҳол дар концепсияи инноватсионӣ қарор гирифтаанд[3,С.154]. Онҳо дар он ақидаанд, ки нақши идоракунии инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ дар ҷаҳони муосир сазовори таваҷҷӯҳ буда, инноватсия дар соҳаи кишоварзӣ дар амали тичоратӣ қорӣ намудани натиҷаҳои КИТТК дар шакли навҳои нави растанӣ, зотҳо ва намудҳои ҳайвонот, парранда, маҳсулоти ҳӯрокворӣ ва маводи нав ва беҳтаршуда, ашёи нави масолеҳ, технологияи нави зироаткорӣ, чорводорӣ, парандапарварӣ ва саноати коркард, шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва идоракунии мебошад.

Хушбахтона, тайи солҳои охир Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди инноватсия ва фаъолияти инноватсионӣ дар мамлакат, ташаккули низоми самаранокии инноватсия, ки ҷиҳати баланд бардоштани сатҳи технологӣ ва рақобатпазирии истеҳсолот, ба бозори дохиливу хориҷӣ баровардани маҳсулоти инноватсионӣ, афзоиши молҳои воридотивазкунанда, рушди иқтимоию иқтисодӣ ва ноилшавӣ ба ҳадафҳои стратегии миллӣ мусоидат намуда, заминаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодиро муҳайё намудааст. Заминаҳои ҳуқуқии фаъолияти инноватсиониро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ», «Стратегияи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2020» ва «Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 ва нақшаи чорабиниҳои он» ташкил медиҳанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳамчунин як қатор қонунҳои қабул гардидаанд, ки баъзе намудҳои фаъолияти инноватсиониро ба танзим медароранд, аз ҷумла, Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи намунаҳои саноатӣ», «Дар бораи ихтироот», «Дар бораи нишонаҳои молҳо ва нишонаҳои хизматрасониҳо», «Дар бораи Парки технологӣ» ва ташаккули Агентии инноватсия ва технологияҳои рақамии назди Президенти Тоҷикистон, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8.01.2025 №911 «Дар бораи Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030 таваҷҷӯҳи давлату ҳукуматро ба рушди инноватсия хоса зоҳир менамояд. Инчунин Стратегияи миллии рушд то давраи соли 2030 ташаккули замина ҷиҳати рушд ва равишҳои инноватсионии иқтисоди кишварро пешбарӣ намуда, баландбардории ҳосилнокӣ ва шуғли пурмаҳсулро дар баҳши воқеӣ бартарияти хоса арзёбӣ менамояд.

Вилояти Хатлон метавонад як маркази калидӣ ё муҳими рушди соҳаи

Дар рушди фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (минбаъд ХДФ) вилояти Хатлон идоракунии инноватсионии давлатӣ ва фермерӣ аҳаммияти хосаро ишғол намудааст (Рас. 1).

Сарчашма: таҳияи муаллиф

инноватсияи кишоварзӣ гардад, ки дорои иқтидори назаррас аст. Ба иқтидори захираҳои минтақа 426,7 ҳазор га. заминҳои кишт, 61078 ХДФ, 3198,5 ҳаз. аҳоли, инчунин 6 адад шабакаҳои алоқа, 7 адад шабакаҳои телевизионӣ ва се Минтақаи озодаи иқтисодӣ маҳсуб мегардад. Дар комплекси агросаноатии вилояти Хатлон 230 ҳазор кас, ё худ 18 фоизи тамоми аҳолии дар хоҷагии халқ коркунанда фаъолият мекунад. Ҳамзамон дар минтақа зиёда аз 2000 корхонаҳои кишоварзӣ фаъолият мекунад[1,С.271].

Таҳлили таҷрибаи нишон медиҳад, ки ҳангоми ташаккули механизми иқтисодии идоракунии фаъолияти инноватсионии хоҷагӣ принципҳои зеринро ба назар гирифтани ва риоя кардан лозим аст:

— мувофиқати усулҳои идоракунии инноватсионӣ ба вазифаҳои фаъолияти хоҷагӣ ва соҳаҳои истеҳсоли он;

— тақсими аниқи меҳнат, махсусгардонии ва мувофиқати он бо касбияти корманд;

— автоматикунии баҳисобгирии идоракунӣ, наздикшавии амалиётӣ дастурҳои истеҳсолӣ;

— ҳамоҳангсозӣ ва мутобиқати фаъолияти инноватсионии субъект ва объекти идоракунии ва истеҳсолот;

— таҷҳизонидани технологияи муосири идоракунии кишоварзӣ, ҳисоббарор, таҷҳизот ва воситаҳои автоматикунӣ, ҷамъ кардан, нигоҳ доштан ва интиқоли ахборот;

— фароҳам овардани шароит барои қабули қарорҳои оптималии идоракунии ва истеҳсоли.

Рушди инноватсионии комплекси агросаноати вилоти Хатлонро бидуни шароитҳои зарурӣ: инфрасохтори мувофиқ барои фаъолияти инноватсионӣ ё маҷмӯи воситаҳои моддию техники, қонунгузорӣ ва дигар воситаҳои, ки иттилоот, коршиносӣ, маркетинг, молиявӣ, кадрӣ ва дигар хизматрасониҳо барои фаъолияти инноватсиониро таъмин мекунанд, амалӣ кардан (такмил додан) мумкин нест. Аз ин рӯ, дар шароити муосири рушди иқтисодӣ вилоят нақши калидиро дар ташкили фаъолияти инноватсионии фермерон инфрасохтори инноватсионӣ ишғол менамояд. Зеро локомотиви рушди кишоварзии минтақа хусусан инфрасохтори инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзӣ маҳсуб гардида, ҷиҳати ташкили шароити мусоид ба сармоягузoron, пасткунии таваккали онҳо, фароҳамсозии хизматрасонии машваратӣ ва ҷалбнамоии анбӯҳи сармоягузорӣ мусоидат менамояд. Дар навбати худ, рушди инфрасохтори инноватсионӣ ташаккули марказҳои инноватсионӣ-технологӣ, марказҳои интиқоли технологияҳо, намоиш-ярмаркаҳои инноватсионӣ, фондҳои инноватсионӣ ва ғайра дар соҳаи кишоварзии минтақа талаб менамояд.

Инфрасохтори инноватсионӣ дар соҳаи кишоварзии вилоти Хатлон дар худ маҷмӯи институтҳои алоқаи мутақобила доштара дар бар мегирад, ки ҳадафи асосии онҳо фароҳам сохтани шароит ҷиҳати рушди инноватсия ва фаъолияти инноватсионӣ, хусусан дар хоҷагиҳои деҳқонӣ мебошад.

Умуман, инфрасохтори инноватсионӣ метавонад як қатор мушкilotҳоро дар хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳал кунад, аз қабилӣ:

- ташаккул додани шароити ибтидоӣ барои рушди агросоҳибкорӣ;
- танзими давлатӣ ва сертификатсияи соҳаҳои илмталаб;
- дастгирии давлатии таъсиси фондҳои сармоягузорӣ дар минтақа;
- таъсиси ширкатҳои консалтингӣ ва шабакавӣ барои пешниҳоди хидматҳои экспертӣ ба агромаркетинги инноватсионӣ;
- омода намудани мутахассисоне, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд;
- дастгирии иттилоотӣ барои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва ғ.

Дар вилоти Хатлон минтақаҳои озоди «Панҷ», «Данғара» ва «Кӯлоб» чун василаи тараккидиҳандаи фаъолияти инноватсионӣ соли 2023 бо масоҳати умумии 1252,24 ҳаз. гек., 57 субъекти хоҷагидор, 709 ҷойҳои корӣ, 78,03 млн. сом. ҳаҷми фурӯши маҳсулот ва 191 млн. сом. инвеститсия фаъолият карда истодаанд. Минтақаҳои озоди иқтисодӣ (минбаъд МОИ) тамоми имкониятро ҷиҳати таракқӣ додани иқтисодии минтақа дар асоси ҳамгироии сармоягузории хоричӣ, ҷалби техникаю технологияи пешқадам, дар истеҳсолот ҷорӣ намудани дастовардҳои илмию техники ва ихтироот, ташкили инфрасохтори инноватсионӣ фароҳам месозад. Ин дар натиҷа метавонад ба рушди корхонаҳо ва ташкилотҳои илмию тадқиқотӣ, илмӣ-таълимӣ, таҷрибавӣ-конструкторие имкон фароҳам меорад, ки омӯзиш, такмили ихтисос, таҳқиқот, коркард, истеҳсолоти озмоиширо дар соҳаи технологияи пешқадаму ҳозиразамони истеҳсоли маҳсулот, мол ва ихтирооти нави техникии самарабахш (ноу-хау) дар ҳудуди вилоти Хатлон таъмин ва роҳандозӣ намояд. Ташкил ва рушди МОИ дар фаъолияти идоракунии, инноватсионӣ ва истеҳсолии соҳаи кишоварзии минтақа, хусусан фаъолияти хоҷагиҳои деҳқонӣ имкониятҳои зеринро пеш меорад:

- шароити мусоид ҷиҳати ҷалби сармоя ба бахшҳои воқеии иқтисодӣ, хусусан ХДФ;

- ташкил ва рушди инфрасохтори муосири инноватсионӣ, менеҷмент ва маркетинг, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ метавонанд баҳравард гарданд;
- омӯзиши таҷрибаи идоракунӣ, инноватсионии корхонаҳои истеҳсолӣ, саноатӣ, илмӣ-таҳқиқотии минтақаи озоди иқтисодӣ аз тарафи хоҷагиҳои деҳқонӣ;
- ба роҳ мондани ҳамкории истеҳсолӣ, идоракунӣ, маркетингӣ, инноватсионии корхонаҳои МОИ аз ҷониби хоҷагиҳои деҳқонӣ, ҷиҳати ҷалби сармоягузорӣ, технологияи муосири истеҳсолӣ, коркард ва таҳвили маҳсулотҳои кишоварзӣ;
- ҳамкорӣ дар омӯзонидан, бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳои соҳаи кишоварзӣ, хусусан фермерон.
- иштироки хоҷагиҳои деҳқонӣ дар лоиҳаҳои инноватсионӣ ва инвеститсионии хусусияти кишоварзидоштаи МОИ.

Аз ин рӯ, бо мақсади таъмини рушди соҳаи кишоварзӣ дар кишвар ва устувории хоҷагиҳои деҳқонӣ зарур аст:

- дар аввал, ташкили ҳамгироии илмӣ-таълимӣ-истеҳсолӣ бо бахши аграрӣ;
- дуввум, ба хоҷагии деҳқонӣ додани озодии интиҳоб дар парвариши зироатҳо ва дастгири намудани фаъолияти инноватсионии онҳо;
- сеvvум, ҷори намудани технологияҳои муосири инноватсионӣ ва усулҳои идоракунии хоҷагиҳои деҳқонӣ;
- чахорум, дастгирии деҳқонон тавассути барномаҳои давлатӣ оид ба баланд бардоштани сифати маҳсулот ва паст кардани нархҳо тавассути таҳрезии технологияҳои нав, тадқиқот, ҷорӣ намудани ин технологияҳо ва тадқиқот, ҷамоҳангсозии фаъолияти истеҳсолкунандагон, тадқиқотчиён ва мақомоти манфиатдори давлатӣ, тақмили низоми таъминоти логистикӣ ва пешбурди маҳсулоти кишоварзӣ маҳаллӣ ба бозорҳои хориҷӣ;
- панҷум, ташаккул ва татбиқи васеъи системаи “хоҷагии қишлоқи рақамӣ”.

Технологияҳои муосири рақамӣ имкони ташаккули шароити оптималии ҳокӣ-агротехникӣ ва ташкилӣ-ҳудудиро дар тамоми давраҳои ҳаётии маҳсулоти таъмин намуда, ҳосилнокии кишт ва меҳнатро баланд гардонида, хароҷоти моддӣ, қувваи барқ, воситаҳои ғимояи растанӣ, музди меҳнат ва дигар хароҷотҳоро кам карда, ҳосилнокии заминро нигоҳ дошта ва муҳити зистро ғимоя мекунад[2,С.97]. Аз ин рӯ, барои баланд бардоштани рақобаттобоварӣ ва ҳосилнокии хоҷагӣ ба фермерон, хусусан дар вилояти Хатлон зарур аст, ки бояд технологияи пешқадамро истифода баранд: каталоги мошинҳои боркашро барои фуруш омӯхта, моделеро интиҳоб намоянд, ки барои кашондани маҳсулот ва нуриҳои минералӣ мувофиқ бошад; бо тамғаҳои машҳури техникаи кишт, обёрӣ ва ҳосилгундор шинос бошанд. Масалан барномаҳои мобилӣ ё онлайн-замимаҳо ба деҳқонон - ҷиҳати муайян кардани вақти мусоид барои кишт ё ҷамъоварии ҳосил, ҳисоб кардани ҷадвали нуриҳо, пешгӯии ҳосил ва ғайра қўмак расонида метавонанд.

Дар шароити зуд рушдёбии технологияи инноватсионӣ истифодаи усули инноватсионӣ имкони татбиқи инноватсия ва ҷалби инвеститсияро дар хоҷагии деҳқонии вилоят фароҳам месозад, агар усул дорои хусусиятҳои зерин бошад:

1. Дар ҳолате, ки равандҳои инноватсионӣ истифодаи самарабахши инноватсияро ба мақсади рушд дар шароити динамикии бозори маҳсулоти кишоварзӣ таъмин намояд. Фаъолсозии фаъолияти инноватсионӣ бояд ба низоми возеҳи принципҳои идоракунии хоҷагии деҳқонӣ асос ёбад, ки ҳамкории самарабахши ҳамаи субъектҳои иқтисодиро аз сохторҳои соҳибкорӣ сар карда, мақомоти ҳамаи сатҳи давлатро фаро мегирад. Талаботи асосии бунёди инҳоянд: муносибати мунтазам ба ташаккули сиёсати инноватсионӣ; рушди мустақилонаи системаҳои инноватсионии хоҷагиҳои деҳқонии минтақавӣ, ки хусусиятҳои ҳудудҳоро ба инобат мегиранд, тамаркузи захираҳо дар самтҳои афзалиятнок бо муайян намудани аниқи манбаъҳои маблағгузорӣ; фароҳам овардани шароити баробари рақобат барои фаъолияти иқтисодӣ барои ҳамаи сармоягузoron, новобаста аз шакли моликият, тақсимои сармоя ва рушди устувори иқтисодӣ.

2. Чалб ва татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ бояд сатҳи даромаднокӣ, дараҷаи қобили таваккал ва устувории вазъи молиявии хоҷагиро таъмин намояд. Арзёбии лоиҳаҳои инноватсионӣ дар асоси якҷанд меъёрҳо, ки самаранокӣ, хавф ва устувории молиявии хоҷагии деҳқониро инъикос мекунанд, ба роҳ монда шаванд. Ин талабот яке аз унсурҳои такмилдиҳии системаи идоракунии хоҷагиҳои деҳқониро дар вилояти Хатлон маҳсуб гардида, дар асоси таҳлили бисёр меъёрӣ пурра ба инобат гирифта шудаанд.

Адабиёт

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2022. С.271

2. Барфиев К.Х. [Конкурентоспособность деханских \(фермерских\) хозяйств в условиях многоукладной экономики \(на материалах Республики Таджикистан\)](#) автореферат дис. ... кандидата экономических наук / Ин-т экономики с.-х. ТАСХН. Душанбе, 2010. С.97.

3. Давлатов К.К. Государственная поддержка и регулирования кооперации мелкотоварных хозяйств: опыт зарубежных стран и перспективы для Таджикистана // Вестник Таджикского национального университета. Серия «Экономика». - Душанбе: Сино, 2014. - № 2/10(152). С.154.

СТРАТЕГИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ СТРОИТЕЛЬНОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В УСЛОВИЯХ НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ван Юнцай—соискатель Российско-Таджикского (Славянского) университета.

Современная экономическая архитектура Республики Таджикистан претерпевает фундаментальную трансформацию, где строительный сектор выступает не просто как отрасль материального производства, а как ключевой катализатор индустриально-инновационного обновления. В условиях глобальной неопределенности, вызванной колебаниями цен на сырьевые товары, изменением векторов международной миграции и климатическими вызовами, формирование устойчивой стратегии развития строительных предприятий требует отхода от традиционных экстенсивных моделей. Исследование показывает, что выживаемость и рост предприятий в этой среде напрямую зависят от их способности интегрировать технологические инновации, цифровые инструменты управления и адаптивные бизнес-модели.

Строительный комплекс Таджикистана исторически демонстрировал высокую волатильность, тесно связанную с государственными инвестиционными циклами и объемами денежных переводов. ВВП от строительства в республике достиг исторического максимума в 13 250,10 млн сомони в 2022 году, после чего последовала коррекция до 10 313,20 млн сомони в 2023 году. Эта динамика подчеркивает уязвимость сектора перед внешними шоками и одновременно указывает на необходимость создания внутренних резервов эффективности через инновации. Прогнозы на 2025–2027 годы остаются умеренно оптимистичными: ожидается рост до 12 167,00 млн сомони к концу 2027 года, что требует от руководства предприятий заблаговременного формирования технологического задела.

Понятие неопределенности для таджикостанского строительного бизнеса многогранно. Оно включает в себя не только рыночную нестабильность, но и специфические региональные риски, такие как высокая сейсмичность (до 6 баллов в ряде зон), зависимость от импорта высокотехнологичного оборудования и дефицит квалифицированных кадров, способных работать с цифровыми моделями. В этом контексте инновационная стратегия перестает быть декларативным документом и становится живым механизмом адаптации, обеспечивающим конкурентоспособность как на внутреннем, так и на формирующихся внешних рынках строительных услуг Центральной Азии.

Таблица 1. Динамика и прогноз вклада строительного сектора в ВВП Таджикистана (2022–2027 гг.)

Период	Объем ВВП от строительства (млн сомони)	Темп изменения (%)	Характер данных
2022	13 250,10	+26,4	Исторический максимум
2023	10 313,20	-22,1	Статистическая коррекция
2024 (оценка)	10 600,00	+2,8	Промежуточный рост
2025	10 925,00	+3,1	Восстановление спроса
2026 (прогноз)	11 588,00	+6,1	Долгосрочный тренд

2027 (прогноз)	12 167,00	+5,0	Стабильное развитие
-------------------	-----------	------	---------------------

Источник: составлено автором на основе расчетов статистических данных

Для формирования эффективной корпоративной стратегии необходимо глубокое понимание векторов государственной политики. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030) определяет три базовых принципа: превентивность (снижение уязвимости), индустриальность и инновационность. Эти принципы должны быть инкорпорированы в стратегические планы строительных компаний, стремящихся к долгосрочному лидерству.

В рамках индустриально-инновационного сценария, заложенного в НСР-2030, планируется существенное увеличение доли строительства в структуре ВВП — до 19,2–20,2% к 2030 году. Это подразумевает качественный переход от простого возведения объектов к созданию сложной инфраструктуры, обеспечивающей энергетическую независимость и выход из коммуникационного тупика. Строительство Рогунской ГЭС, модернизация дорожной сети (например, трасса Дангара — Гулистон) и реализация проекта CASA-1000 выступают опорными точками, вокруг которых должны выстраиваться инновационные экосистемы частных подрядчиков.

Особое внимание стратегия уделяет институциональному развитию и государственно-частному партнерству (ГЧП). Принятие закона о ГЧП и создание соответствующего центра реализации проектов направлено на минимизацию административных барьеров. Для строительного предприятия это означает возможность участия в масштабных проектах не только в качестве исполнителя, но и как соинвестора, что требует внедрения передовых методов финансового инжиниринга и управления рисками.

Таблица 2. Целевые макроэкономические индикаторы строительного сектора согласно НСР-2030

Сценарий развития	2020 (факт/план) год	2025 (план) год	2030 (план) год
Базовый (инерционный)	16,0%	17,0%	18,5%
Индустриальный	16,5%	17,6%	19,5%
Индустриально-инновационный	16,5%	18,5%	20,2%

Источник: Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на ..., дата последнего обращения: февраля 7, 2026, https://mewr.tj/wp-content/uploads/files/National%20Development%20Strategy-2030_ru.pdf

На основе представленных данных можно провести комплексный анализ динамики строительного сектора в рамках Национальной стратегии развития (НСР-2030). Таблица демонстрирует устойчивый рост доли сектора во всех трех сценариях, что подчеркивает его роль как одного из драйверов экономики. Можно сделать вывод, что во всех сценариях можно наблюдать положительный тенденцию, и даже при базовом сценарии ожидается прирост на 2,5% к 2030 году в строительном секторе Республики Таджикистан.

Необходимо отметить, что одной из наиболее значимых инноваций в современном строительстве является информационное моделирование зданий. В Республике Таджикистан процесс внедрения информационного моделирования, находится на начальном этапе, опыт соседних стран и международных партнеров, таких как Российская Федерация, задает четкий вектор развития, который можно использовать в условиях Республики Таджикистан. Например, если посмотреть Постановление Правительства РФ №331 о введении обязательного информационного моделирования на объектах госзаказа с 2022 года служит

важным ориентиром для таджикистанских компаний, работающих в рамках совместных проектов или стремящихся к международной сертификации.

Интеграция BIM-технологий позволяет решать критические для республики задачи:

1. Цифровое моделирование позволяет проводить виртуальные испытания конструкций под воздействием различных сейсмических нагрузок, что жизненно важно в условиях Гиссарской долины и Памира.

2. В условиях ограниченности бюджетных средств и зависимости от внешних грантов (АБР, ЕБРР), автоматизированный расчет смет и контроль расхода материалов исключают человеческий фактор и снижают издержки на 15–20%.

3. Модель объекта, передаваемая заказчику, упрощает эксплуатацию сложных сооружений, таких как современные небоскребы Душанбе или гидроэнергетические объекты.

Примером высокотехнологичного подхода является проектирование «Dushanbe Tower» — 400-метрового супернебоскреба, который призван стать символом современного Таджикистана. Использование параметрического дизайна архитектурным бюро RMJM Milano демонстрирует, как вертикальная застройка может гармонично сочетаться с природным ландшафтом и требованиями экологической устойчивости. Этот проект воплощает стратегию «Здание в парке», где архитектура не доминирует над природой, а интегрируется в нее, используя ландшафтное проектирование для смягчения городского эффекта теплового острова.

Таблица 3. Сравнительный анализ уровней зрелости BIM на предприятии

Уровень	Характеристики	Применимость в Таджикистане
Информационное моделирование зданий 0 уровень	2D CAD чертежи, бумажный документооборот	Массовое жилищное строительство в регионах
Информационное моделирование зданий 1 уровень	Сочетание 3D моделей и 2D чертежей, базовые стандарты	Крупные частные застройщики Душанбе и Худжанда
Информационное моделирование зданий 2 уровень	Совместная работа в 3D, обмен данными через общие форматы	Объекты госзаказа, инфраструктурные мега-проекты
Информационное моделирование зданий 3 уровень	Полная интеграция, облачные решения, управление циклом	Перспективные проекты уровня Dushanbe Tower ⁸

Источник: 15. 2024 ADB Asia SME Monitor - Tajikistan, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://data.adb.org/media/13381/download>

Инновационная стратегия предприятия не может быть реализована без качественного рывка в сфере производства материалов. За годы независимости промышленность строительных материалов Республики Таджикистан прошла путь от глубокого упадка до статуса экспортноориентированной отрасли. В 2024 году объем выпущенной продукции составил 3429 млн сомони, увеличившись более чем в 50 раз по сравнению с 1995 годом.

Ключевым трендом является импортозамещение, которая реализуется в рамках программы импортозамещения в Республике Таджикистан. Современные предприятия республики освоили выпуск широкого спектра инновационной продукции:

- Высококачественный цемент, произведенный на заводах с применением цифровых технологий управления (введено более 4 заводов за последние 10 лет). Производство цемента в 2024 году достигло 4,3 млн тонн.

- Композитные строительные материалы, отличающиеся легкостью и коррозионной стойкостью, что критично для гидротехнических сооружений.
- Энергоэффективное стекло и отделочные материалы (керамогранит, сухие смеси), снижающие эксплуатационные расходы зданий.

Развитие собственного производства позволяет строительным компаниям формировать долгосрочные стратегии закупок, минимизируя валютные риски. При этом рост производства кирпича (221,6 млн усл. ед. в 2024 году) и цементных блоков свидетельствует о сохранении спроса на традиционные материалы при их качественном обновлении.

Таблица 4. Рост объемов производства ключевых строительных материалов (2023–2024 гг.)

Продукция	Ед. изм.	2023 год	2024 год	Темп роста (%)
Общий объем отрасли	млн сомони	2870,5	3429,0	119,5%
Цемент	млн тонн	4,1	4,3	104,9%
Кирпич (все виды)	млн усл. ед.	280,0	307,3	109,7%
Прочие (стекло, плитка)	млн сомони	512,0	620,0	121,1%

Источник: Достижения в развитии промышленности ..., дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://ied.tj/en/dostizheniya-v-razvitii-promyshlennosti-stroitelnyh-materialov-tadzhikistana-za-gody-0>. Цементная промышленность Таджикистана в 2024 году - Цемент и его применение, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://jcement.ru/content/news/tsementnaya-promyshlennost-tadzhikistana-v-2024-godu/>

В таблице 4 представлены данные о росте объемов производства ключевых строительных материалов за 2023–2024 гг., которые свидетельствуют о положительной динамике развития строительной отрасли в целом. Прежде всего, обращает на себя внимание рост общего объема отрасли: в 2024 году он увеличился с 2870,5 до 3429,0 млн сомони, что соответствует темпу роста 119,5 %. Это указывает на заметное расширение масштабов строительного производства и повышение деловой активности в отрасли. Производство цемента, являющегося базовым строительным материалом, также демонстрирует устойчивый рост. Объем выпуска увеличился с 4,1 до 4,3 млн тонн, а темп роста составил 104,9 %. Несмотря на относительно умеренные темпы по сравнению с другими позициями, данный показатель отражает стабильный спрос на цемент и его ключевую роль в обеспечении строительных проектов.

Более выраженная динамика наблюдается в производстве кирпича (всех видов). В 2024 году выпуск вырос с 280,0 до 307,3 млн условных единиц, что соответствует темпу роста 109,7 %. Это может свидетельствовать об увеличении объемов жилищного и малоэтажного строительства, где кирпич традиционно используется наиболее активно.

Наиболее высокие темпы роста зафиксированы в категории прочих строительных материалов (стекло, плитка и др.). Их производство увеличилось с 512,0 до 620,0 млн сомони, а темп роста составил 121,1 %. Данная тенденция указывает на расширение ассортимента строительной продукции и рост спроса на отделочные материалы, что, в свою очередь, может быть связано с повышением требований к качеству и уровню благоустройства строительных объектов.

В целом данные таблицы подтверждают положительную динамику развития производства строительных материалов в рассматриваемый период, а также свидетельствуют о структурном расширении отрасли и росте инвестиционной активности.

Реализация инновационных стратегий требует значительных капиталовложений. В 2025 году Таджикистан продемонстрировал впечатляющий рост привлеченных иностранных инвестиций — на 35%, до 59,5 млрд сомони (\$6,4 млрд). Это создает уникальное окно

возможностей для строительных предприятий по привлечению партнеров для технологического обновления.

Особую роль играют гранты и кредиты международных финансовых институтов (МФИ), которые, как правило, сопровождаются жёсткими требованиями к внедрению инноваций и соблюдению экологических стандартов. Так, Азиатский банк развития (АБР) выделил \$50 млн на цифровизацию экономики и \$86,7 млн на развитие дорожной инфраструктуры, причём средства направляются не только на строительство «бетона и асфальта», но и на внедрение интеллектуальных систем управления транспортом. Всемирный банк (ВБ) оказывает поддержку проекту Рогунской ГЭС, рассматривая его как фактор повышения климатической устойчивости региона, что стимулирует применение инновационных методов мониторинга состояния плотин и водных ресурсов. В свою очередь, Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) инвестирует в модернизацию дорожной и энергетической инфраструктуры, способствуя внедрению европейских стандартов качества и устойчивого развития.

Для частного бизнеса это означает необходимость внедрения систем ESG-отчетности и прозрачного корпоративного управления, что само по себе является организационной инновацией для регионального рынка. Без этого доступ к «дешевым» деньгам МФИ будет закрыт, что в условиях высокой стоимости внутреннего кредитования (ставки часто превышают 20%) делает предприятие неконкурентоспособным.

Рисунок 1. Структура иностранных инвестиций в строительно-промышленный комплекс (2024-2025 гг.)

Источник: составлено автором

Данная структура подтверждает многовекторность Таджикистана и необходимость для предприятий уметь работать с различными стандартами проектирования — от СНиПов (актуальных в рамках сотрудничества с РФ) до Eurocodes и китайских строительных норм.

Малые и средние предприятия (МСП) являются наиболее гибким элементом строительной отрасли, способным быстро внедрять точечные инновации. В Таджикистане сектор МСП генерирует около 61,7% ВВП, однако в строительстве его доля пока не достигла своего потенциала.¹⁵ По состоянию на 2023 год, в строительном секторе занято около 4,9% сотрудников МСП.

Инновационная стратегия для субъекта МСП должна фокусироваться на нишевой специализации, предполагающей внедрение технологий «умного дома», установку энергосберегающих систем и выполнение специализированных высотных работ, а также на цифровой кооперации через использование облачных платформ для эффективного взаимодействия с крупными генподрядчиками. Важным элементом такой стратегии является

адаптивность, выражающаяся в способности быстро переналаживать производство под потребности локальных рынков, например за счёт применения мобильных заводов по производству бетона.

Государственная поддержка, такая как гранты АБР на цифровизацию малого бизнеса, открывает возможности для приобретения лицензионного ПО и обучения персонала. Однако сохраняется проблема «неравного поля игры» по сравнению с крупными государственными предприятиями (ГП), которые, несмотря на неэффективность (убытки ТОП-25 ГП составили 4,2 млрд сомони в 2023 году), получают преференциальный доступ к ресурсам.

Таблица 5. Характеристика субъектов МСП в Таджикистане (согласно закону от 2020 г.)

Категория	Годовой доход (сомони)	Число сотрудников (чел)	Особенности для строительства
Малое предприятие	До 1 000 000	До 30	Субподрядчики, отделочные работы
Среднее предприятие	1 000 000 – 25 000 000	30 – 100	Региональные застройщики, заводы материалов
Крупное предприятие	Свыше 25 000 000	Свыше 100	Генподрядчики национального уровня

Источник: 2024 ADB Asia SME Monitor - Tajikistan, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://data.adb.org/media/13381/download>

Стратегия в условиях неопределенности невозможна без глубокого анализа рисков. Для строительного предприятия в Таджикистане критически важны четыре группы факторов.

Во-первых, это финансовые риски. Зависимость от импорта материалов при волатильности курса сомони может привести к кассовым разрывам. Инновационным ответом здесь является переход на расчеты в национальных валютах с основными партнерами (РФ, КНР) и хеджирование через долгосрочные контракты с местными производителями цемента и стали.

Во-вторых, климатические и сейсмические риски. Изменение климата ведет к учащению селевых потоков и наводнений, что угрожает инфраструктурным объектам. Внедрение инновационных систем защиты и использование высокопрочных бетонов становится стандартом. Сейсмичность требует применения демпфирующих систем и гибких конструкций, что успешно реализуется в новых жилых комплексах Душанбе.

В-третьих, риск дефицита компетенций. Массовая трудовая миграция (более 1 млн человек) вымывает из страны как чернорабочих, так и квалифицированных мастеров. Инновационная стратегия должна включать создание собственных учебных центров и внедрение технологий, снижающих потребность в ручном труде (механизация, префабрикация).

Напоследок, геополитические риски. Закрытие границ или изменение условий транзита через соседние страны может остановить стройку. Диверсификация логистических путей в рамках выхода из «коммуникационного тупика» (коридоры через Афганистан в Пакистан, новые дороги в КНР) является залогом устойчивости поставок.

Таблица 6. Матрица оценки рисков строительного проекта в РТ

Риск	Вероятность	Влияние	Метод инновационной минимизации
Валютный шок	Высокая	Критическое	Локализация производства материалов

Сейсмическое событие	Средняя	Катастрофическое	Сейсмоизоляция, BIM-моделирование
Нехватка кадров	Высокая	Существенное	Автоматизация, обучение на базе VR/AR технологий
Изменение госрегулирувания	Средняя	Среднее	Участие в ГЧП, юридический комплаенс

Источник: составлено автором на основе литературы

Инновационное развитие строительного сектора Таджикистана тесно переплетено с поиском национальной идентичности. Современные объекты, такие как ансамбль площади «Истиклол», демонстрируют синтез передовых технологий и традиционных ремесел. Высота башни «Истиклол» в 121 метр (30 метров основания — к 30-летию независимости, 91 метр — год обретения суверенитета) символизирует исторический путь нации.

Инновации в данном проекте проявляются в использовании титана и композитных материалов — восьмиметровая корона башни выполнена из титана, что обеспечивает её долговечность и эстетический блеск без необходимости частого ремонта. Существенную роль играют и музейные технологии: внутри башни размещён музей Душанбе с 5D-кинотеатром, превращающий строительный объект в многофункциональный культурно-технологический хаб. Дополняет концепцию подход к «зелёному строительству», выраженный в создании парковых зон площадью 40 гектаров вокруг башни с автоматизированными системами полива, адаптированными к условиям засушливого климата.

Этот подход «умного урбанизма» должен стать частью стратегии любого девелоперского предприятия. Рынок требует не просто квадратных метров, а комфортной среды обитания («Среда для жизни» — одно из направлений НСР-2030). Компании, предлагающие концептуальные проекты с развитой инфраструктурой, получают конкурентное преимущество перед теми, кто строит типовые «коробки».

Критическим барьером для инноваций остается качество человеческого капитала. Таджикистан — молодая страна, и ежегодный прирост трудовых ресурсов огромен. Однако система образования не всегда успевает за требованиями Industry 4.0. Инновационная стратегия предприятия должна рассматривать инвестиции в людей как НИОКР.

Взаимодействие с Российской Федерацией в сфере образования — например, строительство пяти русских школ за 5,7 млрд рублей — создает базу для подготовки специалистов, владеющих русским языком как языком технической документации и инновационного обмена. Кроме того, приглашение международных консультантов на такие объекты, как Рогунская ГЭС, позволяет местным инженерам проходить практику мирового уровня непосредственно на рабочем месте.

Предприятиям рекомендуется внедрять систему KPI, завязанную на освоение новых технологий (например, доплаты за владение Revit или программным обеспечением для управления проектами Primavera/MS Project). В условиях, когда соседние страны (Узбекистан, Казахстан) активно борются за таджикских специалистов, удержание кадров через участие в интересных, технологически сложных проектах становится важнейшим элементом HR-стратегии.

В условиях неопределенности управление цепочками поставок становится критическим узлом. Традиционные методы закупок через личные связи уступают место цифровым платформам.

Таблица 7. Потенциал цифровизации бизнес-процессов на строительном предприятии

Процесс	Текущее состояние в РТ	Целевое состояние (инновация)	Эффект
---------	------------------------	-------------------------------	--------

Проектирование	2D чертежи (AutoCAD)	3D BIM-модели	Сокращение ошибок на 40%
Снабжение	Телефонные звонки	Электронные тендерные площадки	Снижение закупочных цен на 10-15%
Учет работ	Бумажные журналы	Мобильные приложения (фотофиксация)	Реальный контроль сроков
Маркетинг	«Сарафанное радио»	CRM-системы, виртуальные туры 360	Рост продаж на 20-25%

Источник: составлено автором

Формирование стратегии инновационного развития строительного предприятия в Таджикистане — это не разовое действие, а процесс непрерывной адаптации. На основе проведенного анализа можно выделить следующие ключевые рекомендации для руководителей высшего звена.

Синхронизация с НСР-2030. Любая инновация должна оцениваться через призму национальных целей. Ориентация на энергетику, транспортную связность и продовольственную безопасность гарантирует доступ к рынку государственных и международных заказов. Предприятиям следует активно изучать дорожные карты развития промышленности строительных материалов и программы ГЧП.

Поэтапная цифровизация. Не обязательно внедрять сложнейшие BIM-системы мгновенно. Начинать следует с оцифровки внутреннего документооборота, внедрения систем финансового контроля и постепенного перехода к 3D-проектированию на пилотных объектах. Важно использовать грантовые возможности международных институтов для софинансирования этих процессов.

Ставка на локальные ресурсы и импортозамещение. В условиях неопределенности выигрывает тот, кто меньше зависит от внешних поставок. Инвестиции в собственные мощности по переработке местного сырья (мрамор, известняк, гипс) или создание долгосрочных альянсов с национальными производителями стройматериалов — это залог ценовой стабильности.

Инвестиции в человеческий капитал и безопасность. Сейсмическая и экологическая безопасность — это не дополнительные расходы, а элементы бренда. Компании, использующие инновационные методы защиты и обучающие своих сотрудников работе по международным стандартам, будут более устойчивы к социальным и природным шокам.

Многовекторное партнерство. Необходимо развивать связи как с традиционными партнерами из РФ (в части норм, стандартов и цифровизации), так и с инвесторами из КНР, Турции и стран Запада. Умение работать в различных регуляторных средах — это уникальное конкурентное преимущество таджикского бизнеса.

В конечном итоге, инновационная стратегия в условиях неопределенности — это стратегия «гибкой силы». Она позволяет строительному предприятию Таджикистана не просто выживать, но и трансформировать среду вокруг себя, создавая новые стандарты качества жизни для граждан республики и закладывая фундамент для устойчивого экономического роста на десятилетия вперед.

Список использованной литературы:

1. ВВП Таджикистана от строительства | 1995-2023 Данные | 2025-2026 прогноз, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://ru.tradingeconomics.com/tajikistan/gdp-from-construction>
2. Tajikistan Economic Update – Summer 2024 - World Bank, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.worldbank.org/en/country/tajikistan/publication/economic-update-summer-2024>

3. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на ..., дата последнего обращения: февраля 7, 2026, https://mewr.tj/wp-content/uploads/files/National%20Development%20Strategy-2030_ru.pdf
4. В 2025 году ЕБРР инвестировал в Центральную Азию и Монголию почти \$2 миллиарда, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.newscentralasia.net/2026/01/31/v-2025-godu-ebr-r-investiroval-v-centralnuyu-aziyu-i-mongoliyu-pochti-2-milliarda/>
5. Всемирный банк поддерживает проект Рогунской ГЭС для улучшения доступа к финансово доступной, надёжной и устойчивой электроэнергии в Таджикистане и Центральной Азии, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2024/12/17/world-bank-support-rogun-hydropower-project-to-improve-access-affordable-reliable-and-sustainable-electricity-tajikistan>
6. Постановление №331 о BIM-технологиях в строительстве - MaxSoft, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://maxsoft.ru/news/view?id=8>
7. Постановление №331 о введении BIM от 5 марта 2021 года Мишустин - ИЕСофт, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.iesoft.ru/it/rukovoditelju/postanovlenie-331-o-vvedenii-bim-ot-5-marta-2021-goda/>
8. RMJM Dushanbe Tower Sets a New Supertall Benchmark in Central Asia, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://parametric-architecture.com/rmjm-dushanbe-tower-in-central-asia/>
9. Annual Report 2024: Solving Complex Challenges Together | Asian Development Bank, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.adb.org/annual-report/editions/2024>
10. Dushanbe Tower - RMJM, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://rmjm.com/portfolio/dushanbe-tower/>
11. ДОСТИЖЕНИЯ В РАЗВИТИИ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ..., дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://ied.tj/en/dostizheniya-v-razvitii-promyshlennosti-stroitelnyh-materialov-tadzhikistana-za-gody-0>
12. Цементная промышленность Таджикистана в 2024 году - Цемент и его применение, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://jcement.ru/content/news/tsementnaya-promyshlennost-tadzhikistana-v-2024-godu/>
13. Экономика Таджикистана - TAdviser, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.tadviser.ru/index.php/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%8C%D1%8F:%D0%AD%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D0%A2%D0%B0%D0%B4%D0%B6%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B0>
14. Рогунская ГЭС открывает дорогу к поддержке мегаплотин по всему миру - Rivers.Help!, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://rivers.help/n/4196>
15. 2024 ADB Asia SME Monitor - Tajikistan, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://data.adb.org/media/13381/download>
16. Why Istiklol Tower in Dushanbe Should Be on Your Tajikistan Travel List - Hirokitia, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://hirokitia.com/2025/12/24/istiklol-tower-in-dushanbe/>
17. Dushanbe's Istiklol Square Wins Over Residents and Tourists with Its Majestic Appeal, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://caspianpost.com/culture/dushanbe-s-istiklol-square-wins-over-residents-and-tourists-with-its-majestic-appeal>
18. Строительство Рогунской ГЭС идет в плановом порядке - Ритм Евразии, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://www.ritmeurasia.ru/news--2024-09-30--stroitelstvo-rogunskoj-ges-idet-v-planovom-porjadke-75934>
19. About our company - BI Group, дата последнего обращения: февраля 7, 2026, <https://bi.group/en/company>

КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Ахмедова Мохрӯ Файзалиевна—муаллими калони кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон, ш. Душанбе. Тел.: +992981013969

Муаллиф дар мақола корхонаҳои саноатӣ, ки асоси рушди иқтисоди миллии давлатҳои тараққиқардaro ташкил намудааст мавриди таҳқиқ қарор додааст. Ҳамзамон нишондиҳандаҳои асосии корхонаҳои саноатии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таҳлил кардааст. Бо рушди муносибатҳои бозорӣ арзёбии вазъи молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ аҳамияти калон пайдо мекунад, зеро он робита ва таъсири мутақобилаи намудҳои гуногуни хавфҳои молиявиро инъикос мекунад. Натиҷаи таъсири манфии онҳо паҳн шудани сатҳи даромаднокӣ, устувории молиявӣ, қобилияти пардохт, ғайриқобилияти соҳибкории субъекти хоҷагидорӣ мебошад.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноатӣ, вазъи молиявӣ, устувории молиявӣ, саноат, рақобатпазирӣ, сатҳи даромаднокӣ.

ПРОМЫШЛЕННЫЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Ахмедова Мохру Файзалиевна—старший преподаватель кафедры экономической теории Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г. Душанбе. Тел.: +992981013969

В статье автор исследовал промышленные предприятия, составившие основу развития национальной экономики развитых стран. При этом он проанализировал основные показатели промышленных предприятий Республики Таджикистан. С развитием рыночных отношений оценка финансового положения хозяйствующих субъектов приобретает важное значение, поскольку отражает взаимосвязь и взаимодействие различных видов финансовых рисков. Результатом их негативного воздействия является снижение уровня рентабельности, финансовой устойчивости, платежеспособности, деловой активности экономического субъекта.

Ключевые слова: промышленные предприятия, финансовое положение, финансовая устойчивость, промышленность, конкурентоспособность, уровень рентабельности.

INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Akhmedova Mokhru Fayzalievna— senior lecturer of the Department of Economic Theory of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Dushanbe. Tel.: +992981013969

In the article, the author examined industrial enterprises that formed the basis for the development of the national economy of developed countries. At the same time, he analyzed the main indicators of industrial enterprises of the Republic of Tajikistan. With the development of market relations, the assessment of the financial position of economic entities is becoming important, since it reflects the relationship and interaction of various types of financial risks. The result of their negative impact is a decrease in the level of profitability, financial stability, solvency, business activity of an economic entity.

Keywords: industrial enterprises, financial position, financial stability, industry, competitiveness, level of profitability.

Дар байни соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ саноат ҷои асосиро ишғол мекунад. Ва ин тасодуфи нест. Саноат яке аз бузургтарин музаффариятҳои тамаддун мебошад. Давлати муосир бидуни саноати хеле тараққиқарда ва доништалаб наметавонад бой, обод, тавоно, худтаъминкунанда ва бонуфуз бошад.

Истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ - пешбарандаи иқтисоди миллий, таъминкунандаи шуғли аҳоли, сарчашмаи даромади буҷети давлатӣ ва дар маҷмӯъ омили муҳимтарини ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад.

Саноат яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди мамлакатҳо ва тавлидкунандаи асосии неъматҳои моддӣ ба ҳисоб рафта, рушди он ба пешрафти бахшҳои дигари иқтисодиёт

заминаи мусоид мегузорад ва нуфузу мавқеи давлатро дар арсаи байналмилалӣ устувор менамояд. Бо дарназардошти аҳамияти соҳаи саноат дар ҳалли масъалаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва таъсиси ҷойҳои корӣ 26 декабри соли 2018 Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатии худ ба Маҷлиси Олии мамлакат саноатикунони босуръати кишварро ҳадафи чоруми миллӣ эълон карданд.

Устувории рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷумҳури бештар аз вазъи молиявии корхонаҳое, ки дар қаламрави он фаъолият мекунанд, вобаста аст. Равандҳои ислоҳот, ки дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷараён доранд, дар рушди молиявии субъектҳои хоҷагидорӣ пурра инъикос меёбанд. [6,с.16.].

Дар соҳаҳое, ки барои истеҳсоли маҳсулоти инвестиционӣ, молҳои истеъмолӣ пешбинӣ шудаанд, ки барномаҳои истеҳсолии онҳо хусусан дар асоси имкониятҳои молиявии мизочон ва талаботи самарабахши аҳоли ташаккул меёбанд, истеҳсолоти саноатӣ дар тӯли солҳо тағирёбии бештаре дорад.

Таҳти таъсири озодии нархҳо, тиҷоратикунонӣ, ки тақрибан ҳамаи соҳаҳоро дар бар мегирифт, вазъи молиявии иштирокчиёни фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ боқӣ мемонад, баъзан зиддиятнок аст ва ислоҳоти идомадошта то ҳол боиси рафъи бўҳрон ва гузариш ба рушди динамикӣ нашудаанд. [3,с.43.].

Дар замони муосир вобаста ба талабот ва пешрафти тараққиёт соҳаҳои энергетика, химия ва металлургияи ранга асоси таҳассуси истеҳсолоти саноатиро дар Тоҷикистон ташкил менамоянд. Дар Тоҷикистон саноати мошинсозӣ ва металлкоркунӣ аз солҳои собиқ Ҳокимияти Шӯравӣ инкишоф ёфтааст. Ҳоло ин соҳа 758 корхонаи таъмиркунӣ ва мошинсозиро дар худ муттаҳид мекунад. Ҳама ин корхонаҳо бо истеҳсоли маҳсулоти гуногун махсус гардонида шудаанд.

Дар натиҷаи тадбирҳои амалигардида саҳми соҳаи саноат дар Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ аз 12,1 фоизи соли 2014 ба 17,4 фоиз дар соли 2020 расонида шуд.

Рушди саноат ва истеҳсолоти миллӣ бо истифодаи ашёи хоми ватанӣ метавонад ба таъсиси корхонаҳои истеҳсолӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, гардиши дохилии молу маҳсулот, устувории низоми иқтисодӣ ва дар маҷмӯъ ба таъмини зиндагии шоистаи аҳоли мусоидат намояд.

Вобаста ба ин, бахши коркарди ашёи хом ва то маҳсулоти ниҳой расонидани он дар ҳамаи бахшҳои соҳаи саноати мамлакат яке аз масъалаҳои муҳим ба шумор рафта, дар ин самт чораҳои зарурӣ амалӣ шуда истодаанд.

Зарур аст, ки захираҳои дохилӣ — ашёи хоми мавҷуда то ба маҳсулоти истеъмолӣ расонида шуда, давра ба давра талаботи дохилӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои худӣ таъмин карда шавад. Ин тадбир дар баробари пешгирии хуруҷи ашёи хориҷӣ давлати воридкунандаро бомаром ба давлати содиркунандаи маҳсулоти ниҳой табдил дода, инчунин вобастагии мамлакатро аз таъсири омилҳои беруна коҳиш медиҳад. Дар сурати ноустуворӣ дар бозорҳои беруна, муътадили низоми иқтисодӣ, аз ҷумла нархҳои маҳсулоти асосӣ дар бозори дохилӣ нигоҳ дошта мешавад. Айни ҳол, шумораи корхонаҳои саноатӣ ба 2274 адад расида, тибқи ҳадафҳои муайянгардида ин корхонаҳо ба маблағи беш аз 60 миллион сомонӣ маҳсулот истеҳсол намуданд.

Аз ҷумла: дар ВМКБ 19 корхона, вилояти Хатлон 42 корхона, вилояти Суғд 91 корхона, дар ноҳияҳои тобеи марказ 39 корхона ва дар Душанбе 62 корхона ба истифода дода шуд. Ҳамчунин дар соли 2024 дар Тоҷикистон 251 корхонаи саноати ба фаъолият шурӯъ намуд. Ин нишондиҳанда натиҷаи хуби иқтисодӣ дар соли 2023 ва аввали соли 2024 гардид. Аз ин бар меояд, ки саноат яке аз соҳаи асосии иқтисодиёти мамлакат буда, қисми зиёди даромади миллиро ташкил медиҳад.

Истеҳсолоти саноатӣ назар ба дигар соҳаҳои иқтисод, аз ҷумла кишоварзӣ тадриҷан рушд намуда, саҳми он дар таъмини шугли аҳоли, содироти маҳсулот, афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва дар маҷмӯъ рушди иқтисодии кишварҳо нақши бузург пайдо

кардааст. Марҳилаҳои аввали ташаккули соҳаҳои саноат асосан ба давлатҳои ИМА ва Аврупои ғарбӣ рост омада, дар натиҷаи аз доираҳои миллий берун омадани истеҳсолоти саноатии ин мамлакатҳо рушди он дар дигар кишварҳо низ шурӯъ шуд.

Чумхурии Тоҷикистон дорои заминаҳои воқеии рушди саноат, аз ҷумла захираҳои бойи табиӣ, қувваи корӣ, манбаҳои кофии энергияи сабз, мавқеи мусоиди ҷуғрофӣ, мавҷудияти бозорҳои дохиливу хориҷӣ, иқлими мусоид барои истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва дигар омилҳои пешбарандаи истеҳсолоти саноатӣ аст, ки барои тараққиёти босуръати тамоми бахшҳои он, бахусус саноати маъдан ва металлургия, мошинсозӣ, истеҳсоли масолеҳи сохтмон, саноати сабук, ҳуҷроворӣ, дорусозиву кимиё ва дар ин замина ба рушди истеҳсолоти миллии шароити мусоид фароҳам меорад.

Бояд қайд намуд, ки баъди як қатор тадбирҳо дар корхонаҳои ин соҳа аз қисмҳои эҳтиётии мошину тракторҳо сар карда, то таҷҳизот ва дастгоҳҳои мураккаби бофандагӣ, мошинҳои хоҷагии қишлоқ, таҷҳизот барои муассисаҳои хизмати маишию савдо ва ғайра маҳсулот низ истеҳсол менамоянд.

Саноати Тоҷикистон серсоҳа ва инкишофи комплексӣ дошта, бо техникаю технологияи ҳозирзамон ҷиҳозонида шудааст. Дар ҳайати он бештар аз 90 соҳаҳои гуногун ва намудҳои истеҳсоли ҷамъ оварда шудаанд. Ҳангоми гузариш ба муносибатҳои бозарӣ ва хусусӣ гардонидани як қатор корхонаю муассисаҳо, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ ва корхонаҳои муштарак бо ҳамкорию дастгирии сармоягузори дохилию хориҷӣ таъсис ёфтанд. Айни замон аз миқдори умумии корхонаҳои саноатии мамлакат 945 корхонаи ғайридавлатӣ, 156 ҷамъияти саҳҳомӣ ва 48 корхонаи муштарак ба қайд гирифта шудааст.

Соҳаҳои саноати Тоҷикистон ба хусусиятҳои мақоми нав мутобиқ шуда, дар доираи ҷорабиниҳои ташкилию техникии илман асоснокшуда, ки самаранокии истеҳсолотро бо устувории занҷири арзиши иловашуда ва баланд бардоштани дараҷаи коркарди маҳсулот аз ашё то ба маҳсулоти тайёр таъмин карда метавонад, фаъолият менамояд.

Мувофиқи ҳулосаи мутахассисони соҳа, вазъи соҳаи мошинсозӣ дар кишвар ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулот аз солҳои 2000 - ум сар карда, рӯ ба афзоиш ниҳод. Дар ин давра истеҳсоли зиёда аз 20 номгӯи маҳсулоти нав, ба монанди трактор, машинолот, профилҳои алюминийи рӯйпӯшшуда, арматураи сохтмонӣ, кунҷакҳои металлӣ, сими металлӣ, трансформаторҳои гуногун, ноқилҳои рӯйпӯшшуда, профилҳо ва зарфҳои пластмасса, ду намуд девори пенопролистиролӣ, қуттӣ барои мева ва сабзавот, гранули пластмасса, меҳҳои сохтмони андозаашон гуногун, симтӯрҳои металлӣ ва амсоли инҳо ба роҳ монда шудааст. Мутаасифона баъзе аз корхонаҳои мошинсозии Тоҷикистон то ҳол фаъолияти пурра надоранд, ин корхонаҳо барои фаъолият намудан ба соҳибкорон ба иҷора дода шуда, имрӯз ҳамчун анбори маҳсулоти воридотӣ истифода мешаванд ва як қисми онҳо ба соҳибкорон барои ташкили коргоҳҳои хизматрасонӣ супорида шудаанд. Яке аз чунин корхонаҳо собиқ заводи яхдонбарории «Помир» мебошад, ки соли 1964 ба истифода супорида шуда, иқтидори истеҳсоли солони он истеҳсоли 176 ҳазор яхдонро дар бар мегирифт. Корхона аз 7 коргоҳ иборат буда, майдонҳои истеҳсолӣ ва ёрирасони он, дар маҷмӯъ, масоҳати 3,5 гектарро ташкил мекард. Пас аз хусусигардони соҳибмulkони қаблӣ натавонистанд истеҳсолу фурӯши яхдонҳоро ба шароити талаботи бозорӣ мутобиқ гардонанд. Мисоли дигар, Ҷамъияти саҳҳомии «Корхонаи арматурбарорӣ»-и шаҳри Душанбе мебошад, ки иқтидори лоиҳавии солони он коркарди 30 ҳазор тонна ҷӯян ва латуну алюминийро ташкил меод. Корхона соли 2006 хусусӣ гардонида шуда, аз соли 2007 то соли 2015 дарҳои оҳанӣ ва конструкцияҳои металлӣ истеҳсол карда, қисме аз ҷойҳои кориро нигоҳ дошт.

Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба рушди соҳаҳои мазкур аз 1 марти соли 2019 «Барномаи рушди соҳаи металлургияи ранга ва сиёҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2025» қабул гардид.

Дар Тоҷикистон барои рушди ин соҳаҳо ташкил намудани корхонаҳои саноати кӯҳӣ дар заминаи ашёи хоми маъдани кӯҳӣ ва истехсоли металлҳои рангаю нодир яке аз

соҳаҳои махсусгардонидашудаи хоҷагӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста ба талаботи маҳсулоти саноат ва муносибатҳои бозорӣ соҳаҳои асосӣ дар ҳаҷми истеҳсолоти маҳсулот мавқеи хосро металлургияи ранга ишғол мекунанд, ки он 49,5 фоизро ташкил медиҳад.

Нишондиҳандаҳои истеҳсоли маҳсулоти асосии саноати маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо тамоюли болоравӣ дорад. Корхонаҳои «Зарафшон», «Пакрут», «Заринк» бо коҳиши ҳаҷми истеҳсоли тилло, ҶДММ «Ширкати кӯҳӣ – саноатии Тоҷикистону Хитой» ба ҳокаи бойгардондашудаи руху мис ва корхонаи муштараки «Анзоб» ба ҳокаи сурма маълум аст. Маълум мегардад, ки бо истифода аз тамоми имконияти мавҷуда дар соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳаи саноати маъданҳои кӯҳӣ ва металлҳои қиматбаҳо дар кишвар ба 13,5 миллиард сомонӣ мерасад. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти соҳа 32,1 фоизи ҳаҷми маҳсулоти умумии корхонаҳои саноатии кишварро ташкил медиҳад. Ҳамзамон қайд карда мешавад, ки ҳаҷми истеҳсоли тилло - 115 фоиз, ҳокаи сурб - 144 фоиз, ҳокаи рух - 148 фоиз, ҳокаи сурма - 100,1 фоиз ва сурмаи металлӣ - 139,3 фоиз зиёд карда шуд.

Дар назар бояд дошт, ки танҳо тавассути ба роҳ мондани коркарди ашёи хом дар кишвар ва истеҳсоли металлҳои ранга арзиши баланди иловагӣ ба даст оварда, иқтисодии содиротии кишварро ба таври назаррас афзоиш додан мумкин аст. Дар солҳои истиқлол дар соҳаи саноати маъдан 35 корхона, аз ҷумла 23 корхонаи истихроҷу коркард, 8 корхонаи заргарӣ ва 7 корхонаи истихроҷу коркарди сангҳои қиматбаҳо ва ороишӣ таъсис дода шудааст.

Ҳамин тариқ, соҳаҳои ояндадори мамлакат саноати коркарди металлургияи сиёҳ, ранга, мошинсозӣ ва химия мебошанд, ки ба истеҳсоли алюминийи аввалия, коркарди металлҳои сиёҳ ва ранга, истеҳсоли техникаи гуногун, тракторҳо, мошинолотии кишоварзӣ, автобусҳо дастгоҳу таҷҳизоти истеҳсоливу электротехникӣ, маҳсулоти пластикӣ, маводи тарканди саноатӣ, истеҳсоли таҷҳизот ва қисмҳои эҳтиётӣ барои хатҳои технологияи истеҳсоли маъдан ва семент ба роҳ монда шудааст. Аҳамияти соҳаҳои мазкур барои кам кардани вобастагии кишвар аз маҳсулоти воридотӣ, таъмини соҳаҳои гуногун бо техникаи зарурӣ, баланд бардоштани иқтисодии содиротӣ ва диверсификасияи (гуногуншаклии) истеҳсолоти саноатӣ бисёр муҳим мебошад.

Адабиёт

1. Бадалова, А.Г. Управление рисками предприятий: практический инструментарий для менеджеров / А.Г. Бадалова. - М.: Янус-К, 2014.
2. Вяткин, В. Н. Управление риском в рыночной экономике / В.Н. Вяткин, Д. Хэптон, В.А. Гамза. - М.: Экономика, 2012. - 195 с.
3. Данилов, Н. Ф. Экономический анализ деятельности предприятия: курс лекций / Н. Ф. Данилова, Е. Ю. Сидорова. - М.: Экзамен, 2016.
4. Дж. К. Ван Хорн. Основы управления финансами: Пер. с англ. - М.: Финансы и статистика, 2006.
5. Кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи омори. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016 - 2020, с 76 – 113.
6. Ковалев, В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности / В.В. Ковалев. - М.: Финансы и статистика, 1995. - 245 с.
7. Нуров Ш.С., Бегматов А.А., Сафаров Б.Г. //Идораи хавфҳои молиявӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе ДДМИТ 2019 – 320 – саҳ.
8. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон: Маҷмӯаи омори. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тоҷикистон: 30 - соли истиқлолияти давлатӣ 1991 – 2020 – 720 – саҳ

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИ БОЗОРИ ҚАРЗҲОИ ИПОТЕКӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ РУШД

Маҳмудов Ш.Қ.-ДДБ ба номи Носири Хусрав

Мақолаи мазкур ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи бозори қарздиҳии ипотекии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола на танҳо динамикаи нишондиҳандаҳои омори барои солҳои 2010–2022, балки асосҳои назариявии фаъолияти бозори ипотека, сохтори иштирокчиёни он ва таъсири омилҳои макроиқтисодӣ ба ин соҳа баррасӣ шудаанд. Тавассути таҳлили SWOT ҷанбаҳои қавӣ ва заифи низоми ипотекии кишвар муайян карда шуда, пешниҳодҳои мушаххас барои тақмили қонунгузорӣ ва ҷалби сармояи дарозмуддат дода шудаанд.

Калидвожаҳо: ипотека, ташкилотҳои қарзии молиявӣ, бозори манзил, низоми бонкӣ, фоизи қарз, ММД, таҳлили SWOT, коғазҳои қиматнок.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ РЫНКА ИПОТЕЧНЫХ КРЕДИТОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Маҳмудов Ш.Қ. - БГУ имени Носири Хусрава

Данная статья посвящена всестороннему исследованию рынка ипотечного кредитования Республики Таджикистан. В статье рассматривается не только динамика статистических показателей за 2010-2022 годы, но и теоретические основы функционирования ипотечного рынка, структура его участников и влияние макроэкономических факторов на данную отрасль. С помощью SWOT-анализа были определены сильные и слабые стороны ипотечной системы страны, сделаны конкретные предложения по совершенствованию законодательства и привлечению долгосрочных инвестиций.

Ключевые слова: ипотека, финансовые кредитные организации, рынок жилья, банковская система, процентная ставка по кредиту, ВВП, SWOT-анализ, ценные бумаги.

ANALYSIS OF THE MORTGAGE LOANS MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Mahmudov Sh.K. – BSU named after Nosiri Khusrav

This article is devoted to a comprehensive study of the mortgage lending market in the Republic of Tajikistan. The article examines not only the dynamics of statistical indicators for 2010-2022, but also the theoretical foundations of the functioning of the mortgage market, the structure of its participants and the impact of macroeconomic factors on this industry. With the help of a SWOT analysis, the strengths and weaknesses of the country's mortgage system were identified, specific proposals were made to improve legislation and attract long-term investments.

Keywords: mortgage, financial credit organizations, housing market, banking system, loan interest rate, GDP, SWOT analysis, securities.

Муқаддима. Муаммои таъмини аҳоли бо манзил яке аз вазифаҳои муҳимми иҷтимоию иқтисодии ҳар як давлат ба шумор меравад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қарздиҳии ипотека ҳамчун фишанги асосии ҳалли ин муаммо ва ҳавасмандкунандаи соҳаи сохтмон эътироф шудааст. Бо вучуди ин, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ипотека дар кишвар ҳанӯз дар марҳилаи ташаккулёбӣ қарор дорад. Ақтуалии мавзӯ дар он аст, ки бе рушди низоми самараноки ипотека таъмини рушди устувори соҳаи сохтмон ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳолии мардум ғайриимкон мебошад.

Асосҳои назариявии бозори қарзҳои ипотекаӣ

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 март соли 2008 № 364 «Дар бораи ипотека» таърифи он чунин дода шудааст: «... ипотека - гавари молу мулкӣ ғайриманкул, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун аз қайди давлатӣ гузаштааст» [4].

Мувофиқи ақидаҳои олимони, аз ҷумла И.А. Разумова, бозори ипотека қисми ҷудонашавандаи бозори молиявӣ мебошад, ки дар он сармояи қарзии бо амволи ғайриманкул таъминшуда тақсим карда мешавад [2].

Дар мақолаи мазкур мо ба гурӯҳбандии М.П. Логинов таъя мекунем, ки низоми ипотекаро аз 5 зинаи фаъолият иборат медонад:

Бозори манзил: талабот ва пешниҳоди амволи ғайриманкул.

Бозори аввалия: муносибати байни бонк ва қарзгиранда.

Бозори дуумдараҷа: бозхаридаи ҳуқуқи талабот аз рӯйи қарзҳо.

Бозори коғазҳои қиматноки ипотека: ҷалби сармояи иловагӣ.

Бозори суғурта: кам кардани рискҳои ипотека [1].

Дар шароити Тоҷикистон, асосан зинаҳои аввал ва дуум рушд ёфтаанд, ки ин маҳдудияти низомро нишон медиҳад.

Таҳлили иштирокчиёни бозор ва шартҳои қарздиҳӣ

Тибқи маълумоти оморӣ, шумораи ташкилотҳои қарзии молиявӣ (ТҚМ) дар кишвар аз 79 адад дар соли 2018 то ба 64 адад дар соли 2022 коҳиш ёфтааст. Ин раванд аз реструктуризатсияи низоми бонкӣ шаҳодат медиҳад. Мувофиқи шарҳи Бонки миллии Тоҷикистон «... Дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 31 декабри соли 2025 дар маҷмӯъ 69 адад ташкилоти қарзии молиявӣ, аз ҷумла 18 адад бонки анъанавӣ, 1 адад бонки исломӣ, 26 адад ташкилоти амонатии қарзии хурд, 2 адад ташкилоти қарзии хурд ва 22 адад фонди қарзии хурд фаъолият менамоянд» [3].

Бояд қайд кард, ки аз 64 ТҚМ танҳо 9 ташкилот (14,1%) дар бозори ипотека фаъол мебошанд. Талаботи асосии ин ташкилотҳо нисбат ба мизочон иборатанд аз:

- мавҷудияти даромади устувори тасдиқшуда.
- пардохти аввалия дар ҳаҷми 20-30% аз арзиши манзил.
- меъёри фоизии баланд (то 32% бо пули милли), ки барои аксари шаҳрвандон гарон мебошад.

Динамикаи рушд ва таҳлили коррелятсионӣ

Дар давраи солҳои 2010–2022 ҳаҷми бақияи қарзҳои ипотекаӣ тамоюли афзоишро нишон дод. Агар дар соли 2010 ин нишондиҳанда 11,3 млн сомони ро ташкил дода бошад, дар соли 2022 он ба 250,7 млн сомонӣ расид.

Барои муайян кардани омилҳои таъсиррасон, таҳлили коррелятсионӣ гузаронида шуд. Натиҷаҳо нишон доданд:

- **Робита бо дорониҳои ТҚМ:** Коэффитсиенти коррелятсия (R) ба 0,975 баробар аст, ки робитаи хеле зичро нишон медиҳад.
- **Робита бо пасандозҳо:** $R = 0,938$. Ин собит месозад, ки афзоиши пасандозҳои аҳоли манбаи асосии захираҳои ипотекаӣ мебошад.

Аммо, ҳиссаи ипотека дар ММД ҳамагӣ 0,22%-ро ташкил медиҳад. Ин нишондиҳанда дар муқоиса бо давлатҳои ҳамсоя ва пешрафта хеле паст буда, аз мавҷудияти потенциали калони истифоданашуда гувоҳӣ медиҳад.

Таҳлили SWOT-и бозори ипотека дар Тоҷикистон

Дар асоси маводҳои таҳқиқотӣ ҷадвали SWOT-таҳлилро чунин тартиб додем:

Ҷадвали 1. SWOT-таҳлили муфассали бозори ипотека дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ҷанбаҳои қавӣ (Strengths)	Ҷанбаҳои заиф (Weaknesses)
1. Пояи меъерии ҳуқуқӣ: Мавҷудияти Қонуни ҚТ «Дар бораи ипотека», ки асосҳои ҳуқуқии гарави амволи ғайриманкулро танзим мекунад.	1. Арзиши баланди захираҳо: Меъёрҳои фоизии баланд (то 32% бо пули милли), ки ипотекаро барои қишри миёнаи аҳоли дастнорас мекунад.
2. Низоми бонкии устувор: Таҷрибаи бонкҳои пешрафта дар идоракунии портфели қарзӣ ва мавҷудияти 15 бонки фаъол.	2. Норасоии «пулҳои дарозмуддат»: Маҳдудияти манбаъҳои маблағгузории дарозмуддат (аксари пасандозҳо кӯтоҳмуддатанд).
3. Талаботи баланди иҷтимоӣ: Афзоиши солони аҳоли ва ниёзи воқеӣ ба бехтар кардани шароити манзил.	3. Сатҳи пастии пардохтпазирии аҳоли: Номутаносибии байни даромади миёнаи шаҳрвандон ва нархи бозори манзил дар шаҳрҳои калон.

4. Назорати давлатӣ: Танзими самараноки фаъолияти ТҚМ аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон.	4. Маҳдудияти иштирокчиён: Танҳо 14,1%-и ташкилотҳои қарзӣ ба ипотека машғуланд, ки рақобатро дар бозор суст мекунад.
Имкониятҳо (Opportunities)	Таҳдидҳо (Threats)
1. Барномаҳои давлатии имтиёзнok: Таъсиси фондҳои махсус барои ҷуброни фоизи қарз барои омӯзгорон, табибон ва ҷавонон.	1. Хавфҳои асфори: Тағйирёбии қурби асфори, ки ба қарзҳои бо асфори хориҷӣ додашуда таъсири манфӣ мерасонад.
2. Рушди бозори дуомдараҷа: Таъсиси Агентии миллии ипотека ва барориши коғазҳои қиматнокӣ ипотека (секуляризатсия).	2. Таваррум (Инфляция): Баланд шудани сатҳи таваррум, ки боиси болоравии нархи масолеҳи сохтмон ва кам шудани пасандозҳо мегардад.
3. Рақамикунонӣ (Digitalization): Татбиқи низомҳои электронии бақайдгирии гарав ва арзёбии автоматикунонии қарзгирандагон (scoring).	3. Хавфи пардохт накардани қарз: Эҳтимоли афзоиши қарзҳои корношоям (NPL) дар сурати бад шудани вазъияти иқтисодӣ.
4. Сармоягузори хориҷӣ: Ҷалби хатҳои қарзии ташкилотҳои молиявии байналмилалӣ (БРТТ, Бонки Ҷаҳонӣ) барои лонҳои манзил.	4. Ноустувории бозори амволи ғайриманкул: Хавфи «хубоби иқтисодӣ» (bubble) дар нархи манзил.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Баррасии ҷадвали SWOT-таҳлил имкон медиҳад, ки хулосаҳои зерини илмиро пешниҳод намоем:

1. **Конвергенсияи давлат ва баҳши хусусӣ:** Барои бартараф кардани ҷанбаҳои заиф (Weaknesses), зарур аст, ки давлат на танҳо қонунҳо қабул кунад, балки дар бозори ипотека ҳамчун кафил (гарант) баромад намояд.

2. **Аҳамияти секуляризатсия:** Имконияти №2 (барориши коғазҳои қиматнок) калиди ҳалли мушкили №2 (норасоии пулҳои дароз) мебошад. Ин раванд дар оянда бояд ҳамчун роҳи асосии рушд нишон дода шавад.

3. **Идоракунии хавфҳо:** Таҳдидҳои (Threats) асфори ва таваррум нишон медиҳанд, ки бозори ипотека ба суботи макроиқтисодӣ вобастагии сахт дорад, бинобар ин гузариш ба қарздиҳӣ танҳо бо асфори миллий (сомонӣ) тавсия дода мешавад.

Муаммоҳо ва роҳҳои ҳалли онҳо

Яке аз мушкилоти асосӣ - ин номукаммалии механизми бозтамбили қарзҳои ипотека мебошад. Бонкҳо наметавонанд ба муҳлати 20-25 сол қарз диҳанд, зеро захираҳои онҳо асосан аз пасандозҳои кӯтоҳмуддат иборатанд. Яъне, дар шароити муносири иқтисодӣ, бонкҳои тичоратӣ бо мушкилии «нобаробарии муҳлатҳо» рӯ ба рӯ ҳастанд. Азбаски заминаи захиравии бонкҳо асосан аз пасандозҳои кӯтоҳмуддат иборат аст, онҳо наметавонанд ба таври оммавӣ ба муҳлатҳои тулонӣ қарз диҳанд, зеро ин боиси хавфҳои ҷиддии пардохтпазирӣ мегардад.

Барои ҳамин, ҷиҳати бартарафсозии мушкилоти мо чунин пешниҳодҳоро манзур менамоем:

Якум, ба роҳ мондани механизми дастгирии давлатӣ тавассути таҳияи механизмҳои ҷуброни қисми фоизи барои гурӯҳҳои осебпазирӣ иҷтимоӣ, аз ҷумла ҷавонон ва кормандони соҳаи бучетӣ, чунки даҳлати давлат дар марҳилаи аввали рушди ипотека ногузир аст. Чунин иқдом бори молиявии шаҳрвандонро сабук карда, талаботро ба ипотека зиёд менамояд ва ҳамзамон барои бонкҳо кафолати бозгашти маблағро тавассути бучет таъмин мекунад.

Дуюм, таъсис додани ниҳоди махсуси қарзӣ дар шакли «Агентии ипотека». Ташаққули чунин агентии мустақил барои ташаққули бозори дуомдараҷа ва барориши вомбаргҳои ипотека хеле муҳиму саривақтӣ мебошад. Вазифаи асосии ин агентӣ аз харидани талаботи қарзии бонкҳо ва табдил додани онҳо ба коғазҳои қиматнок иборат мебошад. Ташаққули

бозори дуомдараҷаи ипотека ва барориши вомбаргҳои ипотека имкон медиҳад, ки сармояи иловагӣ аз бозори молиявӣ ҷалб карда шавад. Ин занҷира ба бонкҳо имкон медиҳад, ки маблағҳои худро зудтар гардон кунанд ва дубора ба қарздиҳӣ равона созанд.

Сеюм, такмили қонунгузори соҳа бо мақсади соддагардонии раванди бақайдгирии гарав ва ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron. Тачриба нишон медиҳад, ки бидуни такмили заминаи ҳуқуқӣ ва ҳифзи сармоягузoron, рушди бозор бе эътимоди иштирокчиён имконнопазир аст. Зарур аст, ки қонунгузори соҳа бо мақсади соддагардонии раванди бақайдгирии гарав ва шаффофияти муносибатҳо такмил дода шавад. Коҳиш додани монеаҳои бюрократӣ дар бақайдгирии амвол ва пурзӯр кардани механизми ҳифзи ҳуқуқи сармоягузoron боиси паст шудани хавфҳои ғайритиҷоратӣ мегардад. Ин омил, дар навбати худ, ҷолибияти соҳаро барои сармоягузoron дохиливу хориҷӣ зиёд карда, ба паст шудани фоизи ниҳонии қарзҳо барои аҳоли мусоидат менамояд.

Хулоса. Ҳамин тавр, таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки бозори қарздиҳии ипотека дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои потенциали бузург аст, аммо рушди он аз сиёсати давлат ва қобилияти ташкилотҳои қарзӣ барои паст кардани меъёрҳои фоизӣ вобастагии зиёд дорад. Танҳо тавассути ҷалби сармояи дарозмуддат ва татбиқи барномаҳои мақсадноки иҷтимоӣ метавон ипотекаро ба воситаи дастрасии ҳалли мушкилоти манзилии аҳоли табдил дод.

Адабиёт

1. Логинов М.П. Логинов, М. П. Социопотека в России: сущность, структура, особенности развития [Текст] / М. П. Логинов // Финансы и кредит. 2011. № 11(443). – 0,78 п. л.
2. Разумова И.А. Ипотечное кредитование / Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2006. ISBN - 469-00654-9
3. Маълумоти омории Бонки миллии Тоҷикистон [захираи электронӣ] <https://nbt.tj/upload/iblock/705/0xdto8o3233v7ec308hgk9dldy1qwzxq.pdf>
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2008 № 364 «Дар бораи ипотека» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2008, №3, мод.185, №10, мод.798; с.2010, №7, мод.557; с.2013, №7, мод.522). (Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 417, аз 21.07.2010 № 625, аз 22.07.2013 № 994, аз 2.01.2020 № 1685). [захираи электронӣ] <https://mmk.tj/content>

САРМОЯГУЗОРҲО БА РУШДИ ИҚТИСОДИ «САБЗ» ДАР СОҲАИ КИШОВАРЗӢ

Қазокзода У.Ҳ.-докторанти PhD кафедраи иқтисоди миллӣ ва бехатарии иқтисодии ДМТ.

Дар мақола сармоягузориҳо ба рушди иқтисоди «сабз» дар минтақаҳои кишоварзӣ оварда шудааст. Самтҳои асосии ҷалби сармояҳо ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, аз ҷумла захираҳои заминро об дар соҳаи кишоварзӣ ва таъмини рушди устувори соҳаи мазкур мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Механизмҳои асосии ҷалби сармоягузориҳо ва маблағҳои ғайрибучетӣ ба рушди иқтисоди «сабз» ва беҳдошти муҳити зист пешниҳод гардидааст. Инчунин таҷрибаи амалӣ дар бахши сармоягузориҳо ба рушди иқтисоди «сабз» ва минтақаҳои кишоварзӣ дар маҷмӯъ дида баромада шудааст.

Қалидвожаҳо: рушди устувор, иқтисоди «сабз», соҳаи кишоварзӣ, захираҳои табиӣ, сармоягузориҳо, заминҳои кишоварзӣ, бехатарии озуқаворӣ, дастгирии давлатӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ.

ИНВЕСТИЦИЙ В РАЗВИТИЕ «ЗЕЛЁНОЙ» ЭКОНОМИКИ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

Қазокзода У.Ҳ.-докторант PhD кафедры национальной экономики и экономической безопасности ТНУ

В статье рассматривается инвестиций в развитие «зелёной» экономики в аграрных регионах. Предложены основные направления привлечения инвестиций в эффективной использование природных, в том числе земельно-водных ресурсов в сельском хозяйстве. Выделены основные механизмы привлечения инвестиций и внебюджетных средств в развитие «зелёной» экономики и охраны окружающей среды. А также опыт привлечения инвестиций в развитие «зелёной» экономики и сельских регионов в целом.

Ключевые слова: устойчивое развитие, «зелёной» экономики, сельское хозяйства, природные ресурсы, инвестиций, сельскохозяйственные земель, продовольственной безопасности, государственная поддержка, развитие инфраструктура рынка.

Рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва истифодаи самараноки захираҳои табиӣ, на танҳо аз ҳисоби истифодаи бошууруна ва эҳтиёткоронаи захираҳои табиӣ, балки аз ҳисоби ҷалби сармояҳо ба рушди иқтисодиёти «сабз» ва беҳдошти муҳити зисти таъмин карда мешавад. Дар ин раванд, ҳавасмандии ҷалби захираҳои сармоявӣ ба истифодаи оқилонаи захираҳои замин ва об, ҷораҳои дастаҷамъонаи экологӣ-мелиоративӣ ва беҳшавии вазъии экологии минтақаҳои кишоварзӣ зарур мебошад. Ҳалли масоили мазкур зарурати омӯзиши ҷораҳои маҷмӯи экологӣ-иқтисодӣ ва иҷтимоиро оид ба рушди иқтисодиёти «сабз» ва рушди устувори соҳаи кишоварзӣ тақозо менамояд.

Таҳлили вазъии кунунии рушди соҳаи кишоварзӣ нишон медиҳад, ки ки ифлосшавии заминҳои кишоварзӣ ва вазъии экологӣ аз ҳама зиёд маҳз дар ҳамин соҳа ба назар мерасад. Қабати ҳосилхезии замин, бахусус заминҳои обёришаванда дар аксар мавридҳо ба таназуллёбӣ ва пастшавии ҳосилхезии заминҳои кишти обёришаванда оварда расонида, қобилияти барқароршавӣ ва устувории онҳоро аз ҳисоби истифодаи ғайриоқилона аз даст медиҳад. Ба андешаи Шералиев Э.Н.: «... зиёда 60%-и заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ ба эрозия дучор гардида, дар 90% шӯразанӣ ва 23%-и заминҳои кишти мазкур баландшавии сатҳи обҳои зеризаминӣ ба мушоҳида мерасад. Зарари иқтисодӣ аз ҳар як гектар замин бо воҳиди пулӣ, ба ҳисоби миёна ба 1093 сомони ро ташкил медиҳад... » [8, 5]. Аз ин рӯ, вазъии экологӣ аз ҳама бештар дар минтақаҳои кишоварзӣ ба назар расида, он ба рушди устувори соҳаи кишоварзӣ ва беҳдошти муҳити зист монепеҳро эҷод менамояд.

Факту рақамҳои мазкур аз мубрами ва муҳимияти рушди иқтисодиёти «сабз» барои соҳаи кишоварзӣ ва минтақаҳои агросаноатӣ гувоҳӣ медиҳанд. Дар ин маврид рушди соҳаи кишоварзӣ на танҳо аз ҳисоби истифодаи бошууруна ва эҳтиёткоронаи заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ, балки аз ҳисоби беҳдошти вазъии экологӣ ва ба гардиши кишоварзӣ ворид намудани заминҳои минтақаҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ, ҳамчун омили эҳтиётии зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулотҳои кишоварзӣ ва таъмини бехатарии озуқаворӣ таъмин мегардад. Ин ҷо, риояи қоидаҳои экологикунунии ҷараёни

истеҳсолоти кишоварзӣ, тавассути рушди иқтисодиёти «сабз» таъмин гардида, он зарурати ҷори намудани кишоварзии органикӣ, истеҳсоли маҳсулотҳои аз нигоҳи экологӣ тоза ва безарар, механизмҳои экологӣ-иқтисодӣ ва беҳдошти муҳити зистро тақозо менамояд.

Дар ин раванд хусусиятҳои хоси соҳавӣ ва минтақавӣ, низоми заминдорӣ ва рушди шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва ташкили самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ низ зарур мебошад. Ба андешаи Музафаров Б.С. «... аз истифодаи самараноки заминҳои обёришавандаи кишоварзӣ таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли дар деҳот вобастагӣ дошта, ҷалби сармоягузориҳо ба онҳо дар як давраи муайян баҳогузорӣ гардида, хатар ва номуайянии ғайрибаҳалӣ хоҷагидорӣ бояд дуруст баҳогузорӣ карда мешавад ...» [5,123]. Ҳалли масъалаҳои мазкур бо назардошти ояндабинӣ ва зарурати таъмини истиқлолияти озуқаворӣ ва рушди устувори минтақаҳо аз амали намудани сиёсати давлатӣ дар бахши сармоягузориҳо ба рушди иқтисодиёти «сабз» саҳт вобастагӣ дорад. Вай бояд ба яке аз самтҳои асоси рушди устувори иқтисодиёти кишоварзӣ табдил ёфта, он ба таҳлилу таҳқиқи амиқи ҷалби сармоягузориҳо ба истифодаи самараноки захираҳои табиӣ ва беҳдошти муҳити зист ниёз дорад.

Мафҳуми сармоягузорӣ ё маблағгузорӣ ба иқтисодиёти «сабз» тайи солҳои охир хеле зиёд мавриди таҳқиқ ва омӯзиш қарор дода шуда, он як шакли маблағгузориҳои равандроҳои технологӣ-инноватсионӣ, лоиҳаҳои экологӣ, беҳдошти муҳити зист тавассути саҳимьяҳо, вомбаргҳо, фондҳои махсусгардонидашуда ва қарзҳои, ки ба ҷорабиниҳои экологӣ ва беҳдошти муҳити зист равона мегарданд, татбиқ мегардад. Сармоягузориҳои «сабз» маънои дониши амиқро дар бораи мушкilotи экологӣ-иқтисодии ягон соҳаи иқтисодиёти миллӣ, ба мисли ҳифзи беҳдошти муҳити зист ва вазъи экологии минтақаҳои кишоварзӣ равона мегардад. Вай ҳамчун маблағгузориҳои дарозмуҳлати давлатӣ ва хусусӣ дар дохил ва берун кишвар аст, ки барои ба даст овардани даромад дар корхонаю ташкилотҳои соҳаҳои гуногун, лоиҳаҳои соҳибкорӣ, барномаҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва инноватсионӣ ҷалб мегардад [4, 42]. Ин ҷо, «... мафҳуми «сабз» ба ҳамаънои «сармоягузорӣ вобаста ба тағйирёбии иқлим» (climate change investment) ё «сармоягузорӣ дар бахши экологии масъул» (environmentally responsible investment) истифода бурда мешавад...» [6,172].

Имрӯз аксарияти кишварҳои рушдкардаи иқтисодӣ ҳангоми арзёбии рушди иқтисодиёти худ омилҳои экологиро дар мадди аввал гузошта, таъсири манфиро ба муҳити зист коҳиш медиҳанд. Ин аст, ки тайи даҳсолаҳои охир рушди иқтисодиёти «сабз» аз ҷониби олимону коршиносони сатҳи баланд дар форуми ҷамъиҳои сатҳи байналмилалӣ садо медиҳад. Иқтисоди «сабз» ва истеҳсоли маҳсулотҳои камхарҷу аз нигоҳи экологӣ тозаи озуқаворӣ ҳамчун омилҳои муҳими рушди соҳаи кишоварзӣ ба ҳисоб меравад. Самти муҳими он истифодаи самараноки иқтисодии захиравӣ-табиӣ, пеш аз ҳама, захираҳои замин ва об дар минтақаҳои кишоварзӣ масхуб ёфта, таҷрибаи нишон медиҳад, ки натиҷаи истифодаи нодурусту ғайрисамараноки захираҳои замин ва об, бахусус, заминҳои обёришаванда ва риоя нагардидани қоидаҳои агротехникӣ-мелиоративӣ дар баъзе ҳолатҳо боиси харобшавӣ ва аз гардиши кишоварзӣ боз мондани заминҳои кишти кишоварзӣ мегардад.

Агар ба масъалаи таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза назар афканем, аз рӯйи ҳисобу китоби коршиносону мутахассисон қонеъгардонии талаботи зиёда аз 9 миллиард нафар аҳолии кураи замин то солҳои 2050-ум ба яке аз масъалаҳои рӯзмарраи ҷомеаи ҷаҳонӣ табдил меёбад. Барои ҷумҳурии мо низ, ки тайи 25 соли охир (2000-2025) афзоиши аҳоли ба 4,6 млн нафар зиёд шуда, аз рӯйи пешгӯиҳои коршиносон бо чунин раванди афзоиш то соли 2030 ба 12 млн нафар мерасад, ки он масъалаи таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва сатҳу сифати зиндагии аҳоли бетаъсир намеронад. Ҳалли масъалаи мазкур бо назардошти ояндабинӣ зарурати воридоти маҳсулоти озуқаворӣ ва таъмини аҳоли бо озуқаи худӣ ба миён меорад. Дар ин маврид рӯёндани 2-3 ҳосил аз ҳар як гектар заминҳои обёришаванда дар минтақаҳои кишоварзӣ ба ҳалли масъалаи таъмини беҳатарии озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба маҳсулоти аз нигоҳи экологӣ тоза созгор мебошад.

Бо така ба гуфтаҳои боло самаранокии истифодаи заминҳои кишти кишоварзӣ ва ба гардиши кишоварзӣ вориднамудани заминҳои наздикӯҳӣ ва кӯҳӣ омили муҳими таъмини озуқаворӣ ва бехатарии экологӣ-иқтисодӣ ба ҳисоб меравад. Онро ҳамчун маҷмуи муносибатҳои иқтисодӣ-иҷтимоӣ номид, ки ба таъмини аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ мутобиқи меёру миқдор ва сифати баланди маҳсулот мусоидат менамояд. Бехатарии озуқаворӣ дар ин маврид бо чунин унсурҳо, ба мисли: миқдори кофӣ ва аз ҷиҳати экологӣ тоза, мувофиқати он ба ратсион ё вояи хӯрок, миқдори маводи ғизоӣ бо мавҷудияти намаки ёддор ва ба саломатии одамон безарар ва амсоли инҳо така мекунад. Аз ин лиҳоз, дар минтақаҳои кишоварзӣ зарур аст, ки низоми аз нигоҳи илмӣ асоснокнамудаи ташкилӣ-иқтисодӣ, рушди бозори дохилии озуқаворӣ, шароитҳои хуби таъмини маҳсулотҳои озуқаворӣ босифат ва бехтаршавии вазъи зиндагии аҳолиро ба роҳ монем.

Ҳамин тавр, дар сурати ҳалли дастаҷамъонаи рушди сифатан нави «иқтисоди сабз» тайи солҳои охир, дар базаи технологияи нави аз нигоҳи экологӣ тоза, рушди органикии кишоварзӣ, истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ, рушди инфрасохтори бозорӣ ва ҷалби бештари сармоягузориҳо ба рушди минтақаҳои кишоварзӣ ба натиҷаҳои баланди экологӣ-иқтисодӣ ноил гардем. Дар заминаи истифодаи самаранокии иқтисодии захираҳои табиӣ минтақаҳои кишвар ва беҳдошти муҳити зист ба ҳадафҳои сенарияи инерсионӣ СРМ то солҳои 2030-ум ҳамаи имкониятҳои мавҷуд мебошад ва он тавассути рушди иқтисоди «сабз», дастгирии давлатӣ ва сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ ба рушди минтақаҳои кишвар таъмин хоҳад гашт.

Адабиёт

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ аз 28.12. 2023с.
2. Альбеков, А.У., Матишов, Г.Г. Зеленая экономика. Модернизация социально-экономической системы Юга России: монография / под науч. ред. А.У. Альбекова, Г.Г. Матишова // Ростов н/Д: Издательско-полиграфический комплекс РГЭУ (РИНХ). - 2017. - 200 с.
3. Бобылев, С. Н. «Зеленая» экономика и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития / С.Н. Бобылев, В.М. Захаров// На пути к устойчивому развитию: бюллетень Ин-та устойчивого развития Обществ. палаты РФ. - 2012. - № 60. - 90 с.
4. Гацалов М. М. Современный экономический словарь-справочник //Ухта: УГТУ. - 2002. – Т. 371.
5. Музафаров Б.С. Пути повышения инвестиционной активности предприятий аграрного сектора // диссер. на соис. уч. ст. к.э.н. - Душанбе, 2013. -С.123.
6. Обидов, К. Р. Баъзе ҷанбаҳои рушди «маблағгузориҳои сабз» дар Тоҷикистон / К. Р. Обидов, Ш. А. Гурезова // Паёми молия ва иқтисод. - 2024. - № 4 (43). - С. 171-177.
7. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2037. - Душанбе, 2022. - 65с.
8. Шералиев, Э.Н. Региональные особенности оценки эффективности аридного землепользования в сельском хозяйстве Таджикистана (Теория, методология и практика) [Текст]: дисс. на соис. учё. степ. д.э.н. - Душанбе, 2023. - С. 3.

ИҚТИСОДИ ПРЕВЕНТИВӢ: КОНСЕПСИЯ, ПРИНЦИПҲО, ХУСУСИЯТҲО

Ҳусайнов Муродали Сайдамирович – н.и.и., дотсенти кафедраи андозбандӣ ва суғуртаи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кўч. Нахимов 64/14. Тел.: (+992) 987 80 93 93. E-mail: murodxusayn@mail.ru

Дар мақола масъалаҳои назариявӣ ва методологии ташаккул ва рушди иқтисоди превентивӣ ҳамчун равиши муосири идоракунии равандҳои иқтисодӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Зарурати гузариш аз модели асосан реактиви идоракунии иқтисодӣ ба модели пешгирикунанда дар шароити афзоиши номуайяни, ноустувории бозорҳо, густариши хавфҳои молиявӣ иҷтимоӣ, тағйирёбии технологӣ ва таъсири омилҳои беруна асоснок карда мешавад. Муаллиф моҳияти иқтисоди превентивиро ҳамчун низоми қабули қарорҳои иқтисодӣ бар пояи пешбинӣ, муайянсозии бармаҳали таҳдидҳо, баҳодиҳии хавфҳо ва татбиқи чораҳои пешгирикунанда баррасӣ менамояд. Дар мақола принципҳои асосии иқтисоди превентивӣ, аз ҷумла принципи пешгирӣ, системанокӣ, мутобиқшавӣ, масъулияти институтсионалӣ, самаранокии захиравӣ, шаффофият ва устувории иқтисодӣ таҳлил карда мешаванд. Хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисоди превентивӣ аз равишҳои анъанавии идоракунии иқтисодӣ муайян гардида, сохтори функционалии он пешниҳод мешавад. Ҳамчунин нақши мониторинги иқтисодӣ, пешбинӣ, нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт, захираҳои буферӣ ва сиёсати зиддибуҳронӣ дар ташаккули низоми превентивӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар асоси таҳлил аҳамияти истифодаи механизмҳои иқтисоди превентивӣ барои баланд бардоштани устувории иқтисоди миллӣ, коҳиш додани арзиши иҷтимоӣ иқтисодии буҳронҳо ва таъмини рушди дарозмуддат асоснок карда мешавад.

Калидвожаҳо: иқтисоди превентивӣ, идоракунии иқтисодӣ, пешгирии хавф, хавфҳои иқтисодӣ, устувории иқтисодӣ, пешбинӣ, мониторинги иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт, сиёсати иқтисодӣ, идоракунии зиддибуҳронӣ.

ПРЕВЕНТИВНАЯ ЭКОНОМИКА: КОНЦЕПЦИЯ, ПРИНЦИПЫ, ОСОБЕННОСТИ

Ҳусайнов Муродали Сайдамирович - к.э.н., доцент, кафедрой налогообложения и страхования Таджикского государственного университета финансов и экономики. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 987 80 93 93. Эл. почта: murodxusayn@mail.ru

В статье исследуются теоретические и методологические вопросы формирования и развития превентивной экономики как современного подхода к управлению экономическими процессами. Обосновывается необходимость перехода от преимущественно реактивной модели экономического управления к превентивной модели в условиях возрастающей неопределённости, нестабильности рынков, усиления финансовых и социальных рисков, технологических изменений и воздействия внешних факторов. Сущность превентивной экономики рассматривается как система принятия экономических решений, основанная на прогнозировании, раннем выявлении угроз, оценке рисков и реализации предупредительных мер. Анализируются ключевые принципы превентивной экономики, включая принцип предупреждения, системность, адаптивность, институциональную ответственность, ресурсную эффективность, прозрачность и экономическую устойчивость. Определяются отличительные особенности превентивного подхода по сравнению с традиционными механизмами экономического управления и предлагается его функциональная структура. Особое внимание уделяется роли экономического мониторинга, прогнозирования, индикаторов раннего предупреждения, буферных резервов и антикризисной политики в формировании превентивной системы управления. На основе проведённого анализа обосновывается значение механизмов превентивной экономики для повышения устойчивости национальной экономики, снижения социально-экономических издержек кризисных явлений и обеспечения долгосрочного устойчивого развития.

Ключевые слова: превентивная экономика, экономическое управление, предупреждение рисков, экономические риски, экономическая устойчивость,

прогнозирование, экономический мониторинг, индикаторы раннего предупреждения, экономическая политика, антикризисное управление.

PREVENTIVE ECONOMY: CONCEPT, PRINCIPLES, CHARACTERISTICS

Husaynov Murodali Saidamirovich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Taxation and Insurance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 64/14 Nakhimov St., Dushanbe, 734067, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992) 987 80 93 93. E-mail: murodxusayn@mail.ru.

The article examines the theoretical and methodological foundations of the formation and development of preventive economics as a modern approach to the management of economic processes. The necessity of shifting from a predominantly reactive model of economic management towards a preventive model is substantiated in the context of increasing uncertainty, market instability, growing financial and social risks, technological transformation, and external economic pressures. Preventive economics is conceptualized as a system of economic decision-making based on forecasting, early identification of threats, risk assessment, and the implementation of preventive measures. The study analyzes the fundamental principles of preventive economics, including prevention, systemic approach, adaptability, institutional responsibility, resource efficiency, transparency, and economic resilience. The distinctive characteristics of the preventive approach in comparison with traditional mechanisms of economic management are identified, and its functional structure is proposed. Particular attention is paid to the role of economic monitoring, forecasting, early-warning indicators, buffer reserves, and anti-crisis policy in establishing a preventive economic management system. Based on the analysis, the importance of preventive economic mechanisms for strengthening national economic resilience, reducing the socio-economic costs of crises, and ensuring long-term sustainable development is substantiated. The study emphasizes that the effectiveness of preventive economics depends on the integration of analytical, institutional, financial, and regulatory instruments into a coherent system of anticipatory economic governance.

Keywords: preventive economics, economic management, risk prevention, economic risks, economic resilience, forecasting, economic monitoring, early-warning indicators, economic policy, crisis management.

Дар шароити муносири рушди иқтисоди ҷаҳонӣ масъалаи таъмини устувории иқтисодӣ ва баланд бардоштани қобилияти мутобикшавии низомҳои миллӣ ба тағйироти дохиливу беруна аҳамияти рӯзафзун пайдо менамояд. Афзоиши басомад ва мураккабии шокҳои иқтисодӣ, ноустувории бозорҳои молиявӣ, тағйирёбии нархҳои ашёи хом, таҳаввулоти технологӣ, тағйирёбии иқлим, бӯхронҳои геополитикӣ ва афзоиши вобастагии мутақобилаи иқтисодҳои миллӣ нишон медиҳанд, ки идоракунии иқтисодӣ дигар наметавонад танҳо ба бартараф намудани оқибатҳои мушкilotи аллакай баамаломата маҳдуд гардад. Таҷрибаи бӯхронҳои молиявии солҳои охир нишон дод, ки арзиши иқтисодии воқуниши дермонда ба хавф метавонад ба маротиб аз хароҷоти ҷораҳои пешгирикунанда зиёд бошад. Аз ин рӯ, дар назария ва амалияи идоракунии иқтисодӣ тадриҷан таваҷҷуҳ аз модели реактивӣ ба модели пешгирикунанда ё превентивӣ мегузарад. Дар чунин модел вазифаи асосии сиёсати иқтисодӣ на танҳо бартараф кардани оқибатҳои бӯхрон, балки муайян намудани нишонаҳои ибтидоии хавф, баҳодиҳии эҳтимолияти таъсири онҳо ва ташаккули механизмҳои пешгирии зарар мебошад.

Дар ин замина мафҳуми «иқтисоди превентивӣ» метавонад ҳамчун равиши нисбатан нави байнисоҳавӣ ба идоракунии иқтисодӣ баррасӣ гардад. Он унсурҳои идоракунии хавф, пешбинӣ, мониторинги макроиқтисодӣ, сиёсати макропруденсиалӣ, идоракунии зиддибӯхронӣ, банақшагирии сценариявӣ ва ташаккули устувории институтсионалиро ба як низоми ягона муттаҳид менамояд. Аҳамияти чунин равиш барои иқтисоди кишварҳои дорои сатҳи баланди вобастагӣ аз омилҳои беруна махсусан муҳим аст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ масъалаи ташаккули механизмҳои пешгирикунандаи иқтисодӣ аҳамияти назаррас дорад. Маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки рушди иқтисодии Тоҷикистон солҳои охир баланд буда, дар соли 2024 афзоиши воқеии ММД 8,4 фоизро ташкил додааст. Ҳамзамон,

вобастагӣ аз интиқоли маблағҳои муҳоҷирон ва маҳдудияти диверсификатсияи иқтисодӣ кишварро ба баъзе шокҳои беруна ҳассос мегардонад [17, с. 1]

Мақсади таҳқиқот аз муайян намудани моҳияти иқтисоди превентивӣ, асоснок намудани принципҳои бунёдии он ва муайян кардани хусусиятҳои татбиқи ин равиш дар низоми идоракунии иқтисодӣ иборат мебошад. Барои расидан ба мақсади гузошташуда вазифаҳои зерин муайян карда шудаанд: таҳлили асосҳои назариявии иқтисоди превентивӣ; муайян намудани муносибати он бо идоракунии хавф ва устувории иқтисодӣ; таҳқиқи принципҳои асосии иқтисоди превентивӣ; муайян намудани воситаҳои асосии татбиқи он; ва асоснок намудани имкониятҳои истифодаи чунин механизмҳо дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Асосҳои назариявии иқтисоди превентивӣ Дар адабиёти иқтисодӣ мафҳуми иқтисоди превентивӣ то ҳол ҳамчун як категорияи комилан мустақили назариявӣ дорои таърифи ягона ва умумэтирофшуда ташаққул наёфтааст. Бо вучуди ин, унсурҳои асосии он дар як қатор самтҳои илмӣ иқтисодӣ — аз ҷумла идоракунии хавф, сиёсати макропруденсиалӣ, устувории иқтисодӣ, пешбиниҳои макроиқтисодӣ ва низомҳои огоҳкунии барвақт — ба таври васеъ истифода мешаванд. Аз ин нуқтаи назар, иқтисоди превентивиро метавон ҳамчун **низомии назариявӣ ва амалии қабули қарорҳои иқтисодӣ муайян кард, ки ба муайянсозии пешакии хавфҳо, арзёбии таъсири эҳтимолии онҳо, ташаққули захираҳои муқовимат ва татбиқи чораҳои пешгирикунанда пеш аз ба бухрон табдил ёфтани таҳдид равона шудааст**. Фарқи асосии ин равиш аз модели анъанавии реактивӣ дар вақти қабули қарор ифода меёбад. Дар модели реактивӣ аввал шок ё мушкилот ба вучуд меояд ва баъдан давлат, корхона ё дигар субъекти иқтисодӣ ба он ҷавоб медиҳад. Дар модели превентивӣ бошад, қарорҳо дар асоси маълумоти пешакӣ, сценарияҳои эҳтимолий ва нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт қабул карда мешаванд. Дар сатҳи макроиқтисодӣ ин равиш ба мониторинги мунтазами нишондиҳандаҳои таваррум, қарз, қурби асъор, захираҳои байналмилалӣ, касри буҷет, қарзи давлатӣ, содироту воридот, гардиши сармоя, бекорӣ ва дигар параметрҳои ҳассос таъя мекунад.

Таҷрибаи байналмилалӣ аҳамияти чунин низомро тасдиқ менамояд. Масалан, Машқи огоҳкунии барвақти Хазианаи байналмилалӣ асъор ва Шӯрои устувории молиявӣ барои муайян намудани хавфҳои камэҳтимол, вале дорои таъсири калон истифода мешавад. Ҳадафи он пешгӯии санаи дақиқи бухрон нест, балки ошкор намудани осебпазирҳое мебошад, ки метавонанд ба шоки системавӣ оварда расонанд ва барои қабули чораҳои коҳишдиҳандаи хавф имконият фароҳам созанд [1]. Аз ин рӯ, иқтисоди превентивӣ бояд на ҳамчун «пешгӯи и комили оянда», балки ҳамчун низомии ташаққули қарорҳои устувор дар шароити номуайянӣ фаҳмида шавад. Яъне вазифаи асосии он бартараф намудани номуайянӣ нест, балки паст кардани ҳассосияти иқтисод ба шокҳои пешбинишаванда ва қисман пешбинишаванда мебошад. Консепсияи иқтисоди превентивӣ ва унсурҳои сохтори он

Консепсияи иқтисоди превентивӣ бар се категорияи калидӣ — **хавф, осебпазирӣ ва устуворӣ** — асос меёбад. Хавфи иқтисодӣ эҳтимолияти ба вучуд омадани ҳодиса ё равандеро ифода менамояд, ки метавонад ба фаъолияти иқтисодӣ таъсири манфӣ расонад. Аммо мавҷудияти хавф худ аз худ маъноӣ ба вучуд омадани бухронро надорад. Барои табдил ёфтани хавф ба бухрон, одатан маҷмӯи осебпазирҳо, робитаҳои байнисоҳавӣ ва норасоии механизмҳои мутобиқшавӣ зарур мебошад. Аз ин лиҳоз, иқтисоди превентивӣ на танҳо ба муайян намудани хавф, балки ба ошкор намудани осебпазирӣ равона мешавад. Масалан, вобастагии баланд аз як манбаи даромад, консентратсияи содирот дар чанд гурӯҳи мол, қарзи зиёд, норасоии захираҳои буферӣ ё вобастагӣ аз як бозори хориҷӣ метавонанд осебпазирӣ сохторӣ эҷод намоянд. Категорияи сеюм — устуворӣ — қобилияти низомии иқтисодӣ барои ҷаббидани шок, мутобиқ шудан ба шароити нав ва нигоҳ доштани функсияҳои асосӣ мебошад. Дар ин замина метавон модели концептуалии иқтисоди превентивиро чунин пешниҳод намуд:

Хавф → мониторинг → ошкорсозии осебпазирӣ → арзёбии таъсир → чораҳои пешгирикунанда → ташаққули буферҳо → баландшавии устуворӣ.

Муҳим аст, ки ин раванд хусусияти даврӣ дошта бошад. Пас аз татбиқи чораҳо натиҷаи онҳо бояд арзёбӣ гардида, нишондиҳандаҳои хавф аз нав таҳлил карда шаванд. Ҳамин тариқ, иқтисоди превентивӣ як амали яквақта набуда, балки механизми доимии омӯзиш ва мутобиқшавии сиёсати иқтисодӣ мебошад.

Дар адабиёти байналмилалӣ сиёсати макропруденсиалӣ ҳамчун яке аз самтҳои наздик ба ин концепсия баррасӣ мешавад. ХБА таъкид менамояд, ки сиёсати макропруденсиалӣ ба маҳдуд намудани хавфи системавӣ, сохтани буферҳо, коҳиш додани осебпазирии сохторӣ ва баланд бардоштани устувории низоми молиявӣ равона шудааст.

Бо вучуди ин, иқтисоди превентивӣ аз сиёсати макропруденсиалӣ васеътар мебошад. Агар макропруденсиалӣ асосан ба устувории низоми молиявӣ нигаронида шавад, иқтисоди превентивӣ метавонад тамоми низоми иқтисодиро фаро гирад: сиёсати молиявӣ, пулӣ, иҷтимоӣ, истеҳсолӣ, савдо, сармоягузорӣ, бозори меҳнат ва идоракунии давлатӣ.

Принсипҳои асосии иқтисоди превентивӣ, ташаккули иқтисоди превентивӣ бояд ба маҷмӯи принсипҳои методологӣ ва институтсионалӣ асос ёбад.

Принсипи пешгирӣ - принсипи марказӣ аз афзалият додан ба пешгирии зарар нисбат ба баргараф намудани оқибатҳои он иборат мебошад. Дар ҳолате ки нишондиҳандаҳои хавф аллакай аз ҳадди муайян гузаштаанд, татбиқи чораҳо одатан гаронтар ва мураккабтар мегардад. Аз ин рӯ, сиёсати иқтисодӣ бояд пеш аз зухури пурраи оқибатҳои манфӣ имкони даҳлатро истифода барад.

Принсипи системанокӣ - шокҳои иқтисодӣ дар иқтисоди муосир тавассути каналҳои гуногун паҳн мешаванд. Масалан, тағйирёбии қурби асъор метавонад ҳамзамон ба таваррум, қарзи хориҷӣ, хароҷоти истеҳсолӣ ва вазъи молиявии корхонаҳо таъсир расонад. Аз ин рӯ, таҳлили танҳо як нишондиҳанда барои қабули қарорҳои превентивӣ кофӣ нест. Зарур аст, ки муносибатҳои байни нишондиҳандаҳо ва таъсири мутақобилаи онҳо таҳлил карда шаванд.

Принсипи мутобиқшавӣ - низоми превентивӣ бояд қобилияти тағйир додани воситаҳои сиёсати иқтисодиро вобаста ба тағйирёбии муҳити беруна дошта бошад. Механизме, ки дар як давра самаранок аст, метавонад дар шароити дигар таъсири маҳдуд дошта бошад.

Принсипи кофӣ будани захираҳои буферӣ - Яке аз вазифаҳои муҳимми сиёсати превентивӣ ташаккули захираҳои молиявӣ ва дигар буферҳои устуворӣ мебошад. Ин метавонад захираҳои байналмилалӣ, фазои бучетӣ, фондҳои эҳтиётӣ, сармояи кофӣи ташкилотҳои молиявӣ ва захираҳои стратегияи молу маҳсулотро дар бар гирад. Таҳқиқоти байналмилалӣ оид ба устувории иқтисодӣ нишон медиҳанд, ки механизмҳое, ки пешакӣ барои ҷабби шокҳо ташкил мешаванд, метавонанд таъсири бухронро маҳдуд намуда, суръати барқароршавии иқтисодиро баланд бардоранд. [16]

Принсипи огоҳкунии барвақт - Системаи превентивӣ бояд маҷмӯи нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт дошта бошад. Таҳқиқоти OECD нишон додаанд, ки як қатор нишондиҳандаҳои осебпазирӣ метавонанд дар муайян намудани эҳтимолияти таназзули шадид ва бухронҳо муфид бошанд; дар байни онҳо нишондиҳандаҳои бозори дороиҳо ва тағйирёбии қарз аҳамияти махсус доранд. [18]

Принсипи ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ - Чораҳои превентивӣ набояд аз ҳамдигар ҷудо татбиқ карда шаванд. Сиёсати пулӣ, бучетӣ, асъорӣ, қарзӣ ва сохторӣ бояд ҳангоми зарурат ҳамоҳанг карда шаванд. ХБА таъкид менамояд, ки сиёсати макропруденсиалӣ ҷойгузини сиёсати дурусти макроиқтисодӣ нест, балки онро пурра мекунад.

Принсипи шаффофият ва масъулияти институтсионалӣ - Барои фаъолияти самаранокӣ низоми превентивӣ бояд муайян бошад, ки кадом ниҳод хавфро муайян мекунад, кадом мақом қарор қабул менамояд ва кӣ барои иҷрои чораҳои пешгирикунанда масъул мебошад.

Шаффофияти иттилоотӣ инчунин барои баланд бардоштани эътимоди субъектҳои иқтисодӣ муҳим мебошад.

Хусусиятҳои асосии иқтисоди превентивӣ - Иқтисоди превентивӣ аз модели анъанавии идоракунии иқтисодӣ бо як қатор хусусиятҳо фарқ мекунад.

Аввалан, он **ояндабин** мебошад. Қарорҳо танҳо ба маълумоти гузашта таъя намекунанд, балки сценарияҳои эҳтимолии оянда низ ба назар гирифта мешаванд.

Дуюм, он **хавфмехвар** мебошад. Яъне диққати асосӣ на танҳо ба натиҷаи иқтисодӣ, балки ба хавфҳои равона мегардад, ки метавонанд ба натиҷа таъсир расонанд.

Сеюм, иқтисоди превентивӣ **интеграцсионӣ** мебошад. Он маълумоти молиявӣ, макроиқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сохториро ба як низомии таҳлилӣ муттаҳид мекунад.

Чорум, он **динамикӣ** мебошад. Ҳадди хавф ва чораҳои ҷавобӣ бояд вобаста ба шароити иқтисодӣ тағйир ёбанд.

Панҷум, иқтисоди превентивӣ **институтсионалӣ** мебошад. Самаранокии он на танҳо ба сифати моделҳои иқтисодӣ, балки ба қобилияти мақомоти давлатӣ барои табдил додани маълумот ба қарорҳои воқеӣ вобаста аст.

Шашум, он **буферсоз** мебошад. Яъне мақсад танҳо пешгӯии хавф нест; зарур аст, ки пеш аз ба вуҷуд омадани шок захираҳо ва иқтисодии муқовиматӣ ташкил карда шаванд.

Ҳамин тариқ, моҳияти иқтисоди превентивиро метавон дар формулаи шартии зерин ифода кард:

Самаранокии иқтисоди превентивӣ = сифатии мониторинг × сифати таҳлил × суръати қабули қарор × қобилияти иҷрои чораҳои пешгирикунанда.

Ин формула нишон медиҳад, ки ҳатто низомии пешрафтаи мониторинг дар сурати мавҷуд набудани механизмҳои амалии қабули қарор самаранокии кофӣ надорад.

Механизмҳои иқтисоди превентивиро ба якчанд гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст.

Гурӯҳи якум — мониторинг ва ташҳиси барвақт. Ба он низомии ҷамъовари маълумоти оморӣ, таҳлили динамикаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, мониторинги бозорҳои молиявӣ ва таҳияи нишондиҳандаҳои таркибии хавф дохил мешаванд.

Гурӯҳи дуюм — пешбинии сценариявӣ. Ба ҷои истифодаи танҳо як пешгӯии базавӣ, барои қабули қарорҳои сценарияҳои гуногун таҳия карда мешаванд: базавӣ, номусоид ва шоки шадид. Ин равиш ба мақомот имкон медиҳад, ки барои якчанд ҳолати эҳтимолӣ нақшаи амал дошта бошанд.

Гурӯҳи сеюм — стресс-тестҳо. Стресс-тестҳо имкон медиҳанд, ки таъсири шокҳои фарзиявӣ ба низомии молиявӣ ё иқтисодӣ арзёбӣ карда шавад. ХБА стресс-тестҳои макропруденциалиро ҳамчун воситаи арзёбии пешбиникунандаи устувории низомии молиявӣ дар шароити шокҳои саҳт тавсиф менамояд.

Гурӯҳи чорум — захираҳои буферӣ. Инҳо захираҳои молиявӣ, асъорӣ, бучетӣ ва институционалӣ мебошанд, ки метавонанд ҳангоми шок истифода шаванд.

Гурӯҳи панҷум — воситаҳои макропруденциалӣ. Ба онҳо талаботи сармоявӣ, маҳдудиятҳои муайяни қарздиҳӣ ва дигар воситаҳои дохил мешаванд, ки барои коҳиш додани хавфи системавӣ истифода мешаванд.

Гурӯҳи шашум — идоракунии сохтори хавф. Диверсификацияи истеҳсолот, рушди бахши хусусӣ, баланд бардоштани рақобат, рушди инфрасохтор ва сармояи инсонӣ метавонанд осебпазирии дарозмуддатро коҳиш диҳанд.

Барои Тоҷикистон ташаккули унсурҳои иқтисоди превентивӣ аз нуқтаи назари таъмини устувории рушди иқтисодӣ аҳамияти махсус дорад. Иқтисоди кишвар дар солҳои охир суръати баланди рушдро нишон додааст, аммо ҳамзамон ба як қатор омилҳои беруна ҳассос боқӣ мемонад.

Тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, интиқоли маблағҳои муҳоҷирон дар соли 2024 ба тақрибан 49 фоизи ММД расидааст. Ҳамзамон, рушди воқеии ММД дар соли 2024 8,4 фоизро ташкил додааст. Бонки Ҷаҳонӣ таъкид менамояд, ки дурнамои миёнамӯҳлат ба эътидол омадани интиқоли маблағҳо, тағйироти савдои ҷаҳонӣ ва дигар омилҳои беруна вобаста мебошад.

Аз ин рӯ, барои Тоҷикистон истифодаи модели превентивӣ метавонад дар ҷанд самт аҳамият дошта бошад.

Якум, **диверсификацияи иқтисодӣ** бояд ҳамчун воситаи коҳиши хавфи сохторӣ баррасӣ гардад. Ҳар қадар сохтори иқтисодӣ ба шумораи бештари бахшҳо ва манбаъҳои даромад таъя намояд, таъсири як шоки мушаххас метавонад маҳдудтар гардад.

Дуюм, **устувории молиявӣ** бояд ҳамчун қисми муҳими иқтисоди превентивӣ таҳким ёбад. Бонки миллии Тоҷикистон аллакай сохтори махсуси устувории молиявӣ дорад ва вазифаи он мониторинги нишондиҳандаҳои устувории молиявӣ, арзёбии хавфҳо ва таҳияи чораҳои коҳиш додани таъсири онҳо мебошад.

Сеюм, дар Тоҷикистон **Кумитаи устувории молиявӣ** дар назди Раёсати Бонки миллии Тоҷикистон таъсис дода шудааст, ки ба масъалаҳои устувории низоми молиявӣ ва татбиқи сиёсати макропруденсиалӣ машғул мебошад.

Чорум, сиёсати буҷетӣ бояд на танҳо ба маблағгузории вазифаҳои ҷорӣ, балки ба ташаккули фазои кофии молиявӣ барои воқуниш ба шокҳо равона гардад.

Панҷум, низоми нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт метавонад барои Тоҷикистон бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисоди миллий таҳия карда шавад. Ба чунин нишондиҳандаҳо метавон тағйирёбии интиқоли маблағҳо, қурби асъор, захираҳои байналмилалӣ, таваррум, қарздохӣ, нархи молҳои содиротӣ, сатҳи қарзи давлатӣ, содироту воридот ва нишондиҳандаҳои бозори меҳнатро дохил намуд.

Таҳлили ХБА низ зарурати баланд бардоштани устуворӣ ба шокҳои беруна ва идомаи ислохоти сохториро барои Тоҷикистон таъкид менамояд. Дар доираи Барномаи ҳамоҳангсозии сиёсӣ барои солҳои охир яке аз самтҳо баланд бардоштани устувории молиявӣ макроиқтисодӣ ва модернизатсияи сиёсати пулӣ, асъорӣ ва молиявӣ мебошад.

Дар асоси таҳлили назариявӣ метавон модели зерини иқтисоди превентивиро пешниҳод намуд:

Марҳилаи 1 — муайян намудани хавфҳо - Дар ин марҳила хавфҳои дохилӣ ва беруна муайян карда мешаванд.

Марҳилаи 2 — ҷенкунии осебпазирӣ - Барои ҳар як хавф дараҷаи вобастагӣ ва қобилияти иқтисод барои ҷабби он арзёбӣ мешавад.

Марҳилаи 3 — таҳияи сценарияҳо - Таъсири хавф дар сценарияҳои гуногун ҳисоб карда мешавад.

Марҳилаи 4 — муайян намудани ҳадди огоҳкунанда - Барои нишондиҳандаҳои муҳим сатҳҳои муайян карда мешаванд, ки гузаштани онҳо зарурати чораҳои пешгирикунандаро ба вуҷуд меорад.

Марҳилаи 5 — татбиқи чораҳои превентивӣ - Вобаста ба навъи хавф чораҳои молиявӣ, пулӣ, сохторӣ ё институтсионалӣ татбиқ карда мешаванд.

Марҳилаи 6 — ташаккули буферҳо - Захираҳои молиявӣ ва дигар воситаҳои муқовимат ба шокҳо тақвият дода мешаванд.

Марҳилаи 7 — арзёбии натиҷа - Самаранокии чораҳо таҳлил шуда, параметрҳои низом аз нав танзим карда мешаванд.

Бартарии чунин модел дар он аст, ки он сиёсати иқтисодиро аз як амали реактивӣ ба раванди пайвастаи таҳлил, пешбинӣ, амал ва омӯзиш табдил медиҳад.

Муҳокима таҳлили гузаронидашуда нишон медиҳад, ки иқтисоди превентивӣ бояд ҳамчун равиши комплексӣ ба идоракунии хавфҳо фаҳмида шавад. Онро ба як воситаи алоҳидаи сиёсати иқтисодӣ маҳдуд кардан дуруст нест. Баръакс, он низоми ҳамоҳангсозии воситаҳои гуногуни сиёсати давлатӣ мебошад. Масъалаи асосӣ дар татбиқи иқтисоди превентивӣ дар он аст, ки қабули қарор пеш аз ба вуҷуд омадани зарар метавонад аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ нисбат ба воқуниш ба бӯҳрони аллакай ба амаломата камтар намоён бошад. Аз ин рӯ, мақомоти давлатӣ бояд механизмҳои институтсионалиро ташкил намоянд, ки арзёбии хавфҳо ба қисми доимии раванди банақшагирӣ табдил диҳанд. Ҳамчунин бояд қайд кард, ки низоми огоҳкунии барвақт метавонад ҳам сигналҳои воқеӣ ва ҳам сигналҳои бардурӯғ диҳад. Аз ин рӯ, қабули қарор набояд танҳо ба як нишондиҳанда асос ёбад. Машқи огоҳкунии барвақти ХБА низ ба муносибати комплексӣ таъя намуда, маълумоти гуногун, таҳлили иқтисодӣ ва арзёбии қоршиносиро муттаҳид мекунад. Дар натиҷа, иқтисоди превентивӣ бояд на ба «пешгӯии дақиқи бӯҳрон», балки ба баланд бардоштани омодагии иқтисод ба ҳолатҳои гуногуни оянда равона карда шавад.

Хулоса, иқтисоди превентивӣ дар шароити афзоиши номуайяний ва мураккаб гардидани робитаҳои иқтисодӣ метавонад ҳамчун яке аз равишҳои муосири таъмини устувории иқтисодӣ ташаккул ёбад. Моҳияти он аз гузариш аз идоракунии реактивӣ ба идоракунии пешгирикунанда иборат буда, дар асоси мониторинг, пешбинӣ, ташхиси осебпазирӣ, арзёбии хавф ва татбиқи чораҳои пешакӣ қарор мегирад. Дар мақола иқтисоди превентивӣ ҳамчун низоми қабули қарорҳои иқтисодӣ муайян карда шуд, ки ҳадафи он коҳиш додани эҳтимолияти ба бухрон табдил ёфтани хавф ва маҳдуд намудани зарари эҳтимоли мебошад. Принципиҳои асосии он пешгирӣ, системанокӣ, мутобикшавӣ, захирасозӣ, огоҳкунии барвақт, ҳамоҳангсозии сиёсати иқтисодӣ, шаффофият ва масъулияти институтсионалӣ мебошанд. Таҳлил нишон дод, ки механизмҳои асосии иқтисоди превентивӣ аз мониторинги иқтисодӣ, нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт, пешбиниҳои сценариявӣ, стресс-тестҳо, буферҳои молиявӣ, сиёсати макропруденсиалӣ ва ислоҳоти сохторӣ иборат мебошанд. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон татбиқи унсурҳои иқтисоди превентивӣ метавонад барои паст намудани ҳассосият ба шокҳои беруна, таҳкими устувории молиявӣ, диверсификатсияи иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати банақшагирии давлатӣ аҳамияти муҳим дошта бошад. Бо назардошти вобастагии назаррас аз омилҳои беруна, ташаккули низоми миллии мониторинги хавфҳо ва нишондиҳандаҳои огоҳкунандаи барвақт метавонад яке аз самтҳои муҳими тақмили идоракунии макроиқтисодӣ гардад. Ҳамин тариқ, иқтисоди превентивӣ на танҳо маҷмӯи чораҳои зиддибухронӣ, балки парадигмаи идоракунии пешбиникунанда мебошад, ки ба ташаккули иқтисоди устувор, мутобикшаванда ва дорой қобилияти баланди муқовимат ба шокҳо равона шудааст.

Адабиёт

1. International Monetary Fund. Macroprudential Policy – An Organizing Framework. Washington, DC: IMF, 2011.
2. International Monetary Fund. The IMF-FSB Early Warning Exercise: Design and Methodological Toolkit. Washington, DC: IMF, 2010.
3. International Monetary Fund. Key Aspects of Macroprudential Policy. Washington, DC: IMF, 2013.
4. International Monetary Fund. Staff Guidance Note on Macroprudential Policy. Washington, DC: IMF, 2014.
5. International Monetary Fund. Macroprudential Stress Tests and Policies: Searching for Robust and Implementable Frameworks. IMF Working Paper No. 2018/197. Washington, DC, 2018.
6. International Monetary Fund. 2021 Comprehensive Surveillance Review—Background Paper on Systemic Risk and Macroprudential Policy Advice in Article IV Consultations. Washington, DC: IMF, 2021.
7. Hermansen M., Röhn O. Economic resilience: The usefulness of early warning indicators in OECD countries. OECD Economics Department Working Papers. No. 1250. Paris: OECD Publishing, 2015. DOI: 10.1787/5jrxhgfqx3mv-en.
8. World Bank. Second World Bank-IMF-OECD Conference on Structural Reforms: Strengthening Economic Resilience to Shocks. Washington, DC, 2019.
10. World Bank. Tajikistan Economic Update 2025: Focusing on Digital Transformation of Trade in Tajikistan. Washington, DC: World Bank, 2025.
11. International Monetary Fund. Republic of Tajikistan: 2025 Article IV Consultation and Second Review under the Policy Coordination Instrument. IMF Staff Country Report No. 2025/169. Washington, DC, 2025. DOI: 10.5089/9798229014892.002.
12. National Bank of Tajikistan. Financial Stability. Dushanbe: National Bank of Tajikistan.
13. National Bank of Tajikistan. Financial Stability Committee of the National Bank of Tajikistan. Dushanbe: National Bank of Tajikistan.
14. International Monetary Fund. Macroprudential Policies to Enhance Financial Stability in the Caucasus and Central Asia. IMF Staff Discussion/Regional Analysis, 2022.
15. International Monetary Fund. Macroprudential Policy Regimes: Definition and Institutional Implications. Washington, DC: IMF, 2015.

16. World Bank. Rethinking Resilience: Adapting to a Changing Climate. Washington, DC: World Bank.
17. International Monetary Fund. Tajikistan: Staff Concluding Statement for the 2025 Article IV Mission. Washington, DC: IMF, 2025.
18. OECD. Economic resilience: The usefulness of early warning indicators in OECD countries. OECD Economics Department Working Papers. Paris: OECD Publishing, 2015.
19. International Monetary Fund. Macroprudential Policy – An Organizing Framework: Background Paper. Washington, DC: IMF, 2011.
20. International Monetary Fund. Chapter 6: Macroprudential Policies. Washington, DC: IMF, 2018.
21. Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan. Правила для авторов научного журнала «Фуруги илм». Dushanbe: HAC under the President of the Republic of Tajikistan.